

oIKos

ISSN 1822-5152 (spausdintas)
ISSN 2351-6461 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/2351-6561.39>

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ IŠEIVIJOS INSTITUTAS

oikos

LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

2025 Nr. 1 (39)

REDAKCIJOS KOLEGIJA

Dalia KUIZINIENĖ, vyriausioji redaktorė

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Kristīne BEKERE

(Latvijos universitetas)

Ingrida DAČIOLIENĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Halina BERESNEVIČIŪTĖ-NOSÁLOVÁ

(Masaryko universitetas, Brno, Čekija)

Daiva DAPKUTĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Beata KALĘBA

(Krokuvos Jogailaičių universitetas, Lenkija)

Violeta KELERTIENĖ

(Vašingtono universitetas, Sietlas, JAV)

Vėjas Gabriel LIULEVIČIUS

(Tenesio universitetas, JAV)

Violetta PARUTIS

(Esekso universitetas, Jungtinė Karalystė)

Juozas SKIRIUS

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Giedrius SUBAČIUS

(Ilinojaus universitetas, Čikaga, JAV)

Žurnalo leidybą remia Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų sklaidos 2016–2024 m. programą (projekto Nr. S-LIP-22-48).

Mūsų svetainė internete

<https://hdl.handle.net/20.500.12259/262298>

<https://ejournals.vdu.lt/index.php/OIKOS>

Lietuvių išeivijos institutas

S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, Lietuva

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2025 /
Vytautas Magnus University, Lithuania, 2025

© Lietuvių išeivijos institutas, 2025 /
VMU Lithuanian Emigration Institute, 2025

TURINYS

CONTENTS

ŠIUOLAIKINIAI MIGRACIJOS PROCESAI TRENDS OF CONTEMPORARY MIGRATION

Erika NABAŽAITĖ	Structural Analysis of the Emigration Narrative on the Social Documentary (<i>Ne</i>)emigrantai (2004–2023) 7
	Struktūrinė emigracijos naratyvo analizė socialinės dokumentikos laidoje „(Ne)emigrantai“ 2004–2023 m. 28

LIETUVIŲ IŠEIVIJOS INSTITUTUI 30: ISTORIJA, DARBAI IR PERSPEKTYVOS

Juozas SKIRIUS	Lietuvių išeivijos institutas: darbų ir tyrinėjimų 1994–2024 metais apžvalga 29
	The Lithuanian Emigration Institute: An Overview of Work and Research in 1994–2024 47
Daiva DAPKUTĖ	Nuo studijų centro iki išeivijos instituto: trys diasporos tyrimų dešimtmečiai 49
	From the Center to the Lithuanian Emigration Institute: Three Decades of Diaspora Research 65

DIASPOROS ISTORIJA IR KULTŪRA HISTORY AND CULTURE OF DIASPORA

Regina LAUKAITYTĖ	Žvalgybų veterano Kazio Pilėno legendos pėdsakais . . 67
	In the Footsteps of the Legend of Intelligence Veteran Kazys Pilėnas 78
Eduardas REMECAS	Lietuviškos medalininkystės tradicijos išeivijoje. 81
	Lithuanian Medalry Traditions in the Diaspora 105
Gabija BANKAUSKAITĖ	Thomas Stearnsas Eliotas, skaitytas Algirdo Landsbergio. 107
	Thomas Stearns Eliot as Read by Algirdas Landsbergis . 119
Domantė VAIŠVYLAITĖ	Ankstyvoji Algirdo Landsbergio novelistika: mitinio laiko ir erdvės dermė 121
	Algirdas Landsbergis's Early Short Stories: The Harmony of Mythical Time and Space 133

Gintarė NAVAKAUSKAITĖ	Praeities refleksijos Dalios Staponkutės, Akvilinos Cicėnaitės ir Vaivos Rykštaitės romanuose 135 Reflections on the Past in the Novels of Dalia Staponkutė, Akvilina Cicėnaitė, and Vaiva Rykštaitė. 146
IŠ ARCHYVŲ FROM ARCHIVES	
Dalia KUIZINIENĖ	Bendruomenės samprata Stasio Barzduko publicistikoje 147 The Concept of Community in Stasys Barzdukas's Publicistic Writings
RECENZIJOS BOOK REVIEW	
Dainius GENYS	Lietuviškumo atspindžiai tremties šešėlyje: žvilgsnis į lietuvių diasporas Rytuose 153 Reflections of Lithuanianness in the Shadow of Exile: A Look at the Lithuanian Diasporas in the East
Asta PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ	Dar viena Šv. Kazimiero kolegijos istorija 157 Another History of St Casimir's College
PRO MEMORIA	
Vytis ČIUBRINSKAS	Profesorius Romas Vaštokas (1935–2025) 161
KRONIKA EVENTS	
APIE AUTORIUS ABOUT THE AUTHORS	 193
REIKALAVIMAI STRAIPSNIAMS	 195
SUBMISSION GUIDELINES	 199

Šiuolaikiniai migracijos procesai

Erika NABAŽAITĖ

SMK College of Applied Sciences, Lithuania

Structural Analysis of the Emigration Narrative on the Social Documentary *(Ne)emigrantai* (2004–2023)

Summary. The portrayal of emigration and emigrants from Lithuania on social documentary television shows is an unexplored topic. In Lithuania, no scientific studies have been conducted that reveal in detail the picture of emigration formed on national television shows dedicated to emigration. This article presents the results of an empirical study on the presentation of emigration on the social documentary *(Ne)emigrantai* ('(Not)emigrants'; hereafter referred to as the 'TV programme'), from 2004 to 2023. Using the concept of a narrative as a set of stories, the study examines what image of emigration from Lithuania from around 2004 to 2023 was created on the TV programme, what characteristics it has and what structure of the emigration narrative it reveals.

The empirical research showed that the stories presented on the TV programme about emigration from 2004 to 2023 correspond to the scientific trends of the development of emigration, and their specifics do not change in the different periods of emigration. The shows aired usually emphasise the economic motives for emigration, and other factors of emigration complement the stories. The nature of emigration determines the types of emigrants. Two main character types are mentioned the most on the TV programme: economic migrants, and people looking for happiness. Several emigration directions are accented in the emigrants' stories. Most people emigrate to economically strong countries that value unskilled manual labour. Analysis of the specific characteristics of the emigration narrative highlighted that the emigration experiences were recognised as successful, but the destination countries were not idealised on the shows aired. The hero's journey is shown to television viewers realistically and without exaggeration, through the phase of change in the successful overcoming of obstacles. The transformations of the hero's character are highlighted through the adventure and didactic type of storytelling.

Keywords: social documentary, emigration, development trends of Lithuanian emigration, 2004–2023, storytelling, narrative as a set of stories.

The Topic of Emigration in Social Documentaries: Significance and Research Review

Emigration is one of the topics of most interest to the media. Various aspects of emigration – the reasons for emigration, for example, the significance of the country of origin, character sketches of the emigrants – are presented not only on the news, but also in lifestyle sections in the press, online media¹ and social documentary television shows.² According to scholars studying emigration, it is social documentaries that convey the broadest image of emigration.³ Although audiovisual genres merge and become similar to television genres that are purely for entertainment, documentaries demand truth and objectivity.⁴ Documentaries depict real people and events. So when documentaries present stories of emigration arranged according to the conceptual and artistic principles and reasoning of the creators of the show, a considerable amount of contextual material and details are provided.⁵ From a compelling emigration love story told on the TV screen by an emigrant, which reveals the details of their personal life, mental states and experiences, the circumstances of the decision to leave, the whereabouts of the destination country and the assessment of emigration come to light, while how the narrators describe themselves also provides a picture of the person who left.⁶ Personal life stories are used in social documentaries to create the emigration narrative – a story that the audience can relate to, made up of different chronologically connected events.⁷

The narrative enquiry tradition of analysing emigration in social documentaries is widely used by foreign scholars. Not only are emigration trends and their representation analysed⁸, but the emigrants' traumatic experiences and identity issues⁹, the life of

¹ Budginaitė, Irma, "Visuomeniniai grįžtamosios migracijos veiksniai: grįžusių migrantų įvaizdis viešojoje erdvėje ir visuomenės požiūris", in Barcevičius, Egidijus et al., *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*. Vilnius: Vaga, 2012, 216–270.

² Schrader, Sabine & Lange, Stella, "Intermediality and Media Reflexivity in Italian Cinema of Migration", *Studies in European Cinema*, 2023, vol. 20, no. 2, 117–121, <https://doi.org/10.1080/17411548.2023.2202956>.

³ Loustaunau, Esteban E. & Shaw, Lauren E. (eds.), *Telling Migrant Stories: Latin American Diaspora in Documentary Film*. Gainesville: University of Florida Press, 2018, 1–336.

⁴ Pollack, Alexander, "Analyzing TV Documentaries", in Wodak, Ruth and Krzyzanowski, Michal (eds.), *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008, 77–95.

⁵ Ellis, John, "Television as Working-Through", in Gripsrud, Jostein (ed.), *Television and Common Knowledge*. London, New York: Routledge, 1999, 55–70.

⁶ Loustaunau & Shaw (eds.), *Telling Migrant Stories*, 1–16.

⁷ Bernard, Sheila Curran, *Documentary Storytelling: Creative Nonfiction on Screen*, 5th ed. New York: Routledge, 2023, 45–46.

⁸ O'Leary, Eleanor & Negra, Diane, "Emigration, Return Migration and Surprise Homecomings in Post-Celtic Tiger Ireland", *Irish Studies Review*, 2016, vol. 24, no. 2, 127–141, <https://doi.org/10.1080/09670882.2016.1147406>; Frey, Mattias, "Goodbye Germany: Emigration, Reality TV and Schadenfreude", *Jump Cut: A Review of Contemporary Media*, 2010, no. 52, 1–5, retrieved October 12, 2024, from <https://www.ejumpcut.org/archive/jc52.2010/freyEmigrationTV/index.html>.

⁹ Loustaunau & Shaw (eds.), *Telling Migrant Stories*, 1–16.

transnational families¹⁰, the challenges of adapting in the destination country¹¹ and other matters are as well. In Lithuania, the presentation of emigration as a narrative in social documentaries has not been examined. Only a few research papers that analyse the images of emigration and emigrants have been published in Lithuania. Juozeliūnienė and Martinkėnė¹², using the combinations of different methods – Baudrillard’s theory of simulacra, and Denzin’s and Trinh’s principles of documentary aesthetics – have studied the images of families affected by emigration on television shows. Stankevičiūtė-Volkauskienė¹³ used quantitative and qualitative content analysis to analyse the images of Lithuanians in the world in the stories created by the LRT Lituania channel (from World War I to 2020). The empirical study conducted by Stankevičiūtė-Volkauskienė¹⁴ shows the picture of Lithuanians in the world through the reasons for emigration and the emigration directions. However, the corporate storytelling analysis tradition that the author selected does not allow her to reveal the specifics of the images of emigrants in the periods of emigration or evaluate the changes in the images of emigrants. Social documentaries do not tell the audience how to think about emigration, but they can influence the attitude of viewers towards this topic through the repetition of various aspects of emigration and the emphasis on problems. Social documentaries relate people’s experiences and disclose their understanding of the country of origin and destination, and therefore, indirectly reflect public opinion about emigration and affect public perception of this phenomenon.¹⁵ A comprehensive empirical study about the presentation of emigration in social documentaries is necessary because of the need to increase the study of this topical issue on television. Also, because of its potential to stimulate broader scholarly discussions about the structure of the presentation of emigration, with consideration as to how recurring aspects of emigration can shape the attitude of viewers towards this topic.

In this article, the author uses a narrative research approach to demonstrate how the social documentary *(Ne)emigrantai* (‘(Not)emigrants’, hereafter referred to as the “TV programme”) presents emigration from Lithuania (2004 to 2023). The article explores what image of emigration is created by highlighting the motives for emigration, the portrait of emigrants, the emigration directions and the structure of the stories.

¹⁰ Negra, Diane, McIntyre, Anthony P. & O’Leary, Eleanor, “Broadcasting Irish Emigration in an Era of Global Mobility”, *European Journal of Cultural Studies*, 2018, vol. 22, no. 5–6, 849–866, <https://doi.org/10.1177/1367549418786408>.

¹¹ Hayward, Mark, “Good Workers: Television Documentary, Migration and the Italian Nation, 1956–1964”, *Modern Italy*, 2011, vol. 16, no. 1, 3–17, <https://doi.org/10.1080/13532941003683021>; Kemp-Welch, Klara, “The Romanians Are Coming: Labour Migration and the Politics of the Observational Documentary”, *Third Text*, 2020, vol. 34, no. 2, 255–270, <https://doi.org/10.1080/09528822.2020.1765601>.

¹² Juozeliūnienė, Irena & Martinkėnė, Gintė, “Lithuanian Family in the Context of Migration: Representation in Legal Documents and TV Broadcasts”, *Filosofija. Sociologija* 22 (4) (2011), 414–425, retrieved November 7, 2024, from <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=138018>.

¹³ Stankevičiūtė-Volkauskienė, Daiva, “Pasaulio lietuvių paveikslas LRT Lituania kanalo kurtose istorijose”, *Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose* 2 (17) (2021), 102–114, retrieved November 9, 2024, from <https://ojs.kauno-kolegija.lt/index.php/mttlk/article/view/501>.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Frey, “Goodbye Germany: Emigration, Reality TV and Schadenfreude”, 1–5.

Creating Stories in Social Documentaries: Narrative Principles and Storytelling Mechanisms

Scholars studying the social documentary genre emphasise that as a genre, documentary has many subgenres and categories. Social documentaries deal with topics of varying importance – only the format and style of presentation to the audience differ.¹⁶ Bernard defines social documentary as ‘a television genre based on the recording of reality and its interpretation, presenting the depicted events through storytelling/narrative’.¹⁷ It is precisely the storytelling component that gives social documentary a sense of freeness and allows it to go beyond the confines of a single genre. Objective events and people that actually exist are presented through storytelling with playful elements of entertainment, and the line between fact and fiction is blurred.¹⁸ In presenting events and people, social documentaries provide an assessment of the phenomena of social reality. For this function to be implemented, the sequence of the events being depicted in the narrative is reconstructed structurally – the characters involved in the story as well as their actions and experiences are consistently repeated. In this way, various life situations, ways of solving them and archetypes of society are not only highlighted in social reality, but also captured through the structural composition of the story.¹⁹ Since the narrative represents social reality, the storytelling is visually reproduced on the screen through montage.²⁰ The events in the narrative are arranged like a plot, and a plot is characterised by a three-tiered structure: the beginning, which marks the moment of the emergence of the narrative; the evolution, which recounts the development of the narrative; and the end, which marks the implied or real issue of the narrative.²¹ In a social documentary, the narrative structure is maintained, but the events are not necessarily presented according to the requirements typical of informational television genres. Events are laid out according to the inverted pyramid (who, what, where, when, how) in a problem-based, chronological or other sequence.²²

Since social documentaries talk about public life and look at the problems being presented through the eyes of the storyteller, they are characterised by a light style of presentation. By presenting an episode of life or an adventure to the audience, or displaying exceptional abilities, the storyteller testifies to the authenticity of the events.²³ Although the stylistics of television genres are mixed, with social documentary taking on the features of

¹⁶ Zoellner, Anna, “Professional Ideology and Program Conventions: Documentary Development in Independent British Television Production”, *Mass Communication and Society*, 2009, vol. 12, no. 4, 503–536, <https://doi.org/10.1080/15205430903237840>.

¹⁷ Bernard, *Documentary Storytelling*, 1.

¹⁸ *Ibid.*, 25–32.

¹⁹ Pollack, “Analyzing TV Documentaries”, 77–79.

²⁰ Bernard, *Documentary Storytelling*, 63–65.

²¹ Abbott, Porter H., *The Cambridge Introduction to Narrative*, 2nd ed. West Nyack, New York: Cambridge University Press, 2008, 13–27.

²² Corner, John, “Documentary: A Flawed Genre?” in Gripsrud, Jostein (ed.), *Television and Common Knowledge*. London, New York: Routledge, 1999, 175–183.

²³ Bignell, Jonathan, *An Introduction to Television Studies*. New York: Routledge, 2013, 94–96.

documentary drama and reality television,²⁴ the significance of this genre in explaining and interpreting the phenomena of social reality in a language understandable to the public is great. Social documentaries are interested in public affairs – social ills that arise due to political, economic or societal reasons. Therefore, a personal life story that highlights the problems of the storyteller also reveals its origin. Using the storyteller's story, social documentaries talk about politics, corruption, unemployment, poverty, economic inequality, and social exclusion and its groups.²⁵

The storyteller – the main character of the narrative who conveys their life story to the audience through a monologue or dialogue in the social documentary – is called the hero.²⁶ The course of events in the narrative and the development of the plot determines the roles of the hero on the television screen. The hero in a social documentary programme can be portrayed as a victim, a fighter, a villain, a good guy, a lucky person or a loser, or can be given another role. The role not only shows a character sketch of the hero – it is also a significant criterion for determining the end of the narrative. For example, the role of victim, villain or loser indicates that the narrative ends in failure, while the role of fighter, good guy or lucky person means a successful ending to the story.²⁷ If the hero's role changes in the story due to the specifics of the events, the last description of the character in the core of the narrative is recognised as the final character sketch.²⁸

The distinct nature of the hero's disposition is formed by the character transformations experienced by the hero during the events of the story.²⁹ Scientific literature points to various phases of change in the story that create the hero's character. Like other genres of television with entertainment and educational content, social documentaries are characterised by the following phases: rebirth, simplification of failures, successful overcoming of obstacles, new experience, or tragic ending. In the *rebirth* phase, the hero demonstrates the ability to find a way out of a hopeless situation, and then imitates strengths in the *simplification of failures* phase, reveals their true skills and resistance to adversity in the *successful overcoming of obstacles* phase, gains new competences in the *new experience* phase and loses in the *tragic ending* phase.³⁰ The phases of change in the story, which reflect the hero's journey, indicate the type of story. If the hero experiences adventure, intrigue or danger, an *adventure* story is created on the television screen. The hero's flaws and weaknesses that come to light during the adventures and provide a pretext to teach the audience a lesson

²⁴ *Ibid.*, 123–146.

²⁵ Aufderheide, Patricia, *Documentary Film: A Very Short Introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2007, 10–25.

²⁶ Ankersmit, Frank, "Hero", in Herman, David, Jahn, Manfred and Ryan, Marie-Laure (eds.), *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London, New York: Routledge, 2005, 211–213.

²⁷ Margolin, Uri, "Character", in Herman, David (ed.), *The Cambridge Companion to Narrative*. New York: Cambridge University Press, 2012, 66–79.

²⁸ Nabažaitė, Erika, "Žiniasklaidos naratyvo tyrimo prieigos konstravimas: Lietuvos periodinės spaudos leidinių "Respublika" ir "Lietuvos rytas" publikacijų emigracijos tema analizė (1991–2017)". PhD Thesis, Vilnius University, 2022, 48–49.

²⁹ Nabažaitė, Erika, "Emigracijos archetipai periodinėje spaudoje: metaforiško pasakojimo analizė emigracijos tema", *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (35) (2023), 7–21, <https://doi.org/10.7220/2351-6561.35.1>.

³⁰ Booker, Christopher, *The Seven Basic Plots: Why We Tell Stories*. London: Bloomsbury Academic, 2006, 736.

are presented in *adventure and didactic* stories. If the hero's character is being examined to moralise viewers and instil values, a *didactic* story is created. If the hero, in experiencing the adventures, raises philosophical questions and questions of meaning, an absurd story is created on the television screen. *Absurd* stories are characterised by tragedy, comedy and irony. Non-standard transformations of the hero's character are shown with the help of an illogical, chaotic sequence of events of the story.³¹ The variety of story types is large and depends on the topic being presented on the social documentary show. Different combinations can therefore, be made from the types of stories discussed.³²

In summary, it can be argued that social documentary is a convenient journalistic genre for studying the portrayal of emigration in the media. From a functional point of view, it combines several poles (objectivity, analysis, and entertainment) and shows a broad image of the topic being analysed from different angles. At the structural level (through the totality of storytelling elements), social documentary allows us to analyse the patterns of the narrative and highlight their dynamics.

Lithuanian Emigration (2004–2023): Analysis of Patterns and Context

Determining the chronological limits of Lithuanian emigration is a matter of scientific consensus. In historiography, emigration after 1991 is classified as the third wave of emigration.³³ To disclose the development of narrative in social documentary in more detail, this article divides the third wave of emigration into two analytical stages: the 2004–2013 and the 2014–2023 periods of emigration.³⁴ This approach does not change the established historiographical tradition of emigration but rather highlights the specifics of emigration in the period being analysed and emphasises the political, economic and social factors characteristic of emigration as well as their change or stability. In addition, dividing emigration into separate periods allows for a more precise analysis of the emigration narrative patterns in social documentaries, and for capturing the structure of the story about emigration.

The first analytical period (2004–2013) marked changes in the development of Lithuanian emigration. Unlike in the 1991–2003 period, once Lithuania joined the European Union, emigration became legal and increased significantly.³⁵ This period was characterised by the legalisation of emigration, which changed the forms of emigration from

³¹ Nabažaitė, “Žiniasklaidos naratyvo tyrimo prieigos konstravimas...”, 51.

³² Bacchilega, Cristina, “Adaptation and the Fairy-Tale Web”, in Greenhill, Pauline et al. (eds.), *The Routledge Companion to Media and Fairy-Tale Cultures*. New York: Routledge, 2018, 145–153. <https://doi.org/10.4324/9781315670997v>.

³³ Kuzmickaitė, Daiva Kristina, *Tarp dviejų pasaulių: naujieji imigrantai lietuviai Čikagoje (1988–2000)*. Kaunas: Versus aureus, 2004, 1–207; Čiubrinskas, Vytis, “Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje”, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2 (2005), 41–54, retrieved April 14, 2025, from <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2005~1367152046647/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.

³⁴ Nabažaitė, “Žiniasklaidos naratyvo tyrimo prieigos konstravimas...”, 76.

³⁵ Sipavičienė, Audra, *Tarptautinė gyventojų migracija Lietuvoje: modelio kaita ir situacijos analizė*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, 2006, 42.

spontaneous and short-term to long-term, planned emigration. Although the main factors of emigration remained economic, the survival strategy characteristic of emigration in the 1991–2003 period was joined by economic motivation (the pursuit of material well-being as an investment in the future) and the opportunity to quell the strong sense of social insecurity felt throughout the third wave of emigration.³⁶ The second analytical period (2014–2023) is analysed as an independent stage due to the slightly changing nature of emigration. Although the motives remained the same (economic), the phenomenon of emigration took on a different form. As Lithuania recovered from the global financial crisis, there was an increase in return migration, and the decision to leave was increasingly becoming an individual one determined by the values of the modernising world.³⁷ Taking into account the discussed features of emigration, each of the emigration periods is presented in more detail below.

The 2004–2013 period of emigration was driven by the processes of unification of the European countries. In 2004, when the EU abolished migration restrictions and abandoned the strict regulation of movement of the population, opportunities opened up for Lithuanian citizens to establish themselves in the labour markets of the EU Member States.³⁸ In 2004–2008, when Lithuania was going through a stage of political, economic, and social instability due to low trust in government, unemployment, poverty and low wages, the population's emigration behaviour was primarily shaped by economic motives, i.e. people went abroad to earn money. Alongside economic factors, personal/psychological motives also emerged. The image of the advanced Western world enticed people to look for happiness, pursue a career, increase their competences and study. The main emigration directions were to European countries with a high level of material well-being and good social guarantees.³⁹ Right up until the beginning of the financial crisis, both the outflow of labour and the emigration of highly qualified specialists took place

³⁶ Sipavičienė, Audra & Stankūnienė, Vlada, "Lietuvos gyventojų (e)migracijos dvidešimtmetis: tarp laisvės rinktis ir išgyvenimo strategijos", *Filosofija. Sociologija* 22 (4) (2011), 323–333, retrieved December 14, 2024, from <https://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2011/4/323-333.pdf>; Klüsener, Sebastian et al., "The Mass Emigration Context of Lithuania: Patterns and Policy Options", *International Migration*, 2015, vol. 53, no. 5, 179–193, <https://doi.org/10.1111/imig.12196>; Maslauskaitė, Aušra & Stankūnienė, Vlada, *Šeima abipus sienų: Lietuvos transnacionalinės šeimos genezė, funkcijos, raidos perspektyvos*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2008, 34–37; Thault, Laura, "EU Integration & Emigration Consequences: The Case of Lithuania", *International Migration*, 2009, vol. 47, no. 1, 191–233, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2008.00501.x>.

³⁷ Kallaste, Epp & Woolfson, Charles, "Negotiated Responses to the Crisis in the Baltic Countries", *Transfer: European Review of Labour and Research*, 2013, vol. 19, no. 2, 253–266, <https://doi.org/10.1177/1024258913480903>; Kasnauskienė, Gindrutė & Kavalnis, Remigijus, "Does Emigration Hurt the Economy? Evidence from Lithuania", *Organizations and Markets in Emerging Economies*, 2021, vol. 12, no. 2, 440–458, <https://doi.org/10.15388/omee.2021.12.64>; Kumpikaitė-Valiūnienė, Vilmantė et al., "Can Intentions to Emigrate be Explained Through Individual Values? An Exploratory Study in Lithuania", in Mockaitis, Audra I. (ed.), *The Palgrave Handbook of Global Migration in International Business*. Cham: Palgrave Macmillan, 2023, 165–182, <https://doi.org/10.1007/978-3-031-38886-6>.

³⁸ Nabažaitė, "Žiniasklaidos naratyvo tyrimo prieigos konstravimas...", 82.

³⁹ Anderson, Bridget, Clark, Nick & Parutis, Violetta, "New EU Members? Migrant Workers' Challenges and Opportunities to UK Trades Unions: A Polish and Lithuanian Case Study", *European Commission*, 2007, 1–22, retrieved June 13, 2024, from https://migrant-integration.ec.europa.eu/library-document/new-eu-members-migrant-workers-challenges-and-opportunities-uk-trades-unions_en.

with equal intensity.⁴⁰ Upon arriving in the destination country, Lithuanians – regardless of their education – performed unskilled jobs in agriculture, construction, industry, services and catering. Lithuania clearly felt that it was losing its workforce and investments in economic, innovative, and scientific potential.⁴¹ The rapid rise in the emigrants' standard of living sharpened the contradictions between the origin and destination countries. Positive opinions of the destination country and criticism of the country of origin adopted from compatriots who had emigrated strongly supported the convictions on emigration of Lithuanian residents.⁴²

The mass media contributed to the formation of a negative image of Lithuania. During the 2004–2013 period, due to the economic, social, and demographic problems caused by emigration, insufficient government attention to the topic of emigration and other factors, Lithuania was portrayed in the media – especially on television – as a country where it is difficult to live well. The topic of emigration was widely discussed in the media – Lithuanians' experiences with emigration were presented on television, and destination country labour markets and welfare systems were discussed. On the other hand, emigration and emigrants were viewed critically in the mass media, as a loss and damage to Lithuania.⁴³ The negative opinion of Lithuania among the members of society strengthened even more in 2009, when Lithuania experienced strong signs of an economic crisis. Deteriorating economic indicators (decreasing gross domestic product and purchasing power, the collapse of small and medium-sized businesses, financial indebtedness of the population to banks, contraction of industrial output) resulted in the country losing, in just a few years, the most people it had in the entire period of the restoration of Lithuania's independence.⁴⁴ The reasons for emigration during the crisis period remained economic. In terms of the demographic and social characteristics of society, poverty, unemployment, and deprivation increased emigration the most among working-age men, young people under the age of 40 and people with high educational attainment.⁴⁵ With the slowdown in economic activity and the decrease in workforce demand, the impact of the crisis was felt by Lithuania's unskilled workers, who lost the option of earning money abroad doing physical labour.⁴⁶

Although economies across Europe were slow to recover, the places that emigrants from Lithuania flocked to – Ireland, United Kingdom, and the Scandinavian countries – overcame the economic crisis quite quickly, and from about 2013 reopened to Lithuanians

⁴⁰ Beržinskienė, Daiva, Reizgevičienė, Rasa & Reizgevičius, Marius, "Migracijos įtaka darbo rinkai", *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 2 (18) (2010), 5–17, retrieved January 3, 2025, from <https://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjtzvf9w6iEAXUzRvEDHYrED80QFnoECBEQAQ&url=https%3A%2F%2Fpublications.vu.lt%2Fobject%2Felaba%3A6105197%2F6105197.pdf&usg=AOvVaw0G0Z9iixTINlaFY-V0F4W8&opi=89978449>.

⁴¹ Anderson, Clark & Parutis, "New EU Members?", 1–3.

⁴² Parutis, Violetta, "Economic Migrants' or 'Middling Transnationals'?" East European Migrants' Experiences of Work in the UK", *International Migration*, 2011, vol. 52, no. 1, 36–55, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2010.00677.x>.

⁴³ Dapkutė, Daiva, "An Overview of the Emigration Processes of Lithuanians", *Lituanus*, 2012, vol. 58, no. 3, 5–29, retrieved January 10, 2025, from <https://hdl.handle.net/20.500.12259/45356>.

⁴⁴ Nabažaitė, "Žiniasklaidos naratyvo tyrimo prieigos konstravimas...", 84.

⁴⁵ *Ibid.*, 84.

⁴⁶ Isaksen, Vogt Joachim, "The Impact of the Financial Crisis on European Attitudes Toward Immigration", *Comparative Migration Studies*, 2019, vol. 7, no. 24, 1–20, <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0127-5>.

who wanted to earn money from manual labour.⁴⁷ The official end to the global financial crisis in Lithuania is considered to be 2014. As the Lithuanian economy grew, the motives for emigration in the 2014–2023 period did not change. With the country's lack of financial prosperity and stability, people continued to go to foreign countries for economic reasons – the need to earn money.⁴⁸ Alongside economic motives, personal/psychological factors of emigration come to the fore in the 2014–2023 period, which explains the attitudes towards migration of young people under 30. The increase in the emigration of young people with high qualifications that has been visible since 2017 suggests that the emigration trends reflect the directions of emigration development characteristic of the beginning of the 2004–2013 period. The need for self-expression once again became important motives for emigration – professional development, gaining life experience and the desire to change environment.⁴⁹ Patterns of return migration have been visible in Lithuanian emigration behaviour in recent years (roughly since 2018), where there are more people returning to the country of origin than emigrating from it.⁵⁰ It is notable that although the image of Lithuania's 2014–2023 period of emigration on television has not been examined in detail, the presentation of emigration on television programmes is changing. This is influenced by the phenomenon of globalisation – economic growth, the free movement of capital, and the rapid penetration of Western culture. When recounting their experiences of emigration, emigrants no longer refer to themselves exclusively as economic migrants – images of global citizens who are travelling and looking for themselves are taking root in emigrants' stories.⁵¹

Analysis of the development of Lithuanian emigration in 2004–2023 shows that the reasons for emigration from the country are economic. In both the 2004–2013 and the 2014–2023 periods of emigration, earning money abroad is the dominant motive. Economic motives are complemented by personal/psychological factors related to the expression of aptitudes, the pursuit of goals and the search for new experiences. Based on the established patterns of emigration, the complex image of emigration highlighted on the TV programme will be further on analysed.

⁴⁷ Cuadrado-Roura, Juan R., Martin, Ron & Rodríguez-Pose, Andrés, "The Economic Crisis in Europe: Urban and Regional Consequences", *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2016, vol. 9, no. 1, 3–11, <https://doi.org/10.1093/cjres/rsv036>.

⁴⁸ Nabažaitė, "Žiniasklaidos naratyvo tyrimo prieigos konstravimas...", 85.

⁴⁹ Okunevičiūtė-Neverauskienė, Laima & Pocius, Arūnas, "Demografinių grupių migracijos skirtumai ir tendencijų pasikeitimai Lietuvoje", *Filosofija. Sociologija* 30 (4) (2019), 295–304, retrieved January 15, 2025, from <https://www.lmaleidykla.lt/ojs/index.php/filosofija-sociologija/article/view/4155/3066>.

⁵⁰ Czeranowska, Olga, Parutis, Violetta & Trąbka, Agnieszka, "Between Settlement, Double Return and Re-emigration: Motivations for Future Mobility of Polish and Lithuanian Return Migrants", *Comparative Migration Studies*, 2023, vol. 11, no. 28, 1–20, <https://doi.org/10.1186/s40878-023-00350-3>.

⁵¹ Šimelytė, Agnė, Korsakienė, Renata & Ščeulovs, Deniss, "Americanization in Lithuania as a Driving Force for Globalization", *Journal of Open Invitation: Technology, Market, and Complexity*, 2017, vol. 3, no. 3, 1–13, <https://doi.org/10.1186/s40852-017-0070-3>.

Research Methodology and Methods

The aim of this research is to determine:

Q1 What image of emigration is highlighted on the TV programme over the long term, and what patterns of emigration development characteristic of emigration in 2004–2023 are revealed by the social documentary programme?

Q2 What narrative structure is formed by presenting a story about emigration on the TV programme, and what are its characteristics?

Empirical Data Selection and Sampling

(Ne)emigrantai was selected for the empirical research because it was the first dedicated programme about the lives and problems of emigrants abroad to be broadcast on the Lithuanian national television channel (LRT). Although the programme only began broadcasting in 2006, the point of reference for the analysis is 2004, which marked the beginning of the open borders policy in Lithuania. The main patterns of emigration (emigration motives and directions, and descriptions of characters), which were later reflected in the story about emigration on this programme, are believed to have been formed in 2004–2005. The material needed for the research was collected by watching the archive of the TV programme for the 2006–2023 period in the LRT multimedia library online. According to television content researchers, research sample requirements for long-term analyses vary. However, one programme per month (12 shows per year) is usually not enough to obtain objective results.⁵² Taking into account the frequency with which *(Ne)emigrantai* was aired,⁵³ two or three shows per month were analysed. The beginning of the selection is considered as the first programme published in the LRT multimedia library.⁵⁴ Random sampling was used to ensure that all shows were included in the sample. After compiling a list of shows for each year during the 2006–2023 period, the shows aired on odd days of the month, starting with the first show, were selected from the archive of the one-year period. The sample for the following year included the shows aired on even days of the month and so on. A total of 259 shows were selected for analysis. Finally, by viewing the shows selected from the LRT multimedia library archive and applying criterion sampling, personal life stories told by people about emigration were selected, a total of 796 stories that delve into the topic of emigration. If a family member takes part in the hero's story about emigration and shares the experience of emigration from their own perspective, the story told is considered as a separate unit. Stories about the hero's return from emigration to Lithuania were not included in the selection.

⁵² Manganello, Jennifer, Franzini, Army & Jordan, Amy, "Sampling Television Programs for Content Analysis of Sex on TV: How Many Episodes are Enough?", *Journal of Sex Research*, 2008, vol. 45, no. 1, 9–16, retrieved January 20, 2025, from <https://www.jstor.org/stable/20620334>.

⁵³ Shows are aired once a week in the autumn, winter and spring seasons, but not always in the summer season. The broadcast features of the programme are described in more detail in the empirical research results section.

⁵⁴ The first programme about emigration from Lithuania during the 2004–2023 period was broadcast on LRT on 5 October 2006.

Empirical Data Analysis Design

The empirical research was carried out through the research approach of the narrative as a set of stories.⁵⁵ It is argued that the story of emigration is created on the TV programme over the long term, from a collection of different stories. By considering the personal life story to be a single unit of audiovisual production, an overall narrative is formed from the stories, which repeat thematically over time. The consistent chronological sequence of the events that make up the story is derived from the narrative's course over the long term. The patterns characteristic of the narrative and the specifics of the elements of the narrative are shown by quantitatively analysing a large and characteristically varied array of elements (components) of the emigration theme and narrative. The numerical character of data analysis predetermines that the research is quantitative.

Although narrative analysis is most often associated with qualitative analysis, the concept of narrative as a set of stories offers a new attitude. Since a coherent narrative about emigration consists of a set of different stories, and the image of emigration is formed from recurring narrative elements (such as emigration motives, characters or emigration directions), the narrative is used as the basis for structural analysis. Quantitative content analysis is used to identify structural narrative elements that recur over time. Such a methodological approach makes it possible not only to quantitatively group the components of storytelling, but also to reveal their interactions and changes that determine the creation of the image of emigration in social documentary.

The presentation of the story on the TV programme is shown by the plot. It is formed from character sketches of the emigration characters, the motives for emigration and the presentation of emigration destinations. The types of emigrants are determined by how the heroes directly refer to themselves in the story. The emigration motives are the reasons for emigration revealed by the heroes, and the emigration directions are the destination countries where the heroes settled, lived, and worked. The composition of a three-tiered narrative structure is formed from the emigration motives, emigration directions, and types of emigrants. Finally, according to the features of the social documentary genre described earlier, the specifics of the story about emigration are analysed. As mentioned, the role of the hero in the story shows at the end of the narrative. The hero's experiences in emigration are revealed through the phases of change in the story, and they highlight the types of emigration stories. Since the course of the narrative would not be possible without the motives of emigration, the experiences of the hero that form the distinctiveness of the story about emigration are also shown through the reasons for emigration.

The empirical research data was systematised using the method of descriptive statistics. When analysing each specific emigration story, a compendium of the empirical research data (components) was compiled in a Microsoft Excel spreadsheet. The reasons for emigration, the emigrant type, the emigration direction, the ending of the story, the phases of change in the story that highlight the hero's journey, the type of story about emigration, among other components, were established. The specifics of each particular component

⁵⁵ Nabažaitė, "Žiniasklaidos naratyvo tyrimo prieigos konstravimas...", 57–61.

were shown by calculating the number of stories that make it up in units and the percentage share in the periods of emigration. Each component was analysed in this way until all the data required for the study and the desired component variations were obtained.

The Emigration Narrative on the TV Programme: Motives, Directions, Character Types, and Story Structure

Types of emigrants. Two main character types can be found on the TV programme – economic migrants (42.6%), and people looking for happiness (22.0%). Emigrants are described in different ways on the shows and more than 20 different kinds of emigrants are named, but their mention in the story is episodic and irregular. During the 2004–2013 period of emigration, the emigrants were called economic migrants (55.3%). Other kinds include people looking for happiness (15.0%), and people who left for their career (8.3%). The migrants during the 2014–2023 period of emigration are economic migrants (36.6%), people looking for happiness (23.8%), people who left for their career (9.9%) and love migrants (6.6%).

Motives for emigration. The narrative created on the TV programme is characterised by two main reasons for emigration – to earn money (33.9%), and to look for happiness (20.2%). Other reasons include career/work (9.5%), marriage to a foreigner (5.4%), poverty (4.3%) and studying abroad (3.9%). On the programmes aired during the 2004–2013 period of emigration, earning money was the dominant motive (44.3%). The spectrum of motives for emigration also includes the search for happiness (15.0%), career/work (8.7%) and poverty (6.3%). The most significant emigration factors during the 2014–2023 period of emigration that were highlighted on the programmes were the need to earn money (29.1%) and the search for happiness (22.7%). Less important factors included career/work (9.9%), marriage to a foreigner (6.6%) and looking for adventure (4.1%). The story of emigration presented on the TV programme coincides with scientific explanations of emigration. On the shows aired, the scale of emigration motives is most clearly formed by the economic factors of emigration, while the thematic composition of the emigration narrative is diversified by other emigration motives.

Emigration directions. The geography of emigration directions is narrow. The TV programme usually shows Lithuanians who have gone to United Kingdom (21.4%), Spain (14.4%), Ireland (13.2%) or Norway (10.7%). The directions of emigration on the programmes aired are in a slightly different order to the periods of emigration. The programmes aired during the 2004–2013 period of emigration include the following emigration directions: Spain (24.3%), Ireland (21.5%), and Great Britain (21.5%). The programmes aired during the 2014–2023 period of emigration include Great Britain (21.4%), Norway (12.5%), Spain (9.8%) and Ireland (9.4%). The order of emigration directions in the story is explained by the trends of emigration development. The characteristics of the 2004–2013 period of emigration were shaped by the abolition of restrictions on the free movement of people within the territory of the European Union, which led to an increase in demand for unskilled manual labour. The specifics of the emigration directions of the 2004–2013 period

of emigration highlighted on the TV programme suggest that emigrants went to countries where they could easily earn money (often in temporary or seasonal jobs). The directions of the 2014–2023 period of emigration are associated with the phenomenon of the global financial crisis. The destination countries on the shows aired stand out as being economically strong countries that managed to quickly eliminate the effects of the economic crisis and bring back the workforce from countries heavily affected by this.

Structure of the narrative about emigration. Scientific analysis of emigration trends has shown that the periods of emigration were also similar in terms of their duration, with both spanning 10 years. When determining the structure of the narrative, the specifics of broadcasting the TV programme were also taken into account. The programme (*Ne*)*emigrantai* began to be aired in 2006, and was not shown in 2009–2011. For the analysed period to cover equal chronological intervals, the following sequence of stories about emigration is presented: 2006–2013 – the beginning of the narrative, 2014–2018 – development of the narrative, 2019–2023 – the end of the narrative. The story of emigration is considered to be formed by the components of reasons for emigration, directions of emigration and types of emigrants that make up the biggest share in the established chronological intervals.

Structure of the narrative of motives for emigration. The most important motive for emigration in the plot of the narrative at the beginning of the story is to earn money (44.3%). This is reinforced by other motives for emigration, such as the search for happiness (15.0%), career/work (8.7%) and poverty (6.3%). In developing the narrative, two main motives for emigration dominate – earning money (32.1%), and finding happiness (23.0%). Additional motives for emigration include marriage to a foreigner (7.3%), and career/work (7.0%). The story is ended by the most significant motives for emigration, such as earning money (25.8%), looking for happiness (22.3%) and career/work (13.3%). The story is complemented by studies abroad (6.3%), and marriage to a foreigner (5.9%). When evaluating the narrative of motives for emigration, it can be discerned that the TV programme presents an unchanging picture of emigration motives. The sequence of the most significant motives for emigration on the shows aired during the entire period of the narrative's existence is visibly formed by the need to earn money and the search for happiness. The emigration specifics and changes are more clearly demonstrated by the emigration factors characteristic of the subplot of the narrative.

Structure of the narrative of emigration directions. The beginning of the narrative presenting the directions of emigration is formed by three main countries – Spain (24.3%), Ireland (21.5%) and United Kingdom (21.5%). In the development of the emigration narrative, the most popular emigration direction is United Kingdom (20.6%). Norway (14.3%), Ireland (11.8%) and Spain (9.8%) are also mentioned. The list of destination countries at the end of the narrative is diverse. United Kingdom remains as the most popular direction of emigration (22.2%), while Norway (10.5%), Spain (9.7%), the United States of America (8.6%), Ireland (6.6 %) and Denmark (5.1%) emerge among the other emigration directions. The narrative of emigration directions presented on the TV programme is explained by the political, economic, and social patterns of emigration. The introduction of new destination countries on the programmes aired during the 2014–2023 period of emigration

suggests that the narrative of the end of emigration highlights the changing nature of emigration.

Structure of the narrative of emigrant types. Following the principles of analysis of the story about emigration, the types of emigrants are highlighted, and the course of events in the emigration narrative is considered to reflect the participants. Therefore, the arrangement of emigrant types in the structure of the narrative allows for these assumptions to be verified, and character sketches of the emigration characters to be revealed. In the beginning stage of the story about emigration, one character type is dominant – economic migrants (55.3%). Other types of emigrants include people looking for happiness (15.0%), and people who left for their career (8.3%). The development of the narrative repeats the same patterns – the most significant character type is economic migrants (44.3%). The second most important character type is people looking for happiness (24.0%). Secondary character types include people looking for love (7.3%), and people who left for their career (7.0%). At the end of the story, economic migrants (28.1%) and people looking for happiness (23.8%) become the main characters of emigration. People who left for their career (13.3%), forced emigrants (8.6%), students (6.3%) and migrants looking for love (5.9%) are considered secondary characters of emigration. Looking at the types of characters on the TV programme, it is visible that they correspond exactly to the spectrum of motives for emigration.

Features of social documentary genre expression in the story about emigration. The characteristics of the expression of the hero's roles revealed that the emigration experiences presented on the shows aired are considered successful. Success stories make up 90.2% of the stories, while 9.8% of the stories end in failure. The trends identified remain almost unchanged in the different periods of emigration: during the 2004–2013 period of emigration, 84.6% are success stories and 15.4% are failures, and during the 2014–2023 period of emigration, these numbers are 92.8% and 7.2%, respectively. Success stories are mostly associated with the motive for emigration of earning money (31.9%). The search for happiness (21.2%) and career/work (10.4%) are also mentioned among the other emigration motives. The expression of motives for emigration during the 2004–2013 period of emigration is as follows: to earn money – 38.8%, to look for happiness – 15.9%, for career/work – 9.8%. During the 2014–2023 period of emigration, the motives are as follows: to earn money – 29.0%, to look for happiness – 23.4%, for career/work – 9.3%. The structure of failure stories is similar. On the shows aired, failures are associated with emigrants' efforts to earn money (52.6%), and to find happiness (11.5%). Among the failure stories in the different periods of emigration, the same motives for emigration can be found, but their percentages are different. On the programmes aired during the 2004–2013 period, the emigration motive of earning money (74.4%) dominates over the search for happiness (10.3%). During the 2014–2023 period, the predominance of the main motive forming the structure of failure stories is not as distinct (earning money – 30.8%, looking for happiness – 12.8%). Although the TV programme portrays emigration through success stories, the countries of origin and destination are not contrasted in the story. The stories told by the heroes do not create an ideal picture of the destination country. The destination country is idealised in 30.5% of the emigration stories, while negative qualities are attributed to the destination

country in 69.5%. The opinions of the country of origin and destination are similar in the different periods of emigration. The destination country is idealised in 31.5% of the stories during the 2004–2013 period, and in 30.1% of the stories during the 2014–2023 period. Negative connotations are found in 68.5% and 69.9% of the stories, respectively. The attribution of positive qualities to the target country is seen in stories with romantic content – for example, in conveying the theme of marriage to a foreigner (93.0%). The programmes aired during the 2004–2013 period idealise the theme of the search for happiness (68.4%) and marriage to a foreigner (85.7%), and those aired during the 2014–2023 period idealise the theme of marriage to a foreigner (94.4%).

The hero's journey is highlighted on the TV programme through the phase of change in the successful overcoming of obstacles (57.8%). Simplification of failures is characteristic of 21.2% of the stories, while a tragic ending is characteristic of 9.8%, rebirth of 6.3% and a new experience of 4.9% of the stories. Stories presenting the real, unromanticised abilities of the hero unfold in the different periods of emigration as well. The successful overcoming of obstacles accounted for 47.8% of the stories on the programmes aired during the 2004–2013 period, and for 62.4% of the stories on the programmes aired during the 2014–2023 period. The phase of change in the successful overcoming of obstacles is highlighted in the stories of heroes whose motives for leaving the country of origin were earning money (38.6%), looking for happiness (18.1%) and career/work (12.2%). During the 2004–2013 period of emigration, the story in the discussed phase of change in the course of events is set out as follows: earning money (51.2%), career/work (12.4%), poverty (9.9%). During the 2014–2023 period of emigration, transformations of the hero's character through the successful overcoming of obstacles are realised when the main character emigrated to earn money (33.9%), look for happiness (22.1%) or pursue career/work goals (12.1%).

In briefly discussing the other phases of change in the events of the stories highlighted on the shows aired, it can be seen that the simplification of failures is most emphasised in stories where the hero is looking for happiness (33.7%), or is there to earn money (30.2%). The structure of the presentation of stories where the hero hyperbolises their abilities remains identical in the different periods of emigration. The remaining phases of change in the stories about emigration present specific themes. The phase of change in rebirth is exclusively characteristic of the topic of marriage to a foreigner (70.0%). Marriage to a foreigner accounted for 57.1% of the stories during the 2004–2013 period of emigration, and for 72.1% of the stories during the 2014–2023 period of emigration. The phase of change in the course of events of new experiences is associated with diplomatic service (51.3%), with 47.6% during the 2004–2013 period of emigration and 55.6% during the 2014–2023 period of emigration. The phase of change in the course of events with a tragic outcome tells about failures in the search for a better life elsewhere (52.6%, with this expression of the emigration motive identical in the different periods of emigration). The transformations of the hero's character on the TV programme are shown through the adventure and didactic type of storytelling (94.3%). Didactic storytelling is found in 3.4% of the stories, and absurd storytelling is found in 2.3% of the stories. There is little change in the trends in the different periods of emigration. Adventure and didactic stories account for 92.5% of the stories on the programmes aired during the 2004–2013 period, and 95.2% of the stories

on the programmes aired during the 2014–2023 period. The adventure and didactic stories are presented through two main motives for emigration – the hero’s quest to earn money (35.7%), and look for happiness (21.0%). The same patterns are visible in the different periods of emigration. During the 2004–2013 period, the motive for emigration was to earn money (47.4%) and look for happiness (16.2%); these motives stood during the 2014–2023 period as well, at 30.4% and 23.2%, respectively. The didactic stories introduce a certain theme of the emigration narrative. The didactic type of storytelling is found in the topic of diplomatic service (70.4%; 55.6% during the 2004–2013 period and 100.0% during the 2014–2023 period). The specifics are not characteristic of absurd stories – these stories are supported in various motives for emigration, such as when the hero is looking for happiness (16.7%), is studying abroad (16.7%), is looking to earn money (11.1%), is forced to go abroad due to family circumstances (11.1%) or is starting a new life abroad (11.1%). On the other hand, the trends differ in the emigration periods. On the programmes aired during the 2004–2013 period, absurd stories are only characteristic of the motive for emigration to earn money (100.0%). During the 2014–2023 period, the motives for emigration in the absurd stories are diverse: the search for happiness (17.6%), studying abroad (17.6%), going abroad due to family circumstances (11.8%), starting a new life abroad (11.8%).

Discussion and Conclusions

Analysis of the presentation of the topic of emigration on the selected shows makes it possible to confirm the insights of scholars that social documentaries are interested in events that take place in the public arena.⁵⁶ The stories told by the emigrants revealed a detailed image of emigration on the TV programme during the 2004–2023 period, and highlighted media assessments on the subject of emigration. Although the role of the media is not analysed in the article, it can be seen that emigration is presented on the TV programme through the political, economic, and social contexts relevant to society. The trends in the development of emigration portrayed on the programme exactly correspond to the sociological trends in the development of emigration described by researchers in scientific literature, which are determined by the political, economic, and social development of Lithuania.⁵⁷ This study reveals which aspects of emigration the mass media focused on the most when telling stories about emigration through narrative. By combining narrative analysis with other research methods, the study can be continued to answer the questions of what public attitudes and opinions about emigration and emigrants are formed by the media on the TV programme. The results of the research conducted can be useful for scholars in communications and other fields who are retrospectively studying various

⁵⁶ Aufderheide, *Documentary Film*, 10–125.

⁵⁷ Nabažaitė, “Žiniasklaidos naratyvo tyrimo prieigos konstravimas...”, 75–86; Anderson, Clark & Parutis, “New EU Members?”, 1–22; Isaksen, “The Impact of the Financial Crisis...”, 1–20; Czeranowska, Parutis & Trąbka, “Between Settlement, Double Return and Re-emigration...”, 1–20; Okunevičiūtė-Neveauskienė & Pocius, “Demografinių grupių migracijos skirtumai...”, 295–304.

aspects of emigration. The study also adds new insights to existing research on emigration and the presentation of emigrants on television.⁵⁸

In the portrayal of emigration in 2004–2023 through personal life stories, two types of characters share the television screen – economic migrants, and people looking for happiness. On the shows aired, Lithuanians usually go abroad to earn money and look for happiness. During the 2004–2013 period, with the processes of European unification shaping emigrants' behaviour and the onset of the global financial crisis, economic insecurity and uncertainty about the future, the motives for emigration in the stories of emigrants told on the TV programme were mainly economic. People went abroad to earn money and to escape poverty, although the search for happiness and career/work are mentioned among the personal/psychological motives for emigration. Accompanied by economic hardship, economic migration continued during the 2014–2023 period. On the other hand, other factors of emigration emerge in the secondary plot structure of the narrative. As researchers have emphasised,⁵⁹ they are characteristic of the changing 2014–2023 period of emigration.

In the emigration stories shown on the TV programme, the following reasons for emigration are accentuated: the search for happiness, career/work, marriage to a foreigner, and the search for adventure. The specifics of the motives for emigration highlight the economic, political and social nature of emigration through emigration directions.⁶⁰ On the programmes aired, the most popular emigration directions are economically strong countries that have a shortage of unskilled labour (2004–2013) and that are resistant to fluctuations in economic instability (2014–2023), such as Great Britain, Spain, Ireland, and Norway. The structure of the stories about emigration is stable and does not change over time. There are differences in the timing of the stories on *(Ne)emigrantai* due to the specifics of the TV programme. However, the structure of the narrative of emigration motives, emigration directions, and emigrant types corresponds to the chronological framework of scientific explanations of emigration and reveals an image of emigration determined by the confluence of emigration periods. In the stories presenting the reasons for emigration, the beginning, development, and end of the emigration narrative is shaped by the two main factors of emigration – the desire to earn money and the search for happiness. The remaining factors of emigration complementing the plot of the narrative consistently highlight other reasons for emigration specific to the particular period. Analogous trends can be seen in the narrative of emigration directions. The beginning of the narrative of emigration directions presents the most popular destinations during the 2004–2013 period. On the shows aired, countries where people went to do unskilled manual labour (Spain, Ireland, and United Kingdom) were emphasised the most. The development of the narrative reveals the characteristics of the second half of the 2004–2013 period of emigration. In the emigration stories told by emigrants on the TV show, the largest emigration flows are to countries with high economic capacity (United Kingdom and Norway). At the end of the narrative, the changing development trends of the 2014–2023 period of emigration are

⁵⁸ Stankevičiūtė-Volkauskienė, "Pasaulio lietuvių paveikslas...", 102–114.

⁵⁹ Šimelytė, Korsakienė & Ščeulovs, "Americanization in Lithuania as a Driving Force...", 1–13.

⁶⁰ Anderson, Clark & Parutis, "New EU Members?", 1–22; Cuadrado-Roura, Martin & Rodríguez-Pose, "The Economic Crisis in Europe...", 3–11.

demonstrated more clearly. Among the destination countries, new countries appear on the shows aired – the United States and Denmark. The structure of the narrative of emigrant types, as previously mentioned, completely coincides with the narrative of motives for emigration. With two character types dominating the structure of the development of the stories, the main character sketches of the emigrants are formed from economic migrants and people looking for happiness.

The features of the social documentary genre revealed the specific characteristics of the expression of the stories about emigration presented on the TV programme. The shows aired featured positive stories of emigration. Based on the change of roles of the hero, the experiences of emigration are considered successful. The presented success stories, the structure of which does not change in the periods of emigration, are associated with the following emigration motives: the hero's efforts to earn money, find happiness, and pursue a career/work. The failure stories, which make up a small percentage of the total, have a similar structure. The TV programme highlights stories of emigrants who did not manage to earn money or find happiness. The idea put forward by scholars in previous studies that the country of origin and destination are contrasted was not confirmed.⁶¹ On the shows aired, the emigrants do not idealise the destination country. No contrasts between the countries of origin and destination were created in the stories told by the heroes. A positive and ideal description of the destination country can be seen in emigration stories with a romantic plot about love and the search for happiness. The hero's journey and the lessons learned along the way are shown to television viewers realistically and without exaggeration, through the phase of change in the successful overcoming of obstacles. It presents the following motives for emigration: the desire to earn money, the search for happiness, or career/work. A similar sequence of arrangement of emigration motives in the phase of change in the course of events in the successful overcoming of obstacles remains on the programmes aired in both periods of emigration. The phase of change in the course of events in the simplification of failures, which does not change in the periods of emigration, conveys stories of emigration about the hero's search for happiness and attempts to earn money.

Other phases of change that are little reflected in the story of emigration are used to present specific topics to television viewers. The stories of emigration are shown through an adventure and didactic type of storytelling. A tendency to moralise and teach the audience a lesson through the hero's experiences is seen in stories where the main character of the story is looking to earn money or find happiness. Didactic stories introduce the theme of diplomatic service, while absurd stories include several different themes that highlight the hero's search for happiness, studying abroad, the quest to earn money, going abroad due to family circumstances, and starting a new life abroad. The structure of presentation of narrative types on the programmes aired, with the exception of the absurd stories, did not really change at all in the different periods of emigration.

It is important to note that this study did not aim to conduct a qualitative narrative analysis or search for the semantic meanings of emigration and their interpretations.

⁶¹ Parutis, "Economic Migrants' or 'Middling Transnationals'?", 36–55.

A structural narrative analysis was selected to investigate how the story about emigration is structured, which narrative elements (such as emigration motives, characters, or directions) are repeated, and how they interact with each other and change over time. This analysis revealed the patterns and structure of the emigration narrative presented to social documentary viewers through the stories of emigrants on the TV programme. In the future, the structural narrative analysis could be supplemented with a qualitative examination of the narrative, focusing on the interpretation of the meanings of emigration in social documentaries – for example, the meanings of the depiction of emigration and the assessment of the narrator's experiences.

References

- Abbott, Porter H., *The Cambridge Introduction to Narrative*, 2nd ed. West Nyack, New York: Cambridge University Press, 2008.
- Anderson, Bridget, Clark, Nick & Parutis, Violetta, "New EU Members? Migrant Workers' Challenges and Opportunities to UK Trades Unions: A Polish and Lithuanian Case Study", *European Commission*, 2007, 1–22, retrieved June 13, 2024, from https://migrant-integration.ec.europa.eu/library-document/new-eu-members-migrant-workers-challenges-and-opportunities-uk-trades-unions_en.
- Ankersmit, Frank, "Hero", in Herman, David, Jahn, Manfred and Ryan, Marie-Laure (eds.), *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London, New York: Routledge, 2005, 211–213.
- Aufderheide, Patricia, *Documentary Film: A Very Short Introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2007.
- Bacchilega, Cristina, "Adaptation and the Fairy-Tale Web", in Greenhill, Pauline et al. (eds.), *The Routledge Companion to Media and Fairy-Tale Cultures*. New York: Routledge, 2018, 145–153, <https://doi.org/10.4324/9781315670997v>.
- Bernard, Sheila Curran, *Documentary Storytelling: Creative Nonfiction on Screen*, 5th ed. New York: Routledge, 2023.
- Beržinskienė, Daiva, Reizgevičienė, Rasa & Reizgevičius, Marius, "Migracijos įtaka darbo rinkai", *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 2 (18) (2010), 5–17, retrieved January 3, 2025, from <https://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjtzvf9w6iEAXUzRvEDHYrED80QFnoECBEQAQ&url=https%3A%2F%2Fpublications.vu.lt%2Fobject%2Felaba%3A6105197%2F6105197.pdf&usg=AOvVaw0G0Z9iixTlNlaFY-V0F4W8&opi=89978449>.
- Bignell, Jonathan, *An Introduction to Television Studies*. New York: Routledge, 2013.
- Booker, Christopher, *The Seven Basic Plots: Why We Tell Stories*. London: Bloomsbury Academic, 2006.
- Budginaitė, Irma, "Visuomeniniai grįžtamosios migracijos veiksniai: grįžusių migrantų įvaizdis viešojoje erdvėje ir visuomenės požiūris", in Barcevičius, Egidijus et al., *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*. Vilnius: Vaga, 2012, 216–270.
- Corner, John, "Documentary: A Flawed Genre?" in Gripsrud, Jostein (ed.), *Television and Common Knowledge*. London, New York: Routledge, 1999, 175–183.
- Cuadrado-Roura, Juan R., Martin, Ron & Rodríguez-Pose, Andrés, "The Economic Crisis in Europe: Urban and Regional Consequences", *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2016, vol. 9, no. 1, 3–11, <https://doi.org/10.1093/cjres/rsv036>.

- Czeranowska, Olga, Parutis, Violetta & Trąbka, Agnieszka, "Between Settlement, Double Return and Re-emigration: Motivations for Future Mobility of Polish and Lithuanian Return Migrants", *Comparative Migration Studies*, 2023, vol. 11, no. 28, 1–20, <https://doi.org/10.1186/s40878-023-00350-3>.
- Čiubrinskas, Vytis, "Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje", *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2 (2005), 41–54, retrieved April 14, 2025, from <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2005~1367152046647/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.
- Dapkutė, Daiva, "An Overview of the Emigration Processes of Lithuanians", *Lituanus*, 2012, vol. 58, no. 3, 5–29, retrieved January 10, 2025, from <https://hdl.handle.net/20.500.12259/45356>.
- Ellis, John, "Television as Working-Through", in Gripsrud, Jostein (ed.), *Television and Common Knowledge*. London, New York: Routledge, 1999, 55–70.
- Frey, Mattias, "Goodbye Germany: Emigration, Reality TV and Schadenfreude", *Jump Cut: A Review of Contemporary Media*, 2010, no. 52, 1–5, retrieved October 12, 2024, from <https://www.ejumpcut.org/archive/jc52.2010/freyEmigrationTV/index.html>.
- Hayward, Mark, "Good Workers: Television Documentary, Migration and the Italian Nation, 1956–1964", *Modern Italy*, 2011, vol. 16, no. 1, 3–17, <https://doi.org/10.1080/13532941003683021>.
- Isaksen, Vogt Joachim, "The Impact of the Financial Crisis on European Attitudes Toward Immigration", *Comparative Migration Studies*, 2019, vol. 7, no. 24, 1–20, <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0127-5>.
- Juozeliūnienė, Irena & Martinkėnė, Gintė, "Lithuanian Family in the Context of Migration: Representation in Legal Documents and TV Broadcasts", *Filosofija. Sociologija* 22 (4) (2011), 414–425, retrieved November 7, 2024, from <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=138018>.
- Kallaste, Epp & Woolfson, Charles, "Negotiated Responses to the Crisis in the Baltic Countries", *Transfer: European Review of Labour and Research*, 2013, vol. 19, no. 2, 253–266, <https://doi.org/10.1177/1024258913480903>.
- Kasnauskiene, Gindrute & Kavalnis, Remigijus, "Does Emigration Hurt the Economy? Evidence from Lithuania", *Organizations and Markets in Emerging Economies*, 2021, vol. 12, no. 2, 440–458, <https://doi.org/10.15388/omee.2021.12.64>.
- Kemp-Welch, Klara, "The Romanians Are Coming: Labour Migration and the Politics of the Observational Documentary", *Third Text*, 2020, vol. 34, no. 2, 255–270, <https://doi.org/10.1080/09528822.2020.1765601>.
- Klüsener, Sebastian et al., "The Mass Emigration Context of Lithuania: Patterns and Policy Options", *International Migration*, 2015, vol. 53, no. 5, 179–193, <https://doi.org/10.1111/imig.12196>.
- Kumpikaitė-Valiūnienė, Vilmantė et al., "Can Intentions to Emigrate be Explained Through Individual Values? An Exploratory Study in Lithuania", in Mockaitis, Audra I. (ed.), *The Palgrave Handbook of Global Migration in International Business*. Cham: Palgrave Macmillan, 2023, 165–182, <https://doi.org/10.1007/978-3-031-38886-6>.
- Kuzmickaitė, Daiva Kristina, *Tarp dviejų pasaulių: naujieji imigrantai lietuviai Čikagoje (1988–2000)*. Kaunas: Versus aureus, 2004.
- Loustaunau, Esteban E. & Shaw, Lauren E. (eds.), *Telling Migrant Stories: Latin American Diaspora in Documentary Film*. Gainesville: University of Florida Press, 2018.
- Manganello, Jennifer, Franzini, Army & Jordan, Amy, "Sampling Television Programs for Content Analysis of Sex on TV: How Many Episodes are Enough?", *Journal of Sex Research*, 2008, vol. 45, no. 1, 9–16, retrieved January 20, 2025, from <https://www.jstor.org/stable/20620334>.
- Margolin, Uri, "Character", in Herman, David (ed.), *The Cambridge Companion to Narrative*. New York: Cambridge University Press, 2012, 66–79.

- Maslauskaitė, Aušra & Stankūnienė, Vlada, *Šeima abipus sienų: Lietuvos transnacionalinės šeimos genezė, funkcijos, raidos perspektyvos*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2008, 34–37.
- Nabažaitė, Erika, “Emigracijos archetipai periodinėje spaudoje: metaforiško pasakojimo analizė emigracijos tema”, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (35) (2023), 7–21, <https://doi.org/10.7220/2351-6561.35.1>.
- Nabažaitė, Erika, “Žiniasklaidos naratyvo tyrimo prieigos konstravimas: Lietuvos periodinės spaudos leidinių “Respublika” ir “Lietuvos rytas” publikacijų emigracijos tema analizė (1991–2017)”. PhD Thesis. Vilnius University, 2022.
- Negra, Diane, McIntyre, Anthony P. & O’Leary, Eleanor, “Broadcasting Irish Emigration in an Era of Global Mobility”, *European Journal of Cultural Studies*, 2018, vol. 22, no. 5–6, 849–866, <https://doi.org/10.1177/1367549418786408>.
- Okunevičiūtė-Neverauskienė, Laima & Pocius, Arūnas, “Demografinių grupių migracijos skirtumai ir tendencijų pasikeitimai Lietuvoje”, *Filosofija. Sociologija* 30 (4) (2019), 295–304, retrieved January 15, 2025, from <https://www.lmaleidykla.lt/ojs/index.php/filosofija-sociologija/article/view/4155/3066>.
- O’Leary, Eleanor & Negra, Diane, “Emigration, Return Migration and Surprise Homecomings in Post-Celtic Tiger Ireland”, *Irish Studies Review*, 2016, vol. 24, no. 2, 127–141, <https://doi.org/10.1080/09670882.2016.1147406>.
- Parutis, Violetta, “‘Economic Migrants’ or ‘Middling Transnationals’?” East European Migrants’ Experiences of Work in the UK”, *International Migration*, 2011, vol. 52, no. 1, 36–55, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2010.00677.x>.
- Pollack, Alexander, “Analyzing TV Documentaries”, in Wodak, Ruth and Krzyzanowski, Michal (eds.), *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008, 77–95.
- Schrader, Sabine & Lange, Stella, “Intermediality and Media Reflexivity in Italian Cinema of Migration”, *Studies in European Cinema*, 2023, vol. 20, no. 2, 117–121, <https://doi.org/10.1080/17411548.2023.2202956>.
- Sipavičienė, Audra, *Tarptautinė gyventojų migracija Lietuvoje: modelio kaita ir situacijos analizė*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, 2006, 42.
- Sipavičienė, Audra & Stankūnienė, Vlada, “Lietuvos gyventojų (e)migracijos dvidešimtmetis: tarp laisvės rinktis ir išgyvenimo strategijos”, *Filosofija. Sociologija* 22 (4) (2011), 323–333, retrieved December 14, 2024, from <https://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2011/4/323-333.pdf>.
- Stankevičiūtė-Volkauskienė, Daiva, “Pasaulio lietuvių paveikslas LRT Lituanica kanalo kurtose istorijose”, *Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose* 2 (17) (2021), 102–114, retrieved November 9, 2024, from <https://ojs.kaunokolegija.lt/index.php/mttlk/article/view/501>.
- Šimelytė, Agnė, Korsakienė, Renata & Ščeulovs, Deniss, “Americanization in Lithuania as a Driving Force for Globalization”, *Journal of Open Invitation: Technology, Market, and Complexity*, 2017, vol. 3, no. 3, 1–13, <https://doi.org/10.1186/s40852-017-0070-3>.
- Thault, Laura, “EU Integration & Emigration Consequences: The Case of Lithuania”, *International Migration*, 2009, vol. 47, no. 1, 191–233, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2008.00501.x>.
- Zoellner, Anna, “Professional Ideology and Program Conventions: Documentary Development in Independent British Television Production”, *Mass Communication and Society*, 2009, vol. 12, no. 4, 503–536, <https://doi.org/10.1080/15205430903237840>.

STRUKTŪRINĖ EMIGRACIJOS NARATYVO ANALIZĖ SOCIALINĖS DOKUMENTIKOS LAIDOJE „(NE)EMIGRANTAI“ 2004–2023 M.

Santrauka. Emigracijos ir emigrantų iš Lietuvos vaizdavimas socialinės dokumentikos televizijos laidose – netirta tema. Lietuvoje neatlikta mokslinių tyrimų, kuriuose būtų išsamiai atskleistas emigracijai skirtose nacionalinės televizijos laidose formuojamas emigracijos paveikslas. Straipsnyje pristatomi empirinio tyrimo apie emigracijos perteikimą socialinės dokumentikos laidoje „(Ne)emigrantai“ (toliau – TV laida) 2004–2023 m. rezultatai. Pasitelkus naratyvo kaip visuminio pasakojimo konceptą, tirta, koks emigracijos iš Lietuvos 2004–2023 m. vaizdinys sukuriamas TV laidoje. Ryškinama, kokiomis ypatybėmis jis pasižymi ir kokią emigracijos naratyvo struktūrą atskleidžia.

Empirinis tyrimas parodė, kad TV laidoje pateikiamas pasakojimas apie emigraciją 2004–2023 m. atitinka mokslines emigracijos raidos tendencijas, o jo specifika nekinta vertinant emigraciją pagal laikotarpius. Rodytose laidose dažniausiai akcentuojami ekonominiai emigracijos motyvai, o kiti emigracijos veiksniai pasakojimą papildo. Emigracijos pobūdis nulemia emigrantų tipus. TV laidoje dažniausiai minimi du pagrindiniai veikėjų tipai: ekonominiai emigrantai ir ieškantieji laimės. Emigrantų istorijose akcentuojamos kelios emigracijos kryptys. Emigruojama dažniausiai į ekonomiškai stiprias, nekvalifikuotą rankų darbą vertinančias valstybes. Specifinių emigracijos naratyvo ypatybių analizė išryškino, kad emigracijos patirtys pripažįstamos sėkmingomis, tačiau tikslo šalis rodytose laidose neidealizuojama. Herojaus kelionė televizijos žiūrovams parodoma tikroviškai, neperdedant, pasitelkiant įvykių vyksmo kaitos sėkmingai įveikiant kliūtis fazę. Herojaus charakterio transformacijos ryškinamos per nuotykių ir didaktinį pasakojimo tipą.

Raktažodžiai: socialinė dokumentika, emigracija, Lietuvos emigracijos raidos tendencijos 2004–2023 m., pasakojimas, naratyvas kaip visuminis pasakojimas.

Juozas SKIRIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Lietuvių išeivijos institutas: darbų ir tyrinėjimų 1994–2024 metais apžvalga

Santrauka. Užsienio lietuvių akademinės visuomenės atstovų – profesorių aktyvus dalyvavimas atkuriant Vytauto Didžiojo universitetą Kaune ir jame dėstant įvairiausių kursų natūraliai kėlė mintį universitete įsteigti instituciją, kuri užsiimtų išeivijos istorijos tyrimais. Nuo 1994 m. pradėjo veikti Išeivijos studijų centras, vėliau išaugęs į Lietuvių išeivijos institutą (toliau – LII). Centre ir institute skirtingu metu dirbo ir dirba nuo dviejų iki dešimties darbuotojų. Ši mokslo įstaiga kaupia ir tvarko diasporos archyvus, kurių yra per 90 fondų, juos tyrinėja ir skelbia tyrimų rezultatus. Dėmesys skiriamas ne tik lietuvių diasporos istorijai, bet ir šiuolaikinės migracijos problemoms. Nuo 2006 m. pradėtas leisti mokslo žurnalas „Oikos“ (du numeriai per metus), kuriame publikuota per 280 mokslo ir apžvalginių straipsnių, taip pat ženklus skaičius recenzijų ir šaltinių publikacijų. Šios mokslo įstaigos darbuotojai parengė ir išleido apie 60 monografijų ir šaltinių, organizavo tarptautines ir nacionalines konferencijas, seminarus, apskritojo stalo diskusijas, pristatydavo knygas, parodas ir dokumentinius filmus įvairiomis išeivijos temomis, dalyvauja įgyvendinant projektus. Tokie mokslo procesai institute vyksta ir toliau, atskleidžiamos naujos išeivijos istorijos temos ir svarbios dar netyrinėtos problemos. Be viso to, institute buvo parengtos ir apgintos kelios dešimtys disertacijų. LII renginiuose ir žurnale „Oikos“ vietą randa įvairių mokslo sričių: istorijos, sociologijos, kultūrologijos, religijos, filosofijos, meno ir kitų specialistų tyrinėjimai, kurie padeda geriau suvokti išeivijos likimus svetimuose kraštuose. LII darbuotojai per 30 metų padėjo tvirtus pagrindus naujai istorijos mokslo kryptčiai – *emigrantologijai*, kurioje darbuojasi vis daugiau įvairių sričių mokslininkų, kad būtų kuo objektyviau nušviesta užsienio lietuvių istorija.

Raktažodžiai: Lietuvių išeivijos institutas, Išeivijos studijų centras, VDU, Kaunas, tyrimai, „Oikos“, monografijos, disertacijos, šaltiniai, straipsniai, konferencijos, seminarai, Vytauto Kavolio dirbtuvės, egzodas.

Vytauto Didžiojo universitetas Kaune praeitų metų, t. y. 2024-ųjų, lapkričio 8 d. minėjo savo atkūrimo 35-metį. Jis sutapo su universiteto padalinio, skirto lietuvių išeivijos istorijos tyrimams, pirmiausia Išeivijos studijų centro (toliau – ISC arba Centras), vėliau ir Lietuvių išeivijos instituto (toliau – LII arba Institutas) įkūrimo 30-mečiu. Ta proga Instituto darbuotojai lapkritį–gruodį organizavo įvairius renginius: seminarus, parodas, knygų akcijas, dokumentinių filmų pristatymus bei keletą konferencijų. Pirmą šventinę dieną Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus (toliau – muziejus) patalpose (tame pačiame pastate adresu S. Daukanto g. 25) įvyko šventinė konferencija „**Lietuvių diasporos tyrinėjimai: platėjantys akiračiai ir ateities iššūkiai**“. Ją atidarė VDU rektorius, akademikas, prof. Juozas Augutis, kuris savo kalboje labai gerai įvertino Instituto ir jo mokslininkų darbus ir pasiekimus tyrinėjant lietuvių išeivijos istoriją. Konferencijoje mokslininkai perskaitė 10 pranešimų, kurių du buvo tiesiogiai susiję su Instituto mokslininkais ir jų tyrinėjimais. Pasibaigus renginiams, žiniasklaidoje buvo paviešintos apžvalgos, skirtos LII jubiliejui ir Instituto pasiekimams bent fragmentiškai pristatyti visuomenei.¹

Renkant ir studijuojant medžiagą (LII darbuotojų paskelbti tyrimai, žurnalo „Oikos“ medžiaga ir pan.), skirtą pranešimui, kuris vėliau virto į šį straipsnį, paaiškėjo, kad nedidelės apimties tekste tegalima paviršutiniškai, pačiais bendriausiais bruožais aptarti išsikeltą objektą. Didelės apimties medžiaga apie Lietuvių išeivijos institute atliktus tyrimus (publikuotos monografijos, šaltiniai ir straipsniai; konferencijos, seminarai, apskritojo stalo diskusijos, jų metu keltos mokslinės problemos; paskaitos ir parodos) noromis nenoromis orientuoja bent į galimos studijos parengimą ateityje. Nežiūrint to, vis dėlto verta jubilėjaus proga bent fragmentiškai aptarti LII atliktus darbus, įvertinti jų reikšmę ir apmąstyti, kokios dar gali būti Instituto veiklų perspektyvos, į kokias svarbesnes temas tikslinga kreipti mokslininkų dėmesį.

Šiame straipsnyje išeivijos istorijos tyrinėtojo išsakytos pastabos – tai gana subjektyvi ir asmeninio pobūdžio nuomonė. Kai kurie teiginiai skaitytojui gali kitaip atrodyti, būti kiek kitaip vertinami. Tai visiškai suprantama. Taip atsiranda galimybė toliau diskutuoti, kelti problemas, formuluoti naujas temas būsimiems tyrimams.

Lietuvių išeivijos instituto įkūrimas

Nieko neturėtų stebinti tokios specifinės institucijos kaip Lietuvių išeivijos institutas gyvavimas Vytauto Didžiojo universitete (toliau – VDU). Tai suprantama, nes universiteto atkūrimas ir pradinė veikla buvo glaudžiai susijusi su lietuvių išeivių akademinė visuomene. Lietuvių išeivijos profesūra su turima profesine ir organizacine patirtimi puikiai įsiliojo į atkurto universiteto administracinę ir pedagoginę veiklą. Žinoma, drauge buvo

¹ Skirius, Juozas, „Lietuvių išeivijos instituto Kaune 1994–2024 m. darbų apžvalga“, *Pasaulio lietuvis*, 2024 lapkričio 23, <https://pasauliolietuvis.lt/lietuviu-iseivijos-instituto-kaune-1994-2024-m-darbu-apzvalga/?print=print>; Kuizininė, Dalia, „Trys Lietuvių išeivijos instituto dešimtmečiai: istorija ir dabartis“, *Draugas*, 2024 gruodžio 12, nr. 99, 5, 11.

kalbama ir apie platesnius tyrimus, skirtus lietuvių išeivijos istorijai nušviesti. Regis, universitete pirmieji į išeivijos tyrimus įsijungė literatūrologai ir kultūrologai, po to ir istorikai.

Gausi mūsų tautos diaspora užsienyje iki tol sulaukdavo tik pavienių tyrinėtojų išeivijoje ir sovietinėje Lietuvoje. Sovietiniu laikotarpiu pasirodę tekstai (straipsniai ir knygos) buvo skirti lietuvių išeivijai, jos pasaulėžiūrų srovėms, idėjinėms kovoms nušviesti, lietuviškai spaudai ir kairiosios krypties asmenybėms pristatyti. Drauge pastebimi bandymai aiškintis patį emigracijos procesą, skaičiuojant išvykusiuosius, aptariant emigracijos bangas. Tačiau visa tai buvo apribota sovietinio marksizmo. Daugelis tyrėjų buvo susitelkę į komunistuojančios srovės, vadinamos pažangiečiais, aprašymus. Sovietiniai autoriai gana griežtai vertino patriotinės išeivijos (katalikų, tautininkų, socialistų ar liberalų) veiklą.² Pavyzdžiui, Jonas Aničas, peržengdamas kritikos ribas, aštriai ir tendencingai aprašinėjo išeivių organizacijas, tokias kaip VLIK, ALT, BALF ar JAV lietuvių bendruomenė.³ Taip buvo iškreipiamas tikrasis vaizdas, menkinama išeivijos veikla, juodinami iškilūs dešinės ir liberalesnės krypties veikėjai.

1994 m. lapkričio 23 d. įkurtas Išeivijos studijų centras, o jo pagrindu 2000 m. kovo 24 d. – pelno nesiekianti viešoji įstaiga Išeivijos institutas. Steigėjai – VDU ir Kauno miesto savivaldybė. Pastaroji leido Institutui, pagal panaudos sutartį, naudotis pastatu. Centras, kaip ir keletas kitų VDU padalinių, čia turėjo savo kampą, kaip dabar turi Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus. Centras visą laiką buvo VDU padalinys, ir tik 2012 m., panaikinus viešąją įstaigą, buvo pakeistas jo pavadinimas į Lietuvių išeivijos institutą. Jo paskirtis – tirti ir viešinti lietuvių diasporos pasaulyje atsiradimą, užsienio lietuvių visuomenės veiklos kultūrinės ir politinės problemas bei kitus jos gyvenimo aspektus, kaupti išeivijos kultūrinį ir archyvinį paveldą.⁴ Tai – vienintelė Lietuvoje mokslo įstaiga, skirta lietuvių išeivijos tyrimams. Pirmiausia impulsą Centrui atsirasti, anot šviesios atminties Lino Salduko, suteikė JAV lietuvių veikėjas, enciklopedistas, kolekcionierius Bronius Kviklys, kuris išreiškė norą padovanoti savo sukauptą dokumentų rinkinių kolekciją.⁵ Centras ir Institutas pradėjo papildyti ir toliau pildosi išeivijos atstovų sukauptais archyvais, kolekcijomis, kurios tampa tyrinėjimų baze. Institutas – tai palyginti maža institucija, kurioje dirbo kaip mokslo tyrėjai 5 ir daugiau mokslininkų (šiuo metu jų yra 12). Per 30 metų atlikta daug reikšmingų darbų: tai – ne tik instituto darbuotojų paskelbti tyrimai ir išleistos knygos ir straipsniai, bet ir instituto direktoriaus Egidijaus Aleksandravičiaus pastangos tinkamai formuluoti ne tik veiklos kryptį, bet ir konferencijų, seminarų, disertacijų temas bei sugebėjimas telkti apie Institutą mokslininkus išeivijos tyrinėtojus iš visos Lietuvos (konferencijos, seminarai-diskusijos, kolektyviniai leidiniai). Tai leido išplėsti

² *Istorijos klastotojai. Užsienio lietuvių nacionalistų koncepcijų kritika Tarybų Lietuvos istorijos klausimais (1940–1974)*. Vilnius: Mintis, 1976, 192 p.; *Lietuvių buržuazinių emigrantų istoriografijos kritika: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Mokslas, 1980, 152 p. ir kt.

³ Aničas, Jonas, „JAV lietuvių emigrantų politinis klerikalizmas 1945–1950 m.“, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija* 1 (42) (1973), 51–65; Aničas, Jonas, „Lietuvių išeivijos pažangiųjų jėgų kova prieš klerikalizmą“, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija* 3 (48) (1974), 27–37 ir kt.

⁴ *Lietuvių išeivijos institutas*, sud. Lietuvių išeivijos institutas. Kaunas, [s.a.], p. 3; 2025 04 01 Daivos Dapkutės laiškas Juozui Skiriui, asmeninis archyvas, b. „Korespondencija 2025–2026 metais“, l. n.

⁵ Saldukas, Linas, „Diasporos lobiai“, *Darbai ir dienos* 2 (11) (1996), 258.

tyrimo sričių spektrą. Pavyko universitete tam tikram laikui sukurti specializuotas magistro studijas, skirtas išeivijos istorijos klausimams studijuoti, – tai Migracijos politikos ir lietuvių diasporos istorijos programa. Dėstytojai išeivijos tyrinėjimus integravo į studijų kursus. Be to, kasmet (2001–2018) buvo rengiamos doktorantų ir magistrų konferencijos „**Intelektuali lietuvių egzilio istorija**“, kuriose narpliotos pačios įvairiausios problemos, įskaitant išeivijos intelektualų indėlį ir pozicijas įvairiais laikotarpiais. Drauge tai buvo stiprus pagrindas ruošti būsimus tyrinėtojus, kurių kelios dešimtys pasirinko mokslininko kelią, apgindami disertacijas. Dalis jų tapo Lietuvių išeivijos instituto darbuotojais. Tenka tik apgailestauti, kad VDU šiuo metu minėtos programos nėra, nors išeivijos problemų svarba nesumažėjo – aktualių temų spektras plečiasi. Tam įtakos turi ir globalizacija, ir laisvėjantis, bet ir nestabilus pasaulis bei didesnis, sunkiai suvaldomas migracijos srautas.

Lietuvių išeivijos instituto mokslinės veiklos apžvalga

Institute kaupiama archyvinė medžiaga (vienas iš Instituto prioritetų) paskatino atsirasti ne vieną disertaciją visiškai naujomis išeivijos problematikos temomis, pavyzdžiui: Dainos Dapkutės tyrimai, skirti pokario išeivių liberaliosios srovės organizacijų veiklai nušviesti; Giedriaus Janausko tyrimas apie pokario JAV ir Kanados lietuvių bendruomenių politinę, lobistinę veiklą; Ilonos Bučinskytės–Strumickienės tyrimas, skirtas išeivijos ateitininkų veiklai nušviesti; Giedrės Milerytės–Japertienės tyrimai apie pokario lietuvių ir lenkų santykius emigracijoje. Vitalijos Kasparavičiūtės tyrimai buvo skirti Lietuvos Respublikos emigracijos politikai 1918–1940 m., o štai Vida Bagdonavičienė disertacijoje analizavo Lietuvos diasporos politikos formavimą ir raidą 1990–2009 m. Astos Petraitytės–Briedienės tyrimai skirti Lietuvos diplomatinės tarnybos ryšiams su lietuvių išeivijos politinėmis grupėmis pokariu, o Egidijaus Balandžio tyrinėjimai nukreipti į išeivijos sporto istoriją, kuri apima visas bangas ir davė ne vieną žymų ar pasaulinio garso sportininką. Būtina pažymėti, kad sportas – tikrai svarbi tyrimo tema, nes ne vienas lietuvių išeivijos sportininkas plačiai garsino Lietuvos vardą užsienyje. Be to, sportas užėmė gana reikšmingą vietą visų bangų emigrantų jaunimo gyvenime. Šios ir nepaminėtos disertacijos papildo mūsų žinias apie išeiviją nauja medžiaga ir reikšmingomis įžvalgomis.⁶

Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad beveik visų disertacijos (papildytos) buvo išleistos kaip monografijos. Be to, kai kurie disertacijų autoriai sudarė dokumentų savo nagrinėta tema rinkinius ir juos publikavo kaip šaltinius, kuriais naudojasi ir kiti mokslininkai. Pradžia, manytume, padarė Dalia Kuizininė, publikavusi 2003 m. knygą „Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 m.“, kurią sudarė mokslo studija (jos disertacijos pagrindu) ir surinkti dar neskelbti dokumentai.⁷ Tokių publikuotų dokumentų rinkinių reikšmę iš esmės įvertino JAV lietuvis mokslininkas Romualdas Kriaučiūnas. Perskaitęs I. Bučinskytės sudarytą dokumentų rinkinį, skirtą ateitininkams, jis pažymėjo, kad tai „nėra vien įdomus pasiskaitymas, bet gerai paruoštas tiltas pageidaujantiems toliau

⁶ Visos disertacijos, parengtos Lietuvių išeivijos institute ir apgintos VDU, saugomos VDU bibliotekoje.

⁷ Kuizininė, Dalia, *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 m. (studija ir šaltinių publikacija)*. Vilnius: Versus aureus, 2003, 518 p.

tyrinėti ateitininkų organizacijos išeivijoje patirtį ir atliktus darbus“⁸. Kaip jau minėta, toks įvertinimas tinka visiems Institute sudarytiems dokumentų rinkiniams.

Lietuvoje iki Centro ir Instituto atsiradimo mokslininkų pagrindinis dėmesys kryo į Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių. LII tyrimus išplėtė ir aprėpė įvairių užsienio šalių lietuvių išeiviją, pradėdamas nuo Lietuvos pabėgėlių, po Antrojo pasaulinio karo išsikūrusių Vokietijoje ir kitose pasaulio šalyse. Tyrimus tuo klausimu pradėjo istorikas L. Saldukas, kultūrologė D. Kuizininė, Instituto bendradarbis Vincas Bartusevičius. Reikia pažymėti, kad Instituto darbuotojai didesnę dėmesį sutelkė į pokario lietuvių išeiviją; ypač matomi tyrinėjimai išeivijos liberaliosios krypties temomis. Išeivijoje iš dešinės krypties veikėjų straipsnio autoriui teko nugirsti tam tikro nepasitenkinimo balsų ir bandyti paaiškinti, kad taip atrodo tik iš dalies. Reikia suprasti, kad pradžioje tyrimus nemažai nulėmė Instituto archyvai, perduoti daugiausia liberaliosios srovės atstovų, ir ryšius su Institutu nuolat palaikantys išeivijos profesorai, kurių dauguma pritarė „Šviesos-Santaros“ idėjoms. Tuo labiau kad jie yra ir pokario bangos gyvi liudininkai – kaip svarbus šaltinis tyrinėtojiui. Tačiau LII veikloje yra daug pavyzdžių, kurie rodo, kad išeivijos problemos tiriamos įvairiais kampais, iš visų emigracijos bangų ir įvairių srovių bei organizacijų įvairiuose kraštuose perspektyvų. Institute atliekami ir platesni projektiniai tyrinėjimai. Tai suprantama, nes LII vykdo tyrimus dviem esminėmis kryptimis: 1) lietuvių diasporos visuomenės ir kultūros istorijos XIX–XXI a. tyrimai; 2) tarpdisciplininiai posovietinių diasporų tyrimai.

Šiuolaikinio pasaulio migracija, tapusi globaliu reiškiniu, ženkliai palietusi ir Lietuvos gyventojus, pasižymi neįtikėtinomis transformacijomis, iškelia migracijos, kaip nacionalinio tapatumo išsaugojimo ir plėtojimo integruojantis svetimoje aplinkoje, problematiką. Ji tampa mokslinių diskusijų objektu. Tai tapo ir viena iš Instituto stambių nagrinėjamų tematikų; pateiksime keletą (iš daugelio) svarbesnių pavyzdžių.

Atrodo, kad istorikų L. Salduko ir Daivos Kuzmickaitės atliktų tyrimų bei LII kolektyvinio nedidelės apimties darbo paviešinimas 2002–2004 m.⁹ buvo postūmis Institutui plačiau gilintis į imigrantų išsikūrimą, adaptaciją ir lietuvių bendruomenių veiklą įvairiais laikotarpiais bendresniais ir konkrečiais probleminiais klausimais. Dėmesio ypač sulaukė pačios gausiausios, šiuolaikinės bangos problemos.

Institute 2001 m. įvyko pirmoji tarptautinė konferencija įvairių kraštų migracijos procesų analizei ir istorijai nušviesti. Jos pranešimų pagrindu 2005 m. buvo išleista straipsnių anglų kalba rinktinė.¹⁰ Kaip prisiminė ilgametė Instituto darbuotoja D. Dapkutė, ši konferencija visų atmintyje liko kaip vienas rimčiausių kada nors organizuotų Instituto renginių.¹¹

⁸ Kriauciūnas, Romualdas, „Ateitininkų federacijos išeivijoje „dienoraštis“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (6) (2008), 198.

⁹ Saldukas, Linas, *Lithuanian Diaspora*. Vilnius: Vaga, 2002, 198 p.; Aleksandravičius, Egidijus, Kuizininė, Dalia ir Dapkutė, Daiva, *The Cultural Activities of Lithuanian Émigrés*. Vilnius: Versus aureus, 2002, 24 p.; Kuzmickaitė, Daiva, *Between Two Worlds: Recent Lithuanian Immigrants in Chicago (1988–2000)*. Vilnius: Versus aureus, 2003, 190 p.; Kuzmickaitė, Daiva Kristina, *Tarp dviejų pasaulių: naujieji imigrantai lietuviai Čikagoje (1988–2000)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2004, 208 p.

¹⁰ *Beginnings and Ends of Emigration. Life without Borders in the Contemporary World*, sud. Dalia Kuizininė. Vilnius: Versus aureus, 2005, 300 p.

¹¹ 2025 04 01 Daivos Dapkutės laiškas Juozui Skiriui, asmeninis archyvas, b. „Korespondencija 2025–2026 metais“, l. n.

2007 m. balandžio 24 d. Institute buvo surengta didelė konferencija „**Šiuolaikinės lietuvių migracijos ypatumai: pasaulio lietuviybės diskursai**“, kurios metu pranešimai skaityti net 6 sekcijose („Šeimos migracijos politika“, „Lietuvių migracija ir tapatumai“, „Lietuvos valstybės dvigubos pilietybės politika“, „Šiuolaikiniai migracijos procesai“, „Lietuvos diskursai“ ir „Šiuolaikinė lietuvių migracija“). Per konferenciją siekta detalizuoti emigracijos proceso ypatumus. Buvo aptariami ekonominiai, socialiniai, demografiniai, politiniai tarptautinio mobilumo aspektai tiek teoriniu, tiek empiriniu lygmeniu. Dalis pranešimų publikuota žurnale „Oikos“. Praėjus ketveriems metams, t. y. 2011 m. spalio 20 d., surengta dar viena tarpdalykinė konferencija „**Pasaulio lietuviybės idėja: šiuolaikinės migracijos patirtys**“. Joje pristatyta pasaulio lietuvių idėja šiuolaikinės migracijos procesų kontekste, pasaulio lietuviybės samprata kaip lietuviškojo tapatumo modelis. Diskutuota apie valstybės migracijos politiką, dvigubą pilietybę, globalios Lietuvos strategiją.¹²

2008 m. žurnalo „Oikos“ visas antras numeris skirtas mokslo straipsniams (14) tema „**Lietuviškam švietimui išeivijoje – šiandien ir praityje**“¹³. Ši svarbi švietimo tema buvo ir toliau gilinama. Tais pačiais metais publikuotas kolektyvinis darbas „**Emigracija ir šeima: vaikų ugdymo problemos ir iššūkiai**“, kuriame nagrinėjama migruojančių šeimų ir jų vaikų kolektyvinė patirtis, apibūdinami emigravusių lietuvių vaikų lituanistinio ugdymo ypatumai, pateikiama duomenų apie lituanistines mokyklas užsienio šalyse. Leidinio medžiaga grindžiama LII atlikto sociologinio tyrimo duomenimis.¹⁴ Recenzentai gerai įvertino šį darbą – kaip svariais empiriniais duomenimis grindžiamą conceptualią reiškinio analizę. Tarpdalykinis, daugiakultūris požiūris šią knygą daro aktualią lituanistikos, sociologijos, istorijos mokslininkams ir pasaulinei lietuvių bendruomenei.¹⁵

Dar vienas svarbus, praktinę reikšmę turintis kolektyvinis darbas apie aktualią šiądienę problemą publikuotas 2018 m. pavadinimu „**Lietuvių jaunimas Jungtinėje Karalystėje: grįžimo į Lietuvą nuostatos**“. Darbo tikslas – pristatyti Jungtinės Karalystės lietuvių jaunimo reemigracijos nuostatų tyrimą, kartu įtraukiant platesnį lietuvių jaunimo migracijos ir reemigracijos tendencijų kontekstą, stengtasi išsiaiškinti, kas skatina sugrįžti ir kas nuo tokio sprendimo sulaiko.¹⁶

2010–2012 m. buvo vykdomas kolektyvinis projektas „**Lietuviai pasaulyje: tautinio identiteto išsaugojimas emigracijoje**“. Jo pagrindu išleista monografija tokiu pat pavadinimu, kurioje nagrinėjamos atskiros emigracijos iš Lietuvos bangos (XIX a. pab. – XXI a. pr.). Šioje knygoje atskleidžiami išeivių emigracijos bangų skirtumai, lietuvių tautybės kaita išeivijoje, tautinio tapatumo išlaikymo būdai ir problemos svetimame krašte.¹⁷

Be to, teoriniu lygmeniu 2016 m. balandžio 14 d. ir 2018 m. rugsėjo 28 d. įvyko konferencijos „**Diasporos ir migracijos iššūkiai: teorinės prieigos, kompleksiniai ir**

¹² *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 3 (3) (2007), 169–170; 1 (13) (2012), 185.

¹³ *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (6) (2008), 9–149.

¹⁴ *Emigracija ir šeima: vaikų ugdymo problemos ir iššūkiai*, sud. Egidijus Aleksandravičius ir Daiva Kristina Kuzmickaitė. Vilnius: Versus aureus, 2008, 416 p.

¹⁵ Pivorienė, Jolita, „Apie emigraciją ir šeimą išeivijoje“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (7) (2009), 146–148.

¹⁶ <https://www.pljs.org/istorija>.

¹⁷ Dapkutė, Daiva, Dačioliienė, Ingrida, Jovaišienė, Diana, Kuzmickaitė Daiva Kristina, Saldukas, Linas ir Ūsaitė, Kristina, *Lietuviai pasaulyje: tautinio identiteto išsaugojimas emigracijoje*. Klaipėda: Baltic Printing House, 2012, 256 p.

tarpdalykiniai tyrimai“. Pirmąją konferenciją LII organizavo kartu su VDU Lietuvių literatūros katedra. Antroji buvo tarptautinė, joje dalyvavo ir pranešimus skaitė Lietuvos, Didžiosios Britanijos, Lenkijos, Latvijos, Suomijos tyrėjai. Pranešimuose buvo pristatomi migracijos metodologiniai reiškiniai ir diasporos tyrimų aspektai, diasporos istorijos tyrimai, jų specifika, literatūros ir dailės lyginamieji tyrimai, kalbama apie teorines šiuolaikinių diasporos bei migracijos tyrimų atramas, tarpdalykinių tyrimų galimybes, aptarti Baltijos šalių diasporos bei migracijos tyrimai, šiuolaikinės migracijos sunkumai.¹⁸

Reikia atkreipti dėmesį, kad Instituto tyrėjams buvo ir yra svarbios išeivijos dvasinės sritys: religija, ideologijos ir pan. Lietuvių migracijos srautus lydėjo ir dvasininkai – kunigai, taip pat vienuoliai, vienuolės: jie ne tik teikė tautiečiams reikalingiausius dvasinius patarnavimus, bet ir tapo neatsiejama lietuvių išeivijos sociokultūrinio gyvenimo dalimi. Taigi, 2006 m. gegužės 5 d. Institutas kartu su Lietuvių katalikų mokslo akademija vedė konferenciją „**Lietuvių išeivijos katalikiškoji srovė: tarp tradicijos ir egzilio**“, skirtą lietuvių išeivijos patirčiai globaliame pasaulyje nagrinėti.¹⁹ 2015 m. žurnalo „Oikos“ visas pirmas numeris buvo skirtas **Lietuvių tautinės katalikų bažnyčios Amerikoje** analizei. Tai sudarė galimybę tyrėjams pažvelgti į šią religinę bendruomenę, skaičiuojančią daugiau kaip 100-metį, per etnoreliginio tapatumo prizmę. Publikuoti 9 straipsniai, kurie, be jokios abejonės, papildė lietuvių tautinės tapatybės sampratą šia unikalia bendruomenės istorija.²⁰ Neužmiršti ir lietuviai vienuoliai išeivijoje, nes jie yra neatsiejama Lietuvos Katalikų Bažnyčios ir visuomenės praeitis, dabartis ir turbūt ateities dalis. LII 2019 m. kovo 27 d. įvyko specialiai jiems skirta konferencija „**Vienuolijos lietuvių išeivijoje: istorija ir paveldas**“. Joje analizuotas vienuolių steigimas, raida ir įtaka išeivijai, jos sielovada, vienuolijos kaip lietuvių išeivijos sociokultūrinio gyvenimo centrai, vienuolių ryšiai su sovietine Lietuva, aptartos iškilios asmenybės vienuolių istorijoje, nušviesta vienuolių parama Lietuvai bei paveldas.²¹

Surengta ir specialių konferencijų, skirtų lietuvių išeivijos moterims, kariam, spaudai, radiui, išeivijos paramai atsikuriančiai Lietuvai, išeivijos paveldui Lietuvoje ir kt. Konferencijos ir seminarai, skirti prisiminti garsioms išeivijos visuomenės ir mokslo veikėjams: Stasiui Ylai, Adolfui Damušiiui, Antanui Maceinai, Broniui Railai, Vytautui Kavoliui, Juliiui Algirdui Greimui, Karoliui Drungai, Marijai Alseikaitei-Gimbutienei ir kitiems. Neužmiršti ir išeivijos literatūros ir meno kūrėjai Jonas Mekas, Julius Kaupas, Birutė Pūkelevičiūtė, Algimantas Mackus, Liūnė Sutema, Kostas Ostrauskas, Jurgis Jankus, Vytautas Kazimieras Jonynas ir kiti. Surengta bendresnių konferencijų intelektualiniam ir kultūros palikimui aptarti: 1) 2011 m. balandžio 7–8 d. tarpdalykinė konferencija „**Egzilinė tapatybė literatūroje**“, kurioje aptartos egzilio rašytojų patirtys tekstuose, tapatybės teorijos ir tapatybės kaitos problemos, migracijos atspindžiai literatūroje; 2) 2012 m. balandžio 27 d. konferencija „**Lietuvių tapatumo kaita egzilio kultūroje**“, kurioje buvo aktualizuojama lietuviškosios egzilinės tapatybės raiška kultūros, istorijos, lingvistikos, sociologijos ir

¹⁸ *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (21) (2016), 153; 2 (26) (2018), 189.

¹⁹ *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (1) (2006), 103.

²⁰ *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos. Lietuvių tautinė katalikų bažnyčia: etnoreliginis tapatumas išeivijoje* 1 (19) (2015), 5–156.

²¹ *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (27) (2019), 214.

politikos srityse.²² Taigi, išplėstos ir kultūros temos, ypač išeivijos literatūros ir meno (dailės) tyrinėjimai. Dabartiniu laikotarpiu pristatomi ne tik kūrėjai, bet ir išeivijos kultūros tyrinėtojų darbai (to anksčiau nedaryta). Tam sąlygos puikios: mokslininkams dabar prieinami išeivijos kūrėjų darbai, tuo labiau kad daugelis menininkų padovanojo savo darbų Lietuvos muziejams.

Taip pat Institute kartu su Pasaulio lietuvių universitetu (toliau – PLU) rengiamas pažintiniu aspektu vertingas seminarų ciklas „**Lietuvių diaspora prieš 100 metų ir šiandien**“. Seminaruose dalyvauja išeivijos atstovai (prof. Algirdas Avižienis, dr. Darius Udrys ir kiti), išeivijos istorijos tyrinėtojai. Pavyzdžiui, 2018 m. kovo 20 ir 27 d., balandžio 25 d. ir gegužės 23 d. vyko diskusijos apie išeivijos ateities vizijas, išeivių bangų skirtumus, įvairių šalių lietuvių bendruomenių gyvenimą, užsienio lietuvių atspindžius Lietuvos mokyklos programose.

Prie kitų renginių būtų galima priskirti organizuojamus pokalbius-diskusijas su žymiais išeivijos mokslininkais ir veikėjais (V. Adamkumi, prof. Algiu Mickūnu, a. a. prelatu Edmundu Putrimu, prof. Kęstučiu Skrupskeliu, prof. Violeta Kelertiene ir kitais), taip pat viešas diskusijas, pavyzdžiui, „**Ką reiškia būti šiandienos lietuviu išeivijoje?**“.

2024 m. LII ir Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus darbuotojai ėmėsi naujos veiklos – tai susitikimai su buvusių Lietuvių diplomatinės tarnybos narių ir Lietuvos Respublikos diplomatų ir konsulų (garbės generalinio konsulo Los Andžele Vytauto Čekanausko, garbės konsulo Argentinoje Algimanto Rastausko ir garbės konsulo Australijoje Algio Kabailos (išeivijos atstovai)) artimaisiais, kurių metu buvo aptariamas jų istorinis palikimas ir archyvų likimas, archyvų tyrimo galimybės ir sklaida.²³ Šie susitikimai jau tampa tradicija. Visa tai leidžia išeivijos tyrinėtojams pajusti pačių išeivių, įsitraukusių į diplomatinę veiklą, nuotaikas, kitu kampu fiksuoti jų patirtis. Atsiskleidžia geresnis Lietuvos diplomatinio struktūrų ryšio su išeivija vaizdas. Drauge atsiranda galimybė išsaugoti ir jų dokumentinį palikimą.

Nuo 2020 m. Institute ir Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje kasmet vyksta vadinamosios **Vytauto Kavolio dirbtuvės** – tarpdisciplininis seminaras, kurio metu diskutuoja įvairių sričių kavoliškosios minties tyrėjai ir sekėjai, savo darbo prasmės ieškantys smalsuoliai, studentai, aptariama intelektualų misija išeivijoje, Lietuvoje nelaisvės metais ir dabar. Šių dirbtuvių pradžia – tarpdalykinė konferencija, skirta išeivijos filosofo, sociologo, kultūros istoriko V. Kavolio 90-ties metų sukakčiai pažymėti.²⁴ Pavyzdžiui, 2024 m. gruodžio 10 d. įvyko penktosios Vytauto Kavolio dirbtuvės „Kairiojo jautrumo likimas“, skirtos kairiosios minties raidai lietuvių išeivijoje, kairės (nekomunistiniam) intelektualiam palikimui aptarti. Tokie susitikimai ir diskusijos, be jokios abejonės, prisideda prie objektyvesnio išeivijos gyvenimo vingių, jų likimų suvokimo ir aprašymo. Taigi, LII buvo ir yra plačiai aptarta, apšnekėta ir aprašyta lietuvių išeivija nuo seniausių laikų iki dabar ir pačiais įvairiausiais klausimais, įvairiausiomis išeivijai aktualiomis, įskaitant intelektualines, temomis.

²² *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (11) (2011), 170; 2 (14) (2012), 170.

²³ *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (37) (2024), 184–185; 2 (38) (2024), 222.

²⁴ *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (31) (2021), 194.

Išėivijos tyrimuose, išplėstuose į lyginamąją tarpkultūrinę plotmę, pateikiama reikšmingų apibendrinimų, aprėpiančių ne tik įvairias etnines teritorijas, bet ir epochas. Tai – bandymas, kaip pažymti tyrėja Margarita Matulytė, ne tik pažinti, kas, kur ir kodėl migruoja, bet ir suprasti migracijos procesų sukeltus socialinius ir kultūrinius pokyčius.²⁵

„Egzodo archyvas“ ir kiti leidiniai

Centro pirmieji penkeri metai (1994–1999) nebuvo tušti: doktorantai rašė disertacijas, publikavo straipsnius, dalyvavo konferencijose, kaupė archyvus (apie tai yra rašiusi D. Dapkutė²⁶). Centro pirmasis leidinys išėjo 1999 m. – tai Lietuvos Respublikos Prezidento Antano Smetonos korespondencija 1940–1944 m.²⁷; laiškai surinkti iš Broniaus Kviklio kolekcijos. Taip buvo pradėta programa „Egzodo archyvas“, skirta gaunamiems archyviniams dokumentams publikuoti, siekiant juos padaryti prieinamus tyrinėtojams ir skaitytojams. Instituto darbuotojai ruošėsi tiems darbams, kuriuos jau buvo galima parodyti visuomenei. Būtent nuo tada pasipylė studijos ir monografijos. Per paskutinius 25 metus LII parengė ar prisidėjo išleidžiant 54 knygas, įskaitant 10 knygų iš tęstinio leidinio „Egzodo archyvas“ serijos (iki 2023 m. fiksuojamos 43 Instituto išleistos knygos).²⁸

„Egzodo archyve“ ir ne tik publikuojami įvairių veikėjų laiškai (pvz., istoriko Vinco Trumpos, filosofo Algirdo Juliaus Greimo, Lietuvos diplomato), atsiminimai (politinio veikėjo Juozo Gabrio-Paršaičio, mokslininko Kazio Almeno) ir dienoraščiai (veikėjo Juozo Vilčinsko), surinkta publicistika – publikuoti ir nepublikuoti straipsniai (veikėjo Vinco Rastenio, filosofo V. Kavolio, publicisto, kritiko Liūto Mockūno, visuomenininko A. Damušio, politologo Aleksandro Štromo ir kitų), taip pat valstybės įstaigų atstovų (LDT narių ar diplomatų užsienyje po 1940 m.) ir išėivijos organizacijų dokumentai.²⁹ Tie leidiniai padeda atskleisti naujus istorijos faktus, išėivių patirtis, aktualijas ir problemas, asmenybes, jų požiūrius ir tų požiūrių poveikį platesniems išėivijos sluoksniams. Publikuotuose dokumentuose fiksuojami sudėtingi ir dramatiški pasitraukimo iš Lietuvos po Antrojo pasaulinio karo momentai, aprašomi įsikūrimo ir adaptacijos svetur metai, kasdienio gyvenimo ir karjeros peripetijos svetimuose kraštuose. Be viso to tyrinėtoji sunkiau suvokti užsienio lietuvio – emigranto ar pabėgėlio – būseną svetimame krašte.

Skelbiami ir LII mokslininkų tyrinėjimai. Pavyzdžiui, D. Dapkutės apginta disertacija buvo 2002 m. publikuota kaip pirmoji Instituto monografija.³⁰ Taip parodyta, kad apgintos

²⁵ Matulytė, Margarita, „Reemigracija: tarpukario Lietuvos kaimo kasdienybės kultūros transformacijų tyrimai“, *Migracija: sampratos ir patirtys*, sud. Margarita Matulytė. Vilnius: LNDM ir LKTI, 112.

²⁶ Dapkutė, Daiva, „Išėivijos studijų centro sukaktis“, *Darbai ir dienos* 21 (2000), 311; Dapkutė, Daiva, „Išėivijos institutas: planai ir viltys“, *Darbai ir dienos* 22 (2000), 271–272.

²⁷ *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944 metais*, sud. Daiva Dapkutė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1999, 676 p.

²⁸ „Tęstinio leidinio Egzodo archyvas serija“, *VDU Lietuvių išėivijos institutas*, žiūrėta 2024 rugsėjo 5, <https://iseivijosinstitutas.lt/isleistos-knygos>; „Kitos išleistos knygos“, *VDU Lietuvių išėivijos institutas*, žiūrėta 2024 rugsėjo 5, <https://iseivijosinstitutas.lt/isleistos-knygos>.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Dapkutė, Daiva, *Lietuvių išėivijos liberaliosios srovės genezė: politiniai-organizaciniai aspektai: 1945 m. – šeštojo dešimtmečio pabaiga*. Vilnius: Vaga, 2002, 312 p.

disertacijos bus publikuojamos, viešinamos. Iš tiesų, dauguma disertacijų išeivijos klausimais, apgintų Vytauto Didžiojo universitete, buvo publikuotos, ir ši tradicija tęsiama.

Instituto darbuotojai rūpinasi ir išeivijos mokslininkų, dirbančių VDU ar turinčių ryšį su universitetu, tyrimais, skirtais išeivijos istorijai, jų publikavimu. Pavyzdžiui, 2006 m. publikuota prof. Broniaus Vaškelio knyga „Žvilgsnis iš atokiau II: lietuviškoji scena Jungtinėse Amerikos Valstijose 1889–1990“. Ji papildė ne tik tuo metu skurdžią lietuviško teatro bibliografiją, bet ir mums nežinomą vieną iš išeivių kultūrinių veiklų. Bet dar svarbiau tai, kad autorius mums parodo, jog už surinktų ir išdėstytų faktų slypi aistros – estetinės, ideologinės, patriotinės – teatralų ambicijos ir kultūrininkų rūpestis išsaugoti nacionalinę tapatybę.³¹ Tai, be jokios abejonės, praktiškas pavyzdys jauniems tyrinėtojams gvildinant išeivijos istorijos klausimus. Taigi, kiekvieną knygą globoja Institutas – tai naujas žingsnis į lietuvių išeivijos istoriją, kuriuo atskleidžiami nelabai žinomi ar visai nežinomi įvykiai, epizodai, problemos, kilusios išeivijos politikos, kultūros ir visuomeninio gyvenimo srityse. Drauge plečiama naujų tyrimų bazė aktualioms problemoms gvildinti.

Tęstinis mokslo leidinys „Oikos“

Kiekvienos institucijos brandumą rodo leidžiami periodiniai mokslo žurnalai. Institutas nuo 2006 m. leidžia Lietuvių migracijos ir diasporos studijoms skirtą tarpdisciplininį žurnalą „Oikos“ (iš gr. k. „namai“), išeinantį du kartus per metus. Redakcinė kolegija žurnalo pirmame numeryje rašė, kad „Oikos“ skirtas „pasaulio lietuvybės, lietuvių migracijos ir emigracijos problemų bei su tuo susijusios politikos analizei, išeivijos istorijos ir kultūros tyrinėjimams publikuoti, skleisti, populiarinti“. Be to, „žurnalo akiratyje turi rasti vietos rūpesčiams, svarbiems tiek tarptautinei, tiek krašto visuomenei, besidominčiai lietuvių tautos pasaulyje ateitimi“³². Reikia pažymėti, kad per daugelį metų tuos uždavinius žurnalas įgyvendino ir užsibrėžtos linijos laikosi.

Iki šiol išleisti 38 žurnalo numeriai, kuriuose publikuota daugiau kaip 280 originalių mokslinių ir apžvalginių straipsnių. Žurnale rasime recenzijų, archyvinių dokumentų publikacijų, taip pat su išeivija susijusių renginių Lietuvoje Prezidentūroje, Seime, Vyriausybėje, mokslo įstaigose kroniką. Žurnalas atviras visiems rašantiesiems išeivijos istorijos ir kultūros klausimais – ne tik istorikams, bet ir sociologams, politologams, kultūrologams bei kitiems. LII organizuojamose konferencijose ir seminaruose išeivijos klausimais skaityti pranešimai randa vietą žurnalo puslapiuose kaip straipsniai. Beje, žurnale gali publikuoti savo tyrimus ne tik doktorantai, bet ir magistrai. LII vadovybė skatina ne tik išeivijos praeities, bet ir dabarties tyrinėjimus. Neatsitiktinai žurnalo turinyje nuo pat pradžių straipsniai buvo grupuojami į du skyrius: „Šiuolaikiniai migracijos procesai“ ir „Diasporos istorija ir kultūra“, – tai atspindi ir jau minėta LII tyrinėjimų kryptis. Žurnalas, kaip ir instituto rengiamos konferencijos, seminarai bei diskusijos, yra išeivijos tyrėjų telkimosi ašis.

³¹ Klivis, Edgaras, „Išeivijos teatro šimtmetis“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (2006), 92.

³² „Redakcijos žodis“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (1) (2006), 8.

Ne kartą teko girdėti kolegų atsiliepimų, kad „Oikos“ istorinės emigracijos studijoms suteikia daugiau tarpdiscipliniškumo. Žurnalas „Oikos“ – ne tik LII vizitinė kortelė, bet ir Instituto veiklos atspindys.

Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus

Instituto veikla prasipletė, kai 2011 m. sausio 16 d. VDU rektorate buvo pasirašyta viešosios įstaigos Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus steigimo sutartis. Steigėjais tapo V. Adamkus, Kauno miesto savivaldybė ir Vytauto Didžiojo universitetas. Direktorius pareigas pradėjo eiti istorikas Arūnas Antanaitis.³³ Atsivėrė nauji veiklos horizontai, apčiuopiamai prasipletė LII veikla. Tai – ne tik Prezidento pasiekimus įamžinanti vieta, bet ir inovatyvaus kultūros ir mokslo židiny, suteikiantis galimybę gilinti žinias, susijusias su lietuvių išeivijos istorija. Dar prieš muziejaus įkūrimą veikė nuolatinė ekspozicija, skirta lietuvių išeivijos politiniam, kultūriniam, visuomeniniam gyvenimui, taip pat buvo reguliariai rengiamos teminės išeivijos istorijai skirtos parodos, remiantis Institute saugomais archyvais.³⁴ Įkūrus muziejų padaugėjo įvairių renginių: išeivijos menininkų (dailininkų, skulptorių, fotografų) parodų, knygų ir dokumentinių filmų pristatymų, mokslininkų paskaitų. Pagerėjo šviečiamosios sklaidos sąlygos. Kaip pavyzdį galima įvardyti 2018 m. gegužės 3 d. įvykusį Kanados lietuvių Antano Šileikos memuarų knygos „Basakojis bingo pranešėjas“ pristatymą. Prisiminimai apie vaikystę, lietuvių įsikūrimo Kanadoje rūpesčiai, studijų metai, žurnalistinis ir akademinis darbas. Pasakojimai apie tapatybę, emigraciją, pašaukimą ir darbą. Kitas pavyzdys – 2020 m. vasario 19 d. Ramūno Čičelio knygos „Jono Meko „Aukso vidurys“: kūrybos filotopinė žiūra“ apie žinomą išeivijos menininką, jo literatūros ir filmų analizę, filosofinius apmąstymus pristatymas.³⁵ O štai 2023/2024 m. Draugija užsienio lietuviams pažinti (toliau – DULP) suorganizavo tyrinėtojų skaitytų gana egzotinių paskaitų: Dainiaus Junevičiaus „Lietuvių emigracija į Pietų Afrikos Respubliką“, Giedriaus Janausko „Urugvajaus lietuvių istorijos: pilietinio aktyvumo pėdsakai“, Vaido Petrulio „Šiaurės Amerikos lietuvių architektūra“, Lino Didvalio „Lietuviai Tolimuosiuose Rytuose: nuo bendruomenių iki nuotykių ieškotojų“.³⁶ Tai – tik keletas pavyzdžių. Į paskaitų dienotvarkę bandoma įtraukti naujų ar primirštų temų, kurios klausytojams būtų ne tik įdomios, bet ir informatyvios, siekiant diskusijų. Taip atsiskleidžia įvairių institucijų bendradarbiavimas, kurio centre pastebimas LII.

Apskritai galima teigti, kad iki šiol išeivijos klausimų tyrinėtojai yra atlikę darbų, kurie daugiau ar mažiau atskleidžia išeivijos esmę: aprašytos visos lietuvių išeivijos bangos ir nustatytas bent preliminarus išvykusiųjų skaičius. Atkreiptinas dėmesys, kad geriausiai iš-tirta pokario dipukų banga. Sudarytas neblogas išeivijos kultūrinės ir religinės veiklos vaizdas, atlikti išeivių kartų tautiškumo išlaikymo ir silpnėjimo tyrimai. Nemažai gilintasi į

³³ „Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (12) (2011), 177.

³⁴ *Lietuvių išeivijos institutas*, sud. Lietuvių išeivijos institutas. Kaunas, [s.a.], 5.

³⁵ *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (26) (2018), 186; 1 (29) (2020), 209.

³⁶ *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (37) (2024), 184–186.

išeivijos intelektualinius ir švietimo klausimus. Padėti geri moksliniai pagrindai aptariant Pirmosios ir Antrosios Lietuvos Respublikų požiūrį ir politiką į emigraciją bei valstybės ryšių su išeivija problemas. Istorikai nemenkai domėjosi išeivijos politinė-propagandine veikla siekiant Lietuvos nepriklausomybės. Tyrinėtojai ir toliau aptaria bei gilina su užsienio lietuviais siejamų sąvokų, tokių kaip „migracija“, „emigracija“, „imigracija“, „išeivija“, „egzilis“, „egzodas“, „diaspora“, „tremtiniai“, „pabėgėliai“, „perkeltieji asmenys“ ir kitos, reikšmes.

Vis dėlto tai nereiškia, kad nebėra galimybių ar jau nebebūtina plėtoti ir gilinti minėtų klausimų. Visuomet verta grįžti prie tirtų problemų, suradus naujų šaltinių. Grįžti verta vien jau dėl to, kad čia slypi naujos tyrimų erdvės, iškilę nauji klausimai, neužmirštant, kad yra gausybė netirtų temų, klausimų ir problemų.

Kokie dar laukia darbai?

Taigi pasaulyje plačiai pasklidusi lietuvių išeivija labai įvairialypė, turi ilgą ir daugiasluoksnę istoriją, tad jos pačius įvairiausius aspektus reikia ir toliau tyrinėti. Kodėl reikia tyrinėti? Lietuvių išeivija – mūsų tautos šaka. Mums, mūsų visuomenei reikia konkrečių šalių lietuvių bendruomenių istorijos sintezių, panašių į dr. Antano Kučo redaguotą knygą „Amerikos lietuvių istorija“³⁷ ar Vinco Bartusevičiaus „Vokietijos lietuviai 1950–1990“³⁸. Jau yra pirmieji LII eksperimentiniai bandymai – 2008 m. publikuotas Instituto kolektyvinis leidinys „**Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė: praeitis, dabartis, ateitis**“. Leidinio privalumas – autorių ambicingas užmojis apžvelgti bendruomenės istoriją nuo XIX a. iki mūsų laikų. Analizuojamos pastangos išsaugoti tautinę tapatybę svetimame krašte.³⁹ Panašiu tikslu 2009 m. išėjo kitas LII kolektyvinis leidinys – „**Prancūzijos lietuvių bendruomenė: istorija ir dabartis**“, kuriame apžvelgiami įvairūs Prancūzijos lietuvių istorijos tarpsniai ir įvykiai, analizuojama įžymių Prancūzijos lietuvių kultūrinė, visuomeninė veikla.⁴⁰ Instituto tyrėjų ekspedicija 2011 m. Brazilijoje savo darbo rezultatus apibendrino leidiniu „**Pokalbiai lietuvių pasaulio pakraštyje: Brazilija**“. Knygos sudarytojai teigia, kad šią knygą galima vertinti kaip šaltinių publikaciją – pagrindą tolesniems Brazilijos lietuvių diasporos tyrimams.⁴¹ Reikia pasakyti, kad Pietų Amerikos kraštų lietuviams buvo skirta ne viena konferencija, seminaras ar diskusija ir ne vienas dokumentinis filmas. Pavyzdžiui, 2010 m. rugsėjo 16 d. parodytas filmas „**Eldorado – lietuviai Brazilijoje 1924–1928**“ arba 2018 m. sausio 16 d. įvyko renginys „**Pietų Amerikos lietuviybės dvasia**“, kurio metu peržiūrėti ir aptarti dokumentiniai filmai „**Raudonoji Cerro**“ ir „**Patagonijos atmintys**“ (rež. Henrikas Gulbinas ir E. Aleksandravičius) ir kiti.

³⁷ *Amerikos lietuvių istorija*, red. Antanas Kučas. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, 639 p.

³⁸ Bartusevičius, Vincas, *Vokietijos lietuviai 1950–1990*. Vilnius: Versus, 2021, 495 p.

³⁹ *Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė: praeitis, dabartis, ateitis*, sud. Daiva Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2008, 272 p.

⁴⁰ *Prancūzijos lietuvių bendruomenė: istorija ir dabartis*, sud. Linas Saldukas. Vilnius: Versus aureus, 2009, 232 p.

⁴¹ *Pokalbiai lietuvių pasaulio pakraštyje: Brazilija*, sud. Egidijus Aleksandravičius, Daiva Kuzmickaitė, Ingrida Celešūtė ir Marija Raškauskienė. Vilnius: Versus aureus, 2013, 296 p.

Reikia priminti, kad savo sintezių laukia ir veiklios Kanados, Australijos lietuvių bendruomenės, Rusijos ar net Tolimųjų Rytų lietuviai, be jokios abejonės, ir kitų kraštų lietuviai.

Paminėti leidiniai ar keliamos idėjos rodo, kad ir šiuolaikinė emigracija tampa bendro istorinio naratyvo dalimi. Suprantama, tai skatina tolesnius ir gilesnius tyrimus ne tik minėtose, bet ir kitose šalyje, kuriose gyveno ir gyvena mūsų tautiečiai. Tik reikalinga surasti naujų tyrinėtojų, kuriuos būtina tikslingai nukreipti į tuos ar jau pradėtus kitus išeivijos regionų tyrimus. Bet tam dar reikia išsamesnės pačių lietuvių išeivijos bendruomenių konkrečiose šalyse analizės kreipiant dėmesį į jų susivienijimų, draugijų, parapijų istorijas. Šiose organizacijose virė didžioji dalis išeivijos visuomeninės, kultūrinės, švietimo, ekonominės ir politinės veiklos, kuri ir atspindėjo išeivių pasiekimus, nesėkmes, įvairių įsitikinimų sankirtas. Tiesa, patys išeiviai bandė įvairių jubiliejų proga aprašyti savo organizacijas ir parapijas.⁴² Tai, be jokios abejonės, yra svarbus šaltinis ir orientyras būsimų mokslininkų tyrinėjimams. Tikslinga būtų atskirai paanalizuoti išeivijos ekonominę padėtį: verslus, darbus gamyklose, skerdyklose ir žemės ūkyje, valstybės sektoriuje, apskaičiuoti išeivių socialinių sluoksnių santykį bendruomenėse ir pagal tai įvertinti vienos ar kitos bendruomenės aktyvumo lygį, draugijų finansinį pajėgumą, jų įtaką išeivijai.

Tiesa, reikia priminti, kad doktorantė Daiva Simanavičiūtė 2008 m. apgynė disertaciją, skirtą Pasaulio lietuvių bendruomenės (toliau – PLB) atsiradimui, veikimui, išeivijos pozicijoms iki XX a. 8 dešimtmečio moksliskai aptarti.⁴³ Tai – dipukų bangos svarbios organizacijos tyrimas, kurį būtina pratęsti. (Be to, pažymėtina, kad šiuo atveju, kaip retai būna, disertacija netapo monografija. Mat, pasitaiko, kad po sėkmingo disertacijos gynimo autoriai pakeičia savo tolesnę darbinę karjerą.) Aiškesnis PLB vaizdas atsiskleidė, kai 2012 m. Kristina Ūsaitė apgynė disertaciją „Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos kūrimas (-is) ir veikla išeivijoje XX a. 6–9 dešimtmečiuose“. Disertantė išanalizavo svarbiausius šio reiškinio socialinius-politinius ir institucinius aspektus, jų tarpusavio sąveikas bei atskleidė PLJS narių pozicijas aktualiausiais lietuvių išeivijos gyvenimo klausimais.⁴⁴ Tema taip pat dar nebaigta nagrinėti, laukia tyrinėjimų tęsinio. Tiesa, būtina pasakyti, kad Institute ir toliau išlieka nemažas susidomėjimas Pasaulio lietuvių bendruomenės organizacija. LII darbuotojų užsibrėžtas siekis įamžinti visus PLB buvusius valdybos pirmininkus palaipsniui įgyvendinamas. Pirmoji kregždė – D. Dapkutės monografija, skirta trečiam pirmininkui Juozui Bačiūnui.⁴⁵ D. Kuizinienė parengė publikuoti monografiją, skirtą ketvirtam pirmininkui Stasiui Barzdukui. Laukiami ir kiti autoriai. Tokie tyrimai, žinoma,

⁴² Sužiedėlis, Simas, *Šv. Pranciškaus lietuvių parapija. Auksiniam parapijos jubiliejui paminėti 1903–1953*. Lawrence, Mass. Putnam, 1953, 416 p.; Gliuda, Jurgis, *Šv. Kazimiero parapija Los Angeles mieste: istoriniai bruožai 1941–1966*. Brooklyn, New York: [s.n.], 1966, 231 p.; Širvydas, Vytautas, Diržys, Antanas ir Budreckis, Algirdas M., *Susivienijimo lietuvių Amerikoje 90-ties metų istorija ir jos santrauka anglų kalba: 1889–1976*. New York, N.Y.: Susivienijimas lietuvių Amerikoje, 1976, 631 p.; Barėnas, Kazys, *Britanijos lietuviai 1947–1973 m.* Londonas: Nida, 1978, 359 p. ir daugelis kitų.

⁴³ Simanavičiūtė, Daiva, „Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose“. Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, 194 p.

⁴⁴ Ūsaitė, Kristina, „Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos kūrimas (-is) ir veikla išeivijoje XX a. 6–9 dešimtmečiuose“. Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2012, 322 p.

⁴⁵ Dapkutė, Daiva, *Lietuviškos širdies ambasadorius Juozas Bachunas-Bačiūnas (1893–1969)*. Vilnius: Versus aureus, 2014, 472 p.

leidžia geriau suprasti Pasaulio lietuvių bendruomenės platų ir įvairiapusį veikimą, vaidmenį tautos gyvenime ir vietą tautoje. Drauge pagerbiamos išeivijai svarbios asmenybės.

Dar neturime lietuvių išeivijos įtakingų politinio pobūdžio organizacijų – Amerikos lietuvių tarybos ir Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto – mokslinio lygio sintezių. Tiesa, plačiau apie šias organizacijas yra rašęs istorikas Juozas Banionis, tyrinėdamas jų politinę veiklą laisvinant Lietuvą.⁴⁶ Tačiau daug klausimų, pavyzdžiui, šių organizacijų formavimasis, vadovybės kaita, struktūrinių padalinių funkcionavimas, finansavimas, išeivijos įvairių organizacijų požiūriai ir panašūs, lieka iki galo neatskleisti. O kur dar neparašytos šių organizacijų vadovų, žymių išeivijos veikėjų, biografijos.

Tiesa, ne per seniausiai Lietuvos Prezidentų biografijų lentyna pasipildė nauju darbu: tai – E. Aleksandravičiaus didelės apimties monografija, skirta aktyviam JAV lietuvių veikėjui, Lietuvos Respublikos Prezidentui Valdui Adamkui, – informatyvus tyrimas, kuris apima ir Lietuvos bei išeivijos ryšius, kuriame detalizuojama pokario lietuvių išeivijos inteligentijos veikla Lietuvos valstybės laisvės labui ir asmenybės vaidmuo išeivių bendruomenėje.⁴⁷ Nežiūrint to, apskritai išeivijos tyrimuose biografiniam žanrui dar neskiriama pakankamai dėmesio. Būtų gerai, kad kiekvienas mokslininkas, dirbdamas konkrečia tema bendresniais išeivijos klausimais, rinktų medžiagą ir apie iškilus veikėjus, susijusius su jo nagrinėjama problema. Be to, būtų galima pradėti leisti išeivijos bangų, tam tikrų organizacijų vadovams skirtus enciklopedinio pobūdžio leidinius – biografinius žodynus. Jie pasitarnautų kaip tramplynas gilesnėms ir platesnėms studijoms. Tokie tyrimai, kuriais įamžinami iškilūs veikėjai, leidžia atskleisti asmenų veiklos motyvus ir pastangas, pastebėti ir nušviesti jų indėlį į bendrą veiklą bei santykį su bendruomene, išsiaiškinti darbų sėkmės ar nepasisekimo priežastis. Tenka priminti, kad aukštus kokybinius ir kiekybinius tyrimo rezultatus galima bus gauti tik tada, kai mokslininkams bus prieinamas išeivijos organizacijų ir jų vadovų veiklos dokumentinis paveldas. Išeivijos tyrinėtojams svarbu ne tik remtis išsaugotais archyvais, bet ir ieškoti bei surasti dar išlikusius, tačiau „palėpėse užmirštus“ išeivijos veiklos dokumentus.⁴⁸ Ypač skurdus pirmųjų išeivių – grynorių – dokumentinis palikimas.

Naujausia emigracijos banga po 1990 m., ypač XXI a. pradžioje Lietuvai suteikė dar neturėtos patirties – užplūdo imigrantai iš Azijos ir Afrikos šalių, pabėgėliai iš Ukrainos, Baltarusijos ir Rusijos. Tai – dar viena tyrinėjimų nepaliesta gana plati tema. Reikia mokslininkų dėmesio ir kitai svarbiai temai – lietuvių emigrantų grįžimui į Tėvynę (ne tik naujųjų emigrantų, vadinamųjų tarybukų, bet ir prieškario dipukų palikuonių). Yra žinomas, bet dar netirtas lietuvių grįžimas į Lietuvą iš Lotynų Amerikos šalių sovietmečiu ir žydų išvykimas iš Lietuvos TSR. Svarbu pajusti jų nuotaikas ir siekius prieš atvykstant, atvykus bei praėjus tam tikram laikotarpiui ir atvirkščiai, ypač tiriant emigrantus žydus. Istorikų dėmesio vertas tų emigrantų ir imigrantų ekonominis ir socialinis įsitvirtinimas,

⁴⁶ Banionis, Juozas, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose: 1940–1975*. Vilnius: LGGRTC, 2010, 492 p.; Banionis, Juozas, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose po Helsinkio akto: 1975–1994*. Vilnius: LGGRTC, 2017, 568 p.

⁴⁷ Aleksandravičius, Egidijus, *Adamkus*. Vilnius: Tyto alba, 2021, 477 p.

⁴⁸ Skirius, Juozas, „Lietuvių išeivijos veiklos dokumentų paieškos: problemos ir jų sprendimas“, *Pasaulio lietuvis*, 2023 gruodžio 11, https://pasauliolietuvis.lt/lietuviu-iseivijos-veiklos-dokumentu-paieskos-problemos-ir-ju-sprendimas/?fbclid=IwAR0OpmWzXgDr2r6rfLq_mm2LYlRyUUG-KWBAVRLyMjBOWFd8f5Kou4SsWQk.

prisitaikymas ar nesugebėjimas prisitaikyti naujomis gyvenimo sąlygomis. Kokie ryškėja gyvenimo naujoje aplinkoje privalumai ar trūkumai? Kaip mezgėsi kontaktai su seniau atvykusiais iš Lietuvos, kokie jų ryšiai su likusiais artimaisiais ir draugais Lietuvoje? Visa tai turi dominti tyrėją.

Taip pat svarbu sustiprinti tyrimus, skirtus įvairių išeivijos bangų ir organizacijų įvairiose šalyse pastangoms materialiai ir moraliai remti savo senąją Tėvynę prieš ir po Lietuvos nepriklausomybės iškovojoimo XX a. pradžioje ir pabaigoje. Pirmieji tyrimai tuo klausimu jau atlikti, daugiausia atkreipiant dėmesį į gausiausią ir turtingiausią lietuvių išeiviją JAV.⁴⁹ Telioka sulaukti Australijos, Kanados, Didžiosios Britanijos ir kitų šalių lietuvių paramos Lietuvai sintezių straipsniuose ar monografijose.

Tikslinga skirti dėmesį ne tik dešinėsios ir liberaliosios, bet ir kairesnės krypties išeivijai – socialistams ir komunistuojantiems lietuviams. Mokslininkai gana ilgai ignoravo šią išeivijos grupę, kuri apėmė visai nemažą skaičių mūsų tėvynainių įvairiuose kraštuose. Pavyzdžiui, JAV lietuvių Donato Janutos skaičiavimu (kitų duomenų neturime), iki Antrojo pasaulinio karo JAV lietuviai pagal politinę veiklą buvo pasiskirstę maždaug taip: katalikų – 45 proc., komunistų – 25 proc., socialistų – 20 proc., tautininkų – 10 proc.⁵⁰ Kairysis sparnas taip pat aktyviai veikė ir kultūrinėje, ir ekonominėje, ir politinėje išeivijos veikloje. Visa tai turime žinoti, įvertinti ir įjungti į išeivijos bendrą paveikslą. Be to, ir tarp komunistuojančių išeivių buvo įdomių asmenybių, apie kurias mums taip pat reikia žinoti be jokių iškreipimų: pavyzdžiui, verta patyrinėti Antano Bimbos, Leono Prūseikos, Rojaus Mizaros ir kitų veiklą ir išsiaiškinti, kodėl jie pasuko tokia kryptimi, ar nuosekliai laikėsi pasirinkto kelio ir panašiai.

Reikia neužmiršti, kad tarp šiuolaikinės ar ankstesnės išeivijos palikuonių yra ir tokių, kurie iš viso nežino ar nenori žinoti apie Lietuvą, palaikyti glaudesnių ryšių ne tik su kraštu, bet ir su savo tautiečiais. Jie taip pat turi būti tyrimo objektas. Tokių tyrimų beveik nėra arba aptinkama tik pavienių užuominų.

Iš viso to, kas pasakyta, išplaukia kita užduotis – viena sinteze aprėpti lietuvių išeiviją nuo seniausio laikų iki dabar. Svarbu – ne tik pažintinė, bet ir Lietuvos istorijos integracijos prasme – turėti bendrą užsienio lietuvių istoriją, t. y. parašyti lietuvių pasaulio istoriją. Tai jau suprato ir pirmuosius žingsnius žengė Pirmosios Lietuvos Respublikos istorikai.⁵¹ Tiesa, šiandien tuo klausimu taip pat turime pirmą bandymą: E. Aleksandravičius, remdamasis naujausiais tyrinėjimais, 2013 m. publikavo nemažos apimties knygą „Karklo diegas“⁵², kurioje aptaria emigracijos bangas, lietuvių šikūrimą įvairiose pasaulio vietose, pastangas išsaugoti lietuviškąją savastį. Autorius įvedė ir naujadarą „lietuvių pasaulis“, skirtingai nuo mums įprasto įvardijimo „pasaulio lietuviai“. Įvardijimas „lietuvių pasaulis“ simboliškai lyg ir stipriau sujungia visus užsienio lietuvius, labiau fiksuoja jų ryšį su senąja Tėvyne.

⁴⁹ Antanaitis, Arūnas, „Paramos Lietuvai sąjūdis: pasaulio lietuvių istorijos apžvalga ir užsienio lietuvių pagalba atsiuriančiai Lietuvos valstybei 1987–1993 m.“, in *Asmenybės. 1990–2015 m. Lietuvos pasiekimai*. Kaunas: Leidybos idėjų centras, 2015, 68–79; Antanaitis, Arūnas ir Dumčius, Vladas, „Lietuvių išeivijos katalikiškų organizacijų parama Lietuvai 1990–1993 metais“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (20) (2015), 19–36; Skirius, Juozas, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Savas takas, 2018, 560 p.

⁵⁰ Januta, Donatas, *Lietuviški takai*. Vilnius: Petro ofsetas, 2015, 34.

⁵¹ *Lietuvos istorija*, red. Adolfas Šapoka. Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1936, 633–672.

⁵² Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas: lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013, 632 p.

Tai – pavyzdys ateities tyrinėtojams tematiškai ir chronologiškai išplėtoti lietuvių diasporos istoriją ir gilintis į jos problematiką bei permainas, pasitelkiant tarpdiscipliniškumą. Tokioje sintezėje privalo rasti visos svarbiausios išeivijos gyvenimo sritys ir veiklos, ryšiai su senąja Tėvyne.

Apibendrinimas

Apžvelgus vien tai, kas aptarta, ištirta ir paskelbta per 30 metų, galima teigti, kad Lietuvių išeivijos instituto darbuotojai ir vadovybė padėjo tvirtus pagrindus naujai istorijos mokslo kryptčiai – *emigrantologijai*, prie kurios darbuojasi vis daugiau įvairių sričių mokslininkų Lietuvos mokslo institucijose ir išeivijoje. Pagirtinas Lietuvių išeivijos instituto, Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus, Pasaulio lietuvių universiteto ir Draugijos užsienio lietuviams pažinti bendradarbiavimas, leidžiantis plačiau ir, suprantama, detaliau pažinti išeiviją ir jos siekius.

Keturių didžiųjų lietuvių emigracijos bangų nuo XIX a. antros pusės iki XXI a. pradžios (jau nekalbant apie mažesnes bangas iki XIX a. vidurio ir sovietmečiu) pėdsakų įvairiuose žemynuose tyrimams darbo užteks ne vienai istorikų ir kultūrologų kartai. Lietuvių išeivijos institutas, kuriame darbuojasi, deja, nedaug mokslininkų, tikėkimės, ir toliau liks viena iš svarbių Lietuvos diasporos tyrimus koordinuojančių institucijų.

Yra pagrįstų vilčių, kad, daugėjant visuomenei prieinamos informacijos, viešinamos tyrimų ir skelbiamų šaltinių pagrindų, sąvokų „pasaulio lietuviai“ ir „lietuvių pasaulis“ supratimas dar labiau prasiplės, o Lietuvos visuomenėje išeivija bus ne *terra incognita*, o sudėtinė tautos kamieno šaka.

Literatūra

Aleksandravičius, Egidijus, *Adamkus*. Vilnius: Tyto alba, 2021, 477 p.

Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas: lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013, 632 p.

Aleksandravičius, Egidijus, Kuizinienė, Dalia ir Dapkutė, Daiva, *The Cultural Activities of Lithuanian Émigrés*. Vilnius: Versus aureus, 2002, 24 p.

Amerikos lietuvių istorija, red. Antanas Kučas. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, 639 p.

Aničas, Jonas, „JAV lietuvių emigrantų politinis klerikalizmas 1945–1950 m.“, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija* 1 (42) (1973), 51–65.

Aničas, Jonas, „Lietuvių išeivijos pažangiųjų jėgų kova prieš klerikalizmą“, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija* 3 (48) (1974), 27–37.

Antanaitis, Arūnas, „Paramos Lietuvai sąjūdis: pasaulio lietuvių istorijos apžvalga ir užsienio lietuvių pagalba atsikuriančiai Lietuvos valstybei 1987–1993 m.“, in *Asmenybės. 1990–2015 m. Lietuvos pasiekimai*. Kaunas: Leidybos idėjų centras, 2015, 68–79.

Antanaitis, Arūnas ir Dumčius, Vladas, „Lietuvių išeivijos katalikiškų organizacijų parama Lietuvai 1990–1993 metais“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (20) (2015), 19–36.

- Antano Smetonos korespondencija 1940–1944 metais*, sud. Daiva Dapkutė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1999, 676 p.
- Banionis, Juozas, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose: 1940–1975*. Vilnius: LGGRTC, 2010, 492 p.
- Banionis, Juozas, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose po Helsinkio akto: 1975–1994*. Vilnius: LGGRTC, 2017, 568 p.
- Barėnas, Kazys, *Britanijos lietuviai 1947–1973 m.* Londonas: Nida, 1978, 359 p.
- Bartusevičius, Vincas, *Vokietijos lietuviai 1950–1990*. Vilnius: Versus, 2021, 495 p.
- Dapkutė, Daiva, *Lietuviškos širdies ambasadorius Juozas Bachunas-Bačiūnas (1893–1969)*. Vilnius: Versus aureus, 2014, 472 p.
- Dapkutė, Daiva, *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė: politiniai-organizaciniai aspektai: 1945 m. – šeštojo dešimtmečio pabaiga*. Vilnius: Vaga, 2002, 312 p.
- Dapkutė, Daiva, „Išeivijos institutas: planai ir viltys“, *Darbai ir dienos* 22 (2000), 271–272.
- Dapkutė, Daiva, „Išeivijos studijų centro sukaktis“, *Darbai ir dienos* 21 (2000), 311.
- Dapkutė, Daiva, Dačioliienė, Ingrida, Jovaišienė, Diana, Kuzmickaitė Daiva Kristina, Saldukas, Linas ir Ūsaitė, Kristina, *Lietuviai pasaulyje: tautinio identiteto išsaugojimas emigracijoje*. Klaipėda: Baltic Printing House, 2012, 256 p.
- Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė: praeitis, dabartis, ateitis*, sud. Daiva Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2008, 272 p.
- Emigracija ir šeima: vaikų ugdymo problemos ir iššūkiai*, sud. Egidijus Aleksandravičius ir Daiva Kristina Kuzmickaitė. Vilnius: Versus aureus, 2008, 416 p.
- Gliauda, Jurgis, Šv. Kazimiero parapija Los Angeles mieste: istoriniai bruožai 1941–1966. Brooklyn, New York: [s.n.], 1966, 231 p.
- Istorijos klastotojai. Užsienio lietuvių nacionalistų koncepcijų kritika Tarybų Lietuvos istorijos klausimais (1940–1974)*. Vilnius: Mintis, 1976, 192 p.
- „Kitos išleistos knygos“, VDU Lietuvių išeivijos institutas, žiūrėta 2024 rugsėjo 5, <https://iseivijosinstitutas.lt/isleistos-knygos>.
- Klivis, Edgaras, „Išeivijos teatro šimtmetis“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (2006), 92.
- Kriauciūnas, Romualdas, „Ateitininkų federacijos išeivijoje „dienoraštis“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (6) (2008), 198.
- Kuizininė, Dalia, *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 m. (studija ir šaltinių publikacija)*. Vilnius: Versus aureus, 2003, 518 p.
- Kuizininė, Dalia, „Trys Lietuvių išeivijos instituto dešimtmečiai: istorija ir dabartis“, *Draugas*, 2024 gruodžio 12, nr. 99, 5, 11.
- Kuzmickaitė, Daiva, *Between Two Worlds: Recent Lithuanian Immigrants in Chicago (1988–2000)*. Vilnius: Versus aureus, 2003, 190 p.
- Kuzmickaitė, Daiva Kristina, *Tarp dviejų pasaulių: naujieji imigrantai lietuviai Čikagoje (1988–2000)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2004, 208 p.
- Lietuvių buržuazinių emigrantų istoriografijos kritika: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Mokslas, 1980, 152 p.
- Lietuvių išeivijos institutas*, sud. Lietuvių išeivijos institutas. Kaunas, [s.a.], 16 p.
- Lietuvos istorija*, red. Adolfas Šapoka. Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1936, 633–672.
- Matulytė, Margarita, „Reemigracija: tarpukario Lietuvos kaimo kasdienybės kultūros transformacijų tyrimai“, *Migracija: sampratos ir patirtys*, sud. Margarita Matulytė. Vilnius: LNDM ir LKTI, 102–123.
- Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–37 (2006–2024).

- Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos. Lietuvių tautinė katalikų bažnyčia: etnoreliginis tapatumas išėivijoje* 1 (19) (2015), 5–156.
- Pivorienė, Jolita, „Apie emigraciją ir šeimą išėivijoje“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (7) (2009), 146–148.
- Pokalbiai lietuvių pasaulio pakraštyje: Brazilija*, sud. Egidijus Aleksandravičius, Daiva Kuzmickaitė, Ingrida Celešiūtė ir Marija Raškauskienė. Vilnius: Versus aureus, 2013, 296 p.
- Prancūzijos lietuvių bendruomenė: istorija ir dabartis*, sud. Linas Saldukas. Vilnius: Versus aureus, 2009, 232 p.
- „Redakcijos žodis“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (1) (2006), 8.
- Saldukas, Linas, „Diasporos lobiai“, *Darbai ir dienos* 2 (11) (1996), 258.
- Saldukas, Linas, *Lithuanian diaspora*. Vilnius: Vaga, 2002, 198 p.
- Simanavičiūtė, Daiva, „Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose“. Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, 194 p.
- Skirius, Juozas, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Savas takas, 2018, 560 p.
- Skirius, Juozas, „Lietuvių išėivijos instituto Kaune 1994–2024 m. darbų apžvalga“, *Pasaulio lietuvis*, 2024 lapkričio 23, <https://pasauliolietuvis.lt/lietuviu-iseivijos-instituto-kaune-1994-2024-m-darbu-apzvalga/?print=print>.
- Skirius, Juozas, „Lietuvių išėivijos veiklos dokumentų paieškos: problemos ir jų sprendimas“, *Pasaulio lietuvis*, 2023 gruodžio 11, https://pasauliolietuvis.lt/lietuviu-iseivijos-veiklos-dokumentu-paieskos-problemos-ir-ju-sprendimas/?fbclid=IwAR0OpmWzXgDr2r6rfLq_mm2LYlRyUUG-KWBAVRLyMjBOwFd8f5Kou4SsWQk.
- Sužiedėlis, Simas, *Šv. Pranciškaus lietuvių parapija. Auksiniam parapijos jubiliejui paminėti 1903–1953*. Lawrence, Mass. Putnam, 1953, 416 p.
- Širvydas, Vytautas, Diržys, Antanas ir Budreckis, Algirdas M., *Susivienijimo lietuvių Amerikoje 90-ties metų istorija ir jos santrauka anglų kalba: 1889–1976*. New York, N.Y.: Susivienijimas lietuvių Amerikoje, 1976, 631 p.
- „Tęstinio leidinio Egzodo archyvas serija“, *VDU Lietuvių išėivijos institutas*, žiūrėta 2024 rugsėjo 5, <https://iseivijosinstitutas.lt/isleistos-knygos>.
- Ūsaitė, Kristina, „Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos kūrimas (-is) ir veikla išėivijoje XX a. 6–9 dešimtmečiuose“. Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2012, 322 p.

THE LITHUANIAN EMIGRATION INSTITUTE:
AN OVERVIEW OF WORK AND RESEARCH IN 1994–2024

Summary. The active participation of Lithuanian émigré professors in the restoration of Vytautas Magnus University in Kaunas and in teaching various courses there naturally gave rise to the idea of establishing an institution at the university that would be dedicated to researching the history of the emigration. In 1994, the Center for Lithuanian Diaspora Studies was established, and in 2000, the Institute was founded, which in 2012, became known as the Lithuanian Emigration Institute (LEI). The Centre and the Institute have had from two to ten staff members at different times. This research institution collects and manages the archives of the diaspora, of which there are over 90 fonds, researches them and publishes the results of the research. The focus is not only on the history of the Lithuanian diaspora, but also on contemporary migration issues. Since 2006, the scientific journal *Oikos* has been published (two issues per year), with over 280 scientific and review articles, as well as a large number of reviews and source publications. The staff of the research institution has produced and published about 60 monographs and reference works; organised international and national conferences, seminars, roundtables, and discussions; presented books, exhibitions, and documentaries on a variety of diaspora topics; and participated in projects. These processes are continuing. Dozens of dissertations have been prepared and defended at the Institute. Research by specialists in various disciplines – history, sociology, cultural studies, religion, philosophy, and art – has found a place in the events and the journal *Oikos*, and has helped to better understand the fate of the diaspora in foreign lands. The variety of topics for research remains: there is a need for syntheses of individual Lithuanian communities, ideological diaspora currents, and major organisations; contemporary research on emigration and immigration; and more attention to the preparation of biographies of prominent diaspora figures. Over the past 30 years, the LEI staff has laid a solid foundation for a new branch of historical field – *emigrantology* – which has attracted a growing number of scholars from various academic and social institutions, with the aim of covering the history of Lithuanians abroad in the most objective manner possible.

Keywords: the Lithuanian Emigration Institute, the Center for Lithuanian Diaspora Studies, VMU, Kaunas, research, *Oikos*, monographs, dissertations, sources, articles, conferences, seminars, Vytautas Kavolis workshop, exodus.

Daiva DAPKUTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Nuo studijų centro iki išeivijos instituto: trys diasporos tyrimų dešimtmečiai

Santrauka. 1994 m. Kaune, Vytauto Didžiojo universitete (VDU) įkurtas Išeivijos studijų centras, vėliau išaugęs į Lietuvių išeivijos institutą. Tai – tuo metu vienintelė Lietuvoje tokio pobūdžio mokslo institucija, įkurta specialiai lietuvių diasporos pasaulyje atsiradimo, išeivijos kultūrinės ir politinės-višuomeninės veiklos problemoms tirti, diasporos dokumentiniam paveldui kaupti, saugoti ir tyrinėti. Per tris dešimtmečius keitėsi instituto veidas, čia dirbę žmonės, išaugo saugomo išeivijos kultūros paveldo kolekcijų ir atliktų mokslinių tyrimų skaičius, susiformavo stipri lietuvių diasporos istorijos tyrimų mokykla, kurios mokinių galima sutikti įvairiose Lietuvos mokslo ir studijų institucijose. Šiame straipsnyje, remiantis negausia istoriografija, Vytauto Didžiojo universiteto, Lietuvių išeivijos instituto ir privačių asmenų archyvuose išlikusiais archyviniais dokumentais bei publikuotais šaltiniais, bandoma atskleisti Išeivijos instituto įkūrimo aplinkybes, pristatyti čia dirbusius žmones, pagrindinius trisdešimties metų instituto veiklos bruožus.

Raktažodžiai: Išeivijos studijų centras, Lietuvių išeivijos institutas, Vytauto Didžiojo universitetas, diaspora, Kaunas, mokslininkai, tyrimai, archyvai.

2024 m. rudenį iškilmingai paminėtas Lietuvių išeivijos instituto veiklos trisdešimtmetis¹ buvo puiki proga stabtelėti ir pabandyti įvertinti per tris dešimtmečius Vytauto Didžiojo universitete (VDU) atliktų diasporos tyrimų rezultatus, tokių tyrimų poreikį bei

¹ Minint jubiliejų 2024 m. lapkritį–gruodį institute vyko įvairūs renginiai: Lietuvos ir tarptautinės mokslo konferencijos, parodos, seminarai, instituto išleistų knygų dovanojimo akcijos ir t. t. „Lietuvių išeivijos instituto 30-mečiui skirti renginiai“, *VDU Lietuvių išeivijos institutas*, žiūrėta 2025 gegužės 5, <https://iseivijosinstitutas.lt/lietuviu-iseivijos-instituto-30-meciui-skirti-renginiai/>.

perspektyvas. Trisdešimties metų laikotarpis – netolima praeitis – ne vienam VDU darbuotojui ir šių įvykių liudininkui dar nėra tapęs istorijos dalimi, kurią būtų galima kritiškai analizuoti ir vertinti. Niekio keisto, kad VDU ir Lietuvių išeivijos instituto istorija iki šiol nėra tapusi istorikų tyrimų objektu, – istorikai įprastai tyrinėja senesnius laikus, yra įpratę žvelgti giliau į praeitį, orientuodamiesi į pusės amžiaus ar ilgesnio laikotarpio ribą. Kita vertus, trisdešimtmetis – ne toks mažas laiko tarpas, suteikiantis galimybę pabandyti atidžiau pažvelgti į Išeivijos studijų centro (ISC) / Lietuvių išeivijos instituto (LII) istoriją, įvertinti per šį laikotarpį atliktus darbus. Šiame straipsnyje, remiantis negausia istoriografija, Vytauto Didžiojo universiteto, Lietuvių išeivijos instituto ir privačių asmenų archyvuose išlikusiais archyviniais dokumentais bei publikuotais šaltiniais, bandoma atskleisti Išeivijos instituto įkūrimo aplinkybes, pristatyti čia dirbusius žmones, pagrindinius trisdešimties metų instituto veiklos bruožus.

Lietuvių išeivijos instituto istorija neatsiejama nuo atkurtojo universiteto istorijos, kuri iki šiol nėra sulaukusi platesnio istorikų dėmesio, nors pirmieji tyrimai ir mokslinių šaltinių bazės surinkimo darbai šioje srityje jau yra padaryti², prie pirmųjų VDU atkūrimo veiklos metų aprašymo nemažai prisidėjo ir šių įvykių dalyviai, kurių tekstai³ gali pasitarnauti tyrėjams. Vis tik šiuose darbuose atsispindi universitetinės tendencijos, tam tikrų padalinių ar centrų istorijos epizodai į šiuos pasakojimus nepatenka. Fragmentiškos informacijos apie Išeivijos studijų centro / Lietuvių išeivijos instituto darbus, dažniausiai grindžiamos pačių darbuotojų pasakojimais, galima rasti periodinėje spaudoje.⁴ Neretai šie pavieniai

² Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos 70-metis, sud. Jonas Čepinskis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1993; Vytauto Didžiojo universitetas. *Mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002; Kulakauskas, Antanas, *Pirmoji lietuviška Alma Mater: trumpa klasikinio universiteto Kaune istorija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2022; Antanaitis, Kastytis, „VDU atkūrimo idėjų raida ir plėtra“, in *Vytauto Didžiojo universitetas. Mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002, 382–401; Antanaitis, Kastytis, „Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo šaltinių verpetai“, in *Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimas spaudoje ir dokumentuose (1988 m. balandis – 1990 m. rugsėjis)*: dokumentų rinkinys, sud. Kęstutis Raškauskas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2024, 15–29; Dapkutė, Daiva, „Padėkite mums pasivyti šiuos laikus“: išeivijos akademinė parama atkurtam Vytauto Didžiojo universitetui“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (34) (2022), 111–131; Aleksandravičius, Egidijus, „Vytauto Kavolio Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo versija“, *Darbai ir dienos* 75 (2021), 83–99; Raškauskas, Kęstutis, „Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimas spaudoje ir dokumentuose (1988 metų balandis – 1989 metų rugpjūtis)“, *Darbai ir dienos* 71 (2019), 141–321; *Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimas spaudoje ir dokumentuose (1988 m. balandis – 1990 m. rugsėjis)*: dokumentų rinkinys, sud. Kęstutis Raškauskas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2024.

³ Kaminskas, Vytautas, „Kaip mokytis VDU: veiklos principai“, *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1989), 10, 39; Kaminskas, Vytautas, „Pirmieji treji atkurto Universiteto metai“, in *Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos 70-metis*, sud. Jonas Čepinskis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1993, 89–97; Kaminskas, Vytautas, „80-ties metų kelių peržvelgus“, in *Vytauto Didžiojo universitetas. Mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002, 9–38; Ratkevičiūtė-Misevičienė, Joana, „Humanitarinės kultūros link. Atkuriamasis VDU laikotarpis“, *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1989), 8–9; Ratkevičiūtė-Misevičienė, Joana, „Omnia principium grave est (Kiekviena pradžia sunki). (Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo pradžia)“, in *Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos 70-metis*, sud. Jonas Čepinskis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1993, 75–87; Kostkevičius, Gediminas, „Vytauto Didžiojo universitetas: ketvirtas raundas“, *Nemunas* 11 (1989), 31–37; Genzelis, Bronislovas, „Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo peripetijos“, *Kauno istorijos metraštis* 12 (2012), 203–207.

⁴ Saldukas, Linas, „Išeivijos studijų centro atidarymas“, *Universitas Vytauti Magni* 12 (1995), 6–7; Saldukas, Linas, „Diasporos lobiai“, *Darbai ir dienos* 3 (12) (1996), 258–259; Dapkutė, Daiva, „Išeivijos studijų centro sukaktis“, *Darbai ir dienos* 21 (2000), 311; Dapkutė, Daiva, „Išeivijos institutas: planai ir viltys“, *Darbai ir dienos* 22 (2000), 271–272; Kuizininė, Dalia, „Gyvoji lietuviybė. Lietuvių išeivijos institutas: istorija, viltys ir perspektyvos“, *Dienovidis*, 2001 gegužė, 33–35; Gudaitis, Nerijus, „Lietuvos išeivijos institutas – naujose patalpose“, *Kauno istorijos metraštis* 3 (2002), 384–386; Kuizininė, Dalia, „Trys Lietuvių išeivijos instituto dešimtmečiai: istorija ir dabartis“, *Draugas*, 2024 gruodžio 12, 5, 11; Dapkutė, Daiva, „Išeivijos studijų centras – veikla ir jo saugomi lobiai“, *Akiračiai* 6 (2001), 12, 15; Dapkutė, Daiva, „Lietuvių išeivijos institutas ir jo veikla“, *XXVII knygos mėgėjų metraštis* 4 (2010), 91–96.

straipsniai virsta bene vieninteliais šaltiniais, liudijančiais to meto įvykius. Bandymai rekonstruoti LII istoriją susiduria su gana fragmentiška šaltinių baze: ne kartą per tris dešimtmečius keičiantis centro / instituto institucinei priklausomybei, padalinio veiklos dokumentai išsibarstė, pavienių dokumentų (daugiausia kasmetinės ataskaitos) išliko VDU Humanitarinių mokslų fakulteto (kuriam kai kuriais laikotarpiais priklausė ISC ir LII) ir LII archyvuose. Kad ir kaip būtų keista, Išeivijos instituto darbuotojai, kaupdami, tyrinėdami ir saugodami didžiulį diasporos kultūros paveldo archyvą, nepasirūpino surinkti savo pačių istoriją liudijančių dokumentų. Dažnai kraustantis iš vieno pastato į kitą, įvairūs instituto veiklą liudijantys leidiniai (renginių programos, tyrimų projektų ataskaitų kopijos, padalinio posėdžių protokolų išrašai ir pan.) tapdavo, kaip anuomet atrodė, nereikalingu balastu, ne itin svarbiu ir saugotinu dalyku. Nemaža dalis itin gausios instituto darbuotojų korespondencijos su išeivijos atstovais archyvų perdavimo ir kitais klausimais yra išlikusi asmeniniuose archyvuose, kurių dalis, prabėgus daugeliui metų, atsidūrė Lietuvos išeivijos instituto archyvų kolekcijoje (LII archyve saugomi Broniaus Kviklio, Vytauto Kavolio, Broniaus Vaškelių ir kitų LII veiklos procesuose tiesiogiai ir netiesiogiai dalyvavusių asmenų fondai).

Atskira šaltinių grupė tyrinėjant VDU ir LII istoriją gali tapti tuomečių įvykių liudininkų, čia dirbusių žmonių prisiminimai, nors tokių išlikusių šaltinių nėra daug: žiniasklaidoje galima rasti LII dirbusių mokslininkų pavienių interviu, bet šie tekstai dažniausiai būdavo proginiai ir gana fragmentiški.⁵ Bėgant metams mažėjančios liudininkų gretos skatintų kuo greičiau pagalvoti apie tokių prisiminimų fiksavimą bei išsaugojimą.

Šiuo straipsniu nepretenduojama į išsamų Lietuvos išeivijos instituto istorijos tyrimą, tik į stabtelėjimą ir bandymą atkreipti dėmesį į keletą problemų ir (ne)užmirštų istorijos puslapių, prisimenant čia dirbusius žmones ir jų darbus.

Išeivijos studijų centro atsiradimo aplinkybės

Prieš tris dešimtmečius Kaune įkurtas Išeivijos studijų centras, vėliau išaugęs į Lietuvos išeivijos institutą, labai gerai pažįstamas ne tik šio universiteto bendruomenei, bet ir visos Lietuvos bei užsienio migracijos procesus tyrinėjantiems mokslininkams, užsukantiems į Išeivijos instituto archyvus ar atvykstantiems į institute vykstančias mokslines konferencijas. Paprastas faktas – vieno universitetinio padalinio atsiradimas – atrodytų nereikšmingas, tyrėjų dėmesio nevertas reiškinys, – juk panašių padalinių, institucijų, mokslinių tyrimo centrų galima rasti daugelyje Lietuvos miestų, mokslo ir švietimo įstaigų. Tačiau jis gali įgauti visai kitokią reikšmę, pažvelgus į jį to meto kontekste ir pabandžius atsakyti į klausimą, ką tokios institucijos atsiradimas reiškė prieš tris dešimtmečius nepriklausomai valstybei ir atkurtajam VDU dar tik skaičiuojant pirmuosius metus.

Tokio išeivijos tyrimų centro sukūrimo idėjai įtakos turėjo keli veiksniai. Pirmiausia, šios institucijos atsiradimo negalima atskirti nuo Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo

⁵ „Apie centrą išeivijos praeičiai tirti [pokalbis su Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centro vadovu, prof. Egidijumi Aleksandravičiumi bei moksliniu bendradarbiu Linu Salduku] / [kalbėjosi L. Mockūnas]“, *Akiračiai* 2 (1999), 8–9.

idėjos, glaudžiai susijusios su tautinio atgimimo ir nepriklausomos valstybės raida. VDU atkūrimo planai, savarankiškos, nuo valstybinio finansavimo nepriklausomos⁶ aukštosios humanitarinio profilio mokyklos su universiteto statutu ir vakarietišku akademinį studijų organizavimo modeliu vizija buvo sunkiai suderinama su sovietinėje Lietuvoje egzistavusia švietimo sistema, kai kuriais atvejais tai kėlė visuomenėje tam tikras priešpriešas, senų susiklosčiusių praktinių konfliktų.⁷ Į atkurtąjį universitetą dirbti atvykdavę Vakarų universitetuose studijavę ir mokslus baigę profesoriai į universitetą atnešė vakarietišką požiūrį į mokslo tyrimų ir studijų procesus, skirtingą nei sovietmečiu įprastą akademinės bendruomenės, studentų ir dėstytojų santykį, formavusį bendrą vakarietišką VDU akademinės bendruomenės dvasią.

Ne mažesnę vaidmenį atliko bendra visuomenės nuotaika. Geležinė uždanga ir sovietų bandymas ilgus dešimtmečius atskirti Lietuvą nuo Vakarų kultūros procesų nulėmė tai, kad Sąjūdžio metais, griūvant sienoms, susidomėjimas Vakaraais ir lietuvių išeivija buvo tapęs vos ne masiniu reiškiniu: didžiuliu tiražu buvo perspausdinami bene visi žymesni išeivių autorių darbai, išeiviai buvo įtraukiami į žinytus bei enciklopedijas, o į susitikimus su iš Vakarų atvykusiais išeivijos rašytojais, menininkais pirmaisiais nepriklausomybės metais susirinkdavo minios žmonių. Vėliau ši masinio susižavėjimo Vakaraais ir išeivijos kultūros palikimu banga pradėjo slūgti, tačiau tuo pačiu metu stiprėjo įvairių sričių mokslininkų domėjimasis diasporos kultūros, meno, literatūros istorija. Atgavus nepriklausomybę, domėjimosi išeivija bangą lydėjo ir privačių asmenų bei institucijų archyvinių fondų pargabenimo į Lietuvą procesas. Išeivijos studijų centro įkūrimas davė nemažą impulsą, liudijantį akademinės visuomenės susidomėjimą išeivijos sukauptais kultūros lobiais ir šio palikimo perdavimo Lietuvai procesus. Pradžioje nedrąsiai, netrukus vis daugiau įvairios apimtys, daugiausia privačių asmenų archyvai, bibliotekos, meno rinkiniai plūstelėjo į Lietuvą, pasklido po įvairius miestus ir miestelius, muziejus, bibliotekas, valstybės archyvus, mokslo institucijas, organizacijas ar netgi privačius archyvus.

Tokios su išeivijos istorija ir kultūra susijusios mokslo įstaigos atsiradimas buvo svarbus ne tik universitetui, Lietuvos mokslo bendruomenei, užsienio lietuviams, bet visų pirma ir pačiam Kaunui – miestui, kuris bent jau vienai išeivijos kartai (t. y. žmonėms, priverstiems pasitraukti iš Lietuvos Antrojo pasaulinio karo pabaigoje), liko svarbi simbolinė vieta ir į kurį dažnai sugrįžtama ieškoti savo šaknų ar prisiminimų apie Kauno universitete prabėgusius studijų metus. Ne vienam jaunystės sentimentai apie studijų metus VDU buvo paskata prisidėti prie universiteto atsiradimo, Išeivijos instituto veiklos. „Ar Kaunas taps pasaulio lietuviybės sostine su ypatingu intelektualinės traukos ženklu?“ – skelbė „Kauno dienos“ antraštė.⁸ Tikėtasi, kad Kaune įsikūręs Išeivijos institutas gali tapti pasaulio

⁶ Žvelgiant iš šių dienų taško atrodytų, kad anuomet kuriant universitetą į finansinius klausimus buvo žvelgiama gana lengvabūdiškai, šio klausimo pernelyg nesvarstant. Universitetas susikūrė lygioje vietoje, neturėjo jokio finansinio pagrindo, jo nebuvo ir pradėjus veiklą: net prasidėjus studentų priėmimui į universitetą neišspręstos elementarios patalpų, finansinių išteklių problemos. Daug nulėmė išeivijos ir vietos gyventojų bei įmonių parama, tačiau jų aukų nepakako, kad VDU galėtų normaliai funkcionuoti, tad ilgainiui finansinė priklausomybė nuo valstybės finansavimo tapo pagrindiniu nepriklausomos mokslo institucijos pasikeitimo svertu.

⁷ Antanaitis, „VDU atkūrimo idėjų raida ir plėtra“, 382–401.

⁸ „Ar Kaunas taps pasaulio lietuviybės sostine su ypatingu intelektualinės traukos ženklu?“, *Kauno diena*, 2000 birželio 17.

lietuvių, Vytauto Didžiojo universiteto ir Kauno gyvąja grandimi, padėti padaryti Kauną atviresnį pasauliui.

Taigi, apibendrinus visas aplinkybes, būtų galima pasakyti: nieko keisto, kad toks institutas susikūrė būtent Kaune, prie Vytauto Didžiojo universiteto, kurio ryšiai su išeivija nuo pat atkūrimo 1989 m. buvo ypač glaudūs. Kuriamo universiteto vizija rėmėsi ne mažo regioninio universiteto, o „pasaulio lietuvių universiteto“ sukūrimo koncepcija. Tikėtasi, kad ši aukštoji mokykla ateityje galės tapti Lietuvos ir išeivijos mokslo visuomenę jungiančiu tiltu, pasaulio lietuvių akademinių pajėgų telkimo centru. Išeivijos parama atkurtajam universitetui tapo svarbiu moraliniu, finansiniu, idėjiniu ramsčiu.⁹ Išeivijos mokslininkai prisidėjo ne tik idėjomis, bet ir tiesiogiai savo darbais kuriant universitetą (kurio sistema buvo orientuota į Amerikos Harvardo universiteto *artes liberales* modelį), nemažai jų atvykę universitete skaitė paskaitas studentams, dirbo administracinę darbą, buvo pirmieji atkurtojo universiteto rektoriai. Keletas jų tapo tiesioginiais „kaltininkais“, prisidėjusiais prie išeivijos kultūros palikimo saugojimo ir tyrimo padalinio atsiradimo universitete.

Mintis prie VDU Humanitarinių mokslų fakulteto įkurti tokį padalinį kilo 1994 m. Pasakojant šio centro / instituto istoriją dažniausiai minimi du žmonės, tiesiogiai ir netiesiogiai tapę Išeivijos studijų centro atsiradimo iniciatoriais. Pirmasis – žymus lietuvių išeivijos visuomenininkas, kolekcionierius, žurnalistas B. Kviklys (1913–1990). 1989 m., kalbėdamasis su profesoriumi B. Vaškeliu, jis pasakė: „Jei ne aš pats sugrįšiu į Lietuvą, tai nors mano kolekcija sugrįš į Lietuvą.“¹⁰ Netikėta šio garsaus žmogaus mirtis 1990 m. leido išsipildyti tik antrajai jo pageidavimo daliai. Jo gausios kolekcijos likimu teko rūpintis B. Kviklio dukroms Danguolei Kviklytei ir Rūtai Kviklytei-Kulikauskienei, jų iniciatyva gausi B. Kviklio kolekcija 1993 m. pasiekė Vytauto Didžiojo universitetą. Viena pagrindinių aplinkybių, nulėmusių kolekcijos patekimą į VDU, buvo Kviklių šeimos sentimentai universitetui, kuriame prabėgo gražiausios jų jaunystės dienos: B. Kviklys 1932–1937 m. VDU studijavo ekonomiką, 1938–1941 m. VDU ir VU – teisę, o jo žmona Bronė Saladžiūtė-Kviklienė baigė VDU lituanistines studijas.

Universitetui padovanota kolekcija buvo išpūdingo dydžio – per Atlantą pargabentų 325 dėžių siunta svėrė 8 tonas.¹¹ B. Kviklio kolekcijoje buvo nemažai atsikūrusiam VDU reikalingų knygų (daugybė lituanistinių knygų, išleistų tarpukario Lietuvoje ir išeivijoje, taip pat visame pasaulyje įvairiomis kalbomis išleistų knygų apie Lietuvą), turtinga periodinių leidinių kolekcija (nuo draudžiamosios XIX a. pabaigos spaudos leidinių, 1942–1944 m. Lietuvos rezistencijos spaudos rinkinių iki didelės Vokietijos DP stovyklose ir išeivijoje išleistų leidinių kolekcijos). Archyvinę kolekcijos dalį sudarė ne tik paties B. Kviklio archyvas, bet ir įvairūs dokumentai iš kitų žmonių archyvų, kurie neaišku kaip pateko į jo kolekciją, bet kurie, galima sakyti, vien B. Kviklio dėka buvo išlaikyti, išsaugoti ir pasiekti Lietuvą. Universitetui teko spręsti, kaip tvarkyti tokio dydžio kolekciją. Buvo aišku, kad šios kolekcijos negalima skaidyti, o jai saugoti, tvarkyti bei tirti reikėjo naujo specifinio archyvinio bei tyrimų centro.

⁹ Dapkutė, „Padėkite mums pasivyti šiuos laikus“: išeivijos akademinė parama atkurtam Vytauto Didžiojo universitetui, 111–131.

¹⁰ Saldukas, „Išeivijos studijų centro atidarymas“, 6.

¹¹ Saldukas, „Diasporos lobiai“, 258–259.

Antras žmogus, tiesiogiai prisidėjęs prie tokio tarpdalykinio centro sukūrimo idėjos, buvo išeivijos sociologas, kultūrologas prof. V. Kavolis. Dar svarstant būsimą universiteto vizijas, 1989 m. konferencijos „Tautinės aukštosios mokyklos koncepcija ir Kauno universitetas“ dalyviams jis siūlė būsimą naują universitetą „apkabinti“ serija „interdisciplinari- nių institutų, skirtų šiandienų problemų, ypač jei jos ne tik „skauda“, bet ir Lietuvoje inte- lektualiai apleistos <...> tyrinėjimui“¹². V. Kavolio raginimai VDU humanitarams imtis intelektualinės egzilio istorijos, tarpdisciplinarių lyginamųjų egzilio kultūros istorijų tyri- mų lemtingai sutapo su Vytauto Didžiojo universitetą pasiekusia B. Kviklio šeimos dovana.

Greta šių dviejų asmenybių, tiesiogiai ir netiesiogiai prisidėjusių prie centro atsiradi- mo, reikėtų paminėti ir kitus žmones, be kurių darbo ir pastangų šios idėjos galėjo taip ir likti tik gražios idėjos. Tuometis VDU rektorius prof. B. Vaškevičius ir jaunas iš Vilniaus atvy- kęs istorikas, Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas Egidijus Aleksandravičius atliko svarbų, gal netgi lemiamą vaidmenį, kuriant naujojo centro modelį ir praktiškai paverčiant šias idėjas realybe.

Istorikai, tyrinėjantys VDU istoriją, vartydami negausius pirmuosius atkurtojo VDU metų dokumentus, juose ras tik kelis sakinius apie Išeivijos studijų centro įkūrimą. 1994 m. rugpjūčio 31 d. VDU rektorato posėdyje tuometis Humanitarinių mokslų fakulteto deka- nas E. Aleksandravičius pristatė Išeivijos istorijos centro kūrimo klausimą.¹³ Rodos, spren- dimas dėl šio didesnių diskusijų nesukėlusio klausimo buvo priimtas vienbalsiai, o jei ir būta diskusijų, protokoluose duomenų apie jas neišliko. Informacija trumpa:

Centro steigimui pritarta. Įstatų projektą apsvarstyti Rektorate ir klausimą pateikti svarstyti Senatui. E. Aleksandravičiui pavedama pateikti siūlymus dėl komisijos, kuri organizuotų ir vykdytų iš išeivijos gautos archyvinės medžiagos tvarkymo darbus.¹⁴

1994 m. rugsėjo 14 d. rektorato posėdyje numatyta Išeivijos studijų centrui skirti patalpas VDU rūmuose (adresu K. Donelaičio g. 52, 322 ir 323 kambarius)¹⁵, bet jų įkurtasis cen- tras taip ir negavo. 1994 m. lapkričio 23 d. Senato posėdyje¹⁶ patvirtinti ISC nuostatai, centro privalumai ir techninė bazė apsvarstyta VDU išplėstiniam tarybos posėdyje¹⁷, o tų pačių metų gruodį¹⁸ paskirtos patalpos susikūrusiam naujam centrui – 101–103 kam- bariai rūmuose adresu K. Donelaičio g. 52. Šiuose trijuose mažuose pusrūsio kambarėliuo- se ir įsikūrė naujasis centras: pirmajame kataloguotos knygos, antrajame tvarkyti archy- vai, trečiajame prie apskrito stalo sukurta erdvė lankytojams, svečiams, nedideliems seminarams bei susitikimams. Gausi B. Kviklio knygų ir archyvų kolekcija šiose patalpose netilpo, tad greta centras gavo dar porą kambarių archyvo ir bibliotekos saugykloms.

¹² Kavolis, Vytautas, „Universitetas ir tradicija (laiškas Kauno Vytauto D. universiteto iniciatoriams)“, *Akiračiai* 10 (1989), 16.

¹³ 1994 08 31 VDU Rektorato posėdžio protokolas Nr. 30, VDU archyvas, f. 1, ap. 1, b. 103, l. 62–64.

¹⁴ *Ibid.*, l. 64.

¹⁵ 1994 09 14 VDU Rektorato posėdžio protokolas Nr. 32, VDU archyvas, f. 1, ap. 1, b. 103, l. 69.

¹⁶ 1994 11 23 VDU Senato posėdžio protokolas Nr. 34, VDU archyvas, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 148–149, l. 31–52.

¹⁷ 1994 12 13 VDU išplėstinio Tarybos posėdžio protokolas, VDU archyvas, f. 1, ap. 1, b. 103, l. 74–75.

¹⁸ 1994 12 14 VDU Rektorato posėdžio protokolas Nr. 46, VDU archyvas, f. 1, ap. 1, b. 103, l. 91–92.

Kadangi erdvės nebuvo pritaikytos didesniems renginiams, iškilmingas Išeivijos studijų centro atidarymas 1995 m. balandžio 27 d. vyko ne jo patalpose, o VDU Lituanistikos skaitykloje adresu K. Donelaičio g. 52, II aukšte.¹⁹

Biblioteka, archyvas ar tyrimų institucija? ISC išskirtinumas

1994 m. patvirtintuose ISC nuostatuose buvo rašoma:

Atkūrus Lietuvos valstybę ir pasikeitus išeivijos santykiams su gimtąja žeme bei prasidėjus naujam diasporos gyvenimo etapui, iškilo būtinumas sutelkti vienoje vietoje išeivijos archyvą, kurį sudaro į Lietuvą grįžtančios žymių išeivių asmeninės kolekcijos (pradžią davė VDU dovanotas B. Kviklio fondas), išeivijos bibliotekos steigimo bei tyrinėjimų darbą. Tai vienintelė šiuo metu tokio pobūdžio mokslo ir studijų institucija, išreiškianti ypatingą VDU dėmesį lietuvių išeivijai, kurios pastangų vaisiumi galima pavadinti ir patį atkurtąjį Universitetą.²⁰

Lietuvos kultūros ir mokslo kontekste Kaune įkurtas Išeivijos studijų centras turėjo išsiskirti kaip nauja, kitų, esamų institucijų nedubliuojanti įstaiga, skirta lietuvių diasporos pasaulyje atsiradimo, išeivijos kultūrinės, politinės ir visuomeninės veiklos problemoms tirti, pasaulio lietuvių idėjai stiprinti, ryšiams su išeivijos organizacijomis ir privačiais asmenimis palaikyti. Nuo pat pradžių centras kurtas ne tik archyvams saugoti ir tvarkyti, jiems padaryti prieinamiems plačiai visuomenei, bet ir tyrinėti – tai buvo vienas svarbiausių skiriamųjų centro / instituto bruožų. Anuomet daugeliui gana keistai atrodė bandymas į vieną centrą sujungti skirtingas, netgi skirtingoms institucijoms priskiriamas veiklos sritis: Išeivijos studijų centre vienoje vietoje sutilpo archyvas, biblioteka ir mokslo tyrimų centras. Žvelgiant iš šių dienų taško, daugelis tuo metu keltų idėjų neatrodo nei naujos, nei kuo nors išskirtinės. Bėgant metams keitėsi Lietuvos aukštųjų mokyklų, mokslo ir archyvinių institucijų padėtis ir funkcija visuomenėje: aukštosios mokyklos virto ne tik studijų, bet ir mokslo centrais, o archyvai ir bibliotekos, anksčiau atlikdavę savo pagrindinę funkciją – užtikrinti istorinių knygų ar dokumentų kaupimą, įvertinimą, saugojimą ir prieinamumą, palaipsniui virto kultūros institucijomis, greta pagrindinių darbų vykdančiomis visuomenės švietimo, edukacijos, mokslinių tyrimų darbus. Šiais laikais tai nieko nebestebina, bet anuomet, kai kūrėsi ISC, viskas atrodė kitaip: šios veiklos sritys buvo griežtai atskirtos, o mokslo, studijų ar archyvinės institucijos atlikdavo skirtingas funkcijas. Sovietinėje Lietuvoje netgi mokslinis tiriamasis darbas ir akademinė veikla buvo dirbtinai atskirti sukūrus atskiras Mokslo akademijos kontroliuojamas mokslo institutų ir aukštųjų mokyklų sistemas, o institutų mokslininkai beveik neturėjo galimybių dėstyti aukštosiose mokyklose. Kuriamas naujas universiteto modelis, kuriam būdinga, kad fundamentinis mokslas ir mokymo procesas – neatsiejami dalykai, tuomet simbolizavo mokslinių tyrimų

¹⁹ Saldukas, „Išeivijos studijų centro atidarymas“, 6–7.

²⁰ Išeivijos studijų centras (ISC). Bendrieji nuostatai, 1994, VDU LII archyvas.

institūtų ir aukštųjų mokyklų tarpusavio santykių lūžį.²¹ Todėl nieko keisto, kad Išeivijos studijų centro modelis daugeliui buvo neįprastas ir sunkiai suprantamas, o ISC darbuotojams pirmaisiais veiklos metais tekdavo nuolat aiškintis, ką jie veikia ir kas šis centras yra – biblioteka, archyvas ar mokslinių tyrimų institutas.

Nuo pat pradžių numatytos gana plačios Išeivijos studijų centro veiklos sritys:

- archyvinė – lietuvių diasporos archyvinio palikimo kaupimas, tvarkymas, saugojimas;
- mokslinė – kaupiamos medžiagos panaudojimas bei tyrimas, tyrimų rezultatų skelbimas;
- leidybinė – leidžiamos knygos, tęstinė knygų serija „Egzodo archyvas“;
- šviečiamoji – mokslinių konferencijų, seminarų, parodų, skirtų lietuvių diasporos istorijai, organizavimas.

Nepaisant įvairių permainių, šios veiklos sritys bėgant metams nesikeitė: institutas visus tris dešimtmečius išliko archyvų kaupimo, tvarkymo, saugojimo, bet pirmiausia – mokslinių tyrimų institucija. Jame saugoma archyvinė medžiaga naudojama tyrimams, integruojama į VDU mokslo ir studijų procesus. Institute atliekamų mokslinių tyrimų pagrindu leidžiamos įvairios mokslinės knygos, publikuojami lietuvių emigracijos istorijos, aktualijų ar šiuolaikinės migracijos problemų tyrimų rezultatai. Taip pat leidžiamos kitos knygos: dokumentų rinkiniai, įvairių išeivijos visuomenės, politikos veikėjų, intelektualų tekstai, atsiminimai, straipsnių rinkiniai, tuo stengiantis Lietuvos skaitytoją supažindinti su išeivijos intelektualinės minties palikimu. Išeivijos instituto darbuotojai nuo pat pirmųjų metų vykdė visuomeninę, šviečiamąją veiklą, t. y. stengiasi universiteto studentus bei Lietuvos visuomenę plačiau supažindinti su išeivijos kultūros palikimu. Lietuvių išeivijos institutas nuolat rengia mokslines konferencijas, seminarus, organizuoja susitikimus su įvairiais lietuvių išeivijos atstovais, reguliariai rengia temines išeivijos istorijai skirtas parodas, parengtas naudojant institute saugomus archyvus.

Dar vienas išskirtinis ir nepriklausomybės pradžioje Lietuvoje negirdėtas bruožas, kurį, padedant išeivijos mokslininkams, bandyta įdiegti atkurtajame VDU, – tarpdiscipliniškumas. Atkurtajame universitete galima rasti ne vieną tokio tarpdisciplininio centro pavyzdį: nuo 1991 m. rektoriaus Algirdo Avižienio ir Merilando (*Maryland*) universiteto profesoriaus Jono Genio iniciatyva įkurto Aplinkotyros centro (siekiant vystyti plačių tarpdisciplininių tyrimų projektus), keletą metų veikusių Vytauto Kavolio tarpdisciplininių studijų centro ar Broniaus Vaškelio komparatyvistikos centro iki Išeivijos studijų centro. Gaila, ne visi bandymai davė ilgalaikių rezultatų: dalis pradėtų tarpdisciplininių tyrimų iniciatyvų užgeso susidūręs su įvairiomis lietuviškos švietimo ir mokslo sistemos biurokratijos taisyklėmis.

Išeivijos studijų centras nuo pat pradžių buvo kuriamas ne kaip siauro istorinio profilio, o kaip tarpdisciplininė²² institucija, galinti suvienyti imtis bendrų išeivijos kultūros paveldo tyrimo darbų istorijos, sociologijos, menotyros, literatūrologijos specialistus, ateityje

²¹ Antanaitis, „VDU atkūrimo idėjų raida ir plėtra“, 390.

²² Vienas iš tikslų – „vystyti interdisciplininius tyrimus ir studijas, integruojant istorijos, etnologijos, filosofijos, literatūrologijos bei kitų humanitarinių disciplinų galimybes emigracijos ir išeivijos problematikai tirti“. Išeivijos studijų centras (ISC). Bendrieji nuostatai, 1994, VDU LII archyvas.

suteiksianti galimybę pradėti naujus aktualius tyrimus, apie kuriuos anksčiau nebuvo net galvojama, – nuo V. Kavolio siūlytų dėstytojams ir studentams bendrų išeivijos intelektualinės minties seminarų²³ iki naujosios emigracijos bangos tyrimų. Nepaisant biurokratinių ribojimų ir įvairių mokslo šakų mokslininkų dirbtinio skirstymo į humanitarinių, politinių ar socialinių mokslų fakultetus, tam tikrais laikotarpiais institute dirbo įvairių mokslo sričių (istorijos, literatūrologijos, politologijos, sociologijos) mokslininkai, tyrinęjantys išeivijos kultūros istorijos problematiką.

„Išeiviai? Tai tie, kurie ateina ir išeina?“

Prieš tris dešimtmečius šis vieno studento užduotas klausimas labai tiksliai nuspėjo Išeivijos studijų centro ateitį – per šiuos tris dešimtmečius būta nemažai pokyčių: keitėsi pavadinimas, institucinė priklausomybė, jame dirbę žmonės, o pats centras / institutas su vis gausėjančiomis archyvų kolekcijomis ir biblioteka ne kartą kraustėsi iš vienos patalpų į kitas.

„Atkurdami neturėjome nieko, tik daug entuziazmo ir geros valios, kantrybės“²⁴, – apie VDU pradžią pasakojo pirmasis atkurtojo VDU rektorius A. Avižienis. Universitetas, galima sakyti, kūrėsi tuščioje vietoje, net ir pradėjus veikti, priimti studentus į universitetą, buvo dar neišspręstos elementarios patalpų, finansinių išteklių problemos. Su tokiais problemomis susidurdavo visi universiteto padaliniai. Išeivijos studijų centras pradėjo dirbti trijuose mažuose kambariukuose VDU rūmų adresu K. Donelaičio g. 52 pusrūsyje su vienu išeivių padovanotu „Macintosh CE“ tipo kompiuteriu, kalnais dėžių, prikautų dokumentų ir knygų, ir vieninteliu šį archyvą tvarkančiu darbuotoju – Linu Salduku²⁵. Centras taip pat turėjo neetatinį vadovą (prof. E. Aleksandravičių), kuris septynerius metus iki 2001 m. centre neturėjo jokios etato dalies. Į talką atskubėjo VDU biblioteka: B. Kvicklio knygas tvarkė Nijolė Bulotienė, kuriai padėdavo vakarais po darbo ateidavusios moterys iš Kauno viešosios bibliotekos (bibliotekininkė Birutė Biliūnienė ir sistemintoja Birutė Skvarnavičiūtė). Po poros metų darbuotojų padaugėjo: 1996 m. dirbti į ISC atėjo šio straipsnio autorė istorikė Daiva Dapkutė, 1997 m. – literatūrologė Dalia Kuizinienė. Daugėjant darbuotojų, didėjo ir darbų krūvis, instituto archyvai pasipildė naujomis

²³ V. Kavolio mintis buvo rengti dėstytojams ir studentams bendrus atvirus tęstinius seminarus „Protas egzilyje“. Pagrindinis tokių seminarų tikslas – užsienio lietuvių intelektualų mąstysenos pokyčiai gyvenant emigracijoje, jų reakcija į procesus, dažnai nepanašius į vykstančius Lietuvoje, palyginimas su kitų tautų panašaus likimo žmonėmis. 1994 07 13 Vytauto Kavolio laiškas Egidijui Aleksandravičiui, VDU LII archyvas.

²⁴ „Septyniasdešimtas gimtadienis. 5 klausimai Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui“, *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1992), 2.

²⁵ Linas Saldukas (1970–2014) – vienas pirmųjų VDU studentų, įstojusių į ką tik atkurtą universitetą 1989 m., istorikas, 1993 m. pirmosios VDU laidos absolventas. 1996 m. įstojęs į istorijos krypties doktorantūrą, pasirinko lietuvių pokario emigracijos tyrimų temą, 2000 m. apgynė daktaro disertaciją tema „Lietuvių DP (perkeltųjų asmenų) kultūrinis gyvenimas 1945–1950 m.“. Nuo 1994 iki 2014 m. dirbo VDU Išeivijos studijų centre / Išeivijos institute. Tyrinėdamas lietuvių diasporos istorijos procesus, dalyvavo įvairiuose Lietuvos ir tarptautiniuose moksliniuose renginiuose, paskelbė keliolika straipsnių, parengė ir išleido straipsnių, šaltinių rinkinių, taip pat monografiją anglų kalba „Lithuanian Diaspora“.

kolekcijomis, ISC vis dažniau pradėjo rengti mokslinius ir visuomeninius renginius, konferencijas, susitikimus su išeivijos atstovais.

Vartant pavienes išlikusias ISC veiklos ataskaitas galima stebėti, kaip keitėsi centro materialinė bazė: senąjį kompiuterį pakeitė 1995 m. gautas naujas kompiuteris „Machintosh LC 630“, prie kurio pasikeisdami dirbo visi darbuotojai ir kuriam specialiai kolegos iš gretimo universiteto sukūrė anuomet modernią ir pirmąją Lietuvoje kompiuterinę archyvų katalogo programą, ilgus metus tarnavusią instituto mokslininkams. Gavus Atviros Lietuvos fondo finansavimą, 1995 m. įsigytas dauginimo aparatas „Canon NP 1550“, lazerinis spausdintuvas „Laser Writer 16/600 PS“, skeneris „Scan Maker II G“ ir fakso aparatas.²⁶ Dabar linksma prisiminti to meto darbuotojų kasdienybę: centro turėtas telefonas / faksas buvo vienintelis visame fakultete, juo naudojosi beveik visų fakulteto katedrų dėstytojai, šiam fakso aparatui per metus skiriamas limitas²⁷ dažnai būdavo viršijamas, o viršyta suma buvo paprasčiausiai išskaičiuojama iš atsakingo ISC darbuotojo atlyginimo²⁸. Dar linkmiau šiuolaikiniam tyrinėtojiui skambėtų 1997 m. ISC ataskaitoje įrašytas sakiny: „1997 m. prisijungta prie kompiuterinio ryšių tinklo INTERNET.“ Gerėjant materialinėms sąlygoms, pirmuosius išeivijos dovanotus „Machintosh“ tipo kompiuterius universitete keitė modernesni, darbo sąlygoms labiau pritaikyti IBM tipo kompiuteriai, o Išeivijos studijų centras tris dešimtmečius išliko „Machintosh“ salele universitete, naudojancia šio tipo kompiuterius ir jiems specialiai sukurtą archyvų katalogavimo programą.

Senos išlikusios ISC veiklos nuotraukos primena pirmuosius renginius ir dabar, atrodytų, gana mėgėjiškai parengtas parodas, kai ISC neturėjo patalpų, parodų stendų, ką jau kalbėti apie finansus, kurių tokiai veiklai nebūdavo skiriama. Centre dirbantys darbuotojai puikiai išmoko gyventi kaip išeivijoje: nelaukiant finansinės paramos ir dėmesio iš universiteto administracijos ar kokių nors valstybės institucijų, svarbiausia buvo moralinis įsipareigojimas ir savanoriškas darbas, ne visuomet sutampantis su pagal pareigybes numatytais darbais. Per visą egzistavimo laiką ISC, vėliau LII niekad neturėjo techninio personalo, archyvaro, tikro administratoriaus, ką jau kalbėti apie kokius nors parodų dizainerius, programėlių maketuotojus, komunikacijos specialistus ir pan. Visus darbus atlikdavo jame dalimi etato dirbantys (pagrindinę etato dalį ISC darbuotojai turėjo kituose universiteto padaliniuose ir duoną užsidirbavo dėstydami istorijos, sociologijos ar literatūros programų studentams) mokslo darbuotojai, kurie ne tik vykdė mokslinius tyrimus, bet ir atlikdavo kitus darbus, kurie niekuomet nebūdavo įtraukti į kokias nors (ne)egzistavusias pareigybių instrukcijas: tvarkydavo archyvus, aptarnaudavo iš Lietuvos ir užsienio institucijų į archyvą atvykusius skaitytojus, organizuodavo renginius, seminarus, mokslines konferencijas, parodas ir t. t. ISC visą laiką tvyrojo draugiška, demokratinė aplinka, sunkiai paaiškinama energija ir idealizmas: tie patys žmonės galėjo dėstyti studentams, rašyti straipsnius, leisti knygas, o vakarais iki nakties už lango skambant Kauno džiazui rengti parodas, maketuoti ir karpyti renginių kvietimus ir programėles, per savo pačių surengtas konferencijas skaityti pranešimus, rūpintis svečių priėmimu, o per pertraukas ruošti kavą ir užkandžius

²⁶ ISC ataskaita, 1997, VDU LII archyvas.

²⁷ 2000 m. nustatytas limitas buvo 20 litų per mėnesį.

²⁸ 1998 11 18 ISC mokslo asistentės Dalios Kuizininės raštas VDU rektoriui (paaiškinimas dėl viršyto tel. / faks. limitu), VDU LII archyvas.

konferencijos dalyviams pamaitinti. Tokia buvo ISC darbo kasdienybė: niekas nesidairydavo per petį ir nelaikydavo, kada ir kas padarys konkrečius darbus, bet patys imdavosi iniciatyvos ir prisidėdavo prie bendrų darbų. Darbuotojų institute nebuvo daug (įvairiu metu dalimi etato dirbdavo 4–7 žmonės), ir tie patys keisdavosi. Per tris dešimtmečius institutas prisijaukino nemažai neapmokamų savanorių talkininkų, studentų, draugų, pagalbininkų, kurie prirėkęs dažnai atbėgdavo į pagalbą.

ISC / LII veikla plėtėsi, instituto darbuotojai vis sugalvodavo naujų idėjų ir darbų. Taip atsirado žurnalas „Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos“²⁹, diasporos tyrėjų seminarai (kartą per metus iš įvairių Lietuvos vietovių ir atminties institucijų į institutą sutraukiantys išeivijos paveldą saugančius ir tyrinėjančius žmones), kilo „Sietyno“ – visai Lietuvai bendro išeivijos archyvo katalogo – idėja, specialiai parengta tarpdisciplininė programa „Migracijos politika ir lietuvių diasporos istorija“ magistrantams³⁰ ar kursai „Refresh in Lithuania“ užsieniečiams³¹. Tokios buvo idėjos, kurioms (pvz., bendro išeivijos archyvo katalogo) įgyvendinti dabar buriasi visos archyvinės institucijos, vadovaujamos vyriausiojo archyvaro, ir kurias naiviai tikėjosi įgyvendinti keli institute dirbantys žmonės. Galima pasidžiaugti, kad daugelį šių idėjų ISC / LII pavyko įkūnyti, kai kuriems darbams tęsti nebeužteko vien instituto pajėgų, kai kada paprasčiausiai pritrūkdavo universiteto administracijos palaikymo ar biurokratinio lankstumo, pvz., registruojant ir išlaikant tarpdisciplininę studijų programą.

Niekas negalėtų atsakyti į klausimą, kodėl steigiant centrą pasirinktas „išeivijos“ (ne „emigracijos“, „diasporos“ ar pan.) terminas, ne kartą kėlęs įvairių diskusijų.³² Tačiau būtų galima pajuokauti, kad kai kuriais atžvilgiais „išeivijos“ terminas labai tiko, ypač dėl nuolatinio „gyvenimo ant dėžių“ ir dažno kraustymosi iš vienos patalpų į kitas. 1994 m. gruodį ką tik įsikūrusiam ISC paskirtos patalpos adresu K. Donelaičio g. 52 (101–103 kambariai). Per keletą metų centras išaugo, archyvai pasipildė naujomis gautomis kolekcijomis, tad ISC vis dažniau susidurdavo su patalpų trūkumu. Jų trūko ne tik Išeivijos studijų centrui, bet ir kitiems universiteto padaliniams. 1997 m. pavasarį centras perkeltas į naujas, dar mažesnes patalpas adresu K. Donelaičio g. 52 – 218 kabineta. Viena kambaryje kelerius metus turėjo sutilpti bibliotekininkės, mokslo darbuotojai, o už stikline pertvara atskirtos sienos buvo aptarnaujami į centro archyvą atvykę studentai, tyrinėtojai, skaitytojai. Vilčių ir svajonių įsikurti erdvesnėse patalpose būta, bet ne visas jas pavyko įgyvendinti. Turbūt nedaug kas universitete pamena 1998 m. kilusią idėją ISC ir Vytauto Kavolio tarpdisciplininį studijų centrą su visomis išeivių archyvinėmis kolekcijomis perkelti į Fredą, į Kauno

²⁹ Žurnalas „Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos“ pradėtas leisti 2006 m. Keletą metų jo leidybos darbus rėmė Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas, vėliau žurnalas leistas VDU, Lietuvos mokslo tarybos remiamų projektų ir privačių mecenatų lėšomis.

³⁰ Magistratūros programa patvirtinta VDU Senate 2008 m. spalį, 2009 m. į ją priimti pirmieji magistrantai. Šią programą baigė kelios laidos: 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 m. 2014 m. programa buvo patikrinta tarptautinių ekspertų, gavo 6 metų akreditaciją, tačiau priėmimo į ją daugiau neskelbta.

³¹ 2010, 2011 ir 2012 m. vasaromis Vytauto Didžiojo universitete rengti vasaros kursai „Refresh in Lithuania“, skirti pasaulio lietuviams, norintiems atgaivinti ryšį su Lietuva ir lietuviškumu, patobulinti lietuvių kalbos žinias. Tai buvo akademinio pobūdžio kursai, kuriuose didelis dėmesys skirtas Lietuvos ir lietuvių diasporos istorijai, Lietuvos kultūrai, tradicijoms, lietuvių kalbai.

³² Iš Vokietijos į Lietuvą gyventi sugrįžęs Vingaudas Damijonaitis ir kiti išeiviai ne kartą kritikavo, kad „išeivijos“ terminas nėra tinkamas (siūlė „tremtinių“ ar „priverstinių politinių migrantų“ terminą) ir pernelyg siauras.

miesto savivaldybės pasiūlytą pastatą adresu Vilties g. 1³³, – ten planuota įkurti atskirą Emigracijos archyvą su keliais studijų centrais, archyvais, muziejine ekspozicija ir keliais kambariais į archyvą atvykstantiems tyrinėtojams. Vis tik šis sumanymas nebuvo įgyvendintas.³⁴

Žvelgiant į prabėgusius tris dešimtmečius galima pastebėti, kaip keitėsi ir augo centras / institutas. Universiteto finansavimas būdavo skiriamas mokslo tiriamajam darbui, universitetas nebuvo pajėgus remti plėtojantių įvairių padalinių veiklos galimybių. Todėl įvykis, kai 2000 m. pasirašyta VšĮ Išeivijos instituto steigimo sutartis³⁵ ir įsteigtam institutui pagal panaudos sutartį Kauno miesto savivaldybė 20-čiai metų perdavė pastatą adresu S. Daukanto g. 25 (pradžioje tik I aukštą, vėliau II ir III aukštus), buvo daugelį metų instituto puoselėtų svajonių išsipildymas. Naujame pastate įsikūrė institutas, keletas universitetinių centrų (Vytauto Kavolio tarpdisciplininis studijų centras, Broniaus Vaškelių komparatyvistikos centras, S. ir S. Lozoraičių muziejaus fondai), archyvas, biblioteka, skaitykla, Pasaulio lietuvių menė – erdvė instituto ir universiteto bendruomenės renginiams, parodoms, susitikimams su visuomene. Pasipildė Išeivijos instituto bendradarbių gretos: jame pradėjo dirbti diplomatijos istorijos tyrinėtoja, istorikė, S. ir S. Lozoraičių muziejaus vedėja Asta Petraitytė-Briedienė (2000), istorikas, jaunesnysis mokslo darbuotojas Nerijus Gudaitis (2000), filosofas Leonidas Donskis (2002), sociologė, naujųjų migracijos procesų tyrinėtoja Daiva Kristina Kuzmickaitė (2005), į Lietuvą gyventi sugrįžęs išeivijos visuomenininkas, žurnalistas Mykolas Drunga (2004), ką tik disertacijas lietuvių išeivijos tematika apsigynę jaunieji istorikai Ilona Bučinskytė ir Giedrius Janauskas (2006), asistentė Kristina Ūsaitė (2006). Antrąjį veiklos dešimtmetį institutui pavyko suburti didžiausią ir stipriausią diasporos procesų tyrėjų grupę (vėlesniais metais dėl įvairių priežasčių darbuotojų gretos retėjo). Atsivėrė platesnės ne tik mokslinės, bet ir kultūrinės, visuomeninės, šviečiamosios veiklos galimybės, o Tautinių mažumų ir išeivijos departamento skirta finansinė parama įgalino platesnius tarpdisciplininius šiuolaikinės migracijos tyrimus ir žurnalo „Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos“ atsiradimą. Išeivijos studijų centras ir toliau liko universiteto padalinys, kuris savo veiklai turėjo platesnes galimybes ir rimtą partnerį – VšĮ Išeivijos institutą. Tiesa, bėgant metams keitėsi ISC institucinė priklausomybė universitete. Pirmuosius dešimt metų jis veikė kaip VDU Humanitarinių mokslų fakulteto padalinys. 2004 m. vykdant VDU struktūros reorganizaciją, HMF centrai (Japonistikos, Letonikos, Slavistikos ir Išeivijos studijų) pertvarkyti į universitetinius centrus³⁶, o ilgus metus universitete veikęs Vytauto Kavolio tarpdisciplininių studijų centras – į Vytauto Kavolio kolekciją

³³ 1998 10 26 VDU prorektoriaus Egidijaus Aleksandravičiaus laiškas Kauno miesto merui Henrikui Tamuliui, VDU LII archyvas.

³⁴ Sumanymas buvo susijęs su prof. Vytauto Kavolio našlės Ritos Kavolienės noru VDU padovanoti savo vyro kolekciją ir už paveldėtą nekilnojamąjį turtą Kaune savivaldybės paskirtą kompensaciją (pastatą kitoje miesto vietoje). Savivaldybės pasiūlytas pastatas (Vilties g. 1) R. Kavolienei nepatiko, o vėlesnės derybos dėl kompensacijos ir Vytauto Kavolio archyvo perdavimo įstrigo. 1998 10 26 VDU prorektoriaus Egidijaus Aleksandravičiaus laiškas Kauno miesto merui Henrikui Tamuliui; 1998 12 22 Kauno miesto mero pavaduotojo A. Kurlavičiaus laiškas Vytauto Didžiojo universitetui dėl negyvenamų patalpų suteikimo, VDU LII archyvas.

³⁵ 2000 03 25 Viešosios įstaigos Išeivijos institutas steigimo sutartis, VDU LII archyvas. Instituto steigėjai – VDU ir Kauno miesto savivaldybė.

³⁶ 2004 04 26 VDU rektoriaus įsakymas Nr. 16 dėl pakeitimų Universiteto struktūroje pertvarkant studijų ir tyrimų centrus, VDU LII archyvas.

Išeivijos studijų centre. ISC tapo atskiru universitetiniu padaliniu, 2004 m. balandžio 14 d. Senato posėdžio nutarimu Nr. 3 patvirtinti naujieji VDU Išeivijos studijų centro nuostatai. Vis tik, prabėgus ketveriems metams, 2008 m. vykdant dar vieną universitetinių centrų reorganizaciją, grąžinta anksčiau galiojusi administracinė tvarka, universitetiniai mokslo centrai priskirti fakultetams. VDU rektoriaus Zigmo Lydekos įsakymu Išeivijos studijų centras priskirtas Humanitarinių mokslų fakultetui.³⁷

VŠĮ Išeivijos institutas gana sėkmingai veikė daugiau nei dešimtmetį, tačiau jam savi-valdybės perduoto pastato išlaikymu, mokslo tyrimais, archyvų kolekcijomis ir jo darbuotojais ir toliau rūpinosi VDU, todėl prabėgus dvylikai metų nuspręsta, kad veiklą tęsti paprasčiau turint vieną steigėją (t. y. universitetą), todėl viešąją įstaigą bendru universiteto ir Kauno miesto savivaldybės sutarimu nutarta uždaryti. 2012 m. uždarius VŠĮ Išeivijos institutą, Išeivijos studijų centras perėmė instituto išipareigojimus bei vykdytus darbus, o ISC pavadinimas buvo oficialiai pakeistas į Lietuvių išeivijos institutą.³⁸

Atsiradus VŠĮ Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekai-muziejui³⁹, instituto pagal laikiną panaudos sutartį naudotas pastatas buvo perduotas naujai įstaigai kaip įstatyminio kapitalo dalis, ir muziejus tapo pagrindiniu pastato šeimininku, kuriame ir toliau veikė Išeivijos institutas. Tiesa, vis labiau griūvančiam pastatui reikėjo remonto, todėl institutui su visomis kolekcijomis 2015 m. teko metams dar kartą kraustyti į VDU rūmus adresu Laisvės al. 53, o po pastato rekonstrukcijos 2016 m. sugrįžti į Prezidento Valdo Adamkaus biblioteką-muziejų.

Prabėgus trims dešimtmečiams

Trisdešimties metų jubiliejų Lietuvių išeivijos institutas pasitiko su permainomis ir naujais iššūkiais. 2023 m. vykdant VDU mokslo centrų pertvarką, Lietuvių išeivijos institutas buvo atskirtas nuo Humanitarinių mokslų fakulteto, 2023 m. gruodžio 13 d. VDU Senatas patvirtino naujus Lietuvių išeivijos instituto nuostatus, ir pastarasis tapo atskiru universitetiniu institutu. Jubiliejaus proga institutas gavo naujas, specialiai archyvams saugoti ir tvarkyti pritaikytas universiteto patalpas, į kurias perkeltas per tris dešimtmečius instituto sukauptas lietuvių diasporos archyvas; skaitytojų patogumui greta archyvo įrengtas Broniaus Kviklio kambarys-skaitykla.

Per tris dešimtmečius pasikeitė instituto veidas: jame pradėję dirbti studentai, doktorantai užaugo, tapo rimtais mokslininkais, universitete užauginusiais ne vieną jaunųjų istorikų kartą ir ne vieną perspektyvų studentą pavilioję į diasporos tyrimų sritį. Kai kurie buvę darbuotojai (G. Janauskas, I. Bučinskytė-Strumickienė, N. Gudaitis, K. Ūsaitė) sėkmingai tęsia darbus kitose mokslo ir atminties institucijose. Institutui teko atsisveikinti

³⁷ 2008 10 22 VDU rektoriaus Zigmo Lydekos įsakymas Nr. 965 dėl universitetinių centrų priskyrimo fakultetams, VDU LII archyvas.

³⁸ Aleksandravičius, Egidijus, „Dėl Lietuvių išeivijos instituto Kaune“, *Draugas*, 2012 kovo 17, 3.

³⁹ Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus – 2011 m. įsteigta viešoji įstaiga, neretai pagal JAV įprastą prezidentinių bibliotekų steigimo tradiciją vadinama Prezidento Valdo Adamkaus prezidentine biblioteka. Steigėjai – Prezidentas Valdas Adamkus, Kauno miesto savivaldybė ir Vytauto Didžiojo universitetas. Plačiau žr. <https://adamkuslibrary.lt/biblioteka-muziejus/apie-muzieju/>.

ir su keliais bendradarbiais: į amžinybę iškeliavo pirmasis instituto darbuotojas istorikas L. Saldukas (1970–2014), porą metų (2002–2004) institute dirbęs filosofas L. Donskis (1962–2016), 2004 m. VDU Lietuvių išeivijos institute pradėjęs dirbti ir VDU žurnalistikos studentams paskaitas skaitęs M. Drunga (1948–2023). 2023 m. institutą atskyrus nuo Humanitarinių mokslų fakulteto, papildė instituto darbuotojų gretos: prie jame dirbusių humanitarų (istorikų, literatūrologų) prisijungė sociologai (D. K. Kuzmickaitė, Dainius Genys ir Esekso universiteto (Jungtinė Karalystė) sociologė Violetta Anna Parutis), mokslininkų gretas papildė VDU Česlovo Milošo centro darbuotojas dr. Tomasz Blaszczak'as. Greta jau tradicinės tapusios lietuvių diasporos visuomenės ir kultūros tyrimų srities institute darbuotojai pradėjo vykdyti tarpdisciplininius posovietinių diasporų tyrimus: ši kryptis apima šiuolaikinės lietuvių ir tarptautinės migracijos problematiką, naujųjų posovietinių tautinių bendrijų (ukrainiečių, baltarusių, rusų) Lietuvoje sociologinius tyrimus, transdiasporinių bendruomenių (pabėgėlių ir prieglobsčio prašytojų) tarpdisciplininius tyrimus, lyginamuosius Vidurio Rytų Europos diasporų kultūros ir literatūros tyrimus, atveria dar platesnes tarpdisciplininių lyginamųjų diasporų tyrimų galimybes.

Per tris dešimtmečius instituto atliktų darbų rezultatus bene geriausiai parodo instituto darbuotojų išleistos knygos, monografijos, šaltinių ir straipsnių rinkiniai (institutas yra išleidęs per 70 leidinių). Išeivijos institutas gali pasidžiaugti ne tik atliktų tyrimų rezultatais, bet ir visuomenine veikla, suorganizuotais renginiais (kurių niekas niekada nebandė suskaičiuoti; kasmet įvykdavo nuo kelių iki keliolikos konferencijų, seminarų, parodų, visuomeninių renginių), ypač sukauptais lobiais, t. y. išeivijos kultūros bei archyvinio paveldo kolekcijomis, be kurių būtų neįmanomi įvairūs moksliniai tyrimai. Ši net prabėgus trims dešimtmečiams savo vertės neprarandanti archyvų kolekcija iki šiol savo turiniu stebina Lietuvos ir užsienio tyrinėtojus. Pradėjęs darbą nuo vienos B. Kviklio kolekcijos, šiuo metu institutas saugo beveik 100 stambių ir keletą smulkesnių archyvinų fondų-kolekcijų, atkeliavusių į Kauną iš įvairių pasaulio kraštų.⁴⁰ Į institutą šios kolekcijos pateko įvairiais keliais. Ne vieno kolekcijos savininko apsisprendimą pasirinkti VDU nulėmė asmeniniai sentimentai, t. y. jie buvo studijavę ar dirbę Vytauto Didžiojo universitete, pvz., B. Kviklys, Vincas Rastenis, Jurgis Gimbutas, Adolfas Damušis, Henrikas Žemelis, Bronys Raila, Vytautas Alantas, Antanas Juodvalkis, Vincas Natkevičius ir kiti. Dar kitiems įdomi ir svarbi pasirodė Išeivijos instituto mokslinė veikla. Daugiausiai archyvų į institutą atkeliavo iš JAV – ten buvo gausiausia lietuvių diaspora, aktyviausia lietuvių politinė, kultūrinė, visuomeninė veikla, daugiausiai išlikusių kolekcijų ir archyvų, kurie grįžta į Lietuvą. Pastaraisiais metais padaugėjo archyvų, atkeliavusių iš Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, Latvijos, Kanados, Australijos, kitų kraštų, atveriančių galimybes įvairių sričių mokslininkams plačiau tyrinėti įvairių kraštų lietuvių diasporų kultūros istoriją. Instituto sukaupta išeivijos paveldo archyvine baze naudojasi įvairių sričių Lietuvos ir užsienio tyrinėtojai, skelbia jame saugomą medžiagą savo darbuose. Pastaruoju metu institute daugėja ir vaizdo medžiagos, kaupiasi vaizdo įrašų archyvas. Kauną pasiekusios Anatolijaus Šluto, Algimanto Kezio kolekcijų kino juostos atspindi lietuvių išeivijos oficialų ir kasdienį gyvenimą, atveria naujas galimybes vizualinės antropologijos tyrimams.

⁴⁰ Plačiau apie Lietuvių išeivijos institutą ir jo archyvinės kolekcijas žr. www.iseivijosinstitutas.lt.

Kokia buvo instituto sėkmingo darbo paslaptis? Būtų galima išskirti tris svarbiausius dalykus: idėjas, išeivijos įtaką ir institute dirbusius žmones. LII darbuotojų nebuvo daug, tie patys per tris dešimtmečius keitėsi, tačiau išliko tvirtas branduolys – keletas žmonių, dirbančių beveik visus instituto veiklos metus, pasiryžusių paremti vieni kitų darbus, o jei prireikia, netgi mesti visus savo darbus ir bendromis jėgomis įgyvendinti, rodos, beviltišką idėją. Institute dirbantiems žmonėms niekada netrūko idėjų – taip įvykdavo įvairūs renginiai, būdavo įgyvendinami tyrimų projektai, išeidavo naujos knygos. Be abejonės, didelę įtaką instituto veiklai ir jame dirbusiems žmonėms turėjo išeivija: tokie vardai kaip Vytautas Kamantas, Liūtas Mockūnas, Aleksandras Štomas, Vytautas Kavolis, Bronius Vaškelis, Kazys Almenas, Henrikas Žemelis, Leonas Sabaliūnas ir daugelis kitų instituto darbuotojams nebuvo tik vardai enciklopedijose ar archyvuose dokumentuose, bet gyvi žmonės, su kuriais jie turėjo progą susipažinti, bendrauti ir kurie institutui davė labai daug, dažnai suteikdavo ne tik materialinę (įgyvendinant projektus ir leidžiant knygas), bet ir idėjinę, moralinę pagalbą. Bendraujant su tokiais žmonėmis noromis nenoromis perimi tokias išeivijos gyvenimo normas kaip idealistinis savanoriškas darbas ir pan. Institute visus tris dešimtmečius gyvavo savanoriško šipareigojimo ir išeiviško idealizmo dvasia, be kurios daugelis idėjų niekada nebūtų buvusios įgyvendintos.

Prabėgus trims dešimtmečiams, institutas ir toliau vykdo savo misiją kaupti, saugoti, tirti ir eksponuoti lietuvių diasporos kultūros paveldą, inicijuoti ir vykdyti nacionalinius ir tarptautinius, fundamentinius ir taikomuosius tarpdisciplininius diasporos kultūros istorijos ir šiuolaikinių migracijos procesų tyrimus, kurie atliepia Lietuvos mokslo, visuomenės ir valstybės poreikius.

Išvados

Originalios akademinės mokyklos neatsiranda per keletą metų. Dažniausiai jos būna ilgų dešimtmečių ar net kelių kartų darbo rezultatas, neatsiejamas nuo išskirtinių mokslininkų, t. y. žmonių, savo tyrimais, publikacijomis, idėjomis peržengusių regioninių ir trumpalaikių rezultatų ribas. Per tris dešimtmečius į Lietuvių išeivijos institutą išaugęs Išeivijos studijų centras palaipsniui tapo rimta Lietuvoje ir užsienyje atpažįstama tarpdisciplininių tyrimų baze, lietuvių išeivijos kultūros palikimo kaupimo, tyrinėjimo, publikavimo centru Lietuvoje. Dėl jame sukaupto archyvinio paveldo ir tris dešimtmečius vykdomų tyrimų VDU susiformavo diasporos istorijos tyrimų mokykla, kurios mokinių jau galima sutikti įvairiose Lietuvos institucijose.

Lietuvių išeivijos instituto veiklą lauke visada buvo svarbi akademinė ir kultūrinė diasporos kultūros istorijos sklaida, apimanti mokslines konferencijas, seminarus, knygų pristatymus, susitikimus su diasporos atstovais. Taip ne tik buvo telkiami bendriems projektams ir diskusijoms įvairių mokslo sričių diasporos tyrėjai, bet ir ieškoma patrauklių formų pristatyti diasporos kultūros paveldą platesnei auditorijai.

Literatūra

- Aleksandravičius, Egidijus, „Dėl Lietuvių išeivijos instituto Kaune“, *Draugas*, 2012 kovo 17, 3.
- Aleksandravičius, Egidijus, „Vytauto Kavolio Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo versija“, *Darbai ir dienos* 75 (2021), 83–99.
- Antanaitis, Kastytis, „VDU atkūrimo idėjų raida ir plėtra“, in *Vytauto Didžiojo universitetas. Mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002, 382–401.
- Antanaitis, Kastytis, „Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo šaltinių verpetai“, in *Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimas spaudoje ir dokumentuose (1988 m. balandis – 1990 m. rugsėjis): dokumentų rinkinys*, sud. Kęstutis Raškauskas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2024, 15–29.
- „Apie centrą išeivijos praeičiai tirti [pokalbis su Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centro vadovu, prof. Egidijumi Aleksandravičiumi bei moksliniu bendradarbiu Linu Salduku] / [kalbėjosi L. Mockūnas]“, *Akiračiai* 2 (1999), 8–9.
- „Ar Kaunas taps pasaulio lietuvių sostine su ypatingu intelektualinės traukos ženklu?“, *Kauno diena*, 2000 birželio 17.
- Dapkutė, Daiva, „Išeivijos institutas: planai ir viltys“, *Darbai ir dienos* 22 (2000), 271–272.
- Dapkutė, Daiva, „Išeivijos studijų centras – veikla ir jo saugomi lobiai“, *Akiračiai* 6 (2001), 12, 15.
- Dapkutė, Daiva, „Išeivijos studijų centro sukaktis“, *Darbai ir dienos* 21 (2000), 311.
- Dapkutė, Daiva, „Lietuvių išeivijos institutas ir jo veikla“, *XXVII knygos mėgėjų metraštis* 4 (2010), 91–96.
- Dapkutė, Daiva, „Padėkite mums pasivyti šiuos laikus“: išeivijos akademinė parama atkurtam Vytauto Didžiojo universitetui“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (34) (2022), 111–131.
- Genzelis, Bronislovas, „Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo peripetijos“, *Kauno istorijos metraštis* 12 (2012), 203–207.
- Gudaitis, Nerijus, „Lietuvos išeivijos institutas – naujose patalpose“, *Kauno istorijos metraštis* 3 (2002), 384–386.
- Kaminskas, Vytautas, „80-ties metų kelią peržvelgus“, in *Vytauto Didžiojo universitetas. Mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002, 9–38.
- Kaminskas, Vytautas, „Kaip mokytis VDU: veiklos principai“, *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1989), 10, 39.
- Kaminskas, Vytautas, „Pirmieji treji atkurto Universiteto metai“, in *Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos 70-metis*, sud. Jonas Čepinskis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1993, 89–97.
- Kavolis, Vytautas, „Universitetas ir tradicija (laiškas Kauno Vytauto D. universiteto iniciatoriams)“, *Akiračiai* 10 (1989), 16.
- Kostkevičius, Gediminas, „Vytauto Didžiojo universitetas: ketvirtas raundas“, *Nemunas* 11 (1989), 31–37.
- Kuizininė, Dalia, „Gyvoji lietuvių išeivijos institutas: istorija, viltys ir perspektyvos“, *Dienovidis*, 2001 gegužė, 33–35.
- Kuizininė, Dalia, „Trys Lietuvių išeivijos instituto dešimtmečiai: istorija ir dabartis“, *Draugas*, 2024 gruodžio 12, 5, 11.
- Kulakauskas, Antanas, *Pirmoji lietuviška Alma Mater: trumpa klasikinio universiteto Kaune istorija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2022.
- „Lietuvių išeivijos instituto 30-mečiui skirti renginiai“, *VDU Lietuvių išeivijos institutas*, žiūrėta 2025 gegužės 5, <https://iseivijosinstitutas.lt/lietuviu-iseivijos-instituto-30-meciui-skirti-renginiai/>.

- Raškauskas, Kęstutis, „Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimas spaudoje ir dokumentuose (1988 metų balandis – 1989 metų rugpjūtis)“, *Darbai ir dienos* 71 (2019), 141–321.
- Ratkevičiūtė-Misevičienė, Joana, „Humanitarinės kultūros link. Atkuriamasis VDU laikotarpis“, *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1989), 8–9.
- Ratkevičiūtė-Misevičienė, Joana, „Omnia principium grave est (Kiekviena pradžia sunki). (Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo pradžia)“, in *Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvos katalikų mokslo akademijos 70-metis*, sud. Jonas Čepinskis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1993, 75–87.
- Saldukas, Linas, „Diasporos lobiai“, *Darbai ir dienos* 3 (12) (1996), 258–259.
- Saldukas, Linas, „Išėjimo studijų centro atidarymas“, *Universitas Vytauti Magni* 12 (1995), 6–7.
- „Septyniasdešimties gimtadienis. 5 klausimai Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui“, *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1992), 2.
- Vytauto Didžiojo universitetas. Mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002.
- Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimas spaudoje ir dokumentuose (1988 m. balandis – 1990 m. rugsėjis): dokumentų rinkinys*, sud. Kęstutis Raškauskas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2024.
- Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvos katalikų mokslo akademijos 70-metis*, sud. Jonas Čepinskis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1993.

Daiva DAPKUTĖ

Vytautas Magnus University, Lithuania

FROM THE CENTER TO THE LITHUANIAN EMIGRATION INSTITUTE: THREE DECADES OF DIASPORA RESEARCH

Summary. In 1989, with the efforts of Lithuania’s academic intelligentsia and the émigré community, Vytautas Magnus University (VMU) was re-established in Kaunas. Its concept was shaped as a vision of a “university for Lithuanians worldwide,” with the hope that it would become a hub for uniting the academic forces of the global Lithuanian community and a center for cooperation between Lithuania and its diaspora. In 1994, the Center for Lithuanian Diaspora Studies was established at VMU, later evolving into the Lithuanian Emigration Institute – at the time, the only academic institution of its kind in Lithuania dedicated specifically to studying the emergence of the Lithuanian diaspora worldwide, as well as its cultural, political, and civic activities. The institute also focused on collecting, preserving, and researching the documentary heritage of the diaspora. Over the course of three decades, the center evolved: its staff changed, the number of preserved cultural heritage collections and completed research projects grew, and a strong school of Lithuanian diaspora history research took shape. Today, its scholars can be found throughout various academic and research institutions in Lithuania. This article, drawing on historiography, archival documents (preserved at Vytautas Magnus University, the Lithuanian Emigration Institute, and private collections), as well as published sources, seeks to uncover the circumstances of the Institute’s founding, introduce the people who worked there, and highlight the key features of the Institute’s thirty years of activity.

Keywords: the Center for Lithuanian Diaspora Studies, the Lithuanian Emigration Institute, Vytautas Magnus University, diaspora, Kaunas, scholars, research, archives.

Diasporos istorija ir kultūra

Regina LAUKAITYTĖ
Lietuvos istorijos institutas

Žvalgybų veterano Kazio Pilėno legendos pėdsakais

Santrauka. Straipsnis skirtas išeivio Kazio Pilėno-Palmeris (1872–1956) biografijai bei veiklai. Jis dirbo Didžiosios Britanijos, JAV, carinės Rusijos ir Lietuvos žvalgybų struktūrose, paliko pėdsakų rezonansinių bylų istorijose. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, gyvendamas Londone ir Niujorke, jis buvo vienas aktyviausių pirmųjų lietuvių išeivių kultūros bei politinių organizacijų kūrėjų, spaudos leidėjų. Nors dirbo žvalgybų struktūrose, K. Pilėnas buvo labai viešas asmuo: rašė į lietuvių išeivijos spaudą, pasakojo apie save žurnalistams. Buvo charakterizuojamas prieštarų: ir kaip žymus veikėjas, ir kaip „tamsi ypata“, avantiūristas. Pasitelkiant archyvinius šaltinius, istoriografiją ir periodinę spaudą, šiuo tyrimu siekiama išsiaiškinti, kas iš tiesų buvo K. Pilėnas – avantiūristas ar išeivijoje solidžią karjerą pasiekusi asmenybė.

Raktažodžiai: Kazys Pilėnas-Palmeris, lietuvių išeivija, Lietuvos žvalgyba.

„Niekas nežino, kaip jis gyvena (kapitolo neturi, nieko nederba, o vienok vaiksščioje net irgi pasirėdęs)“¹, – stebėjosi Londono lietuviai lengvu Kazio Pilėno gyvenimu Britanijos sostinėje prieš gerą šimtą metų. Jis ryškiai išsiskyrė iš lietuviškosios išeivijos aplinkos, nes dauguma tėvynainių vargo kasyklose ar fabrikuose, tik vienam kitam prasigyvenus pavyko sėkmingai įsteigti savą verslą, užsiimti prekyba. Sočios duonos K. Pilėnas prasiimanė iš veiklos, kurią anuomet ir dabar gaubia paslaptys bei sąmokslų teorijos, ji – neišsenkantis penas detektyvinių romanų ir kino filmų siužetams.

Kazys Pilėnas-Palmeris (*Casimir Pilenas-Palmer*) buvo žmogus, susijęs su bent keturių valstybių – Didžiosios Britanijos, JAV, carinės Rusijos ir Lietuvos – žvalgybomis. Dvigubą jo pavardę nesunku aptikti internete: jam skirta straipsnių

¹ Parapijonas, „Atsiszaukimas Londono lietuvių“, *Žvaigždė*, 1901, nr. 22, 342.

„Vikipedijoje“², jis minimas istorikų tyrimuose³, žinynuose ir tinklaraščiuose⁴, bet kadangi įvykiai klostėsi toli nuo Lietuvos, čia jis beveik pamirštas. Lietuviškuose tekstuose jo veikla vertinama prieštarinčiai. Bostone leidžiant „Lietuvių enciklopediją“, trumpą straipsnelį apie jį redaktoriai pradėjo žodžiais „avantiūristas, seklys“⁵. Arvydas Anušauskas knygos apie Lietuvos slaptąsias tarnybas parašė jį pristatė kaip aukštą pareigas Didžiosios Britanijos ir JAV žvalgybos institucijose ėjusį, kolegų gerai vertintą specialistą.⁶ Iš karto reikia pasakyti, kad pastarasis teiginys pagrįstas paties K. Pilėno pateikta informacija, įrašyta savo nuopelnų apžvalgoje 1920 m., kai, būdamas bedarbis, siekė tarnybos Lietuvoje.⁷ Ar šios žinios patikimos? Ar tik K. Pilėnas, kaip patyręs agentas, nebus susikūręs savo naujai misijai pritaikytos legendos?

Šio darbo tikslas – pasitelkiant archyvinius šaltinius, istoriografiją ir periodinę spaudą, rekonstruoti K. Pilėno žvalgybinę veiklą, biografiją. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje lietuvių išeivijoje būta nedaug tokių spalvingų asmenybių. Ne be reikalo trumpame nekrologe, pasirodžiusiame išeivijoje 1956 m., pažymėta, kad labai įdomus jo gyvenimas vertas atskiros studijos.⁸

Nuo XIX a. pabaigos žvalgyboms dirbęs K. Pilėnas turėjo ką papasakoti apie savo vaidmenį pasaulinės svarbos įvykiuose. Jis buvo puikus pasakotojas, gausybė detalių ir visuomenei žinomų pavardžių gebėjo sukurti tikrovišką įvykių paveikslą. Gyvenimo saulėlydyje dalydamas interviu Amerikos žurnalistams, jis didžiavosi karjerą pradėjęs „didžiojo airio“, britų žvalgybos sistemos kūrėjo sero Williama Melvillio pakviestas, sekęs ne bet ką, o centrines Rusijos bolševikų partijos figūras.⁹ Amžių sandūroje Londone iš tiesų buvo ką sekti – ten vykdavo šios partijos suvažiavimai, kurį laiką gyveno Leninas ir kiti „Iskros“

² Jo pavardė įtraukta į „Vikipedijos“ išteklis: „Category:British Intelligence Operatives“, *Wikipedia*, žiūrėta 2025 sausio 14, https://en.wikipedia.org/wiki/Category:British_intelligence_operatives; „Category:British Military Intelligence Informants“, *Wikipedia*, žiūrėta 2025 sausio 14, https://en.wikipedia.org/wiki/Category:British_military_intelligence_informants; „Casimir Pilėnas“, *Wikipedia*, žiūrėta 2025 sausio 14, http://en.wikipedia.org/wiki/Casimir_Pilėnas; „Казимир Пиленас“, *ru.knowledgr.com*, žiūrėta 2025 sausio 14, <http://ru.knowledgr.com/03303028>; „Casimiro Pilėnas“, *AcademiaLab*, žiūrėta 2025 sausio 14, [Casimiro Pilėnas _ AcademiaLab](http://AcademiaLab).

³ Anušauskas, Arvydas, *Lietuvos žvalgyba 1918–1940*. Vilnius: Versus aureus, 2014; Higham, John, *Strangers in the Land. Patterns of American Nativism, 1860–1925*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 2002; Spence, Richard B., „Hidden Agendas: Spies, Lies and Intrigue Surrounding Trotsky’s American Visit of January–April 1917“, *Revolutionary Russia*, 2008, vol. 21, no. 1, 33–55; Misiūnas, Remigijus, *Informacinių kovų kryžkelėse: JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pabaigoje – 1922 m.* Vilnius: Versus aureus, 2004; Misiūnas, Remigijus, *Jo Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*. Vilnius: Bonus animus, 2019.

⁴ Kronenbitter, Rita, „Paris Okhrana 1885–1905“, *Center for the Study of Intelligence, Studies Archive Indexes*, 2008, vol. 10, no. 3, 55–66, žiūrėta 2025 sausio 11, https://web.archive.org/web/20080312215629/https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol10no3/html/v10i3a06p_0012.htm; McClaughry, Virginia, „Casimir Pilėnas and the Protocols of Zion Hoax“, *Encyclopedia of the Bad Guys* [V. McClaughry tinklaraštis], žiūrėta 2020 sausio 14, <https://mikemcclaughry.wordpress.com/virginias-research/casimir-pilenas-palmer/> (kopija asmeniniame archyve).

⁵ „Pilėnas (Palmer) Kazimieras“, in *Lietuvių enciklopedija*, t. XXII. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1960, 498. Straipsnelis anoniminis, bet jo autorius greičiausiai buvo Londono lietuvių parapijos klebonas Kazimieras Aloyzas Matulaitis; parapijos archyve išliko jo užrašai apie Pilėną (Londono Šv. Kazimiero parapijos archyvas, f. 4, b. 62, l. 304).

⁶ Anušauskas, *Lietuvos žvalgyba 1918–1940*, 42

⁷ A. Anušausko nuoroda į Piliečių apsaugos departamento archyvinę bylą (*ibid.*).

⁸ „Mirė Kazys Pilėnas New Yorke“, *Vienybė*, 1956 vasario 17, 1.

⁹ Gotthart, Charles, „Sleuth Tells of Bandit Gang Led by Stalin“, *Chicago Tribune*, 1947 lapkričio 16, 27.

redaktoriai. Tad K. Pilėnas galėjo atsidurti Rusijos revoliucionierių renginiuose ir nugirsti jų vadų kalbas, įsitaisęs, kaip vėliau pasakojo, kad ir drabužių spintoje. Negana to, jis tikino asmeniškai pažinojęs Leniną ir mėginęs užkirsti kelią Kobos–Stalino užsakytoms ekspropriacijoms Londone.¹⁰ Vis dėlto šalia tokių abejotinų prisiminimų – ir šaltiniais pagrįsti istorikų tyrimai (minėtų Richardo B. Spence'o, Johno Highamo), kuriuose minimas agento Kazio Pilėno–Palmerio vaidmuo realiuose įvykiuose.

Kas žinoma apie ankstyvąją K. Pilėno biografiją? Kaip ir dera sekliui, ji paini. Įvairiose anketose jis yra nurodęs bent tris gimimo datas ir vietas, tarp jų ir Kauną, tačiau greičiausiai gimė 1872 m. birželio 25 d. šalia Krinčino esančiame Miežiūnų kaime¹¹, kurio vieta Kauno gubernijoje, žvelgiant iš Londono ar Niujorko, beveik sutapo su Kaunu. Pradžios mokyklą baigęs Gulbinėnuose, įstojo į Mintajos gimnaziją, bet suspėjo baigti tik 4 klases – mirus tėvui (1888 m.) mokslus buvo priverstas nutraukti. Vis dėlto jo motina, pati baigusi progimnaziją, skatino savo sūnus siekti mokslo. Tolesni K. Pilėno pėdsakai veda į Subačių – ten geležinkelio stotyje su broliu Antanu ruošėsi tapti telegrafistais, vėliau – į Rygą, kurioje 1889 m. įsidarbino advokato raštinėje, išlaikė advokatūros egzaminą.¹²

Matyt, vengdamas šaukimo į carinės Rusijos armiją, sulaukęs 20-ties, K. Pilėnas su kitu savo broliu – Petru (1878–1916) – jau dirbo užsienyje, Oto von Mauderodės spaustuvėje Tilžėje. Ten K. Pilėnas prisijungė prie socialistinės krypties pogrindininkų, puoselėjusių svajones apie pasaulio pertvarką teisingesniais pagrindais. Be to, susipažino su Jurgiu Zauerveinu, net minimas kaip šio įžymiojo poligloto ir Prūsijos lietuvių tautinės savimonės žadintojo sekretorius, kurį laiką lydėjęs jį kelionėse po Vokietiją.¹³

Ši pažintis jaunajam K. Pilėnui galėjo būti lemtinga, mat J. Zauerveino nuopelnai lingvistikai, lietuvių bei kitų mažųjų tautų atgimimui persipynę su jo ryšiais Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijoje (URM). Ten jis nuolat lankydavosi, oficialiai – kviečiamas kaip nepamainomas specialistas, galintis identifikuoti iš kolonijų gaunamų raštų kalbas ir tuos raštus išversti, o neoficialiai – gaudamas britų žvalgybos užduočių. Tai greičiausiai nebuvo didelė paslaptis, antraip Juozas Tumas-Vaižgantas nebūtų taip drąsiai „Lietuvių literatūros draudžiamąjo laiko paskaitose“ tvirtinęs, kad į Rytprūsius jis „atvyko anglų agentu, toli gražu ne lietuvių kalbos mokytis“¹⁴.

Pagrįsta būtų manyti, kad būtent J. Zauerveinas supažindino jaunuosius Pilėnus su žvalgybos abėcėle ir užsiminė apie jų kandidatūras Londone. Mat J. Zauerveinui ne savo noru apleidus Vokietiją, broliai Pilėnai irgi išvyko. 1895 m. jie apsigyveno Londone, nors likimo keliai juos buvo nuvedę ir į Glazgą, Paryžių. Londone Kazys susirado zecerio – rai-džių rinkėjo – darbą Lenkų socialistų partijos užsienyje laikraščio „Przedświt“ spaustuvėje. Čia, matyt, įgijo naudingų pažinčių tarp lenkų emigrantų; vėliau tvirtino, kad, dirbdamas

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ 1920 05 12 K. Pilėno „Asmens liudijimas“, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 930, ap. 1, b. 483, l. 35; Kazys Pilėnas. Biografija, „Lietuviškosios enciklopedijos“ redakcija, Vaclovo Biržiškos fondas, 1931, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LNB RS), f. 32–121, l. 1–4. V. Biržiška nurodė dvi jo gimimo datas: 1872 m. birželio 13 d. ir 1876 m. birželio 12 d.

¹² *Ibid.*, l. 1.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Tumas, Juozas, *Lietuvių literatūros draudžiamąjo laiko paskaitos*. Kaunas, 1925, 154.

spaustuvėje, pusę metų dalijosi būstu su bendradarbiu Ignacu Mościckiu¹⁵ – Lenkijos prezidentu, šaliai vadovavusiu 1926–1939 m.

Įsikūręs Londone, K. Pilėnas tapo vienu ryškesnių lietuvių bendruomenės veikėjų. Su negausiu būreliu kitų inteligentų jis telkė savo tautiečius į draugijas, klubus, Škotijoje ir Londone steigė lietuviškas parapijas ir ieškojo joms dvasininkų¹⁶, redagavo bei leido pirmuosius išeivių laikraščius¹⁷. Jo korespondencijas apie Londono lietuvių „krutėjimą“ nuolat spausdino Amerikos lietuvių laikraščiai. Jas K. Pilėnas pasirašinėjo savo pavarde ir slapyvardžiais Anglas, Perkūnas, Kipšuks, Malukis.¹⁸

Būdamas kairiųjų pažiūrų, K. Pilėnas neišvengė konflikto su Bažnyčia, nuolat veldavo si į kivirčius su kunigais ir bendruomene. Mat panašiai kaip Jonas Šliūpas Amerikoje, laisvamaniai inteligentai nemažai nusipelnė mobilizuodami Londono lietuvius, žadindami tautinę savimonę ir keldami socialines problemas. Tačiau jie nepajėgė galynėtis su dvasininkų įtaka ir buvo išstumti iš pačių neseniai įkurtų bažnytinių organizacijų.¹⁹ Ideologinė priešprieša ir lietuvių išeivijoje buvęs gajus kitaminčių ostrakizmas neabejotinai yra viena iš K. Pilėno veiklos prieštaringo vertinimo priežasčių.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą išeivijos spaudoje K. Pilėnas buvo apibūdinamas kaip „žymiausias apšviestunas [... kuris Londone] gana karštai darbavosi tautiškoje ir politiškoje dirvoje ir daug ką nuveikė“²⁰. Galima prielaida, kad, puoselėdamas Lietuvos valstybingumo idėją, jis ieškojo ryšio su kitų tautų veikėjais: 1910 m. Tėvynės mylėtojų draugystės klausytojams skaitė paskaitą apie airių kovą dėl savivaldos, reklamuodamasis, kad asmeniškai pažįsta Jamesą O’Connorą ir kitus žymiausius airių vadus.²¹ Juozui Gabriui-Paršaičiui 1911 m. Paryžiuje įkūrus Lietuvių informacijos biurą (įėjusį į europinę Pavergtųjų tautų sąjungą), tais pačiais metais K. Pilėnas su kitais įsteigė jo skyrių ir ėmė rinkti lėšas veiklai Londone.²²

¹⁵ Pilėnas, Kazys, „Keletas atsiminimų iš mano ir Vienybės praeities“, *Vienybė lietuvininkų*, 1936 vasario 14, 3.

¹⁶ Plačiau apie K. Pilėno veiklą organizuojant lietuvių parapijas: Matulaitis, Kazimieras Aloyzas, *Londono lietuviai. Jų kovos už savo bažnyčią ir jų visuomeniniai darbai*. Marijampolė: [Marijonų vienuolija], 1939; Raškauskas, Kęstutis, „Londono lietuvių katalikų bendruomenės savivaldos raida 1896–1930 m.“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (15) (2013), 43; Laukaitytė, Regina, *Londono lietuvių Šv. Kazimiero bažnyčios šimtmetis*. Vilnius: LKMA, 2018, 42–46.

¹⁷ K. Pilėnas Glazge prisidėjo leidžiant laikraštį „Vaidelytė“ (1899); Londone 1900 m. išleido „Lietuvos sargą“, bet, neatsiradus pakankamai prenumeratorių, teisėjo vienas numeris; prisidėjo Belshilyje leidžiant „Laiką“ (1905–1906) (Kazys Pilėnas. Biografija, „Lietuviškosios enciklopedijos“ redakcija, LNB RS, f. 32–121, l. 2; Misiūnas, *Jo Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*, 42, 45 ir kt.).

¹⁸ „Pilėnas (Palmer) Kazimieras“, in *Lietuvių enciklopedija*, t. XXII, 498.

¹⁹ Laukaitytė, *Londono lietuvių Šv. Kazimiero bažnyčios šimtmetis*, 50–51.

²⁰ Galijotas, „Londonas, Anglija“, *Katalikas*, 1912 spalio 10, 5. Čikagoje leistam laikraščiu „Lietuva“ pasitinkant 1913 metus, be žymiųjų epochos lietuvių – Vydūno, Miko Petrausko, Ksavero Vanagėlio, Antano Žmuidzinavičiaus ir kitų, palinkėjimų tautai išsakė ir K. Pilėnas („Ko jie linki lietuvių tautai 1913 metais?“, *Lietuva*, 1913 sausio 3, 3).

²¹ Gabrys, Juozas, „Atviras laiškas“, *Lietuva*, 1910 gruodžio 23, 5.

²² Gabrys, J., „Suvienytas vargiųjų tautų informacijos biuras Paryžiuje“, *Draugas*, 1911 gruodžio 21, 4.

Didžiosios Britanijos, JAV ir Rusijos žvalgybų tarnyboje

Brolių Kazio ir Petro Pilėnų ryšiai su išeiviais iš Rusijos imperijos, gausybės kalbų mokėjimas (laisvai kalbėjo lietuvių, rusų, lenkų, vokiečių, anglų kalbomis, mokėjo latviškai) sudomino britų žvalgybą. 1896 m. jie buvo užverbuoti pranešinėti apie radikaliųjų partijų veikėjų ir kitų atvykėlių iš Rusijos veikimą Didžiojoje Britanijoje. Pilėnai dirbo ir Rusijos užsienio žvalgybai. Remdamasis Hooverio instituto Stanforde archyve esančiais Rusijos Ochranos²³ dokumentais, istorikas R. B. Spence'as pateikia brolių Pilėnų bendradarbiavimo su Didžiosios Britanijos ir Rusijos imperijos žvalgybomis atvejį kaip žvalgybų keitimosi informacija ir net agentais pavyzdį²⁴. Ochranoje londoniškiam Pilėnams (veikušiams „Valenrodo“ ir „Russellio“ slapyvardžiais) buvo duota ta pati užduotis – sekti Rusijos revoliucionierius.²⁵

Ši Pilėnų veikla nebuvo sėkminga, nes abiejų šalių žvalgybai nepavyko užkirsti kelio vienam garsiausių to meto nusikaltimų: keli iš Latvijos atvykę anarchistai 1910 m. Londone ginklu pasipriešino policijai, sutrukdžiusiai jiems įvykdyti kruopščiai parengtą juvelyrinės parduotuvės apiplėšimą. Piktadariai nušovė tris atsitiktinai juos pastebėjusius beginklius policininkus ir pasislėpė. Spauda audrino visuomenę pranešimais apie pavojingų ginkluotų nusikaltėlių paieškas. Juos aptikus viename sostinės Ist Endo (*East End*) namų, suėmimo operacijai buvo pasitelkta kariuomenė ir ugniagesiai, evakuoti aplinkinių namų gyventojai. Vidaus reikalų ministrui Vinstonui Čerčiliui iš už kampo stebint policijos operacijos sceną, ji pirmą kartą istorijoje buvo nufilmuota. Istorijon šie įvykiai įėjo pavadinimu „Houndsditch Murders“, apie juos parašyta knygų ir sukurta keletas meninių bei dokumentinių filmų.²⁶

²³ Ochra – Paryžiuje Piotro Račkovskio įsteigtas slaptosios policijos centras, organizavęs Europos šalyse veikusių Rusijos revoliucionierių, nelegalaus ginklų gabenimo sekimą.

²⁴ Spence, Richard, „Perfidious Albion: An Introduction to the Secret History of the British Empire“, *New Dawn* (Special Issue) 11 (Mar 2010), <https://www.newdawnmagazine.com/articles/secret-history/perfidious-albion-an-introduction-to-the-secret-history-of-the-british-empire>.

²⁵ Агафонов, Валериан, *Парижские тайны царской охраны*. Москва: Русь, 2004, 132. Knygos autorius – žinomas rusų geologas, eseras, XX a. pradžioje gyvenęs Paryžiuje. Jo žiniomis, Kazys ir Petras Pilėnai iš Ochranos gavo iš pradžių 600, vėliau 400 frankų atlygį; jis sumažintas dėl agentų neveiklumo. Pirmasis jų 1913 m., antrasis – 1912 m. savo veiklą Ochranoje baigė.

²⁶ Martínez, Lucía Blázquez, „Behind the Houndsditch Murders and the Sidney Street Siege. London, 1911“, *Academia*, 2023, https://www.academia.edu/99629586/Behind_the_Houndsditch_Murders_and_the_Sidney_Street_Siege_London_1911.

1 pav. Sulaikant nusikaltėlių iš Latvijos grupę 1910 m. (interneto ištekliai)

Kažkur minioje tą dieną galėjo stoviniuoti ir K. Pilėnas, vėliau žurnalistas pasakojęs, kad po kurtinančio susišaudymo aptiko skylę savo kepurėje (tai buvusi derbio skrybėlė). Viena iš suimtų anarchisčių Nina Vasiljeva vėliau jam sakiusi, kad juvelyrinės parduotuvės apiplėšimą buvo suplanavęs Koba-Josifas Džiugašvilis.²⁷ Anarchistų išpuolio tyrimo byla buvo gerai žinoma K. Pilėnui, nes jis dalyvavo nusikaltėlių teisme kaip vertėjas. Kita vertus, į viešumą tuomet iškilo jo brolio Petro vardas. Jis iki šiol neišnyksta iš sąmokslų teorijų šalininkų versijų, linkusių Petrą Pilėną įvardyti kaip vieną iš pagrindinių juvelyrinės parduotuvės apiplėšimo bylos veikėjų. Mat „Peter Pilenas“ visuomenę sukrėtusio nusikaltimo dieną išlipo iš laivo Amerikoje, Niujorko krantinėje. Tai traktuojama kaip jo – ciniškų britų valdžios planų sukompromituoti radikalius išseivius iš Rusijos vykdytojo – priedangos sandėris. Pro tinklaraštininkų akis neprasprūdo ir neaiškios jo žūties 1916 m. aplinkybės: suradus sunkiai atpažįstamą kūną, nebuvo įmanoma nustatyti dar jauno vyro mirties priežasties.²⁸

K. Pilėnas po įvykių Ist Ende liko Londone, dirbo Temzės teisme vertėju, kol Didžiosios Britanijos žvalgyba 1913 m. pabaigoje jį išsiuntė į Ameriką. JAV jis praleido visus Pirmojo pasaulinio karo metus, oficialiai dirbdamas prie laikraščio „Vienybė lietuvininkų“ redakcijos atidarytame „Rejentališkame ofise“ – savotiškame notarų-advokatų biure, siūliusiam skolų išieškojimo, draudimo, vertimo paslaugas.²⁹ Toks darbas, matyt, tiko neoficialiai K. Pilėno veiklai: jis susitikinėjo su įvairaus plauko veikėjais, atvykusiais iš Rusijos ir galinčiais suteikti naujausių žinių apie padėtį toje šalyje. Dalis šios jo veiklos rezultatų atsispindi Levo Trockio biografijose: būtent K. Pilėnas pranešė Didžiosios Britanijos žvalgybos šefui Williamui Wisemanui, kad iš Niujorko į Rusiją grįžtančiam jau pagarsėjusiam revoliucionieriui

²⁷ Gotthart, „Sleuth Tells of Bandit Gang Led by Stalin“, 27.

²⁸ McLaughry, „Casimir Pilenas and the Protocols of Zion Hoax“. Chaotiško, sensacingo demaskavimo stiliumi sukurto tinklaraščio autorė pateikia daug dokumentų faksimilių, tarp jų – P. Pilėno mirties liudijimą su kūną atpažinusio jo brolio Kazio parašu.

²⁹ [Reklaminis skelbimas], *Vienybė lietuvininkų*, 1914 gruodžio 2, 11.

L. Trockiui (pliaupiant lietui Niujorko krantinėje jį išlydėjo didžiulė bendraminčių minia) vokiečiai įteikė 10 tūkst. dolerių propagandai dėl Rusijos pasitraukimo iš karo kurstyti. Todėl pakeliui namo 1917 m. kovo 29 d. L. Trockis su žmona, vaikais ir bendrakeleiviais buvo suimtas Kanados Halifakso uoste ir kurį laiką internuotas. Vis dėlto bolševikus teko paleisti: pinigų nerasta, kilus skandalui juos išlaisvinti pareikalavo Rusijos laikinosios vyriausybės ministras pirmininkas Aleksandras Kerenskis.³⁰ Kaip ir buvo galima laukti, K. Pilėno paviešintas ir rusų politinės išeivijos pasigautas L. Trockio „demaskavimas“ sukėlė Niujorko vokiečių organizacijų reakciją: jos neigė savo ryšius su Vokietija ir mokėjusios L. Trockiui pinigų, išskyrus kuklų atsiskaitymą už pacifistines paskaitas. K. Pilėnui buvo prikišama, kad jo pranešimas apie Rusijos revoliucijos finansavimą buvęs melagingas.³¹

Karo metai buvo ne tik žvalgybų aukso amžius – žlungant imperijoms, pagreitį ėgavo pavergtų tautų išsivadavimo kovos. Kuriantis lietuvių politiniams centrums, išeiviai Amerikoje mėgino telkti finansus ir intelektualines pajėgas iš pradžių Lietuvos autonomijai, paskui ir nepriklausomybės idėjai viešinti, ieškojo būdų pasiekti pasaulio galinguosius. K. Pilėnas išeivijoje buvo matoma figūra.³² Remigijaus Misiūno manymu, lietuviai neišnaudojo jo pasiūlymų bei galimybių teikti žinias apie Lietuvos siekius Didžiosios Britanijos ambasadai JAV ir Amerikos institucijoms.³³ Pastangas koordinuotai veikti stabdė tarpusavio kivrčiai, įtarinėjimai, intrigos. Žinodami, kad K. Pilėnas dirbo žvalgybai, vieni jį kaltino vokiečiams simpatizuojančių lietuvių įdavimu britų saugumui, kiti skelbė, kad jis esąs Vokietijos šnipas. K. Pilėnas kompromitavosi mėginimais įtraukti į žvalgybos tinklą kai kuriuos pažįstamus lietuvius, kurie be skrupulų paviešino ir užduotis, ir už jas siūlytas sumas.³⁴

Amerikoje K. Pilėnas įsipainiojo į vieną didžiausių antisemitinių skandalų. Jis kilo baigiantis Pirmajam pasauliniam karui, kai visų šalių visuomenės ir vyriausybės dėmesį priklausė įvykiai Rusijoje. Ten valdžią užgrobė bolševikai pranašavo po dienos kitos prasidėsiančią „pasaulinę revoliuciją“. Vakaruose kilo nemaža antisemitizmo banga, nes Rusijos bolševikų partijos vadų plejadoje buvo daug žydų, o ir jais nebuvusieji įtarinėti besidangstantys įvairiais slapyvardžiais (net K. Pilėnas vienam britų žurnalui neigė gandą, kad Leninas esąs žydas³⁵).

1918 m. Amerikoje pasirodė vadinamieji „Siono išminčių protokolai“ – antisemitinė knyga apie neva sionistų rezgamą sąmokslą užvaldyti pasaulį. „Protokolai“ greitai plito, buvo išversti į anglų kalbą ir publikuoti: iš pradžių automobilių pramonės pradininko Henry'io Fordo pinigais leistame laikraštyje, o vėliau – atskirais leidimais įvairiausiomis

³⁰ Spence, „Hidden Agendas: Spies, Lies and Intrigue Surrounding Trotsky's American Visit of January–April 1917“; [Autorius nežinomas], „Trotsky, as He Left America, Vowed Vengeance in Allies“, *New York Tribune*, 1918 February 27, 2.

³¹ Lore, Ludwig, „From the „Volkszeitung“, *New York Tribune*, 1918 May 23, 8.

³² Ir JAV jis buvo vienas aktyviausių patriotinių išeivijos organizacijų narių: 1914 m. lapkritį Niujorke įkūrus Lietuvos gelbėjimo komiteto skyrių, buvo išrinktas sekretoriumi (komitetas kovoją dėl Lietuvos autonomijos ir rūpinosi krašto šalpa), buvo ir Lietuvos Neprigulmybės fondo narys; nors fondo nariai įsipareigojo kasmet, kol bus iškovota Lietuvai laisvė, mokėti po 10 dolerių, jis 1917–1918 m. sumokėjo 60 dol. („Lietuvos neprigulmybės fondo skyrius“, *Vienybė lietuvininkų*, 1917 kovo 17, 9; „Iš LNF raštinės“, *Vienybė lietuvininkų*, 1918 kovo 6, 5; „Išrinktas Brooklyno Lietuvių „Lietuvos Gelbėjimo komitetas“, *Vienybė lietuvininkų*, 1914 lapkričio 25, 10).

³³ Misiūnas, *Informacinių kovų kryžkelės: JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pabaigoje – 1922 m.*, 147.

³⁴ *Ibid.*, 156–157; „Lietuvos judošių klausimas aiškėja. K. Pilėnas esąs Anglijos agentas“, *Draugas*, 1917 rugsėjo 26, 3; „Šalyn juodieji šnipai iš lietuvių tarpo!“, *Draugas*, 1917 spalio 8, 2; Sekevičius, J., „Laiškas į redakciją“, *Vienybė lietuvininkų*, 1917 spalio 3, 6; 1917 09 29, 1917 10 09, 1917 10 19, 1917 10 25, 1917 10 30 K. Pilėno laiškas Matui Šalčiui iš Niujorko į Bostoną, LNB RS, f. 189–498, l. 3–15.

³⁵ Pilėnas, Casimir, „Russian Gold in America“, *Plain English* [London], 1921 April 09, 297.

kalbomis. Neilgai trukus įrodyta, kad „Protokolai“ yra klastotė. 1927 m. H. Fordas viešai atsiprašė už jų platinimo kampaniją, kuri istorijoje išliko kaip apgailėtinas antisemitizmo sklaidos pavyzdys. K. Pilėnas atliko šioک tokį vaidmenį, žurnalistams ir valdžios institucijoms aiškinantis, kaip „Protokolai“ pasiekė Ameriką ir kieno iniciatyva buvo platinami.³⁶

Nepaisant nesėkmių ir nusivylimų, Amerikoje pagaliau susiklostė K. Pilėno asmeninis gyvenimas: jau būdamas beveik pusamžis, 1919 m. spalio 7 d. Bronkse jis vedė prasilavinusią ir kairiosiomis politinėmis pažiūromis artimą lietuvaite Oną Totoriūtę (Anną Totores, 1878–1955, gimusią išeivių šeimoje Nantikoko (*Nanticoke*) miestelyje prie Plimuto, Pensilvanijoje).³⁷ Jiems gimė sūnūs Keistutis-Kay³⁸ (1921 m. Londone) ir Algirdas.

Po karo vykstant demobilizacijai ir mažinant Karo ministerijos etatus, 1919 m. K. Pilėnas neteko darbo (tos ministerijos karinės žvalgybos skyriuje jis dirbo nuo 1918 m. liepos 28 d., rekomenduotas Didžiosios Britanijos karo atašė).³⁹ Dar prieš karą nutrūko jo bendradarbiavimas su Rusijos imperijos užsienio žvalgyba. Iš britų žvalgybos jis buvo atleistas 1917 m. spalio 15 d.⁴⁰ (gali būti, kad ši data susijusi su tarptautinį skandalą sukėlusiu L. Trockio „demaskavimu“). Tad šeima nutarė grįžti į Londoną. K. Pilėno išvykimą pastebėjusi išeivių spauda pranešė, kad 1919 m. spalio 8 d. išvyko „geras publicistas ir žymus veikėjas“⁴¹.

Lietuvos žvalgyboje

Londone netrukus K. Pilėną nudžiugino puikus darbo pasiūlymas – jo patirtimi susidomėjo besikuriančios Lietuvos krašto apsauga. Šifruota telegrama diplomatiškai pasiteiravus, ar iš tiesų dirbo JAV karinėje žvalgyboje, jis buvo pakviestas prisidėti prie tos žinybos kūrimo gimtinėje kaip tikras lietuvis patriotas⁴², be to, savimeilę glostančiomis sąlygomis. Jam pasiūlytas pulkininko laipsnis ir 2 000 auksinų mėnesio atlyginimas, taip pat 5 000 auksinų persikraustymo išlaidoms, tarnyba žmonai⁴³. Skubiai remontuotas Pilėnams paskirtas penkių kambarių butas Kauno centre, Kęstučio gatvėje.

Į Kauną atvykęs K. Pilėnas buvo įdarbintas Krašto apsaugos ministerijos Generalinio štabo Žvalgybos skyriaus instruktoriumi. Generaliniame štabe jis dirbo neilgai – nuo

³⁶ Spence, Richard, „The Tsar’s Other Lieutenant: The Antisemitic Activities of Boris Lvovich Brasol, 1910–1960. Part I: Beilis, the Protocols, and Henry Ford“, *Journal for the Study of Antisemitism*, 2012 (June), žiūrėta 2025 sausio 11, <https://www.thefreelibrary.com/The+Tsar%27s+other+lieutenant%3a+the+antisemitic+activities+of+Boris...-a0303449897>.

³⁷ Ona Totoriūtė-Pilėnienė. Biografija, „Lietuviškosios enciklopedijos“ redakcija, Vaclovo Biržiškos fondas, 1933, LNB RS, f. 32–122, l. 1–2 ir kt. O. Pilėnienė pateko į enciklopediją dėl savo pačios nuopelnų: nuo XIX a. pabaigos buvo žinoma išeivijoje dėl veiklos Plimuto Lietuvaikių draugystėje ir Susivienijime lietuvių Amerikoje, jos vertimai ir straipsniai spausdinti „Tėvynės“ laikraščio priede „Moterų skyrius“. Per Pirmąjį pasaulinį karą ji dirbo Karo departamento Cenzūros skyriuje Vašingtone. Dėl tokios patirties Lietuvoje buvo įdarbinta Piliečių apsaugos departamento Spaudos skyriaus vedėja.

³⁸ „Casimir P Palmer in New York, New York, born abt. 1873, in the 1940 US Federal Census“, *Archives*, žiūrėta 2025 sausio 16, <http://www.archives.com/1940-census/casimir-palmer-ny-53902342>.

³⁹ 1919 06 30 JAV karo ministerijos Etatų skyriaus viršininko Wrisley’io Brownio pažyma, LCVA, f. 930, ap. 1, b. 483, l. 50.

⁴⁰ [Autorius nežinomas], „Trotzky, as He Left America, Vowed Vengeance in Allies“, 2.

⁴¹ „Išvažiuoja C. Pilėnas“, *Vienybė lietuvininkų*, 1919 spalio 8, 8.

⁴² 1920 02 06 Žvalgybos skyriaus viršininko Mikalojaus Lipčiaus raštas K. Pilėnui, LCVA, f. 930, ap. 1, b. 483, l. 99.

⁴³ 1920 03 27 M. Lipčiaus raštas Lietuvos atstovybei Londone, LCVA, f. 930, ap. 1, b. 483, l. 81.

1920 m. balandžio vidurio iki liepos pabaigos⁴⁴, tada perėjo į aukštesnes (vicedirektoriaus) pareigas Piliečių apsaugos departamente, bet ir ten neužsibuvo.

Pilėnai taip ir neišsikūrė Lietuvoje. Generalinio štabo Kontržvalgybos dalies viršininkas Jonas Budrys vėliau atsiminimuose K. Pilėną apibūdino kaip „nedidelio horizonto ir orientacijos“ žmogų. Tuo įsitikinus, esą buvo su juo atsisveikinta.⁴⁵ Trys trumputės rekomendacijos, kurias K. Pilėnas pateikė Generaliniam štabui įsidarbindamas, iš tiesų nepatvirtina jo pasakotos legendos apie itin aukštas vadovaujamas pareigas Didžiosios Britanijos ir JAV žvalgyboje (skyrių vadovas, direktoriaus patarėjas). Jis greičiausiai viso labo rinko informaciją apie radikalių idėjų plitimą tarp imigrantų ir buvo vertinamas kaip keletu aktualių kalbų kalbą vertėjas, pagrindininkų įtakos darbininkams bei jų socialinių problemų ekspertas.

„Lietuvių enciklopedijos“ straipsnelio autoriaus žiniomis, K. Pilėnas „padaręs nusikaltimą pabėgo Anglijon ir 1922 Amerikon“⁴⁶. Nežinia, koks tai buvo nusikaltimas – K. Pilėno tarnybos byloje kompromituojančių duomenų nėra, jų nemini ir J. Budrys. Pats K. Pilėnas Amerikos lietuvių laikraščiui „Dirva“ tuomet tvirtino, kad iš Lietuvos išvažiavo dėl žmonos persekiojimo. Ši neteko darbo Piliečių apsaugos departamente, Lietuvos žvalgybai pašte sulaikius laikraščiu „Amerikos lietuviai“ siunčiamą straipsnį, kuriame ji kritikavo ministrą pirmininką Kazį Grinių.⁴⁷

ASMENS LIUDYMAS	
	
Šį liudymą ir fotografiją savo parašu ir valdžios antspauda tvirtinu	
parašas	viršininko
laipsnis	
1920 m. Gegužės	vieta mėn. 12 dieną.
*) Šioj vietoj liudymo savininkas pasirašo per fotografiją ir poperį.	

Pavardė	Pilėnas	35 67
Vardas	Kazys	
Laipsnis	Tulkininkas	
Dalis	Gener. št. Žvalgyb. skyrius	
Gimęs	1872 m. Biržel. mėn. 13 d.	
Apskritis	Panevėžio	
Valsčius	Tulbinų	
Gimimo vieta	Mėžiūnų kaim.	
Parašas	Kazys Pilėnai	

2 pav. Kazio Pilėno tarnybinis pažymėjimas, 1920 m. (LCVA)

⁴⁴ 1920 08 10 M. Lipčiaus pareiškimas Generalinio štabo viršininkui, LCVA, f. 930, ap. 1, b. 483, l. 102.

⁴⁵ Budrys, Jonas, *Atsiminimai. Kontržvalgyba Lietuvoje*. Vilnius: Žaltvykslė, 1991, 217.

⁴⁶ „Pilėnas (Palmer) Kazimieras“, in *Lietuvių enciklopedija*, t. XXII, 498.

⁴⁷ „K. Pilėno patyrimai Lietuvos reikaluose“, *Dirva*, 1921 lapkričio 18, 4.

Pilėnai grįžo į Londoną, o 1922 m. sausio 20 d. jis vienas, rugpjūtį – ir žmona su sūnu mi dar kartą perplaukė vandenyną ir visam laikui įsikūrė Niujorke. Tiesa, prieš išvykdamas K. Pilėnas praturtino savo biografiją sodriu pasakojimu apie 1921 m. vasaros įvykius, kai važinėjo po Europos sostines, spręsdamas Lietuvos valstybės pripažinimo problemą.

Vykstant nepriklausomybės kovoms ir generolui Liucjanui Želigovskiui užgrobus Vilnių (1920 m. spalį), baimintis, kad Lenkija užims visą Lietuvą. Taigi, K. Pilėnas pasakojo, kad, siekdamas užkirsti tam kelią, apsilankė Londone ir Paryžiuje įsikūrusiose Lenkijos ir Lietuvos atstovybėse. Londone jis leidosi į derybas su Lenkijos atstovybės vadovais dėl patarėjo pareigų ir taip esą sužinojo pagrindinius lenkų argumentus prieš Lietuvą.⁴⁸ Paryžiuje (ten apsilankė tris kartus, finansuojant Lietuvos URM) įteikė keletą memorandumų – ministrui pirmininkui Aristide'ui Briandui, buvusiam prezidentui Raymond'ui Poincaré ir kitiems. Londone apie lenkų ir prancūzų „suokalbį“ užgrobti Lietuvą jis informavo premjerą Lloydą George'ą ir URM.⁴⁹ Vėliau prisiminė, kad dėl Lenkijos kėslų tuo metu kėlė triukšmą „New York American“ ir kituose JAV laikraščiuose: „Mano straipsniai sukėlė tokį triukšmą, ne tik tarp lenkų, bet ir tarp jų rėmėjų prancūzų, kad nuo to laiko apie Lietuvos sąjungą su Lenkija beveik nė negirdėti“⁵⁰, – savo nuopelnus apibendrino K. Pilėnas.

Sunku pasakyti, kokį vaidmenį jis iš tiesų atliko 1921 m. vasarą, kieno vardu teikė memorandumus. Gali būti, kad, neturėdamas tarnybos, tikėjosi savo pažintimis bei gebėjimais sudominti Lietuvos URM ir įsidarbinti Londono atstovybėje, tačiau greičiau susikūrė pernelyg savimi pasitikinčio avantiūristo ir plepaus savimybės įvaizdį (spaudoje negatyviai apibūdino atstovybėje dirbusius asmenis, viešino diplomatų tarpusavio intrigas). Taigi, netenka stebėtis, kad tuo svarbiu valstybingumo įtvirtinimo momentu jis netapo Lietuvos Respublikos Vyriausybės patikėtiniu koordinuojant ryšius su svarbiausiomis Europos sostinėmis.

Amerikoje

Amerikoje K. Pilėnas iš pradžių dirbo kompanijoje „Holmes Electric Protective“, kuri klestėjo kurdama ir vis tobulindama apsaugos nuo įsilaužimo įrangą. Ramioje tarnyboje jis ne kartą prisiminė praeitį, publikavo JAV spaudoje atsiminimų, straipsnių apie Lietuvą. Nusivylęs darbu Kaune ir palikęs gimtinę, K. Pilėnas nutolo nuo išeivių politinio gyvenimo ir bendruomenės. 1930 m., matyt, gavo JAV pilietybę⁵¹, nuo 1933 m. iki mirties 1956 m. Niujorke vadovavo privačiam biurui, kuris užsiėmė nuosavybės ir renginių apsauga⁵².

Greičiausiai savireklamos sumetimais jis dalydavo interviu, parašydavo straipsnelių į JAV spaudą, kurią lengvai sudomindavo savo tikra ar gerokai politinių įžymybių

⁴⁸ Galbūt dėl šios avantiūros, siekdamas pelnyti lenkų pasitikėjimą, jis 1921 m. paskelbė Lenkijos spaudoje J. Budrio atsiminimuose paminėtą Lietuvai labai priešišką straipsnį (Budrys, *Atsiminimai. Kontržvalgyba Lietuvoje*, 215).

⁴⁹ „K. Pilėno patyrimai Lietuvos reikaluose“, *Dirva*, 1921 gruodžio 2, 4.

⁵⁰ Pilėnas, „Keletas atsiminimų iš mano ir Vienybės praeities“, *Vienybė*, 1936 vasario 14, 3.

⁵¹ Kazio Pilėno-Palmerio 1930 m. birželio 20 d. pilietybės prašymo anketa, žiūrėta 2025 sausio 16, https://www.ancestry.com/search/categories/40/?name=casimir_palmer.

⁵² Biuras 1934 m. įsikūrė netoli Taimso aikštės (*Times Square*, Brodvėjūje) („Detektyvas K. Pilėnas-Palmer atidarė savo ofisą“, *Vienybė*, 1934 gegužės 18, 6). „Mirė Kazys Pilėnas New Yorke“, *Vienybė*, 1956 vasario 17, 1. Sulaukė 84-erių, paliko žmoną ir sūnų.

pavardėmis pagražinta žvalgybos veterano patirtimi. Žinios apie Lietuvą paprastai sukeldavo šurmulį išeivijoje, nes savo mintis K. Pilėnas dėstydavo be didesnės diplomatijos, siekdamas daugiau sensacijos nei objektyvumo. Pats kūrė savo legendą, prisistatydamas kaip „buvęs Lietuvos Karinės žvalgybos ir Piliečių apsaugos departamento direktorius“, „pulkininkas“.

Bene paskutinį sykį K. Pilėnas didelio spaudos dėmesio sulaukė 1934 m. Šį kartą jo bičiulis „Vienybės“ redaktorius Juozas Tysliava rašė: „Kai kada būna keistų dalykų. Žmogus pabunda, atsikelia iš ryto ir staiga apsižiūri, kad jo vardas žinomas visame pasaulyje.“⁵³ Kažin, ar taip išgarsėjo, bet laikraščiai pranešė apie K. Pilėno indėlį išaiškinant 1916 m. liepos 30-osios naktį Naujojo Džersio Juodojo Tomo salos prieplaukoje įvykdyto didžiulio amunicijos sprogo užsakovus. Šis išpuolis (žuvo 7 žmonės, šimtai buvo sužeista, patirta didelių nuostolių, nuo sprogo nukentėjo net Laisvės statula – nuo to laiko uždrausta lankyti degle esančią apžvalgos aikštelę) buvo viena iš priežasčių, paskatinusių JAV paskelbti karą Vokietijai. K. Pilėno pavardė mirgėjo laikraščiuose, esą jo dėka 1934 m. buvo pateikti svarūs įrodymai – Airijos nepriklausomybės kovų veikėjo Jameso Larkino liudijimas, kaip prie šio sabotažo prisidėjo Vokietija.⁵⁴ Amerika pateikė nacių Vokietijai 50 mln. dolerių nuostolių kompensavimo sąskaitą, kuri pradėta mokėti ir išmokėta po Antrojo pasaulinio karo.

* * *

K. Pilėnas pralenkė savo tėvynainius išeivijoje išprusimu ir plačiais interesais, socialiniu aktyvumu. Jis niekada neslėpė savo sąsajų su britų, JAV ir Lietuvos žvalgybomis, buvo labai viešas asmuo – apie savo žvalgybinius nuotykius pats rašė spaudoje, pasakojo žurnalistams. Panašiai kaip J. Gabrys-Paršaitis (su kuriuo buvo pažįstamas), nevengė skelbti savo nuopelnų, neretai perdėtų ir pagražintų politinių įžymybių pavardėmis. Toks „plepumas“ ir savimyla, konfliktiniai santykiai su dešiniųjų pažiūrų veikėjais, matyt, labiausiai nulėmė jo kaip avantiūristo etiketę ir sustabdė karjerą Lietuvoje.

K. Pilėnas paliko ryškių pėdsakų Didžiosios Britanijos ir Amerikos lietuvių išeivių istorijoje, kurioje pasirodė kaip patriotas ir atsidavęs bendruomenės veikėjas, vienas iš jos vadų. 1920–1921 m. nepritapęs atsikūrusioje Lietuvoje ir apsigyvenęs JAV, jis nutolo nuo lietuvių išeivių bendruomenės. Niekada Lietuvon nebegrįžusio K. Pilėno pavardė tebeintriguoja sąsajomis su žvalgybų archyvais ir kitados plačiai nuskambėjusiomis rezonansinėmis bylomis.

Literatūra

Anušauskas, Arvydas, *Lietuvos žvalgyba 1918–1940*. Vilnius: Versus aureus, 2014.

Higham, John, *Strangers in the Land. Patterns of American Nativism, 1860–1925*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 2002.

⁵³ Tysliava, Juozas, [vedamasis], *Vienybė*, 1934 balandžio 13, 1.

⁵⁴ [Pilėno-Palmerio laiškas], *Vienybė*, 1934 balandžio 12, 4.

- Kronenbitter, Rita, "Paris Okhrana 1885–1905", *Center for the Study of Intelligence, Studies Archive Indexes*, 2008, vol. 10, no. 3, 55–66, žiūrėta 2025 sausio 11, https://web.archive.org/web/20080312215629/https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol10no3/html/v10i3a06p_0012.htm.
- Laukaitytė, Regina, *Londono lietuvių Šv. Kazimiero bažnyčios šimtmetis*. Vilnius: LKMA, 2018.
- Martínez, Lucía Blázquez, "Behind the Houndsditch Murders and the Sidney Street Siege, London, 1911", *Academia*, 2023, https://www.academia.edu/99629586/Behind_the_Houndsditch_Murders_and_the_Sidney_Street_Siege_London_1911.
- Matulaitis, Kazimieras Aloyzas, *Londono lietuviai. Jų kovos už savo bažnyčią ir jų visuomeniniai darbai*. Marijampolė: [Marijonų vienuolija], 1939.
- McClaghry, Virginia, "Casimir Pilenas and the Protocols of Zion Hoax", *Encyclopedia of the Bad Guys*, žiūrėta 2020 sausio 14, <https://mikemcclaghry.wordpress.com/virginias-research/casimir-pilenas-palmer/> (kopija asmeniniame archyve).
- Misiūnas, Remigijus, *Informacinių kovų kryžkelėse: JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pabaigoje – 1922 m.* Vilnius: Versus aureus, 2004.
- Misiūnas, Remigijus, *Jo Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*. Vilnius: Bonus animus, 2019.
- „Pilėnas (Palmer) Kazimieras“, in *Lietuvių enciklopedija*, t. XXII. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1960.
- Raškauskas, Kęstutis, „Londono lietuvių katalikų bendruomenės savivaldos raida 1896–1930 m.“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (15) (2013), 39–53.
- Spence, Richard B., "Hidden Agendas: Spies, Lies and Intrigue Surrounding Trotsky's American Visit of January–April 1917", *Revolutionary Russia*, 2008 (June), vol. 21, no. 1, 33–55.
- Spence, Richard, "Perfidious Albion: An Introduction to the Secret History of the British Empire", *New Dawn* (Special Issue) 11 (Mar 2010), <https://www.newdawnmagazine.com/articles/secret-history/perfidious-albion-an-introduction-to-the-secret-history-of-the-british-empire>.
- Spence, Richard, "The Tsar's Other Lieutenant: The Antisemitic Activities of Boris Lvovich Brasol, 1910–1960. Part I: Beilis, the Protocols, and Henry Ford", *Journal for the Study of Antisemitism*, 2012 (June), žiūrėta 2025 sausio 11, <https://www.thefreelibrary.com/The+Tsar%27s+other+lieutenant%3a+the+antisemitic+activities+of+Boris...-a0303449897>.
- Агафонов, Валериан, *Парижские тайны царской охранки*. Москва: Русь, 2004.

Regina LAUKAITYTĖ

Lithuanian Institute of History, Lithuania

IN THE FOOTSTEPS OF THE LEGEND OF INTELLIGENCE VETERAN KAZYS PILĖNAS

Summary. This article explores the biography and activities of Kazys Pilėnas-Palmer (1872–1956), a Lithuanian émigré. In 1896–1922, he worked in the intelligence services of Great Britain, the United States, Tsarist Russia, and Lithuania, leaving his mark on several high-profile cases. At the turn

of the 20th century, while living in London and New York, he was among the most active early Lithuanian émigré organizers of cultural and political institutions, as well as a publisher of periodicals. Drawing on archival sources, historiography, and the press, the article examines who Pilėnas really was—an adventurer, as described in the *Lithuanian Encyclopedia* published in the U.S. in 1961, or a figure who built a solid career in exile.

Kazys Pilėnas surpassed his fellow émigrés in broad interests, and social engagement. He never concealed his leftist views or his ties to British, U.S., and Lithuanian intelligence. A very public figure, he wrote for newspapers and shared stories of his intelligence exploits with journalists. He did not shy away from promoting his accomplishments, often exaggerated and embellished with the names of famous political figures. Such “loquacity” and narcissism, as well as conflicting relationships with right-wing figures, apparently led to his being labeled an adventurer and halted his career in Lithuania.

Pilėnas left a distinct mark on the history of Lithuanian émigrés in Great Britain and America, where he appeared as a patriot and devoted community leader. After failing to find his place in Lithuania (where he briefly worked on organizing intelligence efforts in 1920–1921) he settled in the United States and distanced himself from the Lithuanian community. Although he never returned to Lithuania, Pilėnas’s name continues to intrigue due to his connections to intelligence archives and his involvement in once widely publicized cases.

Keywords: Kazys Pilėnas-Palmer, Lithuanian émigrés, Lithuanian intelligence.

Eduardas REMECAS
Lietuvos nacionalinis muziejus

Lietuviškos medalininkystės tradicijos išeivijoje

Santrauka. Medaliai yra smulkiosios skulptūros kūriniai, kuriuose įamžinami asmenys arba valstybės ar organizacijoms svarbūs įvykiai. Jie gali būti skirti apdovanoti už nuopelnus arba tiesiog atminčiai. Lietuviškos medalininkystės pradžia siejama su XVI a., kai medalius imta kaldinti Vilniaus monečių kalykloje, bet tautinės lietuviškos medalininkystės istorijos pradžia buvo ne Lietuvoje, o Jungtinėse Amerikos Valstijose. Būtent išeivijoje sukurti pirmieji medaliai lietuvių kalba ir pirmieji lietuviški apdovanojimo bei atminimo medaliai. Šiame straipsnyje pristatomi įvairūs išeivijoje sukurti lietuviški atminimo medaliai ir atskleidžiami nežinomi arba pamiršti faktai apie jų kūrimą – temas, dailininkus, pagaminimo datas, gamintojus, tiražus, medalių paskirtį.

Raktažodžiai: medalis, projektas, kaldinimas, Australija, JAV, Kanada, Lietuva.

Įvadas

Medaliai yra smulkiosios skulptūros kūriniai, kurie priskiriami taikomajai dekoratyvinei dailei. Jų istorijos pradžia siekia dar antikos laikus, o Lietuvoje medalius pradėta kurti nuo XVI a. Tačiau tiek Abiejų Tautų Respublikos laikais, tiek carinės Rusijos okupacijos metais išleistuose medaliuose nerasime lietuviškų įrašų. Tai nulėmė buvę medalių užsakovai, kurie nekalbėjo lietuviškai, ir vyravusios rašto bei kalbos tradicijos. Medalių kūrėjai taip pat nebuvo lietuviai, nors dalis jų – vilniečiai. Tad, nors žinome apie kelias dešimtis medalių lituanistine tematika, iki pat nepriklausomos Lietuvos sukūrimo nebuvo pagamintas nė vienas tikrai lietuviškas medalis. Tik tarpukariu skulptorius Petras Rimša (1881–1961) sukūrė pirmuosius lietuviškus medalius – tuomet ėmė formuotis lietuviškos medalininkystės tradicijos. Tai nulėmė tautinės savimonės susiformavimas ir užaugusi, mokslus

išėjusi lietuvių dailininkų karta. Pokariu medalininkystė kiek pamiršta, nes dėmesys buvo sutelktas į didelių monumentų kūrimą, o smulkiosios skulptūros kūriniai buvo ne tokie reprezentatyvūs. Trūko ir techninės bazės medaliams gaminti, ir pačių menininkų. Naujas lietuviškos medalininkystės proveržis įvyko po 1970 m., o 1980–1995 m. pasiekė apogėjų. Taip nutiko dėl užaugusios naujos menininkų kartos ir dėl „Dailės“ kombinatų Vilniuje ir Klaipėdoje veiklos, bet svarbiausia – pakitusio visuomenės požiūrio. Medaliai tapo puikia dovana ir buvo reikalingi beveik visiems. Jų gaminosi įmonės ar įstaigos, organizacijos, mokyklos. Jų kurta renginiams, asmenims ar sukaktims. Svarbiems asmenims ar įvykiams įamžinti buvo organizuojami ir medalių kūrimo konkursai. Tad šiandien turime ne vieno menininko sukurtų medalių, skirtų įvairiems jubiliejiniams metams: Mikalojui Konstantinui Čiurlioniui (1875–1911), Kristijonui Donelaičiui (1714–1780), Vilniaus miestui (1973), Vilniaus universitetui (1979) ir kitų. Vis dėlto lietuviškos medalininkystės tradicijos vystytos ne tik Lietuvoje. Medaliai buvo kuriami bei gaminami ir išeivijoje: Australijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Kanadoje, Vokietijoje ir net Brazilijoje.

Apibendrinančių darbų, skirtų lietuviškos medalininkystės raidai, iki šiol vis dar neturime. Tokių darbų, skirtų išeivijos medalininkystei, taip pat nėra. Galima paminėti tik kelias publikacijas, kuriose aprašyti JAV pagaminti lietuviški medalai. Pavyzdžiui, Nacionalinio M. K. Čiurlonio dailės muziejaus Kaune darbuotoja Janina Abdulskytė plačiai aprašė 1919 m. proginį medalį, skirtą Lietuvos nepriklausomybės vienerių metų sukakčiai.¹ Tą patį medalį trumpai aprašė ir muziejininkas Vincas Ruzas.² Jis medalių grupei priskyrė ir dar kelis JAV pagamintus smulkiosios skulptūros dirbinius, nors jie yra medalių pavidalo ženkleliai.³ 1999 m. dar kartą buvo plačiau aprašytas 1919 m. medalis.⁴ Menotyrininkė Giedrė Jankevičiūtė paminėjo du skulptoriaus Vytauto Kašubos (1915–1997) sukurtus medalius – Vilniaus universiteto sukakčiai (1979) ir Lietuvos krikšto jubiliejui (1986).⁵ Tai buvo viskas. Vis dėlto sukurtų medalių buvo gerokai daugiau. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Lietuvos muziejų rinkiniai pasipildė ne vienu prieš tai literatūroje neaprašytu išeivijoje pagamintu medaliu. Deja, dėl žinių stokos šie eksponatai ne visada tiksliai identifikuojami. Nurodomos dalies medalių klaidingos pagaminimo datos arba autorystė, nežinomi jų tiražai ar kita su jų gamyba susijusi informacija.

Pagal paskirtį medalai skirstomi į tris grupes: 1) apdovanojimai už nuopelnus (valstybinius, žinybinius, organizacijų, sporto, parodų) – jie dažniausiai gaminti su auselėmis ir kabinami ant kaspino; 2) atminimo ar pagerbimo – smulkiosios skulptūros kūriniai, dar vadinami stalo medaliais, kurie gali būti skirti ir apdovanoti, bet jie neturi auselės ir kaspino bei nėra skirti nešioti; 3) medalionai (it. *medaglione* – „didelis medalis“) – didelio skersmens vienpusiai medalai, kabinami ant sienos.

¹ Abdulskytė, Janina, „Lietuvos Respublikos garbės ženklai“, *Mūsų žodis*, 1991, Nr. 12, 33, 34.

² Ruzas, Vincas, XVI a. – XX a. pirmosios pusės lituanistiniai medalai Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejuje: katalogas. Vilnius: LTSR istorijos ir etnografijos muziejus, 1988, 76, Nr. 148 (medalio numeris, – aut. past.).

³ *Ibid.*, 74, Nr. 144; 86, Nr. 156, 160; 100, Nr. 214.

⁴ *Mažieji Lietuvos istorijos paminklai. Nacionalinio M. K. Čiurlonio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus rinkiniuose*, sud. Janina Abdulskytė, Stanislovas Sajauskas ir Rūta Verkeliėnė. Vilnius: Nacionalinis M. K. Čiurlonio dailės muziejus, 1999, 55.

⁵ Jankevičiūtė, Giedrė, „Medaliai“, in *Skulptūra 1975–1990: albumas*, sud. Giedrė Jankevičiūtė ir Elona Lubytė. Vilnius: Aidai, 1997, 99–100.

Šio straipsnio objektu pasirinkti ne apdovanojimų medaliai, kokių buvo pasigaminę JAV vyčiai, skautai ar kitos lietuvių organizacijos, ne ant kaklo kabinami lietuviškų mokyklų baigimo medaliai (žinomi nuo 1918 m.) ir ne segami ar kabinami sporto varžybų apdovanojimai (žinomi nuo 1917 m.), o atminimo arba suvenyriniai medaliai. Dalį šių medalių buvo galima įsigyti perkant, o dalis buvo gaunami kaip apdovanojimai. Straipsnio tikslas – pirmą kartą išsamiau apžvelgti išeivijos medalininkystės istoriją, apimančią laikotarpį nuo XX a. pradžios iki 1990 m., kai buvo atkurta Lietuvos nepriklausomybė, pateikti informacijos apie medalių užsakovus ar sumanytojus, jų dailininkus, galimus gamintojus ir tiražus, medalių paskirtį, aptarti medalių pasirinktų temų aktualumą. Šiame straipsnyje siekiama žvilgtelėti ir į medalių temų aktualumą tarp kelių emigrantų kartų, to meto temų panašumus ir skirtumus Lietuvoje.

Pagrindiniai straipsnio šaltiniai yra įvairi lietuvių išeivių periodinė spauda: Čikagos „Draugas“, Monrealio „Nepriklausoma Lietuva“, Niujorko „Darbininkas“, Sidnėjaus „Mūsų pastogė“, Toronto „Tėviškės žiburiai“, Lietuvių numizmatų draugijos leidinys „The Knight“ (Albionas, Mičiganas) ir kiti. Medalių vaizdai paimti iš Lietuvos nacionalinio muziejaus ir privačių asmenų rinkinių bei spaudos.

Ankstyvoji išeivijos medalininkystė (XX a. I pusė)

Pirmoji emigrantų karta daugiausia buvo neišsilavinęs kaimo jaunimas, išvažiuojęs ieškoti geresnio uždarbio, arba vadinamieji ekonominiai migrantai. Atvykusiųjų geroje rūpinosi išsilavinę lietuviai kunigai ir jų įkurtos lietuvių parapijos bei įvairios pašalpas skiriančios draugijos. Tad ir medalių gaminimo tradicijas išeivijoje pradėjo kunigai ir įvairios JAV lietuvių draugijos. Pavyzdžiui, spaudoje galima rasti duomenų, kad seniausia lietuvių Niujorko Šv. Kazimiero draugija, įkurta dar 1875 m., savo prezidentą Vincą Dzenkauską 1893 m. apdovanojo auksiniu medaliu, kurio vertė buvo 25 doleriai.⁶ 1895 m. Filadelfijos Šv. Antano draugija prisegė auksinį medalį savo sekretoriui už 4 metų darbą.⁷ Tokius auksinius nuopelnų medalius vėliau teikė ir kitos organizacijos. Šie medaliai dažniausiai būdavo su auselėmis, tautine (Vytis) ar organizacijos simbolika ir kitoje pusėje įrašytais apdovanojamo asmens vardu ir pavarde⁸; todėl šie medaliai dar vadinami vardiniais apdovanojimais ir nėra šio straipsnio tyrimo objektai.

Pirmosios idėjos apie išleidimą medalių, skirtų ne apdovanojimams, buvo iškeltos 1906 m. gegužės 28–31 d. Čikagoje vykusiame Susivienijimo lietuvių Amerikoje (SLA) seime. Kunigas Jonas Žilinskas (Žilius, 1870–1932) seimui pateikė pasiūlymą nulieti 2 500 vnt. dolerio dydžio (38 mm skersmens) medalių iš aliuminio „revoliucijos atminčiai“ ir juos pardavinėti po 1 dolerį, o gautus pinigus paaukoti „revoliucijai“. Seimas šio pasiūlymo neatmetė, bet atidėjo, nors kunigas pasiūlė apmokėti visas medalių pagaminimo išlaidas ir tam pateikė net 150 dolerių auką, o už tai paprašė 125 medalių, bet seimas pinigų skyrė Vilniaus universitetui atkurti.⁹ Revoliucijos medaliai buvo susiję su 1905–1907 m. Rusijoje

⁶ Skroblas, W., „Isz New Yorko“, *Lietuva*, 1894 sausio 20, Nr. 3, 2.

⁷ „Philadelphia, Pa.“, *Vienybė lietuvininkų*, 1895 rugsėjo 24, Nr. 39, 469.

⁸ *Mažieji Lietuvos istorijos paminklai*, 77, Nr. 33.

⁹ Širvydas, Vytautas, Diržys, Antanas ir Budreckis, Algirdas Martynas, *Susivienijimo lietuvių Amerikoje 90-ties metų istorija ir jos santrauka anglų kalba: 1886–1976*. New York: Susivienijimas lietuvių Amerikoje, 1976, 170.

kilusia revoliucija prieš carizmą ir Rusijos vykdytą politiką. 1905 m. Vilniuje susirinkęs lietuvių suvažiavimas siekė Lietuvos autonomijos, bet jau 1906 m. dėl didelių valdžios vykdytų represijų revoliucinės nuotaikos ėmė slopti. Gali būti, kad dėl greitų politinių pokyčių šie medaliai taip ir liko netirazuoti, nors dar ir po metų prašyta juos kuo greičiau išleisti.¹⁰ Tame pat seime J. Žilinskas siūlė nuliedinti ir 2 500 vnt. medalių Latvijos susijungimo su Lietuva atminčiai. Seimas pavedė tai padaryti 1906–1907 m. SLA prezidentui Pijui V. Birštonui, bet ir ši užduotis nebuvo įvykdyta.¹¹

Pirmieji lietuviški atminimo medaliai išeivijoje buvo pagaminti 1909 m. Tų metų gruodžio 5 d. Čikagoje surengtos pirmojo lietuviško Šv. Kazimiero seserų vienuolyno kampinio (kertinio) akmens šventinimo iškilmės. Šiam įvykiui atminti buvo nukaldinta medalių, kuriuos platinant įvairiose parapijose siekta surinkti papildomų lėšų. Medaliai buvo pagaminti su auselėmis, 38 mm skersmens, iš dviejų skirtingų metalų – aliuminio ir žalvario. Vienoje medalių pusėje buvo pavaizduotas šv. Kazimieras ir iškaltas įrašas: *Atminimui padėjimo kampinio akmens – 1909 – Šv. Kazimierai melskis už mus*, o kitoje – vienuolyno pastatas ir įrašas: *Šv. Kazimiero seserų vienuolynas. Chicago, Ill.*¹² (1 pav.). Šie medaliai, kaip matyti iš įrašo juose, buvo gaminti Čikagos įmonėje „American Badge Company“. Už juos sumokėti 383 doleriai, o nukaldinta net 10 400 vnt.¹³ Kas buvo šių medalių dailininkas, duomenų nėra, o sumanytojas ir užsakovas buvo vienuolyno statybos darbų vadovas kunigas Antanas Staniukynas (1865–1918). Vis tik, nors spaudoje šie daiktai ir vadinami medaliais, dėl pritvirtintos auselės jiems labiau tiktų ženklelių pavadinimas. Tokios išvaizdos ženkleliai tuo metu buvo įprasti, nes buvo skirti nešioti prie kišeninių laikrodžių grandinelių, ir tokių medalių formos atminimo ženklelių JAV tarp lietuvių pagaminta ir daugiau. Nors šie medaliai-ženkleliai nėra tikrieji medaliai, dėl to, kad jie taip vadinti spaudoje ir buvo ankstyviausi tokio pobūdžio objektai, pagaminti išeivijoje, juos būtina paminėti.

1 pav. Medalis, skirtas pirmojo lietuviško Šv. Kazimiero seserų vienuolyno kampinio (kertinio) akmens šventinimo iškilmėms. 1909 m. Aliuminis. Ø 38 mm. Privatus rinkinys

¹⁰ Tareila, Jonas, „Reikalai Susivienijimo Lietuvių Amerikoje“, *Lietuva*, 1907 balandžio 5, Nr. 14, 3.

¹¹ Širvydas, Diržys ir Budreckis, *Susivienijimo lietuvių Amerikoje...*, 170.

¹² Ruzas, XVI a. – XX a. pirmosios pusės lituanistiniai medaliai..., 100–101, Nr. 214.

¹³ Staniukynas, Antanas, „Šv. Kazimiero seserų vienuolijos aukų ataskaita“, *Draugas*, 1910 balandžio 28, Nr. 17, 337.

Pirmieji tradicinės išvaizdos lietuviški atminimo medaliai išeivijoje pagaminti 1920 m. sausį.¹⁴ Lietuvių numizmatikos ir istorijos draugija (įkurta 1917 m.), kurios išdininkas buvo studentas Aleksandras Račkus (1893–1965), kreipėsi į netoli Čikagos gyvenusį belgų medalininką Albertą Louis Van den Bergheną (1850–1921) su prašymu sukurti medalį Lietuvos nepriklausomybės paskelbimui paminėti. Medalio idėjos autorius buvo tas pats A. Račkus, kuris kartu su fotografu J. B. Kudirka parengė medalio dizainą ir grafinį apipavidalinimą, o modelį paruošė A. L. Van den Berghenas.¹⁵ Tikėtina, kad J. B. Kudirka buvo atsakingas tik už Antano Smetonos portretą, nes tuo metu platino tapytas naujojo prezidento nuotraukas, o visą medalį apipavidalino A. Račkus. Jis yra žinomas kaip kultūros veikėjas, kolekcininkas ir gydytojas, bet buvo ir labai talentingas dailininkas, grafikas. A. Račkus sukūrė vinjetes laikraščiams „Darbininkas“, „Tautos rytas“, „Moksleivis“ ir kitiems, piešė karikatūras, peizažus, plakatus ir kt.¹⁶ 1919 m. lapkričio 5 d. medalio projektas buvo pristatytas Pirmojo pasaulinio karo medalių parodoje, vykusioje Čikagoje, ir sulaukė teigiamų atsiliepimų. Šiame medalyje, be averse pavaizduoto prezidento portreto ir lietuviško įrašo „Pirmasai Lietuvos prezidentas Antanas Smetona“, A. Račkus pateikė ir labai daug įvairios tautinės simbolikos, kurią perkėlė ir į medalio kitą pusę – reversą (2 pav.). Šią simboliką jis paaiškino straipsniuose ir medalio pase.¹⁷ Naujasis medalis ne visų lietuvių buvo sutiktas palankiai, buvo tokių, kurie kaltino pasipininigavimu, nes planuota, kad 500 vnt. medalių bus padovanota, o 2 500 vnt. – pardavinėjama Lietuvoje ir JAV.¹⁸ Iš karto užkliuvo ir medalyje pastebėta šiurkšti klaida – netiksli nepriklausomybės paskelbimo data. Reverse ant vaidilutės laikomo skydo yra lotyniškas įrašas, kuris lietuviškai būtų verčiamas taip: „Iš Aukščiausiojo 16 dienoje vasario, metuose Viešpaties 1919, Lietuva pareiškė pasiryžimą būti laisva, suvienyta ir nepriklausoma“¹⁹. Iš bronzos pagamintus medalius, kaip matome iš reversuose esančio įrašo, kaldino Niujorko „Medallic Art Company“ (įkurta 1903 m.). Idėjos autoriams viso suplanuoto tiražo (3 000 vnt.) pagaminti nepavyko. Dėl pinigų trūkumo bronzinių medalių nukaldinta ir išdalyta tik 500 vnt.²⁰ 1922 m. rugpjūčio 28 d. Prezidentui A. Smetonai Kaune įteiktas vienintelis medalis, nukaldintas iš 18 karatų (750 prabos) aukso, kurio svoris buvo lygus 100 auksinių dolerių (apie 160 g).²¹

¹⁴ „Lietuvos neprigulmybės medalis“, *Draugas*, 1920 sausio 23, Nr. 19, 2.

¹⁵ Račkus, Aleksandras, „Pasaulio artistas tveria Lietuvai veiklą“, *Vytis*, 1919, Nr. 14, 11–12; Račkus, A., „Lietuvos neprigulmybės medalio aprašymas“, *Draugas*, 1920 sausio 23, Nr. 19, 3.

¹⁶ Gyvenimo draugas, „Dr. Aleksandras M. Račkus“, *Vytis*, 1922 kovo 31, Nr. 6, 175.

¹⁷ Račkus, A., „Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo paminėjimui medalio atvaizdas“, *Vytis*, 1920, Nr. 3, 8–9; Račkus, „Lietuvos neprigulmybės medalio aprašymas“, 3.

¹⁸ Šliūpas, Kęstutis, „Busi[n]ess Is Business“, *Tėvynė*, 1920 vasario 6, Nr. 6, 2.

¹⁹ „Nesityčiokime iš lietuvių tautos sielos“, *Vienybė lietuvininkų*, 1920 vasario 4, Nr. 5, 4.

²⁰ Volteris, Eduardas, „Lietuvos medalių dailė ir dailininkai“, *Iliustruotoji Lietuva*, 1927 balandžio 30, Nr. 17, 138.

²¹ „Amerikiečių medalis L. nepriklausomybės paskelbimui“, *Žemdirbių balsas*, 1922 rugsėjo 7, Nr. 33, 6–7.

2 pav. Medalis, skirtas Lietuvos nepriklausomybės paskelbimui paminėti. 1920 m.
Dail. Albertas Louis Van den Berghenas. Žalvaris. Ø 50,5 mm. LNM, M 9893

Iki šiol lietuviškoje literatūroje šių medalių pagaminimo datos buvo nurodomos netikslios (1919 arba 1922 m.) ir klaidingai rašyta, kad jie skirti 1-osioms nepriklausomybės atkūrimo metinėms pažymėti.²² Medalių averse nurodyta 1919 m. data pažymi prezidento išrinkimo metus, o patys medaliai skirti Lietuvos nepriklausomybės paskelbimui pažymėti.

Nauji tradicinės išvaizdos lietuviški atminimo medaliai pagaminti 1936 m. JAV, švenčiant Lietuvių Romos katalikų susivienijimo 50 metų jubiliejų. Tačiau medalius nukaldino ne pati organizacija, o vienas iš jos skyrių – Šv. Kazimiero parapijos 10 kuopa, įsikūrusi Filadelfijoje. Medaliai išdalyti lapkričio 22 d. visiems atvykusiesiems į šventinį renginį. Šventės ir medalio idėjos sumanytojas buvo aktyvus kuopos pirmininkas Antanas Užumeckis (1872–1941)²³, atvykęs į JAV dar 1888 m. Iš žalvario nukaldintų 27 mm skersmens medalių vienoje pusėje pavaizduota Aušros Vartų Dievo Motina ir legenda „Lietuvių rymo katalikų susivienijimas Amerikoje. Jubiliejų parengė – 10 kuopa – Phila., Pa.“, o kitoje – Vytis skyde su 1886 m. data ir legenda „Lietuva, tėvynė mūsų, Lapkričio 22 d., 1886 m. – L.R.K.S.A. – Lapkričio 22 d. 1936 m.“ (3 pav.).

²² Mažieji Lietuvos istorijos paminklai, 32; Ruzas, XVI a. – XX a. pirmosios pusės lituanistiniai medaliai..., 76, Nr. 148; Abdulskytė, „Lietuvos Respublikos garbės ženklai“, 33.

²³ Jurgietis, „Girtinas užsimojimas“, *Draugas*, 1935 spalio 13, Nr. 242, 4.

3 pav. Filadelfijos 10 kuopos medalis, skirtas Lietuvių Romos katalikų susivienijimo 50 metų jubiliejui. 1936 m. Žalvaris. Ø 27 mm. LNM, M 10647

Nors įvairioje literatūroje, muziejų rinkinių aprašuose ar tarp kolekcininkų minimi ir kiti medaliai, pavyzdžiui, 1930 m. Vytauto Didžiojo jubiliejaus, visi jie buvo medalių formos ženkleliai. Iki Antrojo pasaulinio karo pradžios pirmoji emigrantų karta daugiau atminimo medalių nesukūrė.

Antrosios emigrantų kartos medalininkystės tradicijos (XX a. II pusė)

1944 m. Sovietų Sąjungai dar kartą okupavus Lietuvą, į vakarus iš šalies pasitraukė apie 58 tūkst. lietuvių. Iki 1949–1954 m. dauguma jų gyveno ir dirbo Austrijos ar Vokietijos stovyklose, o vėliau gavo leidimus išvykti į JAV, Kanadą, Australiją, Didžiąją Britaniją, Lotynų Amerikos šalis. Tai buvo antroji emigrantų karta, kurios pasaulėžiūra susiformavo jau nepriklausomoje Lietuvoje ir kuriai priklausė jauni išsilavinę asmenys, savo šalį palikę ne dėl didesnių pinigų, o dėl politinių priežasčių. Naujosios kartos emigrantų pasaulėžiūros pokyčiai akivaizdžiai atsispindi ir medalininkystės srityje.

Pirmasis naujųjų emigrantų medalis sukurtas ir pagamintas 1948 m., kaip manoma, vienoje iš Vokietijoje buvusių perkeltųjų asmenų stovyklų. Apie šį medalį išeivijos kolekcininkai neturi jokių duomenų, išskyrus tai, kad toks medalis jiems buvo žinomas. Iš bronzos nukaldintame 40 mm skersmens medalio averse pavaizduoti du Vyčio herbai – vienas modernus, o kitas datuojamas XVI a. – bei įrašas „Nebus taikos / be laisvos / Lietuvos“. Kitoje medalio pusėje matome prieš Nukryžiuotąjį besimeldžiančią ilgakasę lietuvaite ir datą „1948 II 16“.²⁴ Data medalyje rodo, kad jis buvo skirtas Lietuvos nepriklausomybės 30-mečiui pažymėti. Šis medalis yra vienas paslaptiniausių ir rečiausių lietuviškų

²⁴ „Letters“, *The Knight*, 1992 November-December, vol. 15, no. 2, 10.

proginių medalių, apie kurį jokių duomenų spaudoje rasti nepavyko. Tad neaišku, nei kas jų sumanytojas, nei kas dailininkas, nei kur ir kiek jų nukaldinta.

1950 m. Australijos lietuvių draugijos skyrius Adelaidėje sugalvojo pagaminti medalių, skirtą lietuvių kolonijos Australijoje įsteigimui atminti. Šio medalio projektui parengti buvo paskelbtas slaptas konkursas, kuriame galėjo dalyvauti visi Australijoje gyvenantys lietuviai skulptoriai. Apie 30 mm skersmens medalyje turėjo būti pavaizduota lietuvių išėmimo Australijoje su šalies herbu ir įrašu „Lithuanians in Australia“, o kitoje pusėje – Lietuvos herbas ir įrašas „Lietuva Tėvynė mūsų“. Be to, medalyje turėjo būti palikta vietos asmens pavardei ir išsilaipinimo Australijoje datai išgraviruoti. Konkurso nugalėtojui, pateikusiam savo darbą iki lapkričio 16 d., numatyta 20 svarų premija.²⁵ Kokia buvo konkurso baigtis, spaudoje nepranešta. Apie šį medalių dar kartą priminta 1952 m., nurodant, kad medalio iniciatorius yra 1949 m. į Australiją atvykęs lakūnas Jonas Pyragius (1901–1975) ir kad medalio vienoje pusėje yra Lietuvos Vytis, o kitoje – Australijos vėliava.²⁶ Ar tuo metu jau turėtas galutinis medalio projektas, ar jie jau buvo pagaminti, nežinoma. Daugiau rašytinių žinių apie šiuos medalius rasti nepavyko, bet žinoma, kad jie buvo pagaminti.

Australijoje Lietuvos atgimimo sąjūdžio Adelaidės skyrius, kurio pirmininkas buvo aktyvus voldemarininkas Ignas Taunys (1911–2008), 1967 m. pagamino medalių, skirtą buvusiam Lietuvos ministrui pirmininkui Augustinui Voldemarui (1883–1942) atminti. 51 mm skersmens medalio projektą parengė Adelaidėje gyvenęs tapytojas, teatro dekoratorius Stasys Neliubšys (1898–1976), kuris 1922–1925 m. mokėsi Kauno meno mokykloje. Medalių nukaldinta vos 115 vnt. bronzinių, 5 sidabriniai ir 3 vienpusiai su kitoje pusėje išgraviruotu anglišku įrašu. Vienoje medalių pusėje pavaizduotas A. Voldemaras ir iškaltas įrašas „Augustinas Voldemaras. 1883“, o kitoje – įrašas „Pirmas nepriklausomos Lietuvos ministras pirmininkas 1918 // Sovietų išvežtas Sibiran. 1940“. Medalių averse yra dailininko inicialai S. N., o reverse – gamintojo pavadinimo raidės K. G. L. (4 pav.). Medalius nukaldino Melburno firma „K. G. Luke Ltd.“. Jie buvo parduodami po 7 Australijos dolerių.²⁷ Šių medalių Lietuvos muziejų rinkiniuose labai mažai. Jų išleidimo data iki šiol buvo nežinoma, ir Trakų istorijos muziejus juos siejo su A. Voldemaro 100-osiomis gimimo metinėmis bei datavo 1983 m.²⁸, o Vytauto Didžiojo karo muziejus – 1955–1960 m.²⁹ A. Voldemaro medaliai, kaip nurodoma spaudoje, buvo skirti ir artėjančiai Lietuvos valstybės atkūrimo 50 metų sukakčiai.³⁰ Ši svarbi sukaktis medaliais pažymėta ir JAV bei Kanadoje.

²⁵ „Lietuvių skulptorių dėmesiai“, *Mūsų pastogė*, 1950 rugsėjo 6, Nr. 84, 6.

²⁶ „Australijos lietuvių...“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1952 birželio 18, Nr. 25, 4.

²⁷ „A. Voldemarui atminti medalis“, *Mūsų pastogė*, 1967 gegužės 29, Nr. 21, 8; „Medalis prof. Augustinui Voldemarui prisiminti“, *Europos lietuvis*, 1967 lapkričio 7, Nr. 44, 4.

²⁸ Poviliūnas, Virgilijus, „Laiškas Augustinui Voldemarui“, *Voruta*, 2012 gruodžio 22, Nr. 26, 8.

²⁹ Medalis. Skirtas pirmojo Lietuvos Respublikos ministro pirmininko Augustino Voldemaro atminimui | Ekspozitai ir vertybės | Limis, VDKM M 442.

³⁰ „Medalis prof. Augustinui Voldemarui prisiminti“, 4.

4 pav. Medalis, skirtas Lietuvos ministrui pirmininkui Augustinui Voldemarui atminti. 1967 m. Dail. Stasys Neliubšys. Pasidabruota bronzą. Ø 51 mm. Privatus rinkinys

1968 m. rugsėjo 22 d. Toronto filatelistų ir numizmatų draugijos susirinkime nutarta jubiliejinius metus užbaigti lapkričio 2–3 d. įvyksiančia filatelijos ir numizmatikos paroda bei pagaminti medalį. 40 mm skersmens medalio vienoje pusėje pavaizduota skulptoriaus Juozo Zikaro (1881–1944) sukurta „Laisvė“ ir įrašas „Lithuania. 1918–1968“, o kitoje matyti Kanados simbolis – klevo lapas ir „stulpai“ bei įrašas „Toronto Lithuanian Philatelic - Numismatic Society“. Medaliai nukaldinti bronziniai (kaina – po 4,5 dolerio su dėžute ir po 3 dolerius be dėžutės) ir 500 vnt. numeruotų sidabrinių (999 prabos) (kaina – po 12 dolerių be dėžutės). Pardavus medalius gautas pelnas turėjo būti skirtas tolesnei klubo veiklai.³¹ Kas buvo šių medalių dailininkas ir gamintojas, spaudoje nerašyta, bet medalių aversu yra matomos raidės B ir I, o reverse – įrašas „Wellings“. Toronto filatelistų ir numizmatų draugijos pirmininkas tuo metu buvo filatelistas kunigas Bronius Jurkšas (1914–1991). Jis 1952–1974 m. gyveno Kanadoje, o prieš tai dirbo Ispanų kraštų technikos ir amatų mokyklose, kuriose 10 metų dėstė muziką ir braižybą.³² Medalis meniniu aspektu nėra unikalus: jo aversu kopijuojamas 1928 m. J. Zikaro sukurtas nepriklausomybės jubiliejinis medalis. Dailininkas medalį tik papildė savo sukomponuotais įrašais. Taigi negali būti jokių abejo- nių, kad medalio idėjos autorius ir dailininkas yra B. Jurkšas. Medalius, kaip galima supras- ti iš įrašo, nukaldino privati kalykla Ontarijuje „The Wellings Corporation Limited“ (įkur- ta 1865 m.). Šis medalis buvo pirmas, bet ne vienintelis Kanados lietuvių medalis.

JAV lietuvių pelno nesiekiančios šalpos organizacijos Lietuvių fondo (įkurto 1962 m.), kuris rėmė lietuvių išeivijos švietimą, kultūrą, mokslą ir spaudą, valdyba 1968 m. sausį paskelbė, kad vasario 16 d. išleidžia jubiliejinį medalį, skirtą Lietuvos valstybės atkūrimo 50 metų sukakčiai paminėti. Medalio idėjos ir eskizo autorius buvo valdybos vykdomasis

³¹ „Jubiliejinė paroda Toronte“, *Tėviškės žiburiai*, 1968 spalio 24, Nr. 43, 6, 9.

³² „Kun. Bronius Jurkšas...“, *Darbininkas*, 1974 rugsėjo 6, Nr. 36, 5.

viceprezidentas, buvęs Lietuvos pulkininkas Antanas Rėklaitis (1897–1977), o medalio išleidimą finansavo tarybos narys Balys Poškus (1921–1995). Turėjo būti trys medalio variantai: pirmasis – su karaliaus Mindaugo portretu, antrasis – su Vytauto Didžiojo portretu, trečiasis – su atkurtos Lietuvos valstybės trijų prezidentų atvaizdais. Kita visų medalių pusė buvo numatyta vienoda – su Vyčiu ir Gediminaičių stulpais. Abiejose medalių pusėse turėjo būti jubiliejinės sukakties įrašai ir datos. Medalio grafinį projektą parengė Čikagoje gyvenęs miškininkas, filatelistas, dailininkas Antanas Beleška (1911–2005). Medaliams kaldinti gauta pasiūlymų iš Japonijos, Šveicarijos, Vokietijos, bet pasirinkta palankiausias sąlygas pateikusi kalykla iš JAV – „The Franklin Mint“ (Vava (Wawa), Pensilvanija) (įkurta 1964 m.). Pirmiausia pasirinkta nukaldinti tik trečiojo varianto medalių, o kitų variantų medalius nutarta užsakyti tik tuomet, kai bus surinkta pinigų už pirmuosius parduotus medalius. Medalių leidėjai siekė jais išgarsinti Lietuvą ir iš jų platinimo gautą pelną paskirti Lietuviai fondui.³³ 39 mm skersmens sidabrinių medalių averse pavaizduoti trys Lietuvos prezidentai, nurodytos jų pavardės ir gyvenimo datos, yra įrašas „Presidents of Lithuania“, o reverse – Vytis, datos „1918 / 1968“ ir įrašai „50th Anniversary of Declaration of Lithuania Restoration / Lithuania Kingdom 1251–1795“ (5 pav.). Medalio averso dizainas neoriginalus – nukopijuotas nuo 1966 m. išleisto medalio, skirto deimantiniam (75 metų) Amerikos numizmatų asociacijos (ANA) jubiliejui. Šiame medalio pavaizduoti trijų asmenų – įkūrėjo, pirmojo prezidento ir viceprezidento – biustai.

5 pav. Lietuvos valstybės atkūrimo 50 metų sukakties medalis: prezidentai. 1968 m.
Dail. Antanas Rėklaitis ir Antanas Beleška. Sidabras. Ø 39 mm. LNM, M 3606

Jubiliejinių medalių kaina buvo 10 dolerių, o su specialia dėžute – 12,5 dolerio. Šių medalių idėja A. Rėklaičiui kilo 1966 m. vasarą. Dėl galimo projekto jis tarėsi su daugeliu menininkų, istorikų, lituanistų, numizmatų ir diplomatų. Prie medalio projekto daugiausiai prisidėjo Lietuvos generalinis konsulas Petras Povilas Daužvardis (1895–1971). Nors pradžioje numatyta nukaldinti 5 000 vnt. medalių, pagaminta tik 3 000 vnt. už

³³ „Jubiliejinis medalis“, *Lietuvių dienos*, 1968 sausio 15, Nr. 1, 11.

12 000 dolerių.³⁴ Tad vieno medalio savikaina buvo 4 doleriai. 1970 m. jų padovanota ir parduota 1 723 vnt., o uždirbti 3 085 doleriai. 1979 m. dar buvo likę 400 vnt. neišplatintų medalių.³⁵

1972 m. gegužės 12 d. nukaldinti pirmojo varianto medaliai su karaliaus Mindaugo atvaizdu. Jų projektą parengė skulptorius V. Kašuba, kuris 1939 m. baigė Kauno meno mokyklą. Šių medalių toje pačioje kalykloje „The Franklin Mint“ nukaldinta 1 000 vnt. Tokio pat dydžio ir metalo medalių pardavimo kaina buvo jau kiek didesnė – 12,50 dolerio, o su reprezentacine dėžute – 15 dolerių.³⁶ Kaip ir prieš tai buvęs medalis, šis buvo su įrašais tik anglų kalba. Averse aplink karaliaus Mindaugo atvaizdą yra legenda „Mindaugas King of Lithuania“ ir datos „1251–1263“, o reverse – tie patys įrašai, bet išskirtiniu šriftu, priderintu prie stilizuoto Vyčio (6 pav.). Dėl medaliuose nurodytos 1968 m. datos jie Lietuvoje dažniausiai taip ir datuojami, bet iš tiesų buvo nukaldinti tik po ketverių metų. Pažymėtinas ir dar vienas faktas. Mindaugui skirtą medalį planuota nukaldinti dar 1951 m. Tai padaryti buvo numatęs Karaliaus Mindaugo krikšto 700 metų sukakčiai minėti komitetas, kurį organizavo Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos įkurtas Lietuvių kultūros institutas.³⁷

6 pav. Lietuvos valstybės atkūrimo 50 metų sukakties medalis: Mindaugas. 1972 m.
Dail. Vytautas Kašuba. Sidabras. Ø 39 mm. Privatus rinkinys

Medalių su Vytauto Didžiojo atvaizdu, arba antrojo varianto medalių, projektus skulptorius V. Kašuba parengė 1975 m. pavasarį, ir buvo ieškoma galimybių dar tais pačiais metais juos išleisti³⁸, tačiau medaliai nenukaldinti. To priežastis nežinoma, bet tikėtina,

³⁴ Janušaitis, Jurgis, „Medalis kalba apie Lietuvą“, *Draugas*, 1970 lapkričio 11, Nr. 265, 4.

³⁵ „Jubiliejinis trijų prezidentų medalis“, *Draugas*, 1979 birželio 18, Nr. 141, 2.

³⁶ „Karaliaus Mindaugo medalis“, *Draugas*, 1972 gegužės 16, Nr. 115, 4; Janušaitis, Jurgis, „Lietuvių fondo didįjį ramstį užkalbinus“, *Draugas*, 1975 balandžio 7, Nr. 81, 2.

³⁷ „Minėkim Mindaugo krikšto 700 metų sukaktį“, *Vytis*, 1991, Nr. 8, 13.

³⁸ Janušaitis, „Lietuvių fondo didįjį ramstį užkalbinus“, 2.

kad susidomėjimas Lietuvių fondo išleistas medaliais buvo per mažas, nes vietoje planuotų kiekvieno varianto 5 000 vnt. tiražo³⁹ pagaminta tik 4 000 vnt.

Vilniaus krašto lietuvių sąjungos (įkurtos 1950 m. Čikagoje), kuri atstovavo Vilniaus krašto lietuviams, Detroito skyrius 1974 m. pradžioje pagamino medalių Vilniaus 650 metų sukakties proga. Ši idėja kilo centro valdybos pirmininkui Kaziui Veikučiui (1902–1980). Medalių projektą parengė Detroito teatro dekoratorius, dailininkas Eduardas Vasiliauskas (1913–1997); pastarajam pavesta pasirūpinti ir medalių gamyba.⁴⁰ Medaliai užsakyti 1973 m. rugpjūtį Japonijoje ir turėjo būti pagaminti 1973 m. spalio 7 d. vyksiančiam minėjimui, bet dėl medalio pavyzdyje padarytos klaidos jų gamyba užtruko. Dėl to, kad minėjimui medalių nukaldinti nespėta, nutarta vietoje planuotų 1 000 vnt. nukaldinti tik 500 vnt. Medaliai išplatinti visiems skyriams. Jie buvo nedideli – apie 25 mm skersmens, vienpusiai. Medaluose pavaizduotas kunigaikštis Gediminas, o tolumoje – Vilniaus Katedros su varpine ir aukštutinės pilies vaizdai, aplinkui iškaltas įrašas „Lietuvos sostinė Vilnius. 1323–1973“ (7 pav.). Medalius numatyta gaminti paausuotus, bronzinius ir galbūt sidabrinus, o jų kaina turėjo būti 2,50 dolerio.⁴¹ Vėliau spaudoje šie medaliai vadinti ženklais arba žymenimis, o jų pardavimo kaina nurodyta 2 doleriai.⁴² Pagal turimą aprašą (medalių matyti neteko) galima spręsti, kad medaliai buvo kabinami ant juostelės arba segami.

7 pav. Vilniaus 650 metų sukakties medalio piešinys. 1973 m. Dail. Eduardas Vasiliauskas. „Nepriklausoma Lietuva“, 1973 rugsėjo 19, Nr. 38, 10

1974 m. Amerikos lietuvių aeroklubas Čikagoje, minėdamas 40 metų Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydžio per Atlantą sukaktį, pagamino 50 mm skersmens atminimo medalių, kurie visuomenei pristatyti gegužės 12 d. Jų buvo du variantai: sidabriniai (999 prabos) ir bronziniai. Pirmųjų kaina su dėžute – 25 doleriai, o bronzinių – 10 dolerių.

³⁹ Janušaitis, Jurgis, „Medaliai, kuriais nesipuošime krūtinę“, *Draugas*, 1968 vasario 17, Nr. 41, 7.

⁴⁰ Musteikis, A., „Vilniaus ženklai“, *Draugas*, 1974 vasario 7, Nr. 32, 4; „Daugiau kalbėsi – aiškiau bus!“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1973 rugsėjo 19, Nr. 38, 10.

⁴¹ „Vilniaus medalis“, *Europos lietuvis*, 1973 lapkričio 20, Nr. 47, 2.

⁴² „Lietuvių kultūros klubas gyvas ir veiklus“, *Darbininkas*, 1974 balandžio 26, Nr. 17, 8.

Medalius gamino kalykla „Hamilton Mint“ (Arlington Hightsas (*Arlington Heights*), Ilinojus). Medalių averse matome skulptoriaus Broniaus Pundziaus (1907–1959) 1935 m. su-kurtus lakūnų bareljefus ir įrašytus jų vardus bei skridimo datą, o reverse – lėktuvo „Litua-nica“ skrydžio žemėlapyje bei įrašą „Šį skridimą skiriame ir aukojame tau, jaunoji Lietuva“⁴³ (8 pav.). Kas šio medalio autorius, spaudoje nerašyta, bet Lietuvių numizmatų draugijos leidinyje „The Knight“ nurodyta, kad juos suprojektavo Čikagos lietuvių aeroklubo pirmi-ninkas, architektas, lakūnas Vytautas Peseckas (1923–2015), ir jų nukaldinta 125 vnt. sida-brinių, o bronzinių – 80 vnt.⁴⁴ Tačiau tuo pat metu su šiuo aeroklubu bendradarbiavo ži-nomas Čikagos skulptorius, dailininkas, dizaineris Petras Aleksa (1924–2018). Pagal jo projektą klubas 1975 m. pagamino lėktuvų ANBO konstruktoriaus Antano Gustaičio (1898–1941) plastikinių bareljefų.⁴⁵ Tad ir šių medalių projektas galėjo būti parengtas P. Aleksos.

8 pav. Medalis, skirtas Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydžio per Atlantą 40 metų sukakčiai. 1974 m. Sidabras. Ø 50 mm. Privatus rinkinys

1976–1977 m. Kanadoje pagaminti du lietuviški medaliai, kuriuos išleido Hamiltone (Kanadoje, Ontarijo provincijoje) 1974 m. įkurta bendrovė „Balticoins“. Ši bendrovė plana-vo nukaldinti 30 skirtingų suvenyrinių medalių, kurie būtų skirti estų, latvių ir lietuvių tremties 30-mečiui (1944–1974) atminti, tačiau tiražuota tik 10 variantų medalių. Visi jie turėjo serijos pavadinimą „The Baltic Saga“ („Baltijos odisėja“) ir serijos numerį. Du pas-kutinieji (Nr. 9 ir 10) buvo skirti būtent Lietuvai. Tai buvo 1976 m. nukaldintas medalis su stilizuotais medžiais – egle, beržu ir ąžuolu – ir 1977 m. pagamintas medalis, skirtas Mika-lojaus Konstantino Čiurlionio (1875–1911) 100 metų gimimo sukakčiai (9 pav.). Medalių projektus parengė žinomas Toronto dailininkas, grafikas Telesforas Valius (1914–1977),

⁴³ „Dariaus ir Girėno medalis“, *Draugas*, 1974 kovo 14, Nr. 62, 8; „Dariaus ir Girėno medalis“, *Draugas*, 1974 lie-pos 17, Nr. 165, 2.

⁴⁴ „Lithuanian Aero Club Darius & Girėnas Memorial Medal“, *The Knight*, 1979 February-March, vol. I, no. 5, 1.

⁴⁵ „Biustas gen. inž. A. Gustaičiui pagerbti“, *Naujienos*, 1975 birželio 5, Nr. 131, 6.

kuris 1937 m. baigė Kauno meno mokyklą. Visi serijos medaliai pagaminti iš 99,9 proc. sidabro, 40 mm skersmens ir 30 g svorio. Jų kaina buvo po 26,50 dolerio. Medalių planuota nukaldinti ne daugiau nei po 3 000 vnt. ir kartu pagaminti auksinių (22 karatų) ir platinių. Nuo kiekvieno parduoto medalio bendrovė „Balticoin“ 1,5 dolerio aukojo Kanados baltiečių federacijai.⁴⁶

9 pav. Medalis, skirtas Mikalojaus Konstantino Čiurlionio 100-osioms gimimo metinėms. 1977 m. Dail. Telesforas Valius. Sidabras. Ø 40 mm. Privatus rinkinys

1979 m. Akademinio skautų sąjungos Filisterių sąjungos Los Andželo skyrius, kurio pirmininkas buvo Jonas Laimis Venskus (1939–2019), sudarė komitetą, kuris skulptoriui V. Kašubai užsakė sukurti Vilniaus universiteto 400 metų sukaktuvinį medalį. Medaliai buvo pagaminti spalį kalykloje „The Franklin Mint“. Jų buvo keli variantai: 70 mm skersmens patinuoti bronziniai (kaina su dėžute – 15 dolerių) (10 pav.); tokio pat dydžio iš blizgančios bronzos (20 dolerių); 44 mm skersmens iš veidrodinio sidabro (35 doleriai); 44 mm skersmens sidabriniai paausuoti (40 dolerių); 44 mm skersmens auksiniai (14 karatų, arba 585 prabos). Medalių averse – Vilniaus universiteto pastatai ir įrašas „Vilniaus universitetas. 1579–1979“, o reverse – stilizuotas antspaudo vaizdas su aštuoniais ratu išdėstytais herbais, kurių centre yra Vytis. Šie herbai yra asmenų, kurie rėmė universitetą, – keturių karalių: Žygimanto II Augusto, Stepono Batoro, Zigmanto III Vazos, Stanislovo Augusto, trijų didikų: vyskupo Valerijono Protasevičiaus (~1505–1579), Radvilų bei Sapiegų giminių ir popiežiaus Grigaliaus XIII (1572–1585). Aplinkui iškaltas lotyniškas įrašas.⁴⁷ Pažymėtina, kad ne visus herbus dailininkas pavaizdavo tiksliai. Pavyzdžiui, Stepono

⁴⁶ „Meniški medaliai...“, *Tėviškės žiburiai*, 1974 birželio 20, Nr. 25–26, 5; „Baltic saga – mūsų gyvenimo istorija“, *Tėviškės žiburiai*, 1976 rugpjūčio 26, Nr. 34–35, 6; „Baltic saga – meniški suvenyriniai medaliai“, *Tėviškės žiburiai*, 1977 balandžio 21, Nr. 16, 6.

⁴⁷ Jurkus, Paulius, „Išleidžiamas Vilniaus universiteto sukaktuvinis medalis“, *Draugas*, 1979 rugpjūčio 2, Nr. 179, 4; „Jau nukaltas Vilniaus universiteto sukaktuvinis medalis“, *Dirva*, 1979 lapkričio 29, Nr. 46–47, 4.

Batoro turėjo būti ne erelis su raiteliu, o trys vilko dantys, Stanislovo Augusto – ne erelis, o jautukas, Radvilų giminės – ne kryžius, o erelis.

10 pav. Medalis, skirtas Vilniaus universiteto 400 metų sukakčiai. 1979 m.
Dail. Vytautas Kašuba. Bronza. Ø 70 mm. Privatus rinkinys

Šie medaliai buvo aukšto meninio lygio ir labai gerai pagaminti, tad paklausūs – jų tiražuotos net trys laidos. Iš viso nukalta 5 450 medalių: 70 mm skersmens patinuočių bronzinių 1 500 vnt.; iš blizgančios bronzos – 300 vnt.; 44 mm skersmens sidabrinių – 400 vnt.; paaukuotų – 200 vnt.; auksinių – 50 vnt.⁴⁸ 1980 m. išleista trečia laida medalių, tarp kurių buvo ir naujas variantas – 44 mm skersmens bronziniai (kaina – 8 doleriai).⁴⁹ Jų nukaldinta 3 000 vnt. Medalių komitetas veikė iki 1985 m., kol buvo išplatinti visi medaliai. Skulptoriui V. Kašubai pagal sutartį sumokėtas 1 920 dolerių atlygis.⁵⁰ Iš pelno, kuris turėjo būti gautas, planuota anglų kalba išleisti knygą apie Vilniaus universitetą.

1983 m. Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos sudarytas Šv. Kazimiero sukakties komitetas, planuodamas prasmingai paminėti Šv. Kazimiero (1458–1484) mirties 500 metų sukaktį, nusprendė išleisti medalį. Jo projektą parengė skulptorius, keramikas Petras Vaškys (1921–2001), 1944 m. baigęs Kauno taikomosios ir dekoratyvinės dailės institutą, o skulptoriaus diplomą įgijęs 1948 m. Romoje. Medalius planuota nukaldinti birželio viduryje kalykloje „The Franklin Mint“: 200 vnt. sidabrinių (kaina – po 45 dolerius) ir 5 000 vnt. bronzinių (kaina – po 10 dolerių). Už projekto parengimą ir medalių nukaldinimą sumokėti 24 306 doleriai.⁵¹ 44 mm skersmens medalių, kurie pradėti platinti rugpjūtį,

⁴⁸ „Vilnius Univ. Medal Update“, *The Knight*, 1980 February–March, vol. 2, no. 5, 2.

⁴⁹ „Vilniaus universiteto medalis“, *Draugas*, 1980 birželio 21, Nr. 145, 4.

⁵⁰ Vilniaus universiteto muziejaus informacija, žr.: Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejinis medalis | Ekspozitai ir vertybės | Limis, <https://www.limis.lt/valuable/e/806554/702628622?searchId=63549169&menuIndex=0&digitalObjectId=779910549>.

⁵¹ „Reikalinga skubi finansinė parama“, *Dirva*, 1983 birželio 2, Nr. 22, 9; „Šv. Kazimiero 500 metų jubiliejinis medalis“, *Tėviškės žiburiai*, 1983 gruodžio 8, Nr. 49, 7.

averse pavaizduotas šv. Kazimieras, o reverse – Vilniaus Katedros atvaizdas (11 pav.). Medalių gamybos išlaidas apmokėjo ir platinimu užsiėmė Lietuvių katalikų religinė šalpa, įsikūrusi Bruklinė. Dėl medaliuose nurodytų datų (1484 ir 1984 m.) Lietuvoje jie datuojami 1984 m., bet buvo pagaminti 1983 m.

11 pav. Medalis, skirtas šv. Kazimiero 500-osioms mirties metinėms. 1983 m.
Dail. Petras Vaškys. Sidabras. Ø 44 mm. LNM, 3607

1985 m. pavasarį, ruošiantis Lietuvos krikšto 600 metų jubiliejui, kuris turėjo būti minimas 1987 m. Romoje, buvo sudarytas sukakties komitetas, kuris skulptoriui V. Kašubai užsakė pagaminti sidabrinį medalį, o jubiliejiniam ženklui sukurti paskelbtas konkursas.⁵² 1986 m. vasario 2 d. medalio komisijos pirmininkė Loreta Stukienė (1932–2008) informavo, kad medalio projektas jau parengtas, o kovo 19 d. pateiktos ir jo fotokopijos bei pranešta, kad medaliai bus nukalti liepos 15 d. Jie turėjo būti trijų rūšių: bronziniai, pasidabruoti ir paauksuoti, o sidabriniai būtų gaminami tik tuomet, jei būtų pakankamas skaičius norinčiųjų.⁵³ Medalių averse pavaizduoti trijų valdovų profiliniai atvaizdai, išdėstyti pagal tris Lietuvos krikštijimo tarpsnius: karaliaus Mindaugo 1251 m., karaliaus Jogailos 1387 m. aukštaičių krikštas ir kunigaikščio Vytauto 1413 m. žemaičių krikštas. Medalių reverse kryžiaus fone pavaizduota Vilniaus Katedra su varpine ir įrašyti trijų valdovų titulai, kuriuos jiems suteikė Šventasis Sostas už pasitarnavimą Bažnyčiai (12 pav.).

⁵² „Lietuvos krikščionybės sukakties komitetas...“, *Tėviškės žiburiai*, 1985 balandžio 9, Nr. 15, 4.

⁵³ „Krikščionybės Lietuvos jubiliejaus komiteto posėdis“, *Draugas*, 1986 balandžio 2, Nr. 64, 4.

12 pav. Medalis, skirtas Lietuvos krikšto 600 metų jubiliejui. 1986 m.
Dail. Vytautas Kašuba. Pasidabruota bronz. Ø 76 mm. LNM, M 11418

Medalius nukaldino kalykla „Medallic Art Company“, 1972 m. įsikūrusi Danberyje (Danbury, Konektikute). Liepos 24 d. kalykloje surengta „pirmojo medalio nukalimo“ ceremonija, kurioje dalyvavo Konektikuto valstijos lietuvių parapijų klebonai ir spaudos atstovai.⁵⁴ Nukaldinta keturių variantų medalių: 76 mm (3 colių) skersmens bronzinių (kaina – 30 dolerių), pasidabruotų (35 doleriai), paauksuotų (40 dolerių) ir sidabrinių (999 prabos, 200 dolerių); 38 mm (1,5 colio) skersmens bronzinių (15 dolerių) ir sidabrinių (999 prabos ir 1 uncijos svorio, 50 dolerių). Numatyta pagaminti ir 304 mm (12 colių) skersmens vienpusių galvaninių bronzinių medalionų, skirtų pakabinti ant sienos. Jie turėjo būti gaminami gavus bent 25 vnt. užsakymą.⁵⁵ Šiuo metu toks medalionas saugomas Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje, o tai rodo, kad jie buvo tiražuoti. 76 mm skersmens bronzinių medalių pradžioje turėjo būti nukaldinta 2 500 vnt., vėliau dar tiek pat. Po 2 500 vnt. turėjo būti nukaldinta ir 38 mm skersmens bronzinių ir sidabrinių medalių.⁵⁶ Vis dėlto pastarųjų medalių platinimas buvo vangus – 1988 m. buvo likę dar apie 2 000 vnt. neparduotų.⁵⁷ Medalių platinimas turėjo padengti Jubilėjaus komiteto ir kitas minėjimo išlaidas.

Be jau aptartų medalių, spaudoje galima rasti trumpų žinučių ir apie kitokius išeivijoje pagamintus atminimo medalius, bet jie jau nebuvo plačiai reklamuojami. Šių medalių paskirtis buvo kiek kita: tai nebuvo atminimo suvenyrai, skirti visiems, juos galėjo įsigyti ar gauti tik nedidelis žmonių ratas – renginių dalyviai ar nusipelnę asmenys.

1958 m. liepos 4–6 d. Niujorke įvyko VIII Šiaurės Amerikos lietuvių sporto žaidynės, kuriose varžėsi lengvaatlečiai, plaukikai, tenisininkai ir futbolininkai. Šių žaidynių pirmųjų

⁵⁴ „Nukaltas Lietuvos krikščionybės jubilėjaus medalis“, *Dirva*, 1986 rugsėjo 11, Nr. 35, 16.

⁵⁵ Stukas, Loreta, „Lietuvos krikščionybės jubiliejus“, *Draugas*, 1986 birželio 19, Nr. 119, 2.

⁵⁶ „Medal Update“, *The Knight*, 1986 June-July, vol. 9, no. 1, 5.

⁵⁷ „Lietuvos krikšto 600 metų sukakties...“, *Tėviškės žiburiai*, 1988 gegužės 10, Nr. 19, 4.

viėtų laimėtojai buvo apdovanoti bronziniais medaliais, skirtais I tautinės olimpiados 20 metų sukakčiai pažymėti. Medalių projektą parengė Vilniaus dailės akademijoje studijavęs skulptorius, dailininkas Vytautas Ričardas Raulinaitis (1918–1968). Medaliai buvo be auselės, skirtos pakabinti, ir vienpusiai. Juose pavaizduotas sportininkas, nešantis deglą ir ant peties laikantis 1938 m. tautinės olimpiados ženklą, aplinkui – įrašas „Š. Amerikos lietuvių sporto žaidynės“ ir data⁵⁸ (13 pav.). Šio medalio dizainas, tik be datos, vėliau naudotas ir kitoms Šiaurės Amerikos lietuvių sporto žaidynėms.

13 pav. VIII Šiaurės Amerikos lietuvių sporto žaidynių medalio, skirto tautinės olimpiados sukakčiai pažymėti, piešinys. 1958 m. Dail. Vytautas Ričardas Raulinaitis. „Darbininkas“, 1958 birželio 27, Nr. 47, 6

Minint I tautinės olimpiados 50 metų sukaktį, 1988 m. gruodžio 26–31 d. Adelaidėje (Australijoje) surengtos III pasaulio lietuvių sporto žaidynės (I žaidynės įvyko 1978 m. Kanoje, II – 1983 m. Čikagoje). Šių žaidynių prizinininkams, kaip ir prieš tai buvusiose žaidynėse, buvo pagaminti ant tautinių juostų pakabinti medaliai. Tačiau, be šių apdovanojimų, atminimo medaliai įteikti ir I tautinės olimpiados dalyviams bei kitiems nusipelnusiems asmenims. Medalių projektą parengė žaidynių komiteto narys, sportininkas Stasys Urnevičius (1921–1997).⁵⁹ Šiuose medaliuose pavaizduotas I tautinės olimpiados ženklas ir įrašas „Lietuvos tautinė olimpiada. 1938 / 50 metų / 1988“⁶⁰.

1989 m. lapkričio 22–26 d. Čikagoje surengtas VI mokslo ir kūrybos simpoziumas. Jam atminti turėjo būti pagaminta medalių, kurie kartu buvo skirti ir 1863–1864 m. sukilimo, nuo kurio prasidėjo lietuvių tautinis atgimimas, 125 metų sukakčiai pažymėti. Medalio projektą be jokio atlygio parengė žinomas skulptorius Romojus Mozoliauskas (1925–2010)⁶¹, 1950 m. baigęs Dailės ir amatų mokyklą Freiburge (Vokietijoje). Medalių vienoje pusėje pavaizduotas Vytis skyde ir sukilimo vadai Antanas Mackevičius ir Zigmantas

⁵⁸ „Sportinių žaidynių medaliai gaminami“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1958 birželio 25, Nr. 26, 3; „Sporto šventės medalis“, *Darbininkas*, 1958 birželio 27, Nr. 47, 6.

⁵⁹ Straukas, B., „PL sporto žaidynės Australijoje“, *Tėviškės žiburiai*, 1988 rugsėjo 27, Nr. 39, 6.

⁶⁰ „Susitiko po 50 metų“, *Mūsų pastogė*, 1989 vasario 13, Nr. 6, 6.

⁶¹ Žygas, Juozas, „Šeštojo mokslo ir kūrybos simpoziumo vežimas rieda“, *Draugas*, 1989 balandžio 8, Nr. 69, 4.

Sierakauskas, o kitoje pusėje iškalto svarbiausios Lietuvos kovų datos: 1863-4 / 1918 / 1941 / 1944-52 (14 pav.). Bronziniai 73 mm skersmens medaliai turėjo būti pagaminti Vakarų Vokietijoje. Vis tik dėl finansinių sunkumų organizacinis komitetas medalių laiku pagaminti nespėjo, tad vietoje jų pranešėjai buvo apdovanoti simpoziumui skirtais moli-
niais medaliais, pagamintais ir atvežtais iš Lietuvos, kurių autorius – kaunietis Valentas Steponavičius.⁶² Kada tiksliai buvo tiražuoti R. Mozoliausko sukurti bronziniai medaliai, nustatyti nepavyko.

14 pav. VI mokslo ir kūrybos simpoziumo medalis, skirtas 1863–1864 m. sukilimo 125-osioms metinėms. 1989 m. Dail. Romojus Mozoliauskas. Bronza. Ø 73 mm. LNM, GRD 125854/35

Dar vieną su Lietuva susijusį medalį sukūrė Kanados baltų federacija. Tai buvo 1946 m. įkurta Kanados lietuvių, latvių ir estų organizacija. Ji nuo 1972 m. Otavoje Kanados parlamentarams ir kitiems valdžios atstovams organizuodavo Baltų vakarus, kurių metu buvo aktualizuojamos trijų okupuotų tautų problemos. 1982 m., pažymint 10-ąsias Baltiečių vakarų metines, pagamintas jubiliejinis medalis, kuris buvo įteikiamas nusipelnusiems asmenims už jų atliktus darbus. Medalio projektą parengė Baltų vakarų organizatorius, inžinierius Juozas Vincentas Danys (1914–2005).⁶³ Bronzinio paauskuoto medalio, kurį nukaldino Kanados valstybinė kalykla, įsikūrusi Otavoje, averse pavaizduoti Kanados Parlamento rūmai ir įrašas anglų ir prancūzų kalbomis „The 10th Baltic Evening. 1982“, o reverse – trijų Baltijos valstybių herbai ir įrašas anglų ir prancūzų kalbomis „The Baltic Federation in Canada“ (15 pav.). Medaliai įteikti visiems 1982 m. renginiuose dalyvavusiems senatoriams ir parlamentarams.⁶⁴

⁶² Plukas, Vytautas, „Pamirštas medalis“, *Tėviškės žiburiai*, 1990 balandžio 24, Nr. 17, 7.

⁶³ Danys, Juozas Vincentas, „Kanados lietuvių bendruomenės krašto tarybos suvažiavimas“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1983 gruodžio 15, Nr. 51, 2.

⁶⁴ „Kanados krašto valdyba...“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1982 rugpjūčio 12, Nr. 29–31, 2.

15 pav. Medalis, skirtas Kanados baltų federacijos 10-osioms Baltų vakarų metinėms. 1982 m. Dail. Juozas Vincentas Danys. Žalvaris, auksavimas. Privatus rinkinys

Išėjimo spaudoje minima ir daugiau įvairių medalių, bet, neturint jų vaizdų, iš aprašų sunku nustatyti, ar juos reikėtų priskirti medalių grupei, ar ženklelių. Pavyzdžiui, 1952 m. gruodžio 9 d. Ist Sent Luise (Misūrije) pašventintas paminklas Lietuvos krikšto 700 metų sukakčiai paminėti. Paminklo fundatoriams ir statytojams buvo prisegti specialūs medaliai Lietuvos krikštui paminėti.⁶⁵ 1979 m. kovo 4 d. Brazilijoje, San Paule, Šv. Kazimiero parapija minėjo savo globėjo šventę. Jai atminti pagaminta šv. Kazimiero medalių, kuriuos įsigijo daug šventės dalyvių ir grįžo į namus jais pasipuošę.⁶⁶ Iš šių aprašų galima spręsti, kad abiem atvejais buvo pagaminti medaliai su auselėmis.

Reikia paminėti dar dvi medalių grupes – medalius-plaketes ir religinius medaliukus. 1964 m. Amerikos lietuvių tautinės sąjungos skyrius Klivlande pagamino bronzinį Prezidento A. Smetonos medalį-plaketę, kurį dar 1933 m. sukūrė ir tiražavo skulptorius J. Zikaras. Medalio-plaketės originalas priklausė ALTS skyriaus pirmininkui Kaziui S. Karpiui (1895–1971), kuris 1934 m. jį gavo iš diplomato Povilo Žadeikio (1887–1857). Būtent K. S. Karpis pasiūlė išleisti šiuos medalius-plaketes ir juos gausiau išplatinti. Naujasis medalis-plaketė pagamintas Providense (Rod Ailande), minint A. Smetonos 90 metų gimimo ir 20 metų mirties sukaktis. Atskirai Klivlande patys lietuviai pagamino ažuolinių lentelių, ant kurių medaliai-plaketės buvo pritvirtinti, kaip ir originalas. Medaliai-plaketės buvo pardavinėjami po 5 dolerius⁶⁷, ir jų buvo pagaminta daugiau kaip 100 vnt., nes po metų skyrius apskaičiavo gavęs per 500 dolerių pelno.⁶⁸

1969 m. čikagietis visuomenininkas ir mecenatas Julius Pakalka (1915–2002) pagal savo nurodymus užsakė dailininkui Telesforui Valiui parengti religinio-tautinio medalio

⁶⁵ Urbonas, Ignas, „Šiluva prie Mississippi“, *Darbininkas*, 1952 sausio 4, Nr. 1, 5.

⁶⁶ „Brazilija. Šv. Kazimiero parapija...“, *Tėviškės žiburiai*, 1979 kovo 29, Nr. 13, 4; „Šv. Kazimiero parapijos šventė“, *Mūsų Lietuva*, 1979 kovo 8, Nr. 9, 8.

⁶⁷ „Dailūs prezidento A. Smetonos bareljefai“, *Dirva*, 1964 kovo 16, Nr. 32, 1–2.

⁶⁸ „ALT S-gos Clevelando skyrius Dirvos sukakčiai atžymėti paskyrė 100 dolerių“, *Dirva*, 1965 kovo 26, Nr. 36, 7.

projektą. Vienoje šio medalio pusėje pavaizduotas Vytis, kurio viršuje – karališka karūna, apačioje – Gediminaičių stulpų ženklas ir įrašas „Lietuva“, o kitoje pusėje – lietuviškas pakelės kryžius su koplytėle. Nežinomas skaičius medaliukų nukaldinta Romoje, prižiūrint prelatui Vincui Mincevičiui (1915–1992).⁶⁹ Jie tiražuoti auksiniai (14 karatų, kaina – 15 dolerių) ir iš pasidabruoto naujasidabrio (1,5 dolerio), skirti nešioti ant kaklo kaip religinis ir lietuviškas simbolis bei turėję „mus stiprinti ir priminti pavergtą tėvynę“⁷⁰.

Apibendrinimas

Lietuviškos medalininkystės tradicijas išeivijoje galima aiškiai padalyti į du istorinius laikotarpius: 1) pirmosios emigrantų bangos iki 1945 m.; 2) antrosios emigrantų bangos nuo 1945 iki 1990 m.

Pirmoji emigrantų banga daugiausia buvo nelabai išsilavinę ekonominiai migrantai. Užsienyje gyvenantiems lietuviams norint išlaikyti savo tautinį identitetą buvo labai svarbu burtis į bendruomenes, dėl to susikūrė įvairių lietuvių parapijų ar draugijų. Būtent tokiose bendruomenėse ir pradėtos lietuviškos medalininkystės tradicijos. Pirmieji medaliai pagaminti dar XIX a. pabaigoje. Tai buvo vardiniai medaliai, skirti nusipelnusiems draugijų nariams. XX a. pradžioje pradėta gaminti įvairius medalių pavidalo ženklelius, skirtus įvairioms rinkliavoms. Pirmasis tradicinės išvaizdos lietuviškas atminimo medalis išeivijoje pagamintas 1920 m. Jis buvo skirtas Lietuvos nepriklausomybės paskelbimui paminėti ir buvo pirmas tokio pobūdžio medalis su įrašais lietuvių kalba. Lietuvoje pirmieji patriotiniai atminimo medaliai pagaminti tik 1923 m. (P. Rimšos medalis, skirtas Vilniaus 600 metų jubiliejui). Tad galima konstatuoti, kad lietuviškos medalininkystės tradicijos pradėtos JAV.

Iki 1945 m. lietuviškos medalininkystės raida išeivijoje priklausė nuo kunigų ar tautinių, katalikiškų organizacijų veiklos. Būtent jie buvo medalių sumanytojai ar užsakovai. Todėl medaliuose vyravo religinė ir tautinė simbolika, susijusi su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija. Tačiau pirmosios emigrantų bangos medalininkystė nebuvo labai išplėtotą: kurta mažai medalių, jų meninė vertė nedidelė, o ir jų apipavidalinimus, tikėtina, kūrė nelietuviai menininkai.

Antroji lietuvių emigrantų banga buvo visiškai kitokia, būtent išsilavinę jauni asmenys, kurie savo šalį – jau nepriklausomą Lietuvą – paliko dėl politinių priežasčių. Naujosios kartos emigrantų pasaulėžiūros pokyčiai akivaizdūs ir medalininkystės srityje. Šiai kartai svarbiausia tema buvo tėvynės ilgesys, todėl daugumoje iki 1990 m. išleistų medalių vyravo patriotinės temos, kurios skatino prisiminti prarastą Lietuvą. Pažymėtina, kad dauguma medalių buvo gaminami apgalvotai, prisiderinant prie Lietuvai svarbių datų ar įvykių. Tokios temos buvo Lietuvos nepriklausomybės, S. Girėno ir S. Dariaus skrydžio, M. K. Čiurlionio, Vilniaus miesto ir universiteto, šv. Kazimiero, Lietuvos krikšto, 1863–1864 m. sukilimo ar tautinės olimpiados sukaktys. Jei palygintume šias temas su vyravusiomis Lietuvoje,

⁶⁹ „Eilinis fabriko darbininkas, bet neeilinis aukotojas“, *Draugas*, 1970 kovo 21, Nr. 68, 5.

⁷⁰ Aistis, Jonas, „Lietuvybės ženklai“, *Draugas*, 1970 balandžio 11, Nr. 85, 1; „Lietuviški puošmenys...“, *Draugas*, 1969 rugpjūčio 21, Nr. 196, 8.

pamatytume tiek panašumų, tiek skirtumų. Pirmiausia sovietinėje Lietuvoje gaminta daug medalių, skirtų įvairiems menininkams, sporto tematika, taip pat Vilniaus miesto ir universiteto jubiliejui bei kitoms sukaktims ar įvykiams pažymėti. Nukaldinta medalių ir S. Girėno ir S. Dariaus skrydžiui pažymėti (1983, dail. Petras Henrikas Garška; 1985, dail. Aloizas Jonušauskas), šv. Kazimierui (1984, dail. Antanas Žukauskas), Lietuvos krikšto jubiliejui atminti (1987). Buvo kuriama medalių, skirtų ir 1863–1864 m. sukilimui. Esminis medalininkystės temų išėivijoje ir Lietuvoje skirtumas buvo nepriklausomybės sukakčių minėjimas. Sovietinėje Lietuvoje medaliai buvo kuriami Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos metinėms (1940), LTSR išlaisvinimo metinėms (1944) ir įvairių komunistinių organizacijų ar veikėjų sukaktims pažymėti.

Išėivijoje medalių leidyba rūpinosi įvairiausios organizacijos ar jų skyriai (Amerikos lietuvių Romos katalikų federacija, Amerikos lietuvių aeroklubas Čikagoje, JAV Lietuvių fondas, Toronto filatelistų ir numizmatų draugija, Akademinio skautų sąjūdžio Filisterių sąjungos Los Andželo skyrius, Lietuvos atgimimo sąjūdžio Adelaidės skyrius, Vilniaus krašto lietuvių sąjungos Detroito skyrius), o jų sumanytojai buvo organizacijų vadovai arba valdybų nariai.

Naujosios emigrantų kartos, skirtingai nuo pirmosios, medalius kūrė vien lietuviai menininkai, mokslus baigę Lietuvoje (skulptorius V. Kašuba, tapytojas S. Neliubšys, skulptorius V. R. Raulinaitis, grafikas T. Valius, skulptorius, keramikas P. Vaškys) arba meno žinių įgiję kitose Lietuvos ar užsienio mokyklose (miškininkas A. Beleška, kunigas B. Jurkšas, teatro dekoratorius E. Vasiliauskas, skulptorius R. Mozoliauskas). Dėl skirtingo menininkų išsilavinimo medalių meninė vertė nebuvo vienoda. Vienuose medaliuose buvo kopijuojami vaizdai ar dizainas iš kitų medalių ar meno kūrinių (1968 m. medaliai nepriklausomybės sukakčiai paminėti, S. Dariaus ir S. Girėno medalis), kiti buvo paprasto grafinio dizaino, o dar kiti – išskirtinės meninės vertės smulkiosios skulptūros kūriniai. Medalių meninę vertę nulemia ne vien juose esantys vaizdai, bet ir nukalimo technika – reljefiškumas. Daugiausiai medalių – net keturis (vienas nepagamintas) – sukūrė skulptorius V. Kašuba, kuris išėivijoje buvo vienas labiausiai vertinamų menininkų. Savo medalių projektus jis parengdavo ne tik popieriuje, kaip darė grafikai ar kiti, bet (kadangi buvo skulptorius) pats paruošdavo ir medalių gipsines formas. Su Vilniaus universiteto medaliu V. Kašuba dalyvavo ir Tarptautinės medalių federacijos (FIDEM) parodoje Florencijoje 1983 m., atstovaudamas JAV.⁷¹ Lietuvos medalininkai FIDEM parodose, kaip SSRS atstovai, debiutavo 1969 m. Prahoje (Juozas Kalinauskas), o 1975 m. Varšuvoje jų dalyvavo net keturi: tai buvo žinomi medalininkai, skulptoriai Albertas Belevičius (1934–2002), Juozas Kalinauskas (gim. 1935), Arūnas Kynas (gim. 1942) ir Erikas Varnas (1924–1991). Nors V. Kašuba nebuvo pirmasis Lietuvos atstovas tokio lygio parodoje, tai buvo reikšmingas skulptoriaus įvertinimas medalininkystės srityje.

Išėivijoje medaliai tiražuoti vien kaldinimo būdu, ir šį darbą atliko įvairios privačios ir valstybinės kalyklos. Daugiausiai jų nukaldinta kalykloje „The Franklin Mint“ (keturi). Dažnai medaliai gaminti iš įvairių metalų: bronziniai ar variniai, sidabriniai ir dengti sidabru ar auksu. Daugiausiai variantų – net šešių – pagaminta medalių, skirtų Vilniaus

⁷¹ Čerkeliūnas, Kęstutis, „Vytauto Kašubos medalis Florencijoje“, *Darbininkas*, 1983 lapkričio 18, Nr. 45, 3–4.

universitetui (1979). Medalių tiražai labai įvairavo – nuo šimto iki kelių tūkstančių. Didžiausias tiražas siekė 5 000 vnt.

Lietuvoje medaliai kaldinti tik tarpukariu, o po karo dauguma medalių pagaminti liejant. Kaldintų medalių ėmė daugėti tik po 1980 m., vis dėlto jie kaldinti ne kalyklose, o „Dailės“ kombinatuose arba gamyklose. Išeivijoje daug medalių kaldinta iš sidabro ar net aukso, o sovietinėje Lietuvoje – tik iš bronzos, variuoto aliuminio ar molio. Dar vienas išėivijos ir sovietinės Lietuvos medalininkystės skirtumas tas, kad medaliai dažniausiai gaminėti iš vienos medžiagos ir jų tiražas siekdavo tik 100 vnt. To priežastis – sovietinėje Lietuvoje medaliai buvo gaminami ne kolekcionuoti ar rinkliavai vykdyti, o įvykiui atminti ar asmeniui apdovanoti. Tik 1983 m. skulptorius P. H. Garška nukaldino iš įvairių metalų medalių, skirtų „Lituanikos“ didvyriams atminti (varinių, žalvarinių, pasidabruotų, nikeliuotų).

Išeivijoje atminimo medalių paskirtis buvo ne vien skatinti patriotinius jausmus ar įamžinti kokį nors įvykį. Platinant medalius dažnai buvo siekiama surinkti lėšų įvairiems sumanymams įgyvendinti. Pavyzdžiui, Toronto filatelistų klubas pelną, gautą pardavus medalius, planavo skirti tolesnei klubo veiklai, JAV Lietuvių fondas šį pelną skyrė savo fondo veiklai, Vilniaus universiteto medalio pelnas turėjo būti skirtas knygai apie Vilniaus universitetą anglų kalba išleisti, iš Lietuvos krikšto 600 metų jubiliejui skirto medalio platinimo gautas pelnas turėjo būti skirtas šios sukakties komitetui. Labiausiai komercinis projektas buvo „Baltijos odisėjos“ medalių serijos laida, bet ir bendrovė „Balticoin“ 1,5 dolerio nuo parduoto medalio aukojo Kanados baltų federacijai.

Išvados

Apibendrinant straipsnyje pateiktą medžiagą, galima padaryti tokias išvadas apie lietuviškos medalininkystės tradicijas išėivijoje:

1. Atminimo medaliai išėivijoje daugiausia buvo skirti patriotizmui skatinti ir atminčiai apie prarastą tėvynę puoselėti. Dauguma medalių buvo gaminami apgalvotai, prisiderinant prie Lietuvai svarbių datų ar įvykių. Platinant medalius dažnai siekta surinkti lėšų ir įvairiems sumanymams įgyvendinti.
2. Medalių leidyba išėivijoje buvo inicijuojama privačių asmenų arba organizacijų vadovų ar valdybos narių.
3. 1920 m. JAV nukaldintas pirmas tradicinės išvaizdos lietuviškas atminimo medalis, kuris buvo skirtas Lietuvos nepriklausomybės paskelbimui paminėti. Kartu tai buvo pirmas tokio pobūdžio medalis su įrašais lietuvių kalba.
4. Medalius dažniausiai kurdavo lietuviai menininkai, mokslus baigę Lietuvoje arba meno žinių įgiję kitose Lietuvos ar užsienio mokyklose.
5. Išėivijoje medaliai tiražuoti vien kaldinant, ir šį darbą atliko įvairios privačios ir valstybinės kalyklos.

Literatūra

- Abdulskytė, Janina, „Lietuvos Respublikos garbės ženklai“, *Mūsų žodis*, 1991, Nr. 12, 33, 34.
- Aistis, Jonas, „Lietuvybės ženklai“, *Draugas*, 1970 balandžio 11, Nr. 85, 1.
- Čerkeliūnas, Kęstutis, „Vytauto Kašubos medalis Florencijoje“, *Darbininkas*, 1983 lapkričio 18, Nr. 45, 3–4.
- Danys, Juozas Vincentas, „Kanados lietuvių bendruomenės krašto tarybos suvažiavimas“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1983 gruodžio 15, Nr. 51, 2.
- Jankevičiūtė, Giedrė, „Medaliai“, in *Skulptūra 1975–1990*: albumas, sud. Giedrė Jankevičiūtė ir Elona Lubytė. Vilnius: Aidai, 1997, 93–108.
- Janušaitis, Jurgis, „Lietuvių fondo didįjį ramstį užkalbinus“, *Draugas*, 1975 balandžio 7, Nr. 81, 2.
- Janušaitis, Jurgis, „Medaliai, kuriais nesipuošime krūtinių“, *Draugas*, 1968 vasario 17, Nr. 41, 7.
- Janušaitis, Jurgis, „Medalis kalba apie Lietuvą“, *Draugas*, 1970 lapkričio 11, Nr. 265, 4.
- Jurkus, Paulius, „Išleidžiamas Vilniaus universiteto sukurtinis medalis“, *Draugas*, 1979 rugpjūčio 2, Nr. 179, 4.
- Mažieji Lietuvos istorijos paminklai. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus rinkiniuose*, sud. Janina Abdulskytė, Stanislovas Sajauskas ir Rūta Verkelenė. Vilnius: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 1999.
- Musteikis, A., „Vilniaus ženklai“, *Draugas*, 1974 vasario 7, Nr. 32, 4.
- Plukas, Vytautas, „Pamirštas medalis“, *Tėviškės žiburiai*, 1990 balandžio 24, Nr. 17, 7.
- Poviliūnas, Virgilijus, „Laiškas Augustinui Voldemarui“, *Voruta*, 2012 gruodžio 22, Nr. 26, 8.
- Račkus, Aleksandras, „Lietuvos nepriegulbės medalio aprašymas“, *Draugas*, 1920 sausio 23, Nr. 19, 3.
- Račkus, Aleksandras, „Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo paminėjimui medalio atvaizdas“, *Vytis*, 1920, Nr. 3, 8–9.
- Račkus, Aleksandras, „Pasaulio artistas tveria Lietuvai veikalą“, *Vytis*, 1919, Nr. 14, 11–12.
- Ruzas, Vincas, *XVI a. – XX a. pirmosios pusės lituanistiniai medaliai Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejuje*: katalogas. Vilnius: LTSR istorijos ir etnografijos muziejus, 1988.
- Straukas, B., „PL sporto žaidynės Australijoje“, *Tėviškės žiburiai*, 1988 rugsėjo 27, Nr. 39, 6.
- Stukas, Loreta, „Lietuvos krikščionybės jubiliejus“, *Draugas*, 1986 birželio 19, Nr. 119, 2.
- Širvydas, Vytautas, Diržys, Antanas ir Budreckis, Algirdas Martynas, *Susivienijimo lietuvių Amerikoje 90-ties metų istorija ir jos santrauka anglų kalba: 1886–1976*. New York: Susivienijimas lietuvių Amerikoje, 1976.
- Šliūpas, Kęstutis, „Busi[n]ess Is Business“, *Tėvynė*, 1920 vasario 6, Nr. 6, 2.
- Tareila, Jonas, „Reikalai Susivienijimo Lietuvių Amerikoje“, *Lietuva*, 1907 balandžio 5, Nr. 14, 3.
- Urbanas, Ignas, „Šiluva prie Mississippi“, *Darbininkas*, 1952 sausio 4, Nr. 1, 5.
- Volteris, Eduardas, „Lietuvos medalių dailė ir dailininkai“, *Iliustruotoji Lietuva*, 1927 balandžio 30, Nr. 17, 138.
- Žygas, Juozas, „Šeštojo mokslo ir kūrybos simpoziumo vežimas rieda“, *Draugas*, 1989 balandžio 8, Nr. 69, 4.

LITHUANIAN MEDALRY TRADITIONS IN THE DIASPORA

Summary. Medals are works of small sculpture that commemorate individuals or events of importance to states or organizations. They can be given for an award of merit or simply for memory. The beginning of Lithuanian medalry can be traced back to the 16th century, when medals began to be minted at the Vilnius Mint. However, the national history of Lithuanian medalry began in the United States of America. It was in the diaspora that the first medals in the Lithuanian language and the first Lithuanian medals of award and remembrance were created. This article presents various Lithuanian commemorative medals created in the diaspora and reveals unknown or forgotten facts about their creation – themes, artists, production dates, manufacturers, editions, and purposes.

Commemorative medals in the diaspora were mainly intended to promote patriotism and cherish memory of the lost homeland. A large part of the medals were produced thoughtfully, adjusting to the dates or events important to Lithuania. Often, the distribution of medals was also aimed at raising funds for various ideas. The issuance of medals in the diaspora was initiated by private individuals, heads of organizations or board members. Medals were usually created by Lithuanian artists who had completed their studies in Lithuania or had acquired art knowledge in other Lithuanian or foreign schools. In the diaspora, medals were replicated solely by minting and this work was carried out by various private and public mints.

In 1920, the first traditional-looking Lithuanian commemorative medal was minted in the USA, dedicated to the commemoration of the proclamation of Lithuania's independence. At the same time, it was the first medal of its kind with inscriptions in Lithuanian.

Keywords: medal, project, minting, Australia, USA, Canada, Lithuania.

Gabija BANKAUSKAITĖ
Vilniaus universitetas

Thomas Stearnsas Eliotas, skaitytas Algirdo Landsbergio

Santrauka. Suvokiant literatūros kritikos Lietuvoje ir išeivijoje svarbą, šio lauko vis dar nepakankamą vertinimą, straipsnyje analizuojama, kas lietuvių egzodo rašytojui Algirdui Jeronimui Landsbergiui (1924–2004) imponavo literatūros ir kritikos lauke ir kaip tai veikė jo vertinimą, ypač jaunosios išeivių kartos. Vienas iš itin vertintų, pirmiausia kaip poetas, bet ir kaip kritikas, ir kaip dramaturgas, buvo anglų ir amerikiečių rašytojas, kritikas Thomas Stearnsas Eliotas. Straipsnyje keliamas klausimas, kodėl A. Landsbergis itin vertino jo poemą „The Waste Land“ (1922), analizuojama, kuo poema svarbi moderniajai lietuvių poezijai išeivijoje, kokius vertinimo kriterijus ji inspiravo. Aktualizuojant T. S. Elioto kūrybos recepciją svarstoma, kuo šis autorius artimas lietuvių modernistams – tiek kritikams, tiek poetams. Taip pat nagrinėjama, kaip T. S. Elioto poemos vertimo vertinimas (Alfonso Nykos-Niliūno „Nevaisingoji žemė“ (1953) ir Tomo Venclovos „Bevaisė žemė“ (1972) atskleidžia A. Landsbergio požiūrį į egzilio literatūrą ir užsienio autorių kūrybos vertimų į lietuvių kalbą reikšmę. Poemos ir jos vertimo tyrimo kontekste apibendrinama, kas būdinga A. Landsbergiui kaip vertintojui.

Raktažodžiai: literatūros kritika, išeivija, Algirdas Landsbergis, Thomas Stearnsas Eliotas, modernioji poezija, vertimas.

Įvadas

Lietuvių išeivijos rašytojo, žurnalisto, dramaturgo, prozininko, profesoriaus Algirdo Jeronimo Landsbergio kritikos ir publicistikos straipsnių gausa atskleidžia, kad jis mąstė labai plačiai, literatūrą gebėjo vertinti ir Vakarų, ir Rytų, ir Vidurio Europos, taip pat amerikiečių literatūros ir kultūros kontekste. Ši reikšminga jo kritikos ypatybė išliko visą 58 metų

darbo kaip kritiko laikotarpį (nuo 1946 iki 2004 m.). Nors A. Landsbergiui kritikos, publicistikos straipsniai nebuvo pats svarbiausias žanras, šių tekstų jis parašė nepaprastai daug – tai buvo egzilio rašytojo visuomeninis pagalbininkas, leidęs pasauliui kalbėti apie Lietuvą, jos istoriją, literatūrą, perteikti jam imponavusių rašytojų idėjas, vertinti įvairių tautų svarbius politinius ir kultūrinius sąjūdžius, literatūros specifiką, atskleisti kūrybinės sąsajas. Jaunas pasitraukęs į Vakarus, A. Landsbergis kaip kūrėjas ir kritikas formavosi ne lietuviškoje terpėje: brendo aukštojo modernizmo, pokario egzistencializmo kontekste (Albert'as Camus, Jeanas-Paulis Sartre'as, André Gide, Jeanas-Louis Barrault), avangardistinio, absurdo teatro ir dramaturgijos plotmėje (Antoninas Artaud, Bertoltas Brechtas, Samuelis Becketas, Eugène Ionesco), jam itin imponavo Williamo Shakespeare'o, Rainerio Maria'o Rilke'ės, Williamo Butlerio Yeats'o, Franzo Kafkos, Jameso Joyce'o, Arthuro Koestlerio, Ernesto Hemingway'aus, Czesławo Miłoszo, George'o Orwello, Boriso Pasternako, Aleksandro Solženicyno kūryba, neoavangardizmas.

2024 m. pabaigoje, švenčiant A. Landsbergio 100 metų jubiliejų, publikuota jo straipsnių rinktinė „Kritika, jungianti pasaulius“ – kone pusę amžiaus rašyti ir įvairiuose leidiniuose („Draugas“, „Mintis“, „Žvilgsniai“, „Literatūros lankai“, „Metmenys“, „Akiračiai“, „Aidai“, „Darbininkas“, „Lituanus“, „Arena“, „World Literature Today“ („Books Abroad“), „Film Culture“, „Kontinent“, „The Polish Review“ ir kituose) publikuoti (nuo 1946 iki 2004 m.) tekstai apie Lietuvą, literatūrą, istoriją, teatrą, kiną, politiką ir pasaulį.¹ Šioje knygoje – per 140 įvairios apimties tekstų. Juose lietuvių proza ir poezija neatsiejama nuo visuotinės literatūros vertinimo, o lietuviškoji dramaturgija susipina su europietiškuoju ir JAV teatru, kuris labiausiai sujungė lietuvius išeivijoje su lietuviais už geležinės uždangos. Jie ir kone entuziastingiausiai parašyti – ironizuojant, pokštaujant. A. Landsbergis vertino įvairiausius spektaklius (dažniausiai dramų pastatymus, rečiau miuziklus, spektaklius vaikams, komercinius spektaklius) JAV, Europoje ir Lietuvoje. Nepalikti nuošalyje ir rašytojo interviu, autorių įvertinimai, pasakymai apie literatūrą ir rezistenciją ne tik Lietuvoje, bet ir to meto Latvijoje, Estijoje, Lenkijoje, Čekijoje, Rumunijoje, Ukrainoje, Vengrijoje.

A. Landsbergio literatūros kritika iki šiol sulaukė mažai dėmesio. Laimutės Adomavičienės straipsnyje „Sterilizacijos“ principas išeivių literatūros kritikoje“ atkreiptas dėmesys į ideologinį aspektą, kuris tremties laikotarpiu Vokietijoje ir vėliau, XX a. 6–7 dešimtmečiais, JAV lietuvių egzodo literatūros kritikoje nusvėrė meninę kūrinio vertę. Aptarti rašytojų moralistų (Bernardo Brazdžionio, Jono Griniaus ir kitų) gana tradiciški vertinimo kriterijai, kuriais prieštarauta avangardiškai nusiteikusiems rašytojams – vadinamiesiems lankininkams A. Nykai-Niliūnui, Algirdui Juliui Greimui, Jurgiui Blekaičiui, taip pat pačiam A. Landsbergiui.² Platesnis požiūris į kūrybos įvairovę, atsakymas iš jos pašalinti tam tikrus vertinimo aspektus, vadavimasis iš vidutiniškumo literatūroje ir kritikoje akcentuotas ir kitame L. Adomavičienės straipsnyje „Algirdo Landsbergio kritika: lietuvių–lenkų kultūrų dialogas“.³ A. Landsbergio kritinės pozicijos svarba išeivijoje akcentuota

¹ Landsbergis, Algirdas, *Kritika, jungianti pasaulius: rinktinė*, sud. Gabija Bankauskaitė, Laimutė Adomavičienė ir Domantė Vaišvylytė. Vilnius: Aukso žuvis, 2024, 640 p.

² Adomavičienė, Laimutė, „Sterilizacijos“ principas išeivių literatūros kritikoje“, *Lituanistica* 54 (3) (75) (2008), 51–58.

³ Adomavičienė, Laimutė, „Algirdo Landsbergio kritika: lietuvių–lenkų kultūrų dialogas“, *Respectus Philologicus* 35 (40) (2019), 135–144.

Ramučio Karmalavičiaus knygoje „Žvilgsnis į „Žvilgsnius“ (1946–1948)“, skirtoje menkai nagrinėtam, bet itin reikšmingam XX a. modernistiniam Jono Meko ir jo bičiulių leidiniui.⁴ Apskritai A. Landsbergio estetinė pozicija minima tekstuose, kuriuose plačiau įvertinamas egzilio literatūros ir kultūros kontekstas.

Vienas iš A. Landsbergio itin vertintų rašytojų – kaip poetas, kritikas ir dramaturgas – buvo Tomas Stearnsas Eliotas – „Nevaisingosios žemės“ kronikininkas, negailestingai čiažęs moderniosios civilizacijos trivialumą.⁵ T. S. Elioto poema, kurią A. Landsbergis vadina viena „centrinių dvidešimtojo amžiaus poemų“, ne kartą minima argumentuojant lietuvių išeivių kūrybos atsivėrimą avangardo poetikai. Skaitant lietuvių poezijos, prozos, visuotinės literatūros, spektaklių vertinimus justi, kad jam imponuoja ir T. S. Elioto estetinė pozicija, ir poetiniai siekiniai. Poemos vertimo į lietuvių kalbą realijos savo ruožtu atveria A. Landsbergio atidą vertimams.

Straipsnio tikslas – ištirti, kodėl A. Landsbergis itin vertino T. S. Elioto poemą „Bevaisė žemė“, kuo, jo požiūriu, poema svarbi moderniajai lietuvių poezijai. Šiam tikslui pasiekti užsibrėžta išanalizuoti, kaip T. S. Elioto poemos vertinimas atsiskleidžia A. Landsbergio straipsniuose, kokie literatūros vertinimo kriterijai akcentuojami, panagrinėti, kaip poemos vertimas atveria išeivių rašytojo požiūrį į užsienio autorių kūrybos vertimą į lietuvių kalbą.

„Nevaisingoji žemė“ ir lietuvių literatūra

Skaitytojams lietuvių kalba T. S. Elioto esė „Tradition and the Individual Talent“ (1919) fragmentai pavadinimu „Tradicija ir individualinis talentas“⁶ ir poema „The Waste Land“ (1922) pavadinimu „Nevaisingoji žemė“⁷ pirmą kartą buvo publikuoti kompleksiskai, abu 1953 m. leidinyje „Literatūros lankai“. Tačiau, skaitant A. Landsbergio literatūros ir publicistikos straipsnius bei laiškus, tampa aišku, kad jis buvo nuodugniai susipažinęs ir su T. S. Elioto esė, ir su poema, ir su šio anglų ir JAV literatūrologo nuomone apie literatūros meną, greičiausiai buvo skaitęs ir dviejų dalių esė „The Perfect Critic“ (1920).

Manytina, kad T. S. Elioto esė mintys apie ypatingą ir sykiu savitą tradicijos traktuotę, individualaus kūrybinio balso išiliejimą į ją, poezijos neasmeniškumo ir kūrybinio konteksto kosmopolitiško suvokimo dermę A. Landsbergiui imponavo. Jis nuolat mąstė apie lietuvių kūrėjų vietą lokaliajoje tradicijoje (pvz.: „Susikurti naują poetinę kalbą paprastai skatina lūžis su tradicija ar poetinės tradicijos jaunumas, žalumas.“⁸), svarstė klasikinės tradicijos ir modernaus rašymo santykį, kėlė vertybių klausimą šiame lauke ir akcentavo proaktyvų

⁴ Karmalavičius, Ramutis, *Žvilgsnis į „Žvilgsnius“ (1946–1948)*. Kaunas: Naujasis lankas, 2004.

⁵ A. Landsbergis straipsnyje „*Katės ir Vasara* – fantazija scenoje“, publikuotame leidinio „Draugas“ priede (1982 birželio 19, 128 (25), 3, 4), T. S. Eliotą ir jo poemą pristatęs kaip aukštojo modernizmo etaloną, aptarė jo humoristinių eilėraščių rinkinio vaikams „Seno oposumo knyga apie praktiškas kates“ („Old Possum's Book of Practical Cats“, 1939) pagrindu 1982 m. pastatytą komercinį spektaklį Londone „Katės“ („The Cats“, rež. Andrew Lloydas Webberis). Landsbergis, Algirdas, „*Katės ir Vasara* – fantazija scenoje“, in Landsbergis, *Kritika, jungianti pasaulius*, 377.

⁶ Eliot, Thomas Stearns, „Nevaisingoji žemė“, *Literatūros lankai* 3 (1953), 6–9.

⁷ Eliot, Thomas Stearns, „Tradicija ir individualinis talentas“, *Literatūros lankai* 3 (1953), 17, iš prancūzų kalbos išvertė J. B. (greičiausiai Jurgis Blekaitis).

⁸ Landsbergis, Algirdas, „Laiko linijos Algimanto Mackaus poezijoje“, in Landsbergis, *Kritika, jungianti pasaulius*, 76.

kūrėjo santykį su tradicija (pvz.: „Kituose kraštuose teatriniai stiliai išsivystė konfrontuojant ar provokuojant tradiciją, kada ši imdavo stingti, virsti statiška. O kur Lietuvoje ta tradicija, prieš kurią avangardistai kovotų?“⁹), atidžiai lygino poetinę, prozos ir dramos tradicijas Lietuvoje ir išeivijoje. Jam buvo itin svarbu matyti lietuvių kūrybą, pasiekusią Vakarų kūrybinės tradicijos lygį, – tai buvo vienas svarbiausių vertinimo kriterijų.

Esminės T. S. Elioto esė nuostatos įgyvendintos jo poemoje. Pierre'o Jamet teigimu, ši poema – tai praktinis mitinio metodo (angl. *mythical method*) pritaikymas siekiant pagrįsti naujovišką modernistinę pasaulėjautą, pasižyminčią nestabilumu, užklupusiu žmoniją po Pirmojo pasaulinio karo.¹⁰ 1907–1915 m. paskelbta reliatyvumo teorija atvėrė kelių modernistų eksperimentams: Alberto Einsteino erdvės ir laiko (ne)nuoseklumo tyrimai paskatino ir juos kurti naujas formas ir iš naujo apmąstyti laiko klausimą, bandyti suteikti savitą pavidalą chaotiškai ir sumišusiai daugiareikšmei tikrovei, pirmiausia atsisakius linijinio vaizdavimo. T. S. Elioto nuomone, jo laikas itin neramus dėl kažko, kas yra įsišakniję žmogaus sieloje ir periodiškai pasikartoja.¹¹ Dvasinė žmonijos pasaulėjauta po Pirmojo pasaulinio karo, po vertybių griūties poemoje atskleista per mitiškumo matmenį ir tuo metu dar neįprastais, naujoviškais avangardiniais pasaulėvaizdžio kūrimo ir perteikimo būdais. Poemoje montažo principu išryškintas daugialypumas, prieštarausiantis visuotinei pasaulio vizijai, atsisakyta priežasties ir pasekmės ryšio, aiškaus pasakojimo, maišomi žanrai ir kalbėjimo būdai – nuo išpažintinio lyrinio iki šnekamosios kalbos, satyrinio ir groteskiško. Tikrovės epizodus poemoje persmelkia citatos iš įvairiausių senovinių tekstų, remiamasi graikų, keltų, Rytų, viduramžiškais ar krikščioniškais mitais. Jie tampa siužeto struktūrų pamatu, per intertekstines aliuzijas ir simbolius susiejami su archetipiniais veikėjais. T. S. Elioto kuriamoje naujojo pasaulio matricoje svarbūs cikliško laiko, sakralios erdvės ir ribinių būsenų konceptai. „Sausumo“ ir „vaisingumo“, „križės“ ir „kūrybos“ sąvokos susietos su paradigminiu mirties ir atgimimo ciklu, kuris perteikiamas prasminiu vaizdinių ir simbolių tinklu. Bevaisiškumo, dykynės konceptas tampa simboliu, kuris gali būti taikomas ir poeto laikui, ir įvairiausiems istorijos laikotarpiams. Šiame tinkle ir Gralio legenda, ir susvetimėjęs šiuolaikinis miesto gyvenimas, ir pokario neviltis savaime tampa mitiniai, vis iškyla ir tampa dabartimi.¹² Mitiniai naratyvai, Julios Kristevos žodžiais, veikiantys kaip atminties mazgai, kurie jungia įvairias epochas, kalbos kodus ir kultūrines patirtis, modernybės žmogui gali tapti tam tikru kultūrinės atminties ekranu, ant kurio įmanu projektuoti savo patirtį ir naujos tapatybės paieškas.¹³

A. Landsbergis straipsniuose, daugiausia skirtuose lietuvių poezijai ir prozai, ne kartą pasitelkė eliotiškąjį nevaisingosios žemės motyvą stagnuojančiai lietuvių literatūrai įvardyti. Pirmą kartą jis paminėtas programiniame leidinio „Žvilgsniai“, tapusio pasaulinio meninio judėjimo „Fluxus“ pradžia Europoje, straipsnyje „Dirvonuojantys plotai ir lietuvių

⁹ Landsbergis, „Avangardizmas Lietuvos scenoje“, in Landsbergis, *Kritika, jungianti pasaulius*, 300.

¹⁰ Jamet, Pierre, „Modernist Concerns and Greek and Latin Culture: Thomas S. Eliot's Mythical Method in Thomas C. Wolfe's Novels“, *Dialogues d'histoire ancienne*, 2015, t. 41, No. 1, žiūrėta 2024 gruodžio 15, <https://shs.cairn.info/journal-dialogues-d-histoire-ancienne-2015-1-page-229?lang=en&tab=texte-integral>.

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*

¹³ Plg. Kristeva, Julia, *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. Oxford: Blackwell, 1980, 69, 132.

literatūra“ 1948 m. Straipsnyje, pasirašytame Jeronimo Alpio slapyvarde, raginama nesi-taikstyti su susidariusia situacija, pasipriešinti vadinamiesiems moralistams, daugiausia vyriausiosios lietuvių rašytojų kartos atstovams, kuriems buvo svetimas vakarietiškas avangardistinės ir egzistencialistinės literatūros kontekstas ir brangintas bet koks kūrybinis bandymas užkonservuoti lietuviškuosius elementus. Lietuvių literatūra vadinama menks-tančia, džiūstančia, literatūros plotai – bergždžiais. Rašytojams keliama radikalūs reikalavi-mai pripažinti kūrybinę bejėgystę arba pakilti ir išplėsti tautinės literatūros ribas pasaulio kultūros konteksto pajauta:

Vertybės persikainoja ir kas, iš prisirišimo senosioms, nenori perkainot savųjų, teneuždengia akių nuo jau persikainojusių. Mes patys pakitom. Kūdikių tapo pabėgėliais, vaikai kovotojais, rašo žmonės angliakasiais, filatelistai ėmė rinkti žaizdas, ūkininkai perplaukė jūras.¹⁴

Įvairiomis metaforomis straipsnyje kartojama, kad privalu atsisakyti užsidaryti ginta-riniame bokšte, neiti išmintuoju lietuviško mito taku, ieškoti naujo ir savito kelio. Šią mintį A. Landsbergis motyvavo greičiausiai iš atminties cituotu T. S. Elioto posakiu „In my end is my beginning“, nes jis nėra tikslus. Kūrinio „Keturi kvartetai“ („Four Quartets“, 1935–1943) II dalies eilėraštyje „East Coker“ rašoma: „In my beginning is my end“.¹⁵ Ta-čiau abu posakiai koreliuoja su pagrindine poemos „Bevaisė žemė“ idėja, kad dvasinės be-jėgystės, tuštumo, kaltės galima atsikratyti tik atgimstant per mirtį. Šia asociacija A. Lands-bergis straipsnyje suponuoja lietuvių literatūros atgimimą:

Tarp kraujo žemėlapyje senosios vakarų kultūros tykanti mirtis yra ta pati gimimui, nes metafizinė tuštuma šioje dvasia persotintoje erdvėje neįmanoma. „In my end is my beginning“, rašė T. S. Eliot. Įvykių grūstyje mes dar nepajėgiame atpažinti gimisiančiojo; nežinome, kokį vardą turės iš senosios kultūros pelenų iškilsiančioji. <...> Bet kiekviena literatūra, taip pat ir mūsų gyvena neišsakyto žodžio ilgesiu. Mes tikime, kad jis bus tartas – Vakarams, Rytams ir sau. Nuostabus mūsų tautos dvasinis turtas dar laukia įvaizdinimo.¹⁶

T. S. Elioto poemos įvardijimai A. Landsbergio straipsniuose ne kartą pasitelkiami nu-sakant lietuvių poeto, įmesto į egzilį, nesakralinę sritį („nevaisingąją žemę“), į akistatą su Niekū, sumišimą ir pasimetimą: „šuočių į egzilį, išsiplėsdama iš gimtosios žemės prieglobs-čio, mūsų poezija staiga pasivijo dabar visą pasaulį apimančią nusakralinimą“¹⁷. Ši dramatiš-ka transformacija, kritiko manymu, labiausiai pasitarnavo lietuvių moderniosios poezijos potencialui, geriausiai įgyvendintam A. Nykos-Niliūno poezijoje. Jeronimo Žemkaltio slapyvarde pasirašytame 1954 m. leidinyje „Aidai“ publikuotame straipsnyje „Tragiškojo

¹⁴ Alpis, Jeronimas, „Dirvonuojantys plotai ir lietuvių literatūra“, in Landsbergis, *Kritika, jungianti pasaulius*, 107.

¹⁵ Eliot, Thomas Stearns, „Four Quartets“. Part II: East Coker“, *Philoctetes Center*, žiūrėta 2024 gruodžio 15, <http://philoctetes.org/documents/Eliot%20Poems.pdf>. „Čia taip pat aluzija į Heraklito: „Kiekviena akimirka – tai pabai-ga ir pradžia“ ir A. Bergsono teiginį: „Pabaiga turi savyje pradžią, kurioje ji prasidėjo.“ (Eliot, Thomas Stearnsas, *Pavasaris žiemės vidury*. Vilnius: Vaga, 1991, 155).

¹⁶ Alpis, „Dirvonuojantys plotai ir lietuvių literatūra“, 110.

¹⁷ Landsbergis, „Laiko linijos Algimanto Mackaus poezijoje“, 70.

sugrįžimo poezija¹⁸ A. Landsbergis įvardijo poeto rinkinių „Praradimo simfonijos“ ir „Orfėjaus medis“ esminį motyvą – sugrįžimą „iš lyriškai realistinio į metafizinį“: „Pro vaikystės namo slenkstį jis žengia į buities iščią“¹⁹. Kritikas akcentuoja A. Nykos-Niliūno priklausymą europietiskai tradicijai, remdamasis T. S. Elioto poemos kertinėmis ypatybėmis, taip pat jo esė pagrindine mintimi, kad dialogiškumas ir diskursas užtikrina meninio kūrinio nemirtingumą, jo buvimą tradicijoje:

Dailės panorama, mitiniai Vakarų kultūros asmenys, gyvybingosios Vakarų filosofijos temos rodo autorių glaudžiai priklausant europietiskai tradicijai. *Orfėjaus medis* tęsia vakarietiškosios kultūros dialogą ir įsijungia į jos seką. Todėl gausūs svetimų kalbų vardai ir terminai čia nėra tik puošmeninė maniera, kaip kai kurių mūsų poetų. Jie yra tapę visuotine europiečio nuosavybe ir nusako eilę asociacijų. (Geriausias tokios poezijos pavyzdys – T. S. Eliot *The Waste Land*).²⁰

A. Landsbergis pabrėžia ne tradicinių šaltinių ar įtakų poveikį ar simbolinę užuominą: „Totentanz“ užmena žymiai daugiau ir skiriasi nuo „mirusiųjų šokio“ ne tik skambėjimu. Arba, pavadinimas „La Baigneuse“ iš karto įrėmina „besimaudančios“ eilėraščių į tradicinį žanrą.²¹ Kritikas akcentuoja intertekstualumą, kuris gan dažnai atskleidžiamas per archetipinę simboliką, mitinę veikėjo charakteristiką. A. Landsbergiui itin imponavo T. S. Elioto „mitinis metodas“ (mito rėmų naudojimas moderniai temai), nes jis „suteikias tvarkos ir formos mūsų gyvenamam pasauliui: didžiulei beprasmingumo ir anarchijos panoramai“²². T. S. Eliotui mitas – pamatinė struktūra, leidžianti literatūriniuose tekstuose jungti individualią kūrėjo patirtį su kolektyvine kultūros ir sąmonės atmintimi, aktualizuojama siužeto struktūromis, veikėjų archetipais, simboliais, intertekstinėmis aliuzijomis ir atitinkamomis kalbos formomis. Be to, kaip itin svarbias A. Nykos-Niliūno poezijos poetines-struktūrines ypatybes, siejančias jį su T. S. Eliotu, A. Landsbergis nurodė montažinį vaizdų konstravimo principą, pasikartojantį vidinį rimą ir visa jungiantį muzikalumą: „Dar norisi paminėti kapotą filmo montažą <...>, gūdų pasikartojimą <...> „Inferno“ poemoje ir muzikinį „Mirusiųjų Angelų“ tekėjimą.“²³ Ieškodamas tinkamiausios poetinės formos, T. S. Eliotas pasitelkdavo įvairias poetines muzikinių formų analogijas.

Minėtų poetinių principų taikymą modernioje jaunųjų išėivių poezijoje kritikas analizuoja nuosekliai. Jis ypač atidus tiems autoriams, kurie vengia retorinės ornamentikos ir siekia formos precizikos. A. Landsbergiui poetinėje struktūroje itin svarbus

¹⁸ Žemkalnis, Jeronimas, „Tragiškojo sugrįžimo poezija“, in Landsbergis, *Kritika, jungianti pasaulius*, 50–60.

¹⁹ *Ibid.*, 51.

²⁰ Žemkalnis, „Tragiškojo sugrįžimo poezija“, 56. A. Landsbergis savo straipsniuose apie lietuvių poeziją ne kartą pabrėžė T. S. Elioto ir A. Nykos-Niliūno poetinių principų panašumą, pvz.: „Elioto montažinėje poemoje dabarties suirutė ir sausra nuolat kontrapunktiškai sugretinamos su praeties tvarkos ir vaisingumo vaizdais. (Tuo Elioto pasaulėvaizdžiui artimesnė Niliūno poezija, kurioje dabarties bergždumą iš dalies atsveria Vakarų kūrybinės patirties visuma.)“ (Landsbergis, „Laiko linijos Algimanto Mackaus poezijoje“, 69).

²¹ Žemkalnis, „Tragiškojo sugrįžimo poezija“, 56.

²² Landsbergis, „Avangardinės apraiškos amerikiečių teatre“, 277.

²³ Žemkalnis, „Tragiškojo sugrįžimo poezija“, 58.

kriterijus – „taiklus ir aštrus“²⁴ eilėraštis. Ieškodamas „Eliot'o aštraus tikslumo“²⁵, jis aiškina J. Blekaičio poetinį stilių, tiria jo raidą:

Savo priėjimą prie eilėraščio autorius atrado labai anksti. Vėlesniuose eilėraščiuose jo stilius patikslėja, paaštrėja; jis atsikrato kai kurių ankstyvųjų eilėraščių ne visai originalaus weltschmerzishkumo su jų neišvengiama kančia, juodomis vėliavomis ir miražine būtimi.²⁶

Visumos struktūros komponavimo būdas nusakomas kategorijomis, kurias T. S. Eliotas perėmė iš imažistų, sukonkretino ir pritaikė savo poemoje (kūrėjo individualumo, estetinės strategijos, vaizdavimo konkretumo, tikslaus žodžio ir kiti imperatyvai): „autorius komponuoja pabrėžtinai intelektu, bet jis nesileidžia į metafizinius nuotykius“; „jis padaro eilėraštį painiai sudėtingą kaligrafinio hieroglifo įspūdžiui išgauti“; „pasaulis jam pirmiausia yra estetiškai patirtis. Jo svarbiausias tikslas yra parašyti gerą eilėraštį. Rezignavęs, jis ieško dailių raštų ir įmantrių derinių visose pasaulio apraiškose“, „J. Blekaičio poezija ir yra <...> olimpiško nesuinteresuotumo siekimas“.²⁷ A. Landsbergio nuomone, J. Blekaičio eilėraščiuose „Sirenos“, „Medžiotojas“, „galima jausti, kaip eilėrašties išsivaduoja iš savo korseto ir skamba – ir tikslus ir laisvas. Pažymėtinas ir atmosferinis „Pirmadienis“, arba „Marija“ bei „Andrius“, kuriuose be pretenzijų į pseudointelektualizmą, gražiai suderinamos tradicinės ir modernios priemonės“²⁸. Eilėraščio „Kaktusai“ leitmotyvo raiška leidžia kritikai jį palyginti su T. S. Elioto eilėraščiu „J. Alfredo Prufrocko meilės daina“:

Čia kalinio vaizdas dominuoja ir suteikia toną visam eilėraščiui, kaip Eliot garsusis danguje ištiesto vakaro palyginimas su eterizuotu pacientu ant operacinio stalo. Atrodo, jog vidiniai rimai ir aliteracijos naudojamos taip gausiai, kad suteikus eilėraščiui vientisumo bei tęstinumo, ko jis – nuolat pavojuje pasilikti nuotaikingu metaforų rinkiniu su nebeatpažįstamu pirminiu impulsu – dažnai stokoja. Be to, formai nuolat linkstant į geometrinį griežtumą, iš to besigaunant vienodumą stengiamasi pridengti visuotiniu skambumu.²⁹

J. Blekaičio poetiniame rinkinyje „Vardai dienoms ir vandenims“ A. Landsbergis sukritikavo tik eilėraštį „Tempo alla Marcia“. Jo nuomone, vaizdų montažas struktūriškai nepakankamai susietas su simboliniu metaforiniu lygmeniu, trūksta tradicinių ir modernių priemonių dermės, vidinio ritmo, kuris turėtų itin tiksliai atitikti ir perteikti norimą išreikšti emociją:

<...> ilgas eilėrašties kaip autoriaus mėginimas išsivaduoti iš savo įprastinių forminių reikalavimų. Tas monologas mylimajai, aiškiai paveiktas Pound-Eliot įtakos, yra skubiai kintančių, jausmo terišamų, vaizdų montažas. Ar čia kaltas formos naujumas ar

²⁴ Žemkalnis, Jer., „Begalinė vienuma ir *Didžioji Kryžkelė*“, in Landsbergis, *Kritika, jungianti pasaulius*, 45.

²⁵ Landsbergis, „Avangardinės apraiškos amerikiečių teatre“, 285.

²⁶ Žemkalnis, J., „Jurgio Blekaičio poetinis vardynas“, in Landsbergis, *Kritika, jungianti pasaulius*, 60.

²⁷ *Ibid.*, 61–63.

²⁸ *Ibid.*, 64.

²⁹ *Ibid.*, 63.

nesugebėjimas išlaikyti vientisą ilgą eilėrašį, bet „Tempo alla Marcia“, nors įdomus detalėmis, visumos neatlaiko.³⁰

1965 m. leidinyje „Metmenys“ publikuotame straipsnyje „Laiko linijos Algimanto Mackaus poezijoje“ A. Landsbergis toks pat nuoseklus ir negailestingas vidutiniškumui literatūroje („Šiuolaikinės poezijos žemėlapis ruoduoja dykumų vaizdais“), tačiau atkreipia dėmesį į rinkinius „Neornamentuotos kalbos generacija“, „Augintiniai“, „Chapel B“, kurie buvę paveikti modernistinio eilėraščio – poetas „įdėmiai skaitęs Eliotą“³¹. Konstatuojamas sausros motyvas, pasitelktas kūrybinio subjekto jausenai po karo aprašyti, atsekama mitinių užuominų apie karaliaus mirtį, taigi mitas A. Mackaus poezijoje funkcionuoja kaip kintantis naratyvinis konstruktas, įgaunantis naujų interpretacijų, tačiau išlaikantis savo esmines reikšmines struktūras. Randamas ir individualus lietuvių poeto sprendimas: T. S. Eliotas subjekto viltį atgimti susiejo su religija („Elioto dykuma atranda gyvastį religijos sode“³²), o A. Mackaus lyrinio subjekto dramatiškos paieškos tarpsta dabartyje, susietos su lietuviškuoju animizmu, savita dievybės transformacija (šiuo atveju kritikas pritarė A. J. Greimui, kad A. Mackaus poezijoje nesama „giliai išjausto krikščioniškojo simbolizmo“³³). Tad A. Mackaus poeziją A. Landsbergis įvertino kaip esančią arčiausiai T. S. Elioto įvardytos nusakralintos modernios būties ir absurdiškos egzistencijos (šias tendencijas kritikas taip pat įžvelgė Leonardo Andriekaus ir Antano Gustaičio poezijoje).³⁴ A. Mackus įvertintas kaip itin hermetiškas poetas, užsidarymo, tylos ir statiškumo siekiu artimas absurdo dramaturgijos atstovui S. Beckettui (eil. „Hermetiškoji daina su refrenu“). Galima teigti, kad tokia savita egzistencinė refleksija poetui leido perteikti ontologinį žmogaus neužtikrintumą ir radikalų egzistencijos trapumą.

A. Mackui modeliuojant poetinį pasaulį svarbūs cikliško laiko, sakralios erdvės ir ribinių būsenų konceptai. Šio poeto archajišką laiko sampratą A. Landsbergis per T. S. Eliotą ir J. Joyce'ą susiejo su M. Eliade'ės įvardytu modernaus subjekto siekiu sustabdyti ir atšaukti istorinį tragiškąjį laiką ir sugrąžinti amžinąją kartotę, moderniam subjektui suteikiančią prasmės vilties. A. Mackaus poezijoje perteikta moderni laiko samprata „nėra išorinio įvykio laikas, bet visos subjektyvios visatos vidinis sąmoningumas“, kai „žmonės, vietovės, likimai, laikai – susijungia į vieną „erdvinį laiką“, perteikiant simbolišką įvykių visalaikiškumą ir vienalaikiškumą.“³⁵ Sueižėjusiai individo egzistencijai poetas bando sugrąžinti būties sakralumo jauseną per cikliškumą ir rituališkumą. Ritualas literatūroje, kaip ir mitiniame mąstyme, yra vienas iš pagrindinių būdų atkurti šventumo patirtį. Pasak M. Eliade'ės, ritualas, kartojant pirmąpradžius veiksmus, jiems suteikia sakralumo matmenį.³⁶

³⁰ *Ibid.*, 64.

³¹ Landsbergis, „Laiko linijos Algimanto Mackaus poezijoje“, 69.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*, 73.

³⁴ Žr. A. Landsbergio straipsnius „Leonardo Andriekaus poezija (Jo šešiasdešimtųjų metų proga)“, „Leonardo Andriekaus „Atmink mane, Rūpintojėli“ ir recenziją „Antano Gustaičio satyrinės elegijos“ (Landsbergis, *Kritika, jungianti pasaulius*, 81–87, 93–100, 101–103).

³⁵ Landsbergis, „Laiko linijos Algimanto Mackaus poezijoje“, 73.

³⁶ Eliade, Mircea, *Šventybė ir pasaulietiškumas*. Vilnius: Mintis, 1997, 12.

A. Mackų su T. S. Eliotu, A. Landsbergio nuomone, taip pat sieja žemininkų poezijoje konstatuotas atsiribojimas nuo retorinės ornamentikos, „dailaus“, „dainuojančio“ žodžio. Tokį žodį įtarė ir iš savo eilių šlavė pokario jaunieji vokiečių poetai ir šiandienos avangardistai apskritai.³⁷ Siejančiais elementais tampa ritmas, frazės konstrukcija, pasitelktų simbolių ir metaforų lygmuo:

„Augintinių“ ar „Neornamentuotos kalbos generacijos“ struktūra – jungianti liturginius bei liaudies dainų motyvus, atonalines frazes, magiškas inkantacijas – primena moderniosios muzikos oratorijas. Tas oratorijas vienija ne melodija ar pasakojimo tęstinumas, bet simbolinės ir metaforinės dimensijos nuoseklumas.³⁸

Pratęsiant A. Landsbergio, perfrazuojančio T. S. Eliotą, mintis, ši dermė idealiam skaitytojui turėtų padėti sujungti kelis reikšmingumo sluoksnius, suvokti temų filosofiskumą, plėsti klausimų ratą ir taip dalyvauti nesibaigiančiame kultūrų ir tekstų dialoge, reflektuoti ir formuoti kolektyvinę kultūros suvokimą ir egzistencinę savimonę.

Poemos vertimo reikšmė

1954 m. sausio 14 d. laiške A. Nykai-Niliūnui A. Landsbergis rašė smalsiai laukiantis eilinio „Literatūros lankų“ numerio (paskutinio 1953-iaisais, trečiojo) pasirodymo, nes jame planuota publikuoti A. Nykos-Niliūno, kuriuo A. Landsbergis žavėjosi ir kaip vertėju, atliktą T. S. Elioto poemą vertimą. A. Landsbergis negailestingai nuoseklus ir net ironiškas, numanydamas būsimą – ypač vyriausios kartos išeivių rašytojų – reakciją į sudėtingą kūrybinį kompleksą, pagrįstą mitų struktūra, aliuzijomis į kitus literatūrinius ir filosofinius tekstus, paslėptas ir atviras citatas, parafrazes:

<...> mano smalsumas vis auga, ypač dėl <...> „Waste Land“ vertimo. Vien lietuviškai skaitančioji publika tegaus labai nedidelę tos Eliot poemos tūrio dalį, nes ji remiasi smulkiausiu istorinių ir fonetinių asociacijų tikslumu. Bet verst ją vis tiek vertėjo; aš, visa širdimi, už mėginimus pasiekti neįmanomo. <...> Bet kuriuo atveju, moderniosios poezijos siaubinamieji recenzentai turės ką cituoti.³⁹

Laiškas patvirtina, kad vertimai A. Landsbergiui buvo labai svarbūs, tad jis sveikino bandymus T. S. Elioto kūrinį išleisti lietuviškai, nors ir manė, kad tobulai jo išversti neįmanoma. Minėta, kad vertimas „Literatūros lankuose“ pasirodė kartu su T. S. Elioto esė, greičiausiai lankininkams siekiant kompleksinės elitinės vakarietiškos kūrybos ir jos konteksto atverties lietuvių kalba. Tačiau nustebino tai, kad vertėjas A. Nyka-Niliūnas pasirašė slapyvarde Ariadna Viltrakytė. Manytina, kad tikroji pavardė būtų paskatinusi platesnę ir poemą lietuvių moderniosios poezijos kontekste, ir jos vertimo refleksiją. Matyt, to tikintis,

³⁷ Landsbergis, „Laiko linijos Algimanto Mackaus poezijoje“, 76.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ „Labai laukiau parašant“. Algirdo Landsbergio laiškas Alfonsui Nykai-Niliūnui“, parengė Virginija Babonaitė-Paplauskienė, *Metai* 12 (2015), žiūrėta 2024 gruodžio 15, <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=10534>.

1967 m. poema perspausdinta JAV lietuvių vienuolių jėzuitų Čikagoje leistame religinės ir tautinės kultūros mėnesiniame žurnale „Laiškai lietuviams“⁴⁰.

Kitas poemos variantas pavadinimu „Bevaisė žemė“ lietuvių kalba pasirodė 1972-aisiais, išverstas T. Venclovos.⁴¹ A. Landsbergis, 1977 m. kovo 10 d. įvykusiame T. Venclovos literatūros vakare Niujorke tardamas įžanginį žodį, itin džiaugėsi šio kūrėjo vertimų precizika – tikslumu, lakumu ir individualumu, paminėjo, kad šalia didžiųjų George'o L. Aikeno, Cavafo, J. Joyce'o, Alfredo Jarry, W. Shakespeare'o jis išvertė ir T. S. Elioto poemą. A. Landsbergio nuomone, būtent aukšto lygio vertimai padėjo lietuvių literatūrai įsijungti į pasaulinės literatūros raidą:

Mūsų jauna literatūra šiame šimtmetyje turėjo įsiurbti įvairius literatūrinės raidos tarpsnius, skubiai suvirškinti sąjūdžius ir sroves, kuriuos kitos literatūros galėjo įsisavinti lėčiau ir patogiau. Toje ypatingoje raidoje aukšto lygio vertimai turi ypatingos svarbos. <...> Tokie vertimai tampa tautinės literatūros dalimi, išplečia jos ribas, pakelia jos standartus ir įkvepia naujus pasiekimus.⁴²

Lietuvių išeivijos kritikas savo kalboje pademonstravo, kaip aukšto lygio poetinio teksto vertimas gali būti glaudžiai susijęs su individualia kūryba ir paveikti nemažą dalį literatūros lauko: per A. Venclovos vertimus A. Landsbergis atskleidė šio kūrėjo poetinę giminystę su Henriku Radausku, A. Mackumi, A. Nyka-Niliūnu, Cz. Miłoszu. Nors egzilio rašytojas puikiai žinojo abu poemos vertimus, pats jų vertinti savo kalboje nesiėmė, paminėjo, kad „T. S. Elioto „Nevaisingosios žemės“ versiją „Metmenyse“ yra nuodugniai analizavusi Delija Valiukėnaitė, kuri konkrečiai pademonstravo jos kokybę“⁴³. Ištyrus didžiulį A. Landsbergio kritikos straipsnių, publicistinių tekstų, interviu ir apžvalgų bagažą, nepavyko aptikti šių dviejų vertimų palyginimo, nors reikia pasakyti, kad jis visada būdavo atidus bet kokio analizuojamo kūrinio vertimo kokybei.⁴⁴ Galima tik svarstyti, kodėl kritikas to nesiėmė. Galbūt pritrūko laiko fundamentaliam tyrimui, o gal jį aplenkė D. Valiukėnaitė, po poros metų nuo vertimo pasirodymo nuodugniai palyginusi T. Venclovos vertimą su originalu.⁴⁵ Galima ir dar viena tylos versija – A. Landsbergiui antrasis vertimas pasirodė geresnis nei pirmasis.⁴⁶

⁴⁰ Eliot, Thomas Stearns, „Nevaisingoji žemė“, *Laiškai lietuviams*, 1967 lapkričio 10, žiūrėta 2024 gruodžio 15, <https://www.laiskailietuviams.lt/index.php/vol-18-1967m/1967m-10-lapkritis/2673-nevaisingoji-zeme>.

⁴¹ T. S. Elioto poema „Bevaisė žemė“ („The Waste Land“, 1922), išversta iš anglų kalbos, su komentarais 1972 m. publikuota leidinyje „Pergalė“ (Nr. 1, 91–103), perspausdinta Kornelijaus Platelio sudarytoje ir 1991 m. išleistoje T. S. Elioto kūrybos knygoje „Pavasaris žiemos vidury“.

⁴² Landsbergis, Algirdas, „Tomą Venclovą pasitinkant“, in Landsbergis, *Kritika, jungianti pasaulius*, 89.

⁴³ *Ibid.*, 89.

⁴⁴ A. Landsbergis kritiškai įvertino šiuolaikinių lietuvių autorių novelių rinktinės prancūzų kalba „Des Ames dans le Brouillard“ („Sielos migloje“, 2003) vertimų kokybę. Jis buvo aktyvus knygų, išverstų į anglų kalbą ir publikuotų JAV, recenzentas, pvz., atidžiai sekė Pabaltijo dramos antologijas (1975–1985), kuriose, vadovaujant Alfredui Straumaniui, buvo publikuojamos išverstos lietuviškos, latviškos ir estiškos pjesės, vertino estų poeto Jaano Kaplinskio poezijos rinktinę „The Same Sea in Us All“, Cz. Miłoszo poezijos vertimų antologiją „Collected Poems“ ir kita.

⁴⁵ Valiukėnaitė, Delija, „Dvi bevaisės žemės: T. S. Elioto ir T. Venclovos“, *Metmenys* 29 (1975), 21–36, žiūrėta 2025 vasario 10, <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003787554-1975-Nr.29>.

⁴⁶ Vis dėlto tai nelabai tikėtina. A. Landsbergis itin vertino A. Nykos-Niliūno atliktus vertimus. Pvz., 1967 m. „Aiduo-se“ išnarstęs „Hamletą“ vertimą, jį palygino su vertimais į įvairias kalbas – Augusto Wilhelmo Schlegelio, Salvadora de Madariaga y Rojo, B. Pasternako – ir atskleidė ypatingą lietuvių vertėjo jautrumą šekspyrinės kalbos ir metrikos įvairavimui. Landsbergis, Algirdas, „Hamletas – nugalėtojas“, in Landsbergis, *Kritika, jungianti pasaulius*, 418–421.

Pridurtina, kad apie pirmąją vertimą praktiškai neužsimenama: jis paminėtas tik „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ straipsnyje apie T. S. Eliotą, tačiau vertėjas nenurodytas. Duomenų bazėje *www.lnb.lt* galima nesunkiai rasti T. Venclovos vertimą, o A. Nykos-Niliūno vertimo tarsi nė nebūtų. Jis neminimas nei D. Valiukėnaitės straipsnyje, nei K. Platelio sudarytoje ir 1991 m. publikuotoje T. S. Elioto kūrybos knygoje „Pavasaris žiemos vidury“. Platesnė poemos recepcija susijusi su antruoju vertimu, nors, pasak Donato Saukos, ir jis reflektuotas nepakankamai: „Bevaisė žemė“, daug kuo „Ulisui“ artima, iš jo ir pradinį impulsą gavusi lietuviškai skaitoma jau porą dešimtmečių (T. Venclovos vert.), bet iki šiol į mūsų literatūrinę apyvartą taip pat beveik neįtraukiama.“⁴⁷

Apibendrinimas

T. S. Elioto poemos ir jo nuostatų kūrybos atžvilgiu recepcija A. Landsbergio straipsniuose atskleidžia, kad modernioji Vakarų poezija lietuvių modernistus, ypač jaunąją išievių kartą, reikšmingai veikė. Poema, taip pat jos vertimas iškyla kaip itin svarbus vertinimo kriterijus: modernios kūrybos, atskiro kūrinio ir kūrėjo. Išieivijos rašytojo santykis su T. S. Eliotu kaip kritiku ir poetu atliepia modernybės epistemos, egzistencializmo ir absurdo dramaturgijos, avangardinės poezijos vakarietiškoji lauką ir jo kriterijus. Tiriamą lietuvių kūrėjo vietą lokaliajoje tradicijoje, išskirtinumas joje ir jo kūrybos santykis su vakarietiška kūrybos tradicija, akcentuojant lūžio momentą kaip tam tikrą trampliną į kokybiškai kitokią kūrybinę paradigmą (A. Nyka-Niliūnas, A. Mackus). Argumentuojama esamos tautinės lietuvių literatūros situacijos kritika, kad, išskyrus pavienius rašytojus, nereaguojama į pokyčius, vengiama egzodo situacijoje atsiverti egzistencinėms patirtims, naujoviškam kalbėjimui, egzistencialistiniam ir avangardiniam pasaulio kultūros kontekstui ir ieškoti savito balso. A. Landsbergis kritikos pjūvyje pasitelkia šias T. S. Elioto kategorijas: mitinį metodą, retorinės ornamentikos vengimą, montažinį vaizdų konstravimo principą, simbolinės ir metaforinės dimensijos nuoseklumą, formos precizikos, tikslumo ir lakoniškumo siekį, vidinio ritmo ir muzikalumo junginį. Poema A. Landsbergiui – tam tikras poetinis-kritinis kūrėjo erudicijos matmuo: menininkas vertinamas analizuojant ir lyginant jo poetikos ryšius su esamu lauku ir platesne tradicija – einant nuo eilėraščio atsiradimo, techninių detalių iki konteksto, sąsajų su kitais autoriais ir kūrybiniais sprendimais.

A. Landsbergio vertinimo kriterijai leidžia įžvelgti ir reikšmingas jo kaip kritiko ypatybes. Pirmiausia jam būdingas nuodugnus poetinės kūrybos proceso pažinimas, kalbos išmanymas ir struktūros supratimas. Jis yra kritikas-komparatyvistas: efektyviai pasitelkia palyginimą ir analizę, būna atidus net mažiausioms kalbos ir kūrybos smulkmenoms. Egzodo kritikui būdingas išplėtotas tradicijos jausmas, sietinas su europietiškuoju kanonu nuo seniausių laikų, itin derantis su geografiškai plačiu istorijos, kultūros ir kūrybos faktų išmanymu. Kaip meno patyrėjas, žiūrovas ir klausytojas, A. Landsbergis itin emocionalus ir pagavus. Tačiau, siekdamas nustatyti svarbiausias kūrinio ypatybes, jis stengiasi analizuoti konkrečiai

⁴⁷ Plg. Sauka, Donatas, „T. S. Eliotas ir modernybė“, *Metai* 10 (1999), žiūrėta 2025 vasario 10, <https://www.zurnalas-metai.lt/?p=2081>.

ir kuo objektyviau, atsiriboti nuo impresyvumo ir sentimentalumo, o vertindamas kultūrinių tradicijų tęstinumą ir literatūrinio amato taisykles, jas derina su naujausiais faktais.

Literatūra

- Adomavičienė, Laimutė, „Algirdo Landsbergio kritika: lietuvių–lenkų kultūrų dialogas“, *Respectus Philologicus* 35 (40) (2019), 135–144, žiūrėta 2024 lapkričio 24, <https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/12721>.
- Adomavičienė, Laimutė, „Sterilizacijos“ principas išeivių literatūros kritikoje“, *Lituanistica* 54 (3) (75) (2008), 51–58, žiūrėta 2024 lapkričio 24, <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2008~1367160890966/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.
- Alpis, Jeronimas, „Dirvonuojantys plotai ir lietuvių literatūra“, in Landsbergis, Algirdas, *Kritika, jungianti pasaulius: rinktinė*, sud. Gabija Bankauskaitė, Laimutė Adomavičienė ir Domantė Vaišvylaitė. Vilnius: Aukso žuvis, 2024, 104–112.
- Eliade, Mircea, *Šventybė ir pasaulietiškumas*. Vilnius: Mintis, 1997.
- Eliot, Thomas Stearns, „Four Quartets“, Part II: East Coker“, *Philoctetes Center*, žiūrėta 2024 gruodžio 15, <http://philoctetes.org/documents/Eliot%20Poems.pdf>.
- Eliot, Thomas Stearns, „Nevaisingoji žemė“, *Laiškai lietuviams*, 1967 lapkričio 10, 410–413, žiūrėta 2024 gruodžio 15, <https://www.laiskailietuviams.lt/index.php/vol-18-1967m/1967m-10-lapkritis/2673-nevaisingoji-zeme>.
- Eliot, Thomas Stearns, „Nevaisingoji žemė“, *Literatūros lankai* 3 (1953), 6–9.
- Eliot, Thomas Stearns, „Tradicija ir individualinis talentas“, *Literatūros lankai* 3 (1953), 17.
- Eliot, Thomas Stearns, *Pavasaris žiemos vidury*, sud. Kornelijus Platelis. Vilnius: Vaga, 1991.
- Jamet, Pierre, „Modernist Concerns and Greek and Latin Culture: Thomas S. Eliot's Mythical Method in Thomas C. Wolfe's Novels“, *Dialogues d'histoire ancienne*, 2015, t. 41, No. 1, žiūrėta 2024 gruodžio 15, <https://shs.cairn.info/journal-dialogues-d-histoire-ancienne-2015-1-page-229?lang=en&tab=texte-integral>.
- Karmalavičius, Ramutis, *Žvilgsnis į „Žvilgsnius“ (1946–1948)*. Kaunas: Naujasis lankas, 2004.
- Kristeva, Julia, *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. Oxford: Blackwell, 1980.
- „Labai lauksiu parašant“. Algirdo Landsbergio laiškas Alfonsui Nykai-Niliūnui“, parengė Virginija Babonaitė-Paplauskienė, *Metai* 12 (2015), žiūrėta 2024 gruodžio 15, <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=10534>.
- Landsbergis, Algirdas, „Avangardinės apraiškos amerikiečių teatre“, in Landsbergis, Algirdas, *Kritika, jungianti pasaulius: rinktinė*, sud. Gabija Bankauskaitė, Laimutė Adomavičienė ir Domantė Vaišvylaitė. Vilnius: Aukso žuvis, 2024, 274–290.
- Landsbergis, Algirdas, „Avangardizmas Lietuvos scenoje“, in Landsbergis, Algirdas, *Kritika, jungianti pasaulius: rinktinė*, sud. Gabija Bankauskaitė, Laimutė Adomavičienė ir Domantė Vaišvylaitė. Vilnius: Aukso žuvis, 2024, 295–306.
- Landsbergis, Algirdas, „Hamletas – nugalėtojas“, in Landsbergis, Algirdas, *Kritika, jungianti pasaulius: rinktinė*, sud. Gabija Bankauskaitė, Laimutė Adomavičienė ir Domantė Vaišvylaitė. Vilnius: Aukso žuvis, 2024, 418–421.
- Landsbergis, Algirdas, „Katės ir Vasara – fantazija scenoje“, in Landsbergis, Algirdas, *Kritika, jungianti pasaulius: rinktinė*, sud. Gabija Bankauskaitė, Laimutė Adomavičienė ir Domantė Vaišvylaitė. Vilnius: Aukso žuvis, 2024, 377–381.

- Landsbergis, Algirdas, „Laiko linijos Algimanto Mackaus poezijoje“, in Landsbergis, Algirdas, *Kritika, jungianti pasaulius: rinktinė*, sud. Gabija Bankauskaitė, Laimutė Adomavičienė ir Domantė Vaišvylaitė. Vilnius: Aukso žuvis, 2024, 68–79.
- Landsbergis, Algirdas, „Tomą Venclovą pasitinkant“, in Landsbergis, Algirdas, *Kritika, jungianti pasaulius: rinktinė*, sud. Gabija Bankauskaitė, Laimutė Adomavičienė ir Domantė Vaišvylaitė. Vilnius: Aukso žuvis, 2024, 88–91.
- Sauka, Donatas, „T. S. Eliotas ir modernybė“, *Metai* 10 (1999), žiūrėta 2025 vasario 10, <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=2081>.
- Valiukėnaitė, Delija, „Dvi bevaisės žemės: T. S. Elioto ir T. Venclovos“, *Metmenys* 29 (1975), 21–36, žiūrėta 2025 vasario 10, <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003787554-1975-Nr.29>.
- Žemkalnis, J., „Jurgio Blekaičio poetinis vardynas“, in Landsbergis, Algirdas, *Kritika, jungianti pasaulius: rinktinė*, sud. Gabija Bankauskaitė, Laimutė Adomavičienė ir Domantė Vaišvylaitė. Vilnius: Aukso žuvis, 2024, 60–64.
- Žemkalnis, Jer., „Bėgalinė vienuka ir *Didžioji Kryžkelė*“, in Landsbergis, Algirdas, *Kritika, jungianti pasaulius: rinktinė*, sud. Gabija Bankauskaitė, Laimutė Adomavičienė ir Domantė Vaišvylaitė. Vilnius: Aukso žuvis, 2024, 39–50.
- Žemkalnis, Jeronimas, „Tragiškojo sugrįžimo poezija“, in Landsbergis, Algirdas, *Kritika, jungianti pasaulius: rinktinė*, sud. Gabija Bankauskaitė, Laimutė Adomavičienė ir Domantė Vaišvylaitė. Vilnius: Aukso žuvis, 2024, 50–60.

Gabija BANKAUSKAITĖ
Vilnius University, Lithuania

THOMAS STEARNS ELIOT AS READ BY ALGIRDAS LANDSBERGIS

Summary. Literary criticism holds significant importance both within Lithuania and in its diaspora, yet the discipline remains undervalued. This article explores the literary and critical influences that shaped the perspectives of diaspora writer Algirdas Jeronimas Landsbergis (1924–2004), examining his impact, particularly on younger generations of Lithuanian emigrant authors. Among the most influential literary figures for Landsbergis was Thomas Stearns Eliot, an acclaimed poet, critic, and playwright of English-American descent. This article investigates why Eliot’s seminal poem, *The Waste Land* (1922), held special appeal for Landsbergis, by analysing its relevance and legacy for modern Lithuanian poetry in exile. It further considers how the poem influenced Landsbergis’s criteria for assessing Lithuanian diaspora poetry. Within the framework of Eliot’s reception, the discussion highlights Landsbergis’s intellectual alignment with Lithuanian modernists – critics and poets alike. Additionally, the analysis of translations of Eliot’s poem by Alfonsas Nyka-Niliūnas (1953) and Tomas Venclova (1972) provides insights into Landsbergis’s literary views and underscores the broader significance of translating international literary works into Lithuanian. Ultimately, the examination of Landsbergis’s critical engagement with Eliot’s poetry reveals defining characteristics of his evaluative approach.

Keywords: literary criticism, diaspora, Algirdas Landsbergis, Thomas Stearns Eliot, modern poetry, translation.

Domantė VAIŠVYLAITĖ
Vilniaus universitetas

Ankstyvoji Algirdo Landsbergio novelistika: mitinio laiko ir erdvės dermė

Santrauka. Straipsnyje pasitelkiant mitopoetinį metodą analizuojami trys ankstyvieji Algirdo Landsbergio prozos tekstai: „Antroji kalnų grandinė“ (1947), „Paskutinioji diena“ (1948) ir „Nakties dugnu“ (1949). Tyrimo tikslas – remiantis Mircea’os Eliade’ės teorija atskleisti, kaip mitinio laiko ir erdvės vaizdiniai padeda autoriui struktūruoti kūrinių pasaulėvaizdį ir perteikti veikėjų egzistencines patirtis. Siekiama analizuoti individualius autoriaus mitopoetinius pasaulio formacijos principus – laiką ir erdvę, kuriais artikuliuojama egzistencinė įtampa tarp tikrovės ribų ir mito galimybių, formuojama poetinė tikrovės vizija, jungianti retrospekciją, transcendentinę įtampą ir metafizinę aplinkos išgyvenimą.

Raktažodžiai: Algirdas Landsbergis, novelistika, mitopoetika, mitas, laikas, erdvė.

Įvadas

Algirdo Landsbergio (1924–2004) – rašytojo, dramaturgo, dėstytojo, kritiko ir redaktoriaus – meninis pasaulėvaizdis neretai atveria mitologinių ir teologinių diskursų prasminius kodus, apima apokalipsės, amžinybės, laikinumo, transcendentinės patirties koncepcijas. Šių įvaizdžių ir simbolių sąveikoje skleidžiasi XX a. žmogiškosios sąmonės fragmentacija ir naujosios realybės priėmimo gėla: dar 1944 m. A. Landsbergis paliko Lietuvą dėl sovietų okupacijos grėsmės, emigravo į Vokietiją, gyveno DP stovyklose ir vylėsi galėsiantis sugrįžti. 1949 m. persikėlė į Jungtines Amerikos Valstijas ir ten praleido visą savo gyvenimą. 1947 m. autoriaus novelistikoje ima skleistis anapusybę įprasminančios dabarties, mitinių simbolių, teologinės pasaulio sampratos, praėjusio laiko retrospekcijos

plotmė, stebimas siekis formuoti naują gyvenimo erdvę, mielesnę ir artimesnę nei ta, kurioje gyvenama. Šiuo laikotarpiu A. Landsbergio tekstuose keliama metafiziniai būties klausimai, trokštama sužinoti, kas laukia anapus, kokia prasmė to, kas jau išgyventa, išryškėja egzistencinė moderniojo pasaulio ir mitologijos priešprieša: mitopoetinės recepcijos lygmeniu atsiveria sudėtingų veikėjų pasaulėvaizdžių konceptas, vystosi išskirtinė savimonė, randamas kelias į konkretesnę ir tikresnę mistinės patirties išgyvenimo perspektyvą.

1947 m. „Žvilgsniuose“ pasirodė pirmoji A. Landsbergio novelė pavadinimu „Antroji kalnų grandinė“. Tuomet jis parašė ir kasmet publikavo dar po vieną: „Paskutinioji diena“ išėjo 1948 m., „Nakties dugnu“ – 1949 m. Kitos autoriaus novelės publikacijos skaitytojams tenka laukti dvejus metus – „Karveliai virš stogų“ pasaulį išvydo 1951 m., A. Landsbergiui jau gyvenant Amerikoje. 1956 m. autorius taip pat išleido novelės „Nakties dugnu“ redakciją pavadinimu „Veidas aštriais žandikauliais“, tačiau jau pasirinko kitokią kūrybinę perspektyvą, prasminį dėmenį, modifikavo daugumą pirminių raiškos bruožų.

Pirmosios trys autoriaus novelės skiriasi nuo likusios jo novelistikos – jų prasminis laukas sufleruoja bendrą kūrybinę idėją. Čia išskirtinai aktualizuojamas mitinės pasaulėjautos erdvėvaizdis, vandens elementas, teopoetiniai ir mitopoetiniai motyvai, pastebimi vienodi kūrinio pasaulio konstravimo principai. Ketvirtoji A. Landsbergio novelė „Karveliai virš stogų“, kaip ir kitos, vėliau išėjusios novelės arba pirmųjų variantų redakcijos, neburi šias tris siejančių bruožų ir pasižymi kitais temos bei raiškos aspektais. Dėl šios priežasties straipsnyje analizuojama tyrimo medžiaga – A. Landsbergio ankstyvoji novelistika: „Antroji kalnų grandinė“ (1947), „Paskutinioji diena“ (1948) ir „Nakties dugnu“ (1949).

Straipsnyje siekiama ištirti A. Landsbergio novelių konceptualumą ir daugiareikšmiškumą mitopoetiniu aspektu. Dėmesys skiriamas mitopoetiniams erdvės ir laiko dėmenims, aptariami transcendentinės būties vaizdavimo modusai.

Iš tiriamų A. Landsbergio novelių dvi jau buvo nagrinėtos. Laimutės Adomavičienės straipsnyje „Pasaulis po karo Algirdo Landsbergio ir Antano Škėmos novelėse“ (2017) aptariami „Nakties dugnu“ pirmasis ir antrasis, 1956 metų, variantai, išskiriami pokyčiai, meninės kalbos raiška, pakitę novelės veiksmo fragmentai, tuomet naujesnioji redakcija lyginama su A. Škėmos novele „Nakties tyla“. Ingridos Ruchlevičienės „Vakarietiškosios kultūros apsupty“ (2005) kaip A. Landsbergio ankstyvosios novelistikos atitikmuo aptartas „Antrosios kalnų grandinės“ pasaulėvaizdis. Novelė „Paskutinioji diena“ iki šiol nebuvo nagrinėta.

Ankstyvoji A. Landsbergio novelistika straipsnyje tiriama mitopoetiniu aspektu, leidžiančiu interpretuoti ir atskleisti simbolių reikšmę, motyvų raišką ir jų tarpusavio sąveiką. Kaip teorine mitologinio pasaulėvaizdžio ir būdingųjų motyvų atrama šiame darbe remiamasi Mircea'os Eliade'ės teorijomis. Išskiriamos jo darbuose aprašomos „šventumo“, „amžinosios kartotės“, „mitologinio simbolio“, „centro“ sąvokos, jomis remiamasi aptariant A. Landsbergio novelių erdvėvaizdį ir būdinguosius mitologinius dėmenis. Analizei pasitelkiami veikalai „Šventybė ir pasaulietiškas“ (1997) ir „Amžinojo sugrįžimo mitas: archetipai ir kartotė“ (1996).

Mitopoetinė tyrimo prieiga: mitas ir literatūra

Kaip sąvoka, „mitas“ lietuvių literatūros tyrimų lauke yra laikomas pasaulio ir žmogaus gyvenimo esminių struktūrų vaizdiniu, kuriame įvairūs daiktai ar reiškiniai simbolizuoja konkrečios tautos fundamentalius gyvenimo ir būties principus.¹ Gintauto Mažeikio teigimu, senovės civilizacijose mitinė kūryba visada buvo skirta ne tik pasaulio sandarai aiškinti, bet kartu atliko ir estetinę funkciją, puoselėjo žmonių fantaziją ir tikėjimą metafiziniais dalykais.² Mitiniai pasakojimai apie pasaulio sandarą aiškino natūralią jų pasaulio tvarką, kaip viskas, kas gyva ir negyva, privalo atlikti savo funkciją ir įgyvendinti savo egzistencinį tikslą.³ Žmogaus pasaulyje ir jo raiškos sferose dievai ir mitinės būtybės gali reikšti būdą bei poreikį išreikšti pasaulio prasmę ir žmonijos suvokimą.⁴ Kitaip tariant, mitologija niekada nėra tik pasakojimų apie antgamtinius vyksmus samplaika – tai ir ideologinė struktūra, išreikšta literatūrine forma.⁵

Poeto ir teologijos profesoriaus Amoso Niveno Wilderio teigimu, priežastis, kodėl mitiniai motyvai ir simboliai tokie svarbūs, yra ta, kad „žmogaus prigimtyje egzistuoja gilus impulsas orientuotis nežinomybėje vaizdiniais, vaizduotės dramatinėmis ir pasakojimais“⁶. Tai ypač aktualu nežinomybės laikotarpiu, stresą sukeliančiose, traumuojančiose situacijose, nes sąmonė mituose ieško stabilios atramos ir užuovėjos nuo sunkiai suvokiamos tikrovės. Pasak Northropo Frye'aus, literatūrinių mitinių vaizdinių plotmė neapsiriboja tik religine raiška – tai, kas dabar vadinama menine kūryba, gyvuoja ir laikosi ant mitopoetinės regos pagrindo.⁷ Todėl mitas gali būti įkūnijamas moderniais pavidalais, pasitelkiant šiandienos pasaulyje plačiai suprantamas ir paveikias priemones, o autoriaus gebėjimas kurti remiantis tikslingu archaizavimu ir senovinių tekstų bei jų motyvų įtraukimu rodo stiprią kūrybinę sąmonę.⁸

Mitą laikant fundamentalios prigimties reiškiniu, atsiveria galimybė gilintis į pamatinės literatūroje atpažįstamas struktūras, pasikartojančius aspektus, menančius ir apimančius svarbiausius žmonijos raidos etapus ir prigimtines kūrybinio įkvėpimo plotmes. Religijotyrininko ir filosofo M. Eliadė's teigimu⁹, mituose atgimstantys pasakojimai yra žmonių elgesio modeliai, suteikiantys gyvenimui prasmės ir vertės bei šifruojantys amžinuosius klausimus, pirmąsias prigimtines pilnatvę, religinio laiko patirtį ir patenkinantys poreikį atskleisti ar suprasti pamatinės kosmoso paslaptis. Anot autoriaus, kiekvienas simbolis, vaizdiny, objektas, taigi, ir mintys, jausmai, situacijos, veiksmai, turi savo

¹ Ališauskas, Vytautas et al., *Religijotyros žodynas*. Vilnius: Mintis, 1991, 254.

² Mažeikis, Gintautas, *Propaganda ir simbolinis mąstymas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010, 107.

³ *Ibid.*

⁴ Greimas, Algirdas Julius, „Apie atsitikimus vadinamuosiuose humanitariniuose moksluose: Georges'o Dumézilio teksto analizė“, iš prancūzų kalbos vertė Saulius Žukas ir Marius Daškus, in *Mitologija šiandien: antologija*, sud. Algirdas Julius Greimas ir Teresa Mary Keane. Vilnius: Baltos lankos, 1996, 11–49.

⁵ *Ibid.*

⁶ Wilder, Amos Niven, *Theopoetic. Theology and the Religious Imagination*. Philadelphia: Fortress Press, 1976, 74.

⁷ Frye, Northrop, *The Great Code. The Bible and Literature*. Markham, Ont.: Penguin Books, 1990, 200.

⁸ *Ibid.*, 200–223.

⁹ Mircea, Eliade, *Amžinojo sugrįžimo mitas: archetipai ir kartotė*. Vilnius: Mintis, 1996, 8.

archetipinį modelį – bendruomenės ir kiekvieno jos nario sąmonėje glūdinčią nepaaiškinamą visuotinę pasaulio ir tikrovės sampratą.¹⁰

M. Eliadė's teorijose religijos yra laikomos pirmapradžiais mitų šaltiniais, o laiko ir erdvės atžvilgiu nutolusių kultūrų žmonių veikimas, manoma, rymo ant to paties pagrindo kaip ir šiuolaikinio žmogaus realybė.¹¹ M. Eliadė'ei priskirtina prasmiškai nevienalytės pasaulio erdvės samprata, „pirminė patirtis“, kuri nustato struktūrinį individo ir bendruomenės pasaulį – su sakraliniu centru, vertybinėmis orientacijomis ir periferija.¹² Tad šventasis erdvės tęstinumas ne atskleidžiamas per teorinio pobūdžio spekuliacijas, o išreiškiamas kaip priešreliginė patirtis, kuri išgyvenama dar iki bet kokio pasaulio apmąstymo.¹³

Kartojimas, M. Eliadė's manymu, yra svarbiausias mitų archetipinių struktūrų aspektas, darantis įtaką jų susidarymui ir nuolat formuojantis jų prasminį klotį.¹⁴ Todėl žmogaus sąmonei didžiausią reikšmę turi tai, kas sakralu ir drauge kosmogoniška: „Veiksmas įgauna prasmę, realumą tik tada, jei atkartoja kokį nors pirmapradį veiksmą.“¹⁵ Tad šiuolaikinis žmogus jaučia pagundą dalyvauti amžinajame kosmogonijos pakartojime, kūrybiniame akte¹⁶, o mitai įtraukia archajinę praeitį ir dabartį į nenutrūkstamą tiesioginį bendradarbiavimą.¹⁷

Svarbu pabrėžti, kad mitopoetika apima ne tik pavienes konkrečių tekstų sąsajas, bet ir patį mitopoetinį pasaulio modelį, mitologinę erdvę, išreiškiamą simbolių sistema, ir kitas poetines teksto kategorijas: „meno ir literatūros srityje mitopoetinės sąmonės veikimas, neįsisąmonintas mitologinių struktūrų atkūrimas išsaugo savo reikšmę, nepaisant, atrodytų, visiškos istorinio-buitinio naratyvumo pergalės.“¹⁸ Tad transcendentinė būtis, metafizinio pasaulio apraiškos literatūroje ne turėtų būti aiškinamos visumos aptarimu, o greičiau atsiskleisti per būdingų įvaizdžių simboliką, mito schemą, stilių, herojų išgyvenimus, pasikartojančių reikšmių paieškas. Remiantis šiomis idėjomis, kūrinys suprantamas kaip intertekstualus tekstas, kurio atskirų simbolių raiška įkūnija esmines pasaulėvokos ašis: transcendentinio pojūčio ir realybės santykį, metafizinio pasaulio apraiškas kasdienybėje, amžinojo pasikartojimo temą, anapusinės būties erdvę, laiko tėkmę. Vadovaujantis šiuo požiūriu į tekstą, svarbūs tampa ne tik mitinė simboliką turintys siužeto motyvai, parafrazės, bet ir paties autoriaus kuriamos mitinės erdvės struktūros.

Baigiant aptarti mitopoetinę tyrimo perspektyvą, galima užsiminti ir apie A. Landsbergio gyvenimo aplinkybių sąsają su galimu polinkiu į mitologijos raišką jo kūryboje: Vyngantas Šiuokščius¹⁹ mitologizavimą literatūroje įvardija kaip vieną iš būdų pasakyti tai, apie ką

¹⁰ *Ibid.*, 8–9.

¹¹ Beresnevičius, Gintaras, „Mircea Eliade: gyvenimas ir kūryba“, in Eliade, *Amžinojo sugrįžimo mitas*, 1996, viii.

¹² Ališauskas, Vytautas, „Mitologija ir politika: Vilniaus įkūrimo mitas kaip politinis pasakojimas“, *Senoji Lietuvos literatūra* 37 (2014), 22–23.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Eliade, *Amžinojo sugrįžimo mitas*, 8–9.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Frye, *The Great Code. The Bible and Literature*, 60.

¹⁸ Eliade, *Amžinojo sugrįžimo mitas*, 45–46.

¹⁹ Šiuokščius, Vyngantas, *Mitopoetika lietuvių prozoje: tekstų interpretacija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, 11.

tuomet nebuvo galima kalbėti. Į pasaulį, žmogų, vertybes anuomet pradėta dažniau žvelgti per mito prizmę, taigi atsirado mitopoetika grindžiama proza – alternatyvus tikrovės vaizdavimas, kuris šiandien laikomas literatūrinės brandos požymiu, nes mitas bei istorija imti tapatinti semantinėmis paralelėmis, mitologiniais (ar literatūriniais) simboliais bei motyvais.²⁰ Todėl analizuojant mitus reikšmingas ir socialinis, politinis, kultūrinis kontekstas, galintis atverti mitų raiškos ir naratyvo formacijos aplinkybes.

Mitinis novelių klotas: mito erdvė

1944 m., gresiant sovietų okupacijai, A. Landsbergis ir jo šeimos nariai emigravo iš Lietuvos. Vis dėlto išvykimas nepadėjo išvengti būsimų negandų – netrukus autorius buvo suimtas ir prievarta įdarbintas vokiečių karo aviacijos fabrike. Po karo jis atsidūrė DP stovykloje, kurioje patyrė badą, sunkų darbą, nepriteklių, karo padarinių siaubus. Gyvendamas perkeltųjų asmenų stovykloje, A. Landsbergis aktyviai studijavo, rašė, kūrė, vertė, mokytojavo lietuvių gimnazijose, tačiau šie metai paveikė jo kūrybinę mintį ir būsimas literatūrines temas, o prisiminimai apie DP, karą ir nuasmeninimą išliko nuolatinė jo veikėjų priešistorės dalis. Šio laikotarpio išgyvenimai įamžinti trijose novelėse: „Antroji kalnų grandinė“, „Paskutinioji diena“ ir „Nakties dugnu“. Publikavęs paskutiniąją novelę, A. Landsbergis tais pačiais metais paliko Vokietiją ir persikėlė į JAV.

Prieš pradėdamas šių novelių analizę būtina paminėti, kad visoms joms būdinga skirtinga temos plėtotė. „Antrojoje kalnų grandinėje“ pasakojama profesoriaus, gyvenančio DP stovykloje Vokietijoje, istorija, kurio kasdienę buitį įprasmina tik tikėjimas antgamte. Gimtadienio proga profesoriaus draugai sumano iškrėsti jam pokštą ir paprašo jauną vaikina papasakoti Kvietkui pramanytą susidūrimą su vandeniais ir undinėmis. Sumanymas turįs protagonistui padovanoti nepamirštamą patirtį ir atitraukti nuo DP kasdienybės. Novelėje „Nakties dugnu“ buvęs kareivis apmąsto savo dabaties beprasmybę iš išgyvento karo perspektyvos. Jis vaizduojamas neseniai sutiktos moters, skatinančios jį eiti į kambarį, glėbyje. Kildami viešbučio laiptais jie sutinka tris kunigus, sužadinančius protagonistą Kęstučio siekį ieškoti atsakymų į jam nerimą keliančius būties klausimus. Novelėje keliama Dievo žiaurumo, būties beprasmybės klausimas, o praeities retrospekcijose veriasi visai kitas pasaulis, patirtas greta draugo, sutikto karo lauke ir įkvėpusio jam tikėti viltimi ir rytojumi, kurio šiam mirus Kęstutis nebeįaučia. „Paskutiniosios dienos“ istorija veriasi formatu laiško, kurį iš butelio ištraukia ant laivo denio prieplaukoje gulintis vyras. Laiške užrašyta pasaulio pabaigos istorija ir sienų dažytojo susidūrimas su didžiausiais visuomenės menininkais. Paskutinę gyvenimo dieną vyras patenka į vieną garsiausių Niujorko aukštuomenės klubų, jame stebi visuomenės susiskaidymą ir supranta laiko trapumą, būties laikinumą. Kompaniją jam palaiko angelas, aiškinantis pamatinius šio ir kito pasaulio dėsnius.

Nepaisant temų skirtumų, bendra kūrybinė novelių jungtis juntama per erdvės formavimo ir mitinio laiko tėkmės raišką. Šie motyvai į ankstyvąją A. Landsbergio kūrybą įneša

²⁰ *Ibid.*

visai naujų kontekstinių prasmų, įtraukia į dinamišką bei gyvą novelių pasaulį, kuriame reprezentuojami gyvenimo eigos poliai ir prasminės įvykių sąsajos svarba. Analizę tikslin-ga pradėti nuo mitinės erdvės, autoriui teikiančios struktūrinį pasakojimo pagrindą ir vei-kiančios kaip vienas svarbiausių naratyvinių elementų, per kurį artikuliuojamos pagrindi-nės egzistencinės įtampos. Novelių erdvė ne tik konstruoja vidines veikėjų būsenas, bet ir perteikia kolektyvines bei individualias sampratas, išplečiančias kūrinių prasminį lauką. Ypač reikšminga vandens simbolika, žyminti perėjimą tarp gyvenimo ir mirties, praeities ir dabarties, savojo ir svetimo pasaulio: per vandens elementą erdvė A. Landsbergio nove-lėse įgauna metafizinę dimensiją ir tampa universalia struktūra, kurioje telkiasi dvasinių išgyvenimų ir tapatybės refleksijos plotmės.

A. Landsbergio žmogus jaučia skirtumą tarp šventybės ir pasaulietiskumo, todėl gali justti artėjančią nežemišką patirtį, laukiančius anapusinės būties išgyvenimus. Tokią veikė-jo jauseną paprastai išduoda jo aplinkoje išreikšti mitiniai motyvai, pasikeičiantis erdvinis pasaulėvaizdis ar vietų aprašymai. M. Eliade'ės teigimu, taip yra todėl, kad tam tikri simbo-liai bei jų naudojimas kūryboje gali perteikti tokį tikrovės modalumą ir tokią pasaulio struktūrą, kuri nepasiekiamą tiesiogine patirtimi.²¹ Ne bet koks pasaulio reiškiny s gali įkū-nyti anapusbės reikšminę plotmę, todėl paprastai jos nešėjais tampa gamtos objektai, ku-rie patys gali perteikti tiek kosmologinio vyksmo, tiek anapusbės konceptą. Vanduo yra būtent toks simbolis – tiesiogiai susijęs su anapusine patirtimi, mitinio laiko tėkme ir ją reprezentuojantis.

Mitopoetiniu aspektu vanduo yra visko pradžia, pirmapradžio chaoso šaltinis, pradinė būties būseną. Mitiniuose kontekstuose įprasta vandenį sieti su pradžios vaizdiniu, susikū-rimo procesu: M. Eliade'ės²² teigimu, vanduo yra galingas pradžios simbolis, todėl nulemia erdvinio pasaulėvaizdžio kūrimą kaip istorijos pradžią žymintį veiksmą. Pradėdami veikti, tiriamųjų novelių veikėjai junta transcendentiskai gyvą aplinką, pasaulio, kuriame egzis-tuoja, vienybę, išreikštą nenutrūkstamu ir visa jungiančiu bangavimu. Kitaip tariant, vaiz-duodamas aplinkos nulemtą veikėjo patirtį, A. Landsbergis renkasi vandens įvaizdžius, siekia perteikti vandeniui priskiriamą erdvės pajautą. Kūrinių pradžioje protagonistai arba veikia prie vandens, arba jų egzistencija, veiksmas, pojūčiai aiškinami vandens vaizdiniais, o aplinkinis pasaulis vaizduojamas kaip šio atitikmuo ar pratęsimas. „Antrojoje kalnų grandinėje“ profesorius Kvietkus jaučia aplinkos pokytį, būsimą įvykį sufleruoja pakitusi atmosfera, vandens motyvu išreikšta transcendentinės apraiškos pajauta: „Pakalnės puši-mis nušnarėjo drebulys, kurio *banga, nuplovusi*“²³ Bavarijos miestelį, atsimušę į stovyklos tvorą ir jo kijas.“²⁴; „*Atplaukė* tolimi balsai, lyg tarp jų ir Kvietkaus *plūduriuotų didžiulis ežeras*.“²⁵; „Jis *yrėsi* pirmyn, ryškiai atsimušdamas prieblandoj išdūlėjusių pastatų ir

²¹ Eliade, Mircea, „Methodological Remarks on the Study of Religious Symbolism“, in *The History of Religions: Essays in Methodology*, eds. Mircea Eliade and Joseph M. Kitagawa. Chicago: University of Chicago Press, 1959, 82.

²² *Ibid.*, 92.

²³ Kursyvas čia ir toliau – straipsnio autorės.

²⁴ Landsbergis, Algirdas, *Modernioji lietuvių egzilio proza: A. Landsbergis, J. Mekas, A. Mekas, L. Lėtas*, sud. Dalia Kuizininė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 24.

²⁵ *Ibid.*, 25.

dangaus fone.²⁶ „Jis atsargiai pakėlė susmukusio vyriškio galvą, lyg tai būtų brangenybė, kurią jam vienam išplovė prieblandos potvynis.“²⁷ Esminė cituotų kūrinio vietų paradigma tampa savita erdvės pojūčio, potyrio vaizdavimo prieiga. Fizinis veikėjų santykis su vandeniu arba buvimas šalia vandens kūnų nėra esminė novelių raiškos ypatybė – ją nustelbia patiriamąją veikėjų dabartį konstituojantys vandens įvaizdžiai, kuriais perteikiama autentiška erdvės pajauta. Novelėje taip pat minima, kad profesorius svajoja užkopti į antrąją kalnų grandinę, kuri, kaip paaiškinama tekste, yra virš kalnų pakibusių kamuolinių debesų atspindys. „Atspindžio“ sąvokos išryškinimas tampa pirmąja nuoroda į visai kitą egzistencinę plotmę – poreikį patirti kažką už esamosios egzistencijos ribų, kažką tokio, kas šiame pasaulyje gali būti išreikšta ar sutikta tik kitos tikrovės atspindžio pavidalu. Atspindys taip pat sietinas su „vandens“ sąvoka ir dažnai yra laikomas sinoniminės reikšmės mitiniu įvaizdžiu.

„Paskutiniosios dienos“ istorija pradedama ant upės kranto: „*Pakrantės* dangoraižiuose besikaitalioja šviesų keturkampiai *mirgėjo upės paviršiu*, paversdami ją šlapia ir *siūbuojančia* šviesos reklama. Juokingai maži *garlaivėliai* suposi įbedę nosis krantinėn: *lyg vėžliukai* į motinos šarvus.“²⁸; „Ant kraštinio *garlaivėlio* denio gulėjo žmogus. Jis buvo išmetęs vieną kitą ir, kai snaudulio *banga* stipriau *užtvindydavo* jo galvą, jis tikėdavo gulęs ant *upėj betelkšančio banginio* liežuvio.“²⁹ Tas pats būdas formuoti mitinę aplinką per vandens elementą pasitelktas ir novelėje „Nakties dugnu“, kurios pradžioje aprašoma aistros apimta nepažįstamųjų pora: „Vėjo siūbuojamas žibintas *išsėmdavo* juos iš tamsos, kaip du nakties *krekenus*, ir vėl *panerdavo*.“³⁰; „Žingsnių aidas užkliūdavo vijoklius, *nušniurendavo* jais *vandens* atsidavimu ir dingdavo.“³¹ Vaizduojamai novelių erdvei būdinga autentiška raiška, kurios pamatu tampa jusliškas vaizdavimo būdas, grindžiamas vandens įvaizdžiais, priskiriamais ne tik pačiam vandeniui, bet ir su juo nesusijusiems aplinkos elementams. Pavadinimas „Nakties dugnu“ mitinę kūrinio plotmę taip pat susieja su vandeniu: naktis yra vandens telkinys, kurio dugne, pačiame giliausiame taške, vystosi kūrinio eiga. Šiose autoriaus novelėse vanduo yra tikroviškumo ir anapusiškumo jungtis, o tam pasirenkama magiškuoju paslaptینگumu alsuojanti erdvė – vaizdai šio stebėtojo regėjimo lauke plaukia, banguoja, telkiasi kaip vanduo. Kadangi per jį kuriamas novelės pasaulis, perteikiama erdvė, vanduo tampa ypatingu pirmapradžiu objektu.

Paminėtina, kad novelėse vanduo, kaip įprasta cikliškumą, nuolatinumą simbolizuojantiems motyvams, atliepia abu pasaulio susikūrimo polius – neigiamą ir teigiamą. Tad šalia susikūrimo, pradžios stoja ir pražūtis, pavojus, pabaiga – vandens simbolio raiškoje pradžia ir pabaiga esti vienyje, naikinimas ir kūryba neįmanomi vienas be kito. „Antrojoje kalnų grandinėje“ ši dinamika atsiskleidžia mitinio ritualo prasminėje dominantėje – susidūrimas su vandeniais, undinėmis yra priartėjimas prie pavojaus, susidūrimas su mirtimi, neišvengiama grėsmė. Patekimas į ritualinę plotmę pateikiamas per vandens simbolio

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*, 42.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Ibid.*, 54.

³¹ *Ibid.*

prasminį lauką: „Įvairiaspalvės šviesos kaitaliojosi krisdamos nuo lubų ir *banguodamos* kūnų sąmyšy.“³²; „Jų kimūs balsai, stiklinės muzikos *ošimas raibuliavo* lyg milžiniškam *akvariume*.“³³; „Aš nešokau pagal ją, aš *plaukiau*.“³⁴ Šiame prasminiame lauke vanduo yra gyvasties ir energijos elementas. Vis dėlto vandens ritualo centre randasi vyras juodu apsiaustu, kurio buvimas persmelkia visus nakties dalyvius baime. Tai – amžinosios baimės ir grėsmės įkūnijimas, šalia kūrybos, gyvybės stojanti mirtis ir pražūtis, grasinanti protagonisto gyvybei: „Žmonių smegenų kampeliuose prisiglaudžia keistos, beformės mintys, svajonės, vaizdai, kurių niekad nepasiekia jų akių šviesa. Ar tu manai, kad jie kantriai tūno tenais? Ne, naktimis jie iššliaužia laukan, ir tada aš jų valdovas. Jie šoka man.“³⁵

Novelėje „Nakties dugnu“ su vandens kaip pabaigos ir mirties simbolio prasmine įžvalga siejasi veikėjams reikšmingų vietų aprašymai. Karo lauką Kęstutis Juodaitis prisimena kaip pragarą ir pasakoja apie nuolatinę mirties, kančios ir pabaigos reginį. Šį pragarą protagonistas regi drėgną ir klampų.³⁶ Praeitais vaizdai novelėje attraukti ūkanos, garuojančio rūko, prie kūno prilipusios šlapios karininko uniformos, ore pakibusios drėgmės ir iš dangaus nenutrūkstamai lyjančio lietaus vaizdinio.³⁷ Kalbėdamas su kunigais, veikėjas pabrėžia, kad šiandien jis sotus, o jo drabužiai sausi. Šie išgyvenimai sukuria dabarties ir užsimiršti neleidžiančios praeities atskirtį. Vis dėlto, suguldamas su svetima moterimi, Kęstutis, pats nežinodamas, išduoda draugą. Tai nužymi į erdvę vėl įsiveržiančio vandens motyvas: „Vėjas užavo *banguodamas* tylos paviršių“³⁸, „Jis užčiuopė *drėgną sieną*“³⁹, žymintis praėjusios eros pabaigą ir sugrįžimą į turėtą draugystę. Labai svarbu dar kartą pabrėžti erdvės vaizdavimo prieigą, kurios pagrindu pasirenkamas vandens elementas. Vandens įvaizdžius, jo pajauta grįstą veikėjo patirtį konstituoja būtent vandens elementui priskiriami apibūdinimai, kuriantys autentišką mitinės erdvės patyrimo suvoktį.

„Paskutiniojoje dienoje“ vandens kaip pabaigos simbolio prasminis laukas akivaizdus. Miesto grietinėlės klubas, kuriame ir rutuliojasi dauguma novelės įvykių, – aukščiausio pastato miesto centre viršūnėje įsikūrusi kavinė „Mėlynasis povas“. Čia galėtų būti atpažįstamas Babelio bokšto motyvas – puikybės apimtų miesto gyventojų stiebimasis į padanges, savęs sudievinimas, egzistavimas aukščiau už paprastus miesto gyventojus. A. Landsbergio dailininkas susipažįsta su septyniais miesto menininkų ir garsenybių pasaulio atstovais; pabrėžiami tokie jų asmenybių bruožai: rajumas, gašlumas, tuštybė, žemiškų turtų bei šlovės potraukis. Įdomu, kad pražūtingo nuodėmingumo vaizdinį perteikia būtent septyni skirtingi veikėjai, ir taip A. Landsbergis žmogiškais paveikslais iliustruoja septynias mirtinas nuodėmes – ydų sąrašą, sudarytą VI amžiuje, remiantis popiežiumi Grigaliumi I⁴⁰: puikybę, gobšumą, pavydą, rūstumą, gašlumą, rajumą, tingumą.

³² *Ibid.*, 30.

³³ *Ibid.*

³⁴ *Ibid.*, 31.

³⁵ *Ibid.*, 41.

³⁶ *Ibid.*, 57.

³⁷ *Ibid.*, 58.

³⁸ *Ibid.*, 61.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Tucker, Shawn, *The Virtues and Vices in the Arts: A Sourcebook*. Salem: Cascade Books, 2015, 10–21.

Susidūrimą su žmogiškosios civilizacijos nuosmukiu nutraukia žinia apie artėjančią pasaulio pabaigą. Vanduo novelėje tampa naikintoju, pabaigos nešėju ir civilizacijos griovėju: „Vandens purslai aptaškė jo veidą ir jis dar matė, kaip vandens veidrody lūžta ir byra dangoraižių eiseną, tas vaizdas, sukaupęs savyje mūsų civilizacijos plieninę didybę ir galinumą. Atrodė, lyg tolima ranka būtų įmetusi vandenin kažką didelio kaip pasaulis, gal net didesnį už jį.“⁴¹ Kaip mitinis simbolis, vanduo novelėse vaizduoja tvarkos suardymą, grįžimą į chaosą, begalybę, pradžią. Būdamas gyvybės davėjas ir sergėtojas, vanduo įkvepia būti ir kartu ją atima, kuria ir įgauna galią sugriauti.

Šiose A. Landsbergio novelėse vanduo yra pirmapradis kosmogoninis elementas su dvilype prasme: žymi pereinamąjį laikotarpį, naują pradžią, artėjančius išgyvenimus, bet siejasi ir su pabaiga, mirtimi, pavojumi. Novelėse jis taip pat sujungia pagrindines kūrybinės erdvės sandaros plotmes (pavyzdžiui, orą ir žemę: oras, vėjas, debesis *atplaukia*, erdvė *plūsta* lyg banga, *banguoja*, *raibuliuoja* lyg vandens paviršius), žymi ciklo prasidėjimą ir artėjančią jo pabaigą, apibrėžia esminius veikėjų išgyvenimus (transcendentinius potyrius, susidūrimus su mirtimi, esminius, daug lemiančius pasirinkimus). Pabrėžtina, kad mitinės erdvės vaizdinys formuojamas per jos patyrimo plotmę, nusakomą vandens elementui priskiriamų įvaizdžių raiška. Vandens potyrio, pajautos metafora kuriama šio simbolinius modusus perkeliant erdvės objektams: šviesos, garsų sklaidai, aplinkos patyrimo apibūdinimams, kito žmogaus vaizdavimo paradigmai. Mitinis pasaulis A. Landsbergio erdvės aprašymuose atrodo lengvai pasiekiamas, o mitinis pojūtis yra lygiavertė kasdienės realybės dalis, gyvenimo komponentas. Novelėse gyva žmogaus sąmonė per vandens apraiškas suvokia tikrovės daugiapusiškumą, ima jausti nekasdienės patirties perspektyvą, nujaučia artėjančią išgyvenimą. Mitinis patyrimas veikėjams leidžia atpažinti amžinąsias visuotines prasmes, išlaisvina iš kasdienio nerimo gnaužtų, persmelkia erdvės ir laiko patyrimu, jausmu ir vaizduote.

Mitinio laiko tėkmė

A. Landsbergio novelėse itin svarbus vaidmuo tenka ir mitinio laiko raiškai. Laikas šiuose tekstuose yra prasminis elementas, kuriuo kuriama amžinybės, cikliškumo ir nenutrūkstamo tęstinumo dimensija. Jis nėra linijinis, veikiau – simbolinis, talpinantis tiek praeities, tiek dabarties išgyvenimus, atveriantis erdvę egzistencinei refleksijai. Veikėjų santykis su laiku novelėse grindžiamas refleksyviu savęs situavimu istorinių ir egzistencinių patirčių tėkmėje. Laikas čia suvokiamas ne kaip chronologinė įvykių seka, o kaip prasminė struktūra, kurioje individuali patirtis įgauna reikšmę (kolektyvinę, bendruomeninę, individualią). Tokia laiko konceptualizacija pagrindžia minėtą naratyvinėmis vaizdavimo struktūromis grįstą erdvę, kurioje įvykiai įgyja simbolinę vertę, o jų tarpusavio sąsajos išryškina žmogaus buvimo pasaulyje prasmės paieškas.

Pasak M. Eliadė's, „žmogus gyvena dviejų rūšių laike, iš jų svarbesnis šventasis laikas, <...> pasireiškiantis kaip apsuikinis, grįžtamas ir atsikartojantis, savotiškas amžinas mitinis

⁴¹ Landsbergis, *Modernioji lietuvių egzilio proza*, 52.

esamasis laikas⁴². Vandens elementas nužymi ir A. Landsbergio novelių laiko dualumą, įžengimą ir išžengimą iš mitinės plotmės, kuri pavaldi saviems laiko dėsniams. Mitinis laikas skirtas potyriui ir sąmonės transformacijai, o tikrovės laikui priskirtina raiška ir refleksija. Dviejų laiko matmenų skirtis leidžia dar kartą identifikuoti ir pagrindines įvykių prasmines paraleles. Skirtumas tarp švento ir rutininio laiko A. Landsbergio novelėse tas, kad mitinis laikas vaizduojamas gyvas, cikliškas (dažnai – banguojantis, užplūstantis ar besisukantis vandens verpetuose), o jo atėjimas, artėjimas beveik ritualinis, dažnai pavaizduotas ypač kūniškai: „Saulė iš lėto kraujavo, artindamasi prie kalnų viršūnių. Pakalnės pušimis nušnarėjo drebulyš <...>. Pilna aidų žemė darėsi vis trapesnė. Atrodė, lyg visur virpėjo paslėpti gongai.“⁴³; „Laiptų turėklai šliejosi šilti ir aprasoję, lyg rankos pirty. <...> Laiptai šėlo ir girgždėjo – sena armonika – susitraukdami, išsikvėpdami, pakrypdami.“⁴⁴, o tikrovės – sustingęs vietoje, stovintis, negyvas, užpildytas negyvų daiktų: „<...> jie grįžo į tą patį kambarį su vaizdu į kalnus <...>, padalintą skara, kuri prieš valandėlę įtariamai šlamėjo. Bet dabar jame degė šviesa. Baigta su pustoniais, pusšėšėliais ir užuominomis. <...>, kaip ant operacijos stalo.“⁴⁵; „Įtempimas atslūgo. Paslapties rūkas išsisklaidė <...>.“⁴⁶; „Žemė pasviro, tartum pakirstas medis, su naktim, vynuogynais ir geležine lova. Jos nuogybė subaltavo kambary kaip šilta kreida.“⁴⁷ Mitinio laiko artėjimą, pradžią novelėse tematizuoja intensyvus stebimos aplinkos, erdvės kūniškumas, sudarantis erdvėje juntamos, patiriamos gyvybės įspūdį. Stebimos erdvės laiko gyvastį A. Landsbergio novelėse žymi laiko tėkmės įvaizdžiai, kuriuos simbolizuoja nenutrūkstamas gyvybės cikliškumas, perkeliamas mite atgimstantiems tikrovės objektams.

Paminėtina, kad tiriamosiose A. Landsbergio novelėse tikrovės laikui skiriama mažiau dėmesio nei transcendentiniam. Erdvės pokytis visada subtilus ir labiau nujaučiamas, neakivaizdus. Sąmonės transformacijos šaltiniu tampa esamo ir tolimo laiko priešprieša. Veikėjo santykis su laiku taip pat niekada nėra vienalytis. Harmoningoje erdvėje išnyksta laiko skirtys, paros laikai susilieja vienumon, ir laikas tampa tik numanomas, nujaučiamas iš aplinkos aprašymų bei tvyrančios atmosferos. Mitiniam laikui šiuose tekstuose būdingas chaosas ir stichiškumas – veikėjai čia tampa nuolatinio vyksmo dalimi ir įsilieja į dinamišką būtį. Šiuose kūrybiniuose pasauliuose išryškėja „pradžios laiko“ sąvoka: „<...> iš visų ciklų, kaip pirmapradis, pavyzdinis, labiausiai sakralinis buvo išskiriamas pasaulio (pradžios – pabaigos) ciklas“⁴⁸, o sakralinio laiko plotmėje visuomet esti ir pradžios–pabaigos laiko akimirka – svarbiausios transcendentinės patirties taškas, atveriantis vartus į įvykių prasminio lauko klodą. Tiriamuosiuose kūriniuose kertinis įvykis, pagrindinis, viską keičiantis ir negrįžtamas veiksmas įvyksta vidurnaktį arba vidury nakties: novelėje „Nakties dugnu“ netyčinės draugo išdavystės vyksmo laikas – kai „buvo pati naktis“⁴⁹, „Antrojoje

⁴² Eliade, *Amžinojo sugrįžimo mitas*, 49.

⁴³ Landsbergis, *Modernioji lietuvių egzilio proza*, 24.

⁴⁴ *Ibid.*, 55.

⁴⁵ *Ibid.*, 37.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ *Ibid.*, 61.

⁴⁸ Eliade, *Šventybė ir pasaulietiškas*, 49.

⁴⁹ Landsbergis, *Modernioji lietuvių egzilio proza*, 61.

kalnų grandinėje“ galimybė su mitiniu jūros būtybių pasauliu susidurti atsiveria vidurnaktį: „Linksmi žmogeliai, galvojau aš, šoka vidurnaktį.“⁵⁰ o „Paskutiniojoje dienoje“ tuo pačiu metu ateina pasaulio pabaiga: „<...> lygiai dvyliktą jis pajuto kažką, kas buvo nei trenksmas, nei smūgis, nei didelė glamonė“⁵¹. Remiantis M. Eliade'ės teorija, mitiniuose pasauliuose išskiriamas centro (bambos, ašies) motyvas. Šis elementas traktuojamas kaip įprastai atskirų šventybės ir tikrovės plotmių jungtis. Chaotiškoje erdvėje išskiriamas taškas tampa jos centru ir gali būti laikomas dangiškosios tvarkos simboliu.⁵² Tad vidurnaktis (turint omenyje, kad jis žymi būtent centrinę naktinio laiko trukmės tašką) žymi šiapusės egzistencijos ir anapusbės sankirtą, įkūnija mitologinės plotmės laiko ašį. Žinoma, centrą gali simbolizuoti ne tik konkretus laikas. Pavyzdžiui, novelėje „Paskutinioji diena“ „Mėlynojo povo“ kavinė, kurioje išpranašaujama modernaus pasaulio dienų pabaiga, stovi pačiame miesto centre ir įkūnija tas pačias amžinybės ir chaoso, dangiškosios tvarkos reikšmes kaip ir vidurnaktis.

Laikas šiose novelėse atlieka mitinės patirties ir kasdienės tikrovės skirties funkciją. Jis įgyvendina ir mitologizuoja svarbiausius novelių vyksmo momentus, išskiria kertines patirtis, atspindi anapusinę būtį. Vidurnaktį nutinkantis įvykis taip pat žymi negrįžtamo pokyčio tašką, viską keičiančią jėgų dinamiką, pasikeičiantį novelės prasminį klodą. Dvyliktą valandą A. Landsbergio novelės veikėjai peržengia tam tikrą egzistencinę ribą ir patiria moralinę transformaciją: atgimsta, susiduria su mirtimi, patiria gyvenimą keičiančias akimirkas. Mitinis laikas vaizduojamas per jo patyrimo prizmę, kurią žymi erdvės gyvybingumas, nubundanti aplinka ir vandens elementas, leidžiantis autoriui konstitutiškai svarbiausius veikėjo transcendentinio išgyvenimo modusus.

Apibendrinant straipsnio išvalgas pabrėžtina, kad, rašant šias tris noveles, A. Landsbergiui ypač rūpėjo egzistenciniai klausimai: išdavystės (Dievas išduoda žmogų, žmogus išduoda žmogų), būties prasmės, mirtino žmonijos ydingumo ir pasaulio pabaigos. Tiriamosiose A. Landsbergio novelėse vaizduojamas į kasdienybės akimirką įsiterpiantis anapusinės būties patyrimas, peraugantis į visos žmonijos pojūčių ir išgyvenimų konceptą, amžinųjų vertybių atsikartojimą laike. Novelėse pasireiškiančiam mitiniam A. Landsbergio novelių pasaulėvaizdžiui visų pirma priklauso erdvės ir laiko sferos. Pasaulėvaizdis čia perteikiamas vandens elemento motyvu, o laikas skyla į dvi – tikrovės ir anapusbės – perspektyvas, dažnai atspindimas dabarties ir praeities laiko. Praeitis autoriaus tekstuose figūruoja kaip mitiškoji plotmė, o kertinį, svarbiausią, negrįžtamo pokyčio momentą įkūnija vidurnakčio laikas. Mitinis erdvėvaizdis tiriamosiose novelėse glaudžiai siejasi su intuityviu pojūčiu, aplinkinio pasaulio išgyvenimu, šventybės, mitiškumo pajauta ir yra perteikiamas vandens motyvo raiška, nukeliančia į kosmologinę visa ko susikūrimo pradžią.

Mitologinis erdvėvaizdis minėtose novelėse figūruoja kaip įprastos būties pratęsimas, prasmės kūrimo elementas. Pagrindinius veikėjus vienija poreikis išsilaisvinti iš tikrovės gniaužtų ir pažvelgti už kasdienybės ribų. Keliami filosofiniai klausimai, tačiau atsakymo paieškos netampa svarbiausiu herojų tikslu, tvyro neišsprendžiamos vidinės gėlos

⁵⁰ *Ibid.*, 28.

⁵¹ *Ibid.*, 58.

⁵² Eliade, *Šventybė ir pasaulietiškasumas*, 21.

nuojauta. Šios novelės figūruoja kaip autoriaus žvilgsnis į žmoniją ir žmogiškąją sąmonę, tikrovę, kurios neužtenka siekiant suvokti XX a. žmogaus siaubą ir nerimą. A. Landsbergio herojai negeba įsivietinti, nepriklauso vietoms, kuriose veikiama, su jomis juos sieja tik erdvės potyris, persmelkiantis visą žmogiškąją egzistenciją. Tiriamosios novelės A. Landsbergio kūrybos visumoje žymi perėjimo, neužtikrintumo ir ieškojimo laikotarpį, siekį rasti stabilumo amžinosiose konstrukcijose, laiko tėkmėje, būties nelaikiškume. Manytina, kad, formuodamas savo mitinį erdvėvaizdį, jis remiasi pagrindiniais mitologiniais dėmenimis ir taip ieško būdų įamžinti žmogiškąją neramumą laikotarpio patirtį, kuri neišreiškiamą paprastais ir kasdieniškais pasaulio aprašymais.

Išvados

Ankstyvosios A. Landsbergio novelistikos sandaroje mitinis laikas ir erdvė funkcionuoja kaip semantiškai ir struktūriškai reikšmingi naratyviniai elementai. Šios dvi dimensijos ne tik apibrėžia kūrybinio pasaulio ribas, bet ir įgalina egzistencinių reikšmių artikuliaciją: erdvė tampa simboliniu psichologinių būsenų kismo modusu, o laikas atliepia kuriamojo pasaulio ciklišumą ir retrospektyvumą. Vandens motyvui, pasikartojančiam visoje trijose novelėse, būdingas metafizinis krūvis, leidžiantis atsekti naratyve slypintį ontologinį nuolatinio tapsmo principą. Tokia raiška suponuoja ne vien subjektyvią mito patirtį, bet ir platesnį mitopoetinį modelį, kuriame žmogaus egzistencija įrašoma į archajišką, amžinai atsinaujinantį kosmologinį pasakojimą. Analizuotos novelės atskleidžia autoriaus tendenciją formuoti sakralizuotą kūrinio plotmę, kurioje laikas ir erdvė tampa transcendentinių suvokčių ir patirčių projekcija. Manytina, kad A. Landsbergis sąmoningai konstruoja tokį novelės pasaulį, kuriame mitinis mąstymas tampa neatskiriamas nuo moderniosios sąmonės refleksijų. Laikas ir erdvė čia įgyja ne tik prasminį, bet ir epistemologinį statusą: jie leidžia ne tiek atsakyti į klausimus apie žmogaus vietą pasaulyje, kiek formuluoti juos iš naujo, atveriant gilesnius sąmonės, atminties ir būties sluoksnius.

Literatūra

- Ališauskas, Vytautas et al., *Religijotyros žodynas*. Vilnius: Mintis, 1991.
- Beresnevičius, Gintaras, „Mircea Eliade: gyvenimas ir kūryba“, in Eliade, Mircea, *Amžinojo sugrįžimo mitas: archetipai ir kartotė*. Vilnius: Mintis, 1996, vii–xx.
- Eliade, Mircea, *Amžinojo sugrįžimo mitas: archetipai ir kartotė*. Vilnius: Mintis, 1996.
- Eliade, Mircea, „Methodological Remarks on the Study of Religious Symbolism“, in *The History of Religions: Essays in Methodology*, eds. Mircea Eliade and Joseph M. Kitagawa. Chicago: University of Chicago Press, 1959, 86–108.
- Eliade, Mircea, *Šventybė ir pasaulietiškasumas*. Vilnius: Mintis, 1997.
- Frye, Northrop, *The Great Code. The Bible and Literature*. Markham, Ont.: Penguin Books, 1990.

- Greimas, Algirdas Julius, „Apie atsitikimus vadinamuosiuose humanitariniuose moksluose: Georges'o Dumézilio teksto analizė“, iš prancūzų kalbos vertė Saulius Žukas ir Marius Daškus, in *Mitologija šiandien: antologija*, sud. Algirdas Julius Greimas ir Teresa Mary Keane. Vilnius: Baltos lankos, 1996, 11–49.
- Mažeikis, Gintautas, *Propaganda ir simbolinis mąstymas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010.
- Šiukščius, Vygantas, *Mitopoetika lietuvių prozoje: tekstų interpretacija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.
- Tucker, Shawn, *The Virtues and Vices in the Arts: A Sourcebook*. Salem: Cascade Books, 2015.
- Wilder, Amos Niven, *Theopoetic. Theology and the Religious Imagination*. Philadelphia: Fortress Press, 1976.

Šaltinis

- Landsbergis, Algirdas, *Modernioji lietuvių egzilio proza: A. Landsbergis, J. Mekas, A. Mekas, L. Lėtas*, sud. Dalia Kuizininė. Vilnius: Versus aureus, 2006.

Domantė VAIŠVYLAITĖ

Vilnius University, Lithuania

ALGIRDAS LANDSBERGIS'S EARLY SHORT STORIES: THE HARMONY OF MYTHICAL TIME AND SPACE

Summary. The article analyses three early prose texts by Algirdas Landsbergis – *Antroji kalnų grandinė* (*The Second Mountain Chain*) (1947), *Paskutinioji diena* (*The Last Day*) (1948) and *Nakties dugnu* (*At the Bottom of the Night*) (1949) – using a mythopoetic method. Mircea Eliade's theory is used to reveal how the mythical images of time and space help the author to structure the world-view of the works and to convey the existential experiences of the characters. The aim is to analyze the author's individual mythopoetic principles of world formation – time and space – which articulate the existential tension between the limits of reality and the possibilities of myth, and form a poetic vision of reality that combines retrospection, transcendental tension, and metaphysical experience of the environment.

Keywords: Algirdas Landsbergis, novelist, mythopoetics, myth, time, space.

Gintarė NAVAKAUSKAITĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Praeities refleksijos Dalios Staponkutės, Akvilinos Cicėnaitės ir Vaivos Rykštaitės romanuose

Santrauka. Šiuolaikinėje (e)migrantų prozoje individualios patirtys atsiskleidžia globalių iššūkių fone, autobiografiškumą keičia įvairių istorijos ir kultūros realių sankirtų refleksijos, daugėja kūrinių, kuriuose permąstoma sovietinė ir posovietinė praeitis. Šiame straipsnyje nagrinėjama, kokios (e)migrantinės patirtys vaizduojamos Dalios Staponkutės paralelinių istorijų romane „Vivat regina!“, bei analizuojama, kokias individualias ir kolektyvines patirtis atspindi praeities refleksijos Vaivos Rykštaitės romane „Lizos butas“ ir Akvilinos Cicėnaitės romane „Tylos istorija“. Straipsnyje atskleidžiama, kad paralelinių istorijų romano forma sudaro galimybę aktualizuoti tris skirtingas (e)migracines patirtis, kurios ryškina transnacionalų veikimą ir skirtingą emigracinio tapsmo greitį. Sovietinės, posovietinės ir tragiškos istorinės praeities refleksijose akcentuojamas (po)atminties ir užmaršties susikryžiuojimas bei trauminės patirtys.

Raktažodžiai: šiuolaikinė (e)migrantų proza, atmintis, užmarštis, transnacionalumas, (po)sovietinė praeitis.

Įvadas

Per pastarąjį dešimtmetį lietuvių (e)migrantų literatūros lauke, kuriame dominuoja moterys autorės, galima pastebėti tiek tematikos, tiek žanro pokyčių. Tapatybės problematikos bei adaptacijos svetimoje šalyje temos tebeegzistuoja, bet nebėra taip labai akcentuojamos. Tebepopuliarūs (ne)sėkmių naratyvai, autoterapiniai (Vilmos Kavos, Erikos Umbrasaitės knygų) ir meilės (Jolitos Herlyn, Linos Ever) romanai. Tačiau vis dažniau iškyla nestabilumo, globalaus pasaulio iššūkių temos (Valdo Papievio „Ėko“ (2021), Akvilinos

Cicėnaitės „Anglų kalbos žodynas“ (2023)), įvairių kultūros ir istorijos realiųjų sankirtų (Dalia Staponkutė „Vivat regina!“ (2024)), sovietinės ir posovietinės, tragiškos istorinės praeities refleksijos (Juttos Noak „Raudonos pelytės“ (2017), A. Cicėnaitės „Tylos istorija“ (2017), Vaivos Rykštaitės „Lizos butas“ (2020)). Pažymėtina, kad kai kurie autoriai savo kūryboje (e)migrantinę patirtį išryškina jau ne autobiografiškuose tekstuose, o kurdami fikcinius veikėjus ar literatūriškai vaizduodami istorines asmenybes (D. Staponkutės naujausias romanas). Dominuojantis romano žanras fragmentuojasi: atsiranda koliažinių dvikalbių romanų (Vaivos Grainytės „Rožės ir bulvės“¹ (2022)), alegorinių pasakojimų (V. Papievio „Ėko“ (2021)²), paralelinių istorijų romanų (D. Staponkutės „Vivat regina!“), daugėja novelių knygų (J. Noak „Violetinė suknelė“, 2024), toliau eksperimentuojama jungiant įvairiažanrius tekstus (Paulinos Pukytės „Lubinas ir seradėlė“, 2021).

Pernai pasirodęs D. Staponkutės romanas „Vivat regina!“ sulaukė Lietuvos skaitytojų susidomėjimo, bet dar nebuvo analizuotas literatūrologų tyrimuose. Naujausias autorės romanas skiriasi nuo ankstesnių jos kūrinių – autobiografiškų eseistikos rinkinių. Paralelinių istorijų romane vaizduojamos dviejų valdovių – Kipro karalienės Kotrynos Kornaro ir LDK kunigaikštienės bei Lenkijos karalienės Barbaros Radvilaitės – gyvenimo istorijos. Anot autorės, per šias dvi herojes „atsiskleidžia vienas bendras Europos paribių likimas, praeitis ir dabartis“³. Visgi, straipsnio autorės nuomone, D. Staponkutės romane itin reikšminga įvairių (e)migracinių patirčių tematika.

Lietuvių (e)migrantų prozoje daugėja kūrinių, kuriuose permąstoma sovietinė ir posovietinė praeitis. Pažymėtina, kad pastaroji – posovietinė – praeitis įvairiose medijose vis dažniau ne tik reflektuojama, bet ir romantizuojama kaip išsilaisvinimo euforijos, permainų, atsivėrusių galimybių, tautos tapatybės konstravimo metas. Sovietinės, posovietinės ir tragiškos istorinės praeities refleksijose aktualizuojamos trauminės patirtys, (po)atmintis ir užmarštis, jų susikryžavimas, kartais – nostalgiški prisiminimai ir sentimentalios jausenos. Šiuolaikinės lietuvių (e)migrantų literatūros kontekste tokių refleksijų pavyzdžiai yra A. Cicėnaitės romanas „Tylos istorija“ (2017) ir V. Rykštaitės romanas „Lizos butas“ (2020).

Romano „Lizos butas“ centre – pirmojo Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio fone bręstanti asmenybė, kartu išryškinama atminties, nostalgijos ir užmaršties tematika. Viešojoje erdvėje galima rasti šios knygos apžvalgų, tačiau (e)migrantų literatūros kontekste knyga nebuvo nagrinėta. A. Cicėnaitės romane „Tylos istorija“ per keturių vienos šeimos moterų perspektyvą atskleidžiamas Lietuvos istorinis kontekstas. Kūrinyje reikšminga tylos metafora ir kultūrinės bei individualios trauminės patirtys, kurios analizuotos jaunųjų

¹ Keblių nuspresti, ar V. Grainytės kūrybą galima priskirti (e)migrantų literatūros laukui. Autorė gyvena Lietuvoje, bet daug keliauja po pasaulį su operos „Saulė ir jūra“ gastrolėmis. Knygą „Rožės ir bulvės“ kūrėja rašė migruodama tarp dviejų erdvių – Lietuvos ir Kanados. Romano veikėjas Deivis, su partneriu gyvenantis Kanadoje, yra autorės *alter ego*.

² Viešojoje erdvėje V. Papievio knyga „Ėko“ dažnai apibūdinama kaip romanas, tačiau, šio straipsnio autorės nuomone, toks įvardijimas netikslus – kūrinys galėtų būti vadinamas apysaka arba alegoriniu pasakojimu.

³ Staponkutė, Dalia, *Vivat regina!* Vilnius: Apostrofa, 2024, 445.

literatūrologų darbuose.⁴ Ši autorės knyga, kaip pažymi rašytoja Sandra Bernotaitė, „buvo sutikta kone visiškai tyla“⁵; galima svarstyti, kad tai nulėmė pasirinkta „neegzotiška tema“.

Straipsnyje analizuojami D. Staponkutės, A. Cicėnaitės ir V. Rykštaitės romanai. Pasirinktų šaltinių analize siekiama išsiaiškinti, kokios (e)migrantinės patirtys vaizduojamos paralelinių istorijų romane, taip pat kokias individualias ir kolektyvines patirtis atspindi praeities refleksijos naujausioje lietuvių (e)migrantų prozoje.

Metodologija

(E)migrantų literatūros tyrimuose gana dažnai remiamasi pokolonijine teorija, hibridiškumo modeliu ir trečiosios erdvės konceptu, kurį išplėtojo literatūros tyrinėtojas Homi K. Bhabha. Tačiau tarpinės erdvės konceptą ir jo taikymą literatūrologai neretai kritikuoja, ypač turėdami omenyje šiuolaikinę (e)migrantų literatūrą. Steno Pultzo Moslundo nuomone, apskritai nėra jokio pastovaus tapatumo ir jam priešingos identiteto fragmentacijos (hibridiškumo): yra skirtingi hibridiškumo tipai, kuriuos sudaro greičio skalė, t. y. didelis tapsmo greitis (išcentrinė jėga) ir lėtesnis tapsmo greitis (įcentrinė jėga).⁶ Anot Dalios Satkauskytės, būtent lėtas tapsmo greitis atspindi šiuolaikinėje lietuvių diasporos kūryboje, nes emigracinį tapsmą lėtina vyraujantis tėvynės ilgesys, svetimumo jausmas arba tokiuose tekstuose apskritai sunku pastebėti emigranto statusą, nes tapatinamasi tik su kilmės vieta. Taip pat reikšmingas dėmuo yra tai, kad lietuvių (e)migrantų literatūra teberašoma lietuviškai ir labai dažnai orientuojantis būtent į Lietuvos skaitytojus.⁷

Prof. Eglė Kačkutė, akcentuodama XXI a. ekonominių migrantų kontekstą, kuriame randasi ir (e)migrantų kūryba, siūlo vartoti sociologijoje jau įsitvirtinusius terminus „transnacionalumas“ ir „transmigrantai“. „Esminis transnacionalumo elementas yra transmigrantų (sic) dalyvavimo gimtojoje ir priimančioje visuomenėse daugialypiškumas.“⁸ Transnacionalizmo teorinė prieiga kvestionuoja išvykusiųjų integracija ir asimiliacija naujoje visuomenėje grįstas migracijos teorijas bei siūlo „imigranto“ sąvoką keisti į „transmigranto“ – taip akcentuojamas šiuolaikinių migrantų gebėjimas vienu metu palaikyti įvairialypius ryšius su keliomis visuomenėmis.⁹ Šiuolaikinėje lietuvių (e)migrantų kūryboje (pvz., V. Papievio, A. Cicėnaitės ir kitų) nebėra itin akcentuojamas „čia“ ir „ten“ kontrastas, „namai“ gali būti susikuriami keliuose skirtingose, valstybių sienomis atskirtose vietose,

⁴ Pavyzdžiui, Gintarės Lukoševičienės magistro baigiamajame darbe ir Arinos Valuckaitės bakalauro baigiamajame darbe.

⁵ Bernotaitė, Sandra, „Trečiosios vertės gimimas Akvilinos Cicėnaitės romane „Anglų kalbos žodynas“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (2022), 201.

⁶ Moslund, Sten Pultz, *Migration Literature and Hybridity: The Different Speeds of Transcultural Changes*. London: Palgrave Macmillan, 2010.

⁷ Satkauskytė, Dalia, „Lėtas tarpkultūrinis tapsmas“ ir jo vertės naujausioje lietuvių emigrantų literatūroje“, *Žmogus ir žodis* 2 (2012).

⁸ Kačkutė, Eglė, „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Bernardinai*, 2013 gruodžio 28, žiūrėta 2025 sausio 23, www.bernardinai.lt/2013-12-28-egle-kackute-apie-kulturini-ne-priklausyma/.

⁹ Daukšas, Darius, „Namai „čia“ ir „ten“: namų konstravimo sampratos (lietuviškoje) migracijoje“, *Lituanistica* 3 (2021).

o kartais apskritai atsisakoma kategoriško namų „įvietinimo“ (pvz., A. Cicėnaitės romane „Anglų kalbos žodynas“ minima būsena *homefree*): „Šiuolaikiniai nomadai, transmigrantai turi daug namų ir tampa benamiais daugybę kartų. Jie nebesijaučia išvietinti, laiko savo buvimą svetur ar galimybę bastytis po pasaulį privilegijuota padėtimi.“¹⁰

Kadangi lietuvių (e)migrantų literatūros lauke daugėja praeities refleksijų, straipsnyje romanų analizei pasitelkti Aleidos Assmann atminties ir užmaršties bei Marianos Hirsch poatminties teoriniai konceptai. A. Assmann yra išskyrusi keturias atminties formas (individualiąją, socialinę, politinę ir kultūrinę), bet tyrimuose dažniausiai remiamasi dviem – individualia ir kolektyvine, kurios nuolat sąveikauja ir susikerta.¹¹ Pvz., individuali (ir dažnai trauminė) patirtis gali tapti svaria kolektyvinės atminties dalimi. Grožinėje literatūroje egzistuoja daugybė užrašytų asmeninių trauminių patirčių, nulemtų istorinio laiko. Visgi šiuolaikinėje literatūroje šias patirtis dažnai perteikia jau ne patyrusieji jas tiesiogiai, o jų palikuonys, vadinamoji antroji (kartais – ir trečioji) karta. Jaunesniajai kartai perduotą atmintį Marianne Hirsch apibrėžia kaip poatmintį. Profesorė ją sieja su atminties perkūrimu (ne atkūrimu) pasitelkiant kūrybą, projekciją, vaizduotę. Nuo „atminties“ ir „poatminties“ sąvokų neatsiejama „užmaršties“ sąvoka. Anot A. Assmann, nederėtų atminties ir užmaršties laikyti absoliučiomis priešybėmis, verčiau „analizuoti, kaip jos susikryžiuoja, kaip uždengia viena kitą“¹².

A. Assmann apibrėžia septynias užmaršties formas: 1) *automatinė* (kartų kaita, materialinis atsinaujinimas); 2) *išsaugančioji* (pvz., archyvuose saugomi visuomenei neaktualūs rašytiniai tekstai); 3) *selektyvioji* (filtruoja perteklinę informaciją, kad atmintyje išsaugotume esminius dalykus); 4) *baudžiamoji arba represyvioji* (dažniausiai pasitelkiama totalitarinių režimų); 5) *ginamoji* – sauganti nusikaltėlius; 6) *konstruktyvioji* (kai nususukama nuo praeities, stengiamasi pradėti gyventi nauju būdu); 7) *terapinė* (į praeitį atsigręžiama siekiant atsikratyti slegiančios trauminės naštos). Pasirinktuose analizuoti romanuose (V. Rykštaitės ir A. Cicėnaitės) bene ryškiausiai atsispindi automatinė, konstruktyvioji ir terapinė užmaršties formos.

(E)migrantinė patirtis paralelinių istorijų romane

Pernai pasirodęs D. Staponkutės paralelinių istorijų romanas „Vivat regina!“ gerokai skiriasi nuo ankstesnių autorės kūrinių. Debiutiniame esė rinkinyje „Lietumi prieš saulę“ (2007) nagrinėjama gyvenimo tarp Lietuvos ir Kipro tema, gvildinamas santykis su gimtąja kalba, taip pat tapatybės problematika. Antroji autorės knyga „Iš dviejų renkuosi trečią: mano mažoji odisėja“ (2014) – irgi esė rinkinys, kuriame tęsiama dviejų skirtingų kraštų refleksija, per mišrios šeimos vaizdavimą aktualizuojama duali tapatybė, išryškinama trečioji erdvė, kuri pasireiškia kaip dvasinė būsena.

¹⁰ Laurušaitė, Laura, *Literatūra, mobilumas, imago: lietuvių ir latvių XXI a. (e)migracijos patirtys*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, 296.

¹¹ Assmann, Aleida, 2006, „Memory, Individual and Collective“, in Goodin, Robert ir Tilly, Charles (eds.), *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford, New York: Oxford University Press, 210–224.

¹² Assmann, Aleida, *Užmaršties formos*. Vilnius: Kultūros barai, 2021, 13.

Naujausia rašytojos knyga pirmiausia išsiskiria žanru kaip paralelinių istorijų romanas. Šis romano įvardijimas siejamas su graikų filosofo Plutarcho rašytais paralelinėmis graikų ir romėnų biografijomis. Anot autorės, šio žanro įvardijimo nereikėtų gretinti su istoriniu romanu: „Tai integraliai gyvenimiška, dokumentiška ir liūdna knyga, ir jei kas nors ieško pa-ra-le-lių su istoriniu romanu *per se*, nelabai atras.“¹³ Užsienio autorių tyrimuose paralelinių istorijų romanas apibūdinamas kaip pasakojimas, kuriame pateikiamos kelios siužeto linijos arba kelių skirtingų veikėjų istorijos. Iš pažiūros skirtingas istorijas tarpusavyje susieja bendra tema, įvykis ar veikėjas.¹⁴ Tikėtina, kad lietuvių prozoje būtų galima rasti tokio romano formos pavyzdžių, tačiau D. Staponkutė pirmoji savo knygą įvardijo paralelinių istorijų romanu.

Romane „Vivat regina!“ autobiografiškumą keičia dviejų istorinių asmenybių – Kipro karalienės Kotrynos Kornaro ir Lietuvos didžiosios kunigaikštienės ir Lenkijos karalienės Barboros Radvilaitės – gyvenimo vaizdavimas. Nors dviejų istorinių asmenybių gyvenimą skiria beveik šimtmetis, Kotrynos Kornaro ir Barboros Radvilaitės biografijas romane susieja emigracija, istorinio laiko nulemtos ribotos moters (nors ir valdovės) autonomijos ir meilės tematika. Kotryna, gimusi Venecijoje, išvyksta į Kiprą susituokti su nepažįstamu šio krašto karaliumi Jokūbu II, kurį gana greitai pamilsta. Jam netikėtai mirus Kotryna tampa ne tik Kipro, bet ir Jeruzalės bei Armėnijos karaliene. Barboros tėvynė – Lietuva, kurioje ji įsimyli Lietuvos didįjį kunigaikštį Žygimantą Augustą. Po slaptų vestuvių Vilniuje ir sutuoktiniui tapus Lenkijos karaliumi, Barbora turi išvykti iš gimtojo krašto. Abiejų valdovių istorijose randama sąsajų, tačiau Kotrynos ir Barboros santykis su kilmės ir emigracijos vietomis priešingas.

Romane vaizduojama Kotryna susižieduoja būdama keturiolikos metų, tačiau į Kiprą atvyksta dar po ketverių metų. Laukdama kelionės, veikėja romantizuoja svetimą šalį, kuri jai asocijuojasi su dar nepažinta egzotika ir materialine gausa: „Titulas „Kipro karalienė“ keturiolikmetei siejosi <...> su rytietiška pasaka apie tolimus egzotiškus kraštus, iš kur į Veneciją sugrįžta laivai su raštuotais kilimais ir spalvotais fazanais, džiovintais vaisiais ir kitomis gėrybėmis: riešutais, prieskoniais ir brangakmeniais.“¹⁵ Prieš iškeldijant būsimo Kipro karalienės ryšys su kilmės vieta įtvirtinamas oficialia ceremonija – jai suteikiamas Venecijos dukros titulas: gimtasis kraštas Kotryną įsidukrina įstatymu, o tai reiškia nuolatinę pareigą tėvynei. Atvykusi į Kiprą, Kotryna stengiasi kuo greičiau perprasti rūmų intrigas ir prisitaikyti, tačiau, netikėtai mirus vyrui, o paskui – ir sūnui, suvokia esanti beteisė, galios neturinti valdovė, tapusi įkaite svetimame krašte. Visgi kilmės vietos įvaizdis gyvenant svetur taip pat smarkiai pakinta, įgauna neigiamą atspalvį: „[G]imtoji Venecija primena jai godų valdovą, trokštantį svetimo turto <...>. Dviveidžius Janus primena ir Kipro aristokratai, kasmet keičiantys tikėjimą ir net pavardes. Nors visi jie – karalienės vasalai, bet lengvai išduos ją <...>.“¹⁶

¹³ Opolskaitė, Daina, „Dalia Staponkutė: Nieko nėra, tik ugnis“, *Metai* 10 (2024), žiūrėta 2025 vasario 9, <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=22864>.

¹⁴ Koss, Melanie D., „Young Adult Novels with Multiple Narrative Perspectives: The Changing Nature of YA Literature“, *The ALAN Review*, 2009, vol. 43, no. 3, <https://doi.org/10.21061/alan.v36i3.a.9>.

¹⁵ Staponkutė, Dalia, *Vivat regina!* Vilnius: Apostrofa, 2024, 47.

¹⁶ *Ibid.*, 163.

Kipro karalienė, nors palaužta negandų, stengiasi neprarasti valdovės statuso ir pradeda jausti simpatiją kipriečių tautai, tarsi perima šios tautos mąstyseną ir to neslepia nuo savo artimųjų venetų. Dėl vis didėjančios grėsmės gyvybei Kotryna turi perduoti Kipro valdymą Venecijai (įvykdyti Venecijos dukros pareigą) ir sugrįžti į gimtąjį kraštą. Sugrįžimas skatina ilgesio ir nostalgijos svetimam kraštui jausenas, Kipras Kotrynai tampa ypač artimas, siejasi su saugumu ir mylimais žmonėmis, o kilmės vieta rodosi atgrasi, nuolat kenkianti, nulėmusi visas asmenines tragedijas. Nostalgija jau nebepasiekiamam kraštui tokia stipri, kad veikėja tikisi į jį sugrįžti po mirties: „[J]i iškeliaus į Kiprą, tik ne taip, kaip tikėjosi... Iškeliaus jos siela padebesiais ir sutiks visus, kurių kadaise neteko...“¹⁷ Gyvenimo pabaigoje Kotryna, reflektuodama savo patirtį, kelia savivokos klausimus, taip iškyla dvilypė tapatybė: „Jos širdyje tebėra gyva dramų užgrūdinta kiprietė, o išorė liudija apie pasidavusią venetę.“¹⁸

Barboros ryšys su tėvyne ir svetima šalimi visiškai priešingas. Jau keliaudama į Lenkiją, ji liūdi dėl to, kad palieka tėvynę, o svetimoje šalyje yra nelaukiama, jaučiasi visiškai svetima, jos titulo nepripažįsta vietos aukštuomenė ir sutuoktinio šeima. Atvykusi į naujuosius namus – Vavelį, Barbora nebando prisitaikyti, atvirkščiai, stengiasi esamą aplinką padaryti artimesnę lietuviškajai:

Ji nesidrovėdama dėvėjo lietuviško stiliaus rūbus, pasiūtus iš margaspalvių audinių, nešiojo neįprastas lenkų madai siauras, prigludusias prie kūno, pabrėžiančias figūrą sukneles su iškirpte ir pūstomis rankovėmis. <...> Barbora vieną po kito įvedė lietuviškus papročius ir per gana trumpą laiką pakeitė kasdienę Krokuvos rūmų gyvenimą.¹⁹

Lietuvinti svetimą aplinką skatino tiek tėvynės ilgesys, tiek nostalgiški meilės prisiminimai, kurie sietini būtent su buvimu Lietuvoje. Kaip ir Kotryna, Barbora į „prarastąjį rojų“ siekia sugrįžti jau po mirties, paskutinė jos valia – „būti palaidota Vilniuje, kur kartu su juo [Žygimantu Augustu] praleido laimingiausius metus“²⁰.

Barboros ir Kotrynos istorijas skiria laikas ir visiškai skirtingi kraštai, tačiau autorė į pasakojimą įtraukia šias dvi valdoves susiejantį veikėją Chrizostomą – Kotrynos nesantuočinį sūnų, Bonos Sforcos, o vėliau – ir Žygimanto Augusto mokytoją ir patikėtinį, kuris tapo reikšmingu palydovu ir Barboros Radvilaitės gyvenime. Mokytojas graikas Chrizostomas susijęs tiek su Kipro, tiek su Krokuvos ir Vilniaus dvarais, nuo pat jaunystės yra keliautojas, besiblaškantis tarp įvairių kraštų, jo patirtis atspindi nomadiškumą. Paskutinioji šio veikėjo atrasta vieta – Lietuva, kuri jam siejosi su barbarų kraštu, tačiau čia atvykęs Chrizostomas jaučiasi atradęs naująją Arkadiją²¹. Šio veikėjo patirtis taip pat neatsiejama nuo nostalgiškų jausenų. Keliaudamas po svetimus kraštus, jis ieško gimtojo krašto atspindžių: „[J]i iškankinusi beribė nostalgija, nes Vilniuje jis taip ir liko graiku; kadaise visoje Romos imperijoje ilgesingai ieškojo prarasto Konstantinopolio, o nūnai visoje Len-

¹⁷ *Ibid.*, 240.

¹⁸ *Ibid.*, 237.

¹⁹ *Ibid.*, 412.

²⁰ *Ibid.*, 429.

²¹ Arkadija – Graikijos pietuose esantis civilizacijos nepalietas kraštas, graikų ir romėnų poetų vaizduotas kaip idiliška vieta.

kijoje ir Lietuvoje tebeieško Arkadijos.²² Chrizostomas, permąstydamas savo klajones, svarsto apie namų įvietinimą ir palygina žmogų su sraige, kuri nešiojasi namus kartu su savimi: „Žmogus – lėta sraigė – keliauja per pasaulį su savo namais ant pečių, ši našta nei sraigėi, nei žmogui nėra sunki. Gimę ją nešioti, nemoka gyventi kitaip.“²³ Iš šio veikėjo perspektyvos akcentuojama, kad būtent namų ir konkrečios vietos susaistymas nulemia žmogaus vidines kančias išvykus svetur, o pats išvykimas, drauge netenkančiam namų, tokiu atveju prilygsta išvaramui iš rojaus. Chrizostomas kelia klausimą, ar apskritai verta turėti namus, jei žmogus iš prigimties yra klajoklis: „[A]r verta iš viso juos [namus] turėti? Juk žmogaus siela mėgsta klajoti, ji nuskrieja toli, nepaisydama nei sienų, nei kapo, ir ji laikosi ne žmogaus, o dievų įstatymų.“²⁴

Taigi, D. Staponkutės paralelinių istorijų romane trys veikėjai iliustruoja skirtingas (e)migrantiškas patirtis ir tris savo vietos ieškančių žmonių tipus. Kotrynos patirtis atspindi greitą emigracinį tapsmą: veikėja junta tapatybės dvilypumą, o priimančioji šalis (angl. *hostland*) tampa gerokai reikšmingesnė už kilmės vietą. Barboros patirtį galima sieti su lėtu tapsmu: veikėja ilgisi tėvynės, kitoje šalyje jaučiasi svetima, identifikuoja tik su kilmės vieta. Chrizostomo patirtis ryškina transnacionalumą ar netgi nomadiškumą: kilmės vieta jam reikšminga, kituose kraštuose jis suvokia esąs svetimas, tačiau gimtojo krašto nesusieja su tikraisiais namais, apskritai atsisako įsivietinti. Romanas „Vivat regina!“ žymi žanrinę D. Staponkutės kūrybos slinktį – nuo eseistikos iki paralelinio istorijų romano svarstant (e)migrantines ir tapatybės problemas bei „namų“ reikšmę.

Sovietinės, posovietinės ir tragiškos istorinės praeities refleksijos

Tiek viešojoje erdvėje (turint omenyje medijas, socialinius tinklus), tiek mene, literatūroje vis labiau aktualizuojama ir neretai romantizuojama posovietinė praeitis, t. y. laikas po 1990-ųjų metų, kai Lietuva atkūrė nepriklausomybę. Nors posovietinio laikotarpio pradžia gana aiškiai apibrėžta, nėra vienos nuomonės, kada jis baigėsi ir ar apskritai baigėsi. Politiniu požiūriu posovietmečio pabaigą galima sieti su 2004-aisiais, kai Lietuva tapo Europos Sąjungos ir NATO nare. Tačiau posovietinis mąstymas ir kultūrinės nuostatos staiga neišnyko – viešajame diskurse jos gali būti jaučiamos ir šiandien. Todėl posovietinis laikotarpis kartais (ypač kultūros studijose, sociologijoje) gali būti laikomas dar nesibaigusiu procesu, susijusiu su sovietinės praeities refleksija ir įveika.²⁵

Lietuvių (e)migrantų literatūros lauke taip pat pasirodė prozos kūrinių, kuriuose reflektuojamas posovietmečio laikas (nuo XX a. 10 dešimtmečio iki apytikriai XXI a. pirmojo dešimtmečio), pvz., V. Rykštaitės romanas „Lizos butas“ (2020) ar A. Cicėnaitės

²² *Ibid.*, 313.

²³ *Ibid.*, 387.

²⁴ *Ibid.*, 390.

²⁵ Budreckaitė, Valda, „Glaudžiai įsipynusi į dabartinį Nepriklausomybės laikotarpį: posovietinės transformacijos vieta socialinės atminties žemėlapyje šiuolaikinėje Lietuvoje“, *Filosofija. Sociologija* 34 (4) (2023), 410–421.

„Tylos istorija“ (2017). Tiesa, pastarajame romane posovietmetis jungiamas su kitais laikotarpiais: sovietmečiu, pokariu, karo metais, tarpukariu.

V. Rykštaitės romane vadinamųjų „laukinių devyniasdešimtųjų“ ir ankstyvųjų 2000-ųjų fone vaizduojamas asmenybės vystymasis nuo vaikystės iki brandos. Vientisą pasakojimą pagrindinė veikėja stengiasi konstruoti lipdydama asmeninius prisiminimus, tarp kurių kartais randasi laiko pertrūkių, ypač kalbant apie protagonistės vaikystę. Romane svarstoma apie atminties nepatikimumą, kai paviršiun iškyla daugiausia malonūs prisiminimai. Pasakotoja atmintį metaforiškai apibūdina kaip senamiesčio dailininką, kuris nuolat tapo tai, kas jam gražu: „moters batą, žieduotą ranką, atremtą į bažnyčios klapto atlošą, balandį, snapu sučiupusį saldainio su vėžiuku popieriuką“²⁶. Kartu akcentuojamas atminties ir užmaršties, daugiausia selektyviosios, susikryžavimas:

Aiščiai matau šitą atsiminimų eigą esant nelogišką, neįmanomą. Kad toje trumpoje naktyje tarp kelionės į slaptą sandėlį ir išaušusio speiguoto ryto tilpo mėnuo vasaros ir cielas ruduo <...>. Pirmos Kalėdos naujame bute, mamos žiemos atostogos ir Sausio tryliktosios naktis besiblaškant tarp kaimynų ir televizoriaus. Bet to nėra, nieko nėra – tik tvanki vasaros diena, per naktį pavirtusi į speigą, kuomet trečiadienį visi skubėjo išsikeisti šeštadienį jau nebegaliosiančių penkiasdešimties ir šimto rublių kupiūrų.²⁷

Protagonistės pasakojime individuali atmintis neretai susipina su kolektyvine. Pavyzdžiui, prisiminimai apie namuose vykusius pokyčius, t. y. remontą, susiejami su permainų ir išsilaisvinimo iš okupacinės sistemos siekiančių tautų susivienijimu – Baltijos keliu. Vaizduojant įvairius veikėjos brendimo tarpsnius, remonto metafora išlieka itin reikšminga: pasakojimą apie nuolatinį namų atnaujinimus gyvenimo sąlygoms pagerinti galima sieti su atsikūrusios valstybės sparčiu persitvarkymu ir judėjimu pirmyn vejantis sovietų okupacijos nepatyrusias Europos valstybes.

Romane pasakotoja mini simbolines Kauno vietas: tiek iki šių dienų išlikusias (pvz., Kauno rotušę, Kunigų seminariją, Muzikinį teatrą), tiek jau pakitusias ar laikui bėgant išnykusias (pvz., kavinę „Tulpę“). Kauno senamiesčio vietos, kuriose pagrindinė veikėja leidžia vaikystės, o vėliau – ir paauglystės dienas, vaizdžiai įsitvirtinusios atmintyje, prisiminimuose: „Neprisimenu pagrindinės gatvės nuo valgyklos iki rotušės – maždaug penkios minutės kelio pėsčiomis. Užtat iki šiol žinau visus kiemus, kiemelius, jų bromas ir bromeles, kurių daugumą vėliau užmūrijo ar išgriovė turtingesni naujakuriai“²⁸. Citatoje minimas materialinis atsinaujinimas žymi automatinę užmarštį, tačiau individuali atmintis leidžia tarsi įamžinti tai, kas laikui bėgant išnyksta ar itin pakinta.

V. Rykštaitės romanas kupinas nostalgiskų prisiminimų, kurie tarsi užgožia neigiamus to meto atspalvius (pvz., ekonominius sunkumus, didelį nusikalstamumą). Kūrinyje vaizduojamą mikroaplinką (namus, šeimą) galima apibūdinti kaip disfunkcinę: pasakotojos motina vis keičia vyrus, kuriems mergaitė priskiria tėvo vaidmenį, kartu vis kinta šeimos sudėtis, narcisistinė asmenybė pasižyminti motina dukrą moko, kaip „tvarkytis“ su vyrais, paaugusi pagrindinė veikėja turi perimti buitines darbus ir kita. Atsižvelgiant į romane

²⁶ Rykštaitė, Vaiva, *Lizos butas*. Vilnius: Tyto alba, 2017, 46.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*, 23.

vaizduojamą istorinį laiką ir protagonistės šeiminę aplinką, galima svarstyti apie traumines patirtis. Knygos autorė interviu yra kalbėjusi, kad šiame romane siekė pavaizduoti stiprų motinos ir dukros ryšį, kuris išlieka nepaisant nedarnios šeimos ir permainingo laikmečio konteksto: „Šįkart tiesiog norėjau parodyti, kad net ir didelių istorinių įvykių kontekste vaikui svarbiausia yra vaikystė. Netgi kai keičiasi valiutos, tėčiai ar šalies pavadinimas, vaikui tai tėra epizodai – svarbiausia jam vis tiek yra santykiai su tėvais.“²⁹ Visgi romano pabaigoje protagonistė apmąsto motinos veiksmų ir dažnai kitos šeimos sudėties įtaką jos asmenybei: „Ilgai mačiau save per vyrus, nes turbūt šitaip mačiau mamą. <...> [J]aučiausi privalanti patirti visus mamos vyrų tipažus, kad galėčiau viską pradėti iš naujo ir rimtai <...>.“³⁰ Kadangi protagonistė pabrėžia siekį viską pradėti iš naujo, galima svarstyti apie šį pasakojimą kaip apie A. Assmann apibrėžtos terapinės užmaršties įrankį. Kūrinio pasakotoja yra suaugusi moteris, kuri, atkurdamą tam tikrus prisiminimus, reflektuoja savo patirtį įvairiais brendimo tarpsniais. Romane protagonistė, kalbėdama apie praeitį, siekia suprasti save, atsikratyti šeimoje išgyventų traumuojančių patirčių ir tarsi užmaskuoti jas nostalgiskomis jausenomis.

A. Cicėnaitės romane „Tylos istorija“ akcentuojama trauminė patirtis, skaudūs prisiminimai, nulemti patirtų išgyvenimų sudėtingais laikais – tarpukariu, karo metais, sovietmečiu. Pirmasis Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetis vaizduojamas ne tik kaip tautos, bet ir kaip asmeninio išsilaisvinimo metas. Kūrinio centre – keturios skirtingų kartų, bet vienos šeimos moterys, kiekviena jų atstovauja vis kitam laikmečiui. Romane atskleidžiami traumavę veikėjų išgyvenimai, apie kuriuos jos stengiasi viena su kita nekalbėti, pasirenka tylą, taip tarsi siekdamos užmiršti skaudžias patirtis. Prof. M. Hirsch, kalbėdama apie poatminties konceptą, akcentuoja šeimos prisiminimų reikšmę, skirtingų kartų santykį, nes poatmintis atsiranda, kai ankstesnė karta perduoda savo patirtį jaunesniesiems. A. Cicėnaitės romane iliustruojama priešinga situacija: nuolatinė veikėjų tylą blokuoja poatminties formavimąsi ir kartu nulemia šeimos narių susvetimėjimą.

Romane pateikiami veikėjų atsiminimai apie tarpukariu bei karo metais patirtus išgyvenimus yra fragmentiški, tarsi atkurti iš suskeldėjusios sąmonės. Vyriausios veikėjos Elžbietos gyvenimas apima beveik šimtmetį, jos asmenines tragedijas nulemia istorinis laikas. Pirmąjį pasaulinį karą ji pergyvena dar būdama paauglė, šis laikas palieka žymių jos išvaizdoje, o atmintyje tūno tik patirto siaubo nuotrupos: „Apvalūs skruostai įdubo ir pablyško, akys tapo rimtos, liūdnos, neperskaitomos. Vėliau iš tų kelerių karo metų ji prisimins nedaug, lyg kas nematoma šluoste būtų nutrynęs atmintį, palikęs tik kelis fragmentus, kad naktį nebūtų per daug baisu užmigti.“³¹ Tarpukaris Elžbietos atmintyje išlikęs kaip tikros meilės pajauta ir grįžtančio mylimo vyro laukimas. Antrasis pasaulinis karas iš šios veikėjos atima artimuosius, pokaris – kai kuriuos jų sugrąžina dvasiškai palaužtus, o veikėja, pavargusi laukti, sukuria šeimą su nemylimu vyru. Sovietmetis paženklintas jos vaikų mirtimis, galiausiai nebelieka jos gimtojo kaimo. Apie vidinius išgyvenimus Elžbieta su artimaisiais nekalba, yra atsiribojusi nuo politinių įvykių, tik iš nuogirdų sužino, kad pasibaigė ar prasidėjo karas.

²⁹ Juršėnaitė, Eimantė, „Vėl gyventi Lietuvoje pasvajojanti Vaiva Rykštaitė: kurį laiką šypsėjau si dirbtinai, dabar šypsena tikra“, *LRT*, 2020 kovo 13, žiūrėta 2025 vasario 10, <https://www.lrt.lt/vel-gyventi-lietuvoje-pasvajojanti-vaiva-ryksteite-kuri-laika-sypsojasi-dirbtinai-dabar-sypsena-tikra>.

³⁰ Rykštaitė, *Lizos butas*, 262.

³¹ Cicėnaitė, Akvilina, *Tylos istorija*. Vilnius: Alma littera, 2020, 17.

Netekčių skausmą veikia malšina susitelkdama į žmonos ir motinos, vėliau – senelės ir prosenelės vaidmenis. Nors šios veikėjos trauminės patirtis daugiausia nulemia istorinis laikas, jos pasakojime nuolat pabrėžiama savigrauža ir kaltės jausmas.

Kūrinyje veikėjos Veronikos (Elžbietos dukters) gyvenimo aprašymas atspindi istorinių aplinkybių visiškai sužlugdytą asmenybę. Ji miršta būdama dvidešimt penkerių, trauminės patirtys šią moterį sugniuždo, paskutiniaisiais gyvenimo metais jai telieka tyli egzistencija: „Visas Veronikos gyvenimas buvo tik karas, prieškaris ir pokaris, tik kraujas ir pamišimas, tik beprotybė ir akimirka meilės, o visa kita – tylą.“³²

Terosos (Elžbietos anūkės) istorija apima daugiausia sovietmetį: mergina puoselėja svajones pabėgti į miestą ir ten tapti aktoze. Išvykusi iš gimtojo kaimo, ji greitai susiduria su niūria realybe ir, suvokdama, kad karjera taip ir liks svajonė, stengiasi prisitaikyti, sukurti „idealią“ šeimą, būti gera žmona ir motina. Visgi ši idilė greitai subyra – moteris lieka su vaiku ir kūdikiu ant rankų. Nors išgyvena vidinę sumaištį, išoriškai Teresa ir toliau stengiasi būti pavyzdinga motina. Ji užgniaužia jausmus, apsiriboja tylą ir taip nutolsta nuo vaikų, ypač dukters. Pasakojimas apie Teresą kartu praskleidžia sovietmečio kontekstą: „šviesios ateities“ pažadus, priespaudoje gyvenančių žmonių bandymus prasisukti, siekiant bent minimaliai pagerinti savo buitį, vertybių atsisakymą ir, svarbiausia, tylų gyvenimą bei prisitaikymą prie esamos situacijos.

Jauniausią veikėją Niką (Terosos dukterį) brandina nepriklausomybės atgavimo metas. Šios veikėjos istorijoje ryškus išsilaisvinimo siekis: ji nori daugiau sužinoti apie šeimos istoriją, nutraukti beveik šimtmečio tylą. Mergina šeimoje jaučiasi svetima, artimą ryšį palaiko tik su prosenele (Elžbieta), iš kurios yra perėmusi savigraužos ir kaltės jausmą. Nika gimsta vėlyvučiu sovietmečiu, auga tikėdama esamos santvarkos teisingumu, bet laikui bėgant jai kyla vis daugiau klausimų, galiausiai – visuomenės permainos tampa akivaizdžios. Kaip ir aptartame V. Rykštaitės romane, „Tylos istorijoje“ itin reikšminga sausio 13-oji. Jauniausioji veikia lemtingą naktį budi prie Parlamento, jaučia šio įvykio, kuris įsirašys į kolektyvinę atmintį, reikšmę. Kartu šis įvykis pažadina veikėjos priekaištus nuolat tylinčiai motinai ir prosenelei, jų tylą mergina prilygina nusikaltimui. Taip pat itin reikšmingas Teresos ir Nikos apsilankymas jau išnykusiame Sniegų kaime, kuriame teliko Elžbietos namų griuvėsiai. Jauniausiajai veikėjai susidūrimas su nežinoma praeitimi tampa lemtingas suvokiant, kad dėl šeimą kausčiusios tylos jai nebuvo perduota daugybė prisiminimų.

Šiame romane per tylos metaforą labiausiai išryškėja A. Assmann išskirtos automatinė ir konstruktyvioji užmaršties formos. Automatinė užmarštis daugiausia atsispindi per jauniausiosios veikėjos pasakojimą: jai nebuvo perduoti svarbūs šeimos prisiminimai, kai kurie epizodiškai pasirodantys giminaičiai yra jai visiškai nepažįstami žmonės, galiausiai net po prosenelės mirties likę daiktai kelia daugybę klausimų, o jų atsiradimo šeimoje istorija lieka paslaptis. Konstruktyvioji užmaršties forma ryški Teresos pasakojime: išsikrausčiusi į miestą, moteris stengiasi pabėgti nuo slegiančios praeities, pradėti kitą gyvenimą sukurdamą „naują“ šeimą, kuri bent išoriškai atrodytų ideali.

A. Cicėnaitės romano centre yra daugiausia istorinių aplinkybių nulemtos trauminės patirtys, kurias nesėkmingai bandoma užmiršti nutylint ir nereflektuojant skaudžių

³² *Ibid.*, 211.

išgyvenimų. Tyla kliudo formuotis šeimos istorijai ir įgalina automatinę užmarštį, nes reikšmingi prisiminimai neperduodami iš kartos į kartą. V. Rykštaitės romane akcentuojamas atminties ir užmaršties susikryžiuojimas, individualių prisiminimų nepatikimumas. Nostalgijos jausenos kūrinys maskuoja ne tik istorinio laikotarpio neigiamus aspektus, bet ir individualius trauminius išgyvenimus, kuriuos nulemia disfunkcinė šeima. Protagonistės-pasakotojos praeities refleksija, galima sakyti, atspindi terapinę užmarštį, kuri skatina savivoką.

Išvados

Paralelinių istorijų romanas sudaro sąlygas aktualizuoti skirtingas (e)migracines patirtis. D. Staponkutės romane „Vivat regina!“ per tris skirtingus personažus išryškinami trys savo vietos ieškančių žmonių tipai. Kūrinyje galima atpažinti S. P. Moslundo apibūdintą skirtingą tapsmo greitį: lėtą emigracinį tapsmą, kai identifikuojamasi tik su tėvyne, jos ilgimasi, o nauja vieta išlieka svetima, ir greitą tapsmą, kai priimančioji šalis tampa netgi reikšmingesnė už kilmės vietą, juntamas tapatybės dvilypumas. Taip pat kūrinys akcentuojamas transnacionalus veikimas ir atsisakymas įsivietinti, t. y. apsisprendimas nesieti konkrečios vietos su namų samprata.

Sovietinės, posovietinės ir tragiškos istorinės praeities refleksijose daugiausiai dėmesio skiriama atminčiai ir užmarščiui, jų susikryžiuojimui, taip pat poatminties reikšmei formuojant šeimos istoriją. A. Cicėnaitės romano „Tylos istorija“ ašis yra istorinio laikotarpio nulemtos individualios trauminės patirtys, kurios užgniaužiamos pasirenkant tylą. Kūrinyje nuolatinė veikėjų tyla blokuoja poatminties formavimąsi ir nulemia šeimos narių susvetimėjimą. V. Rykštaitės romane „Lizos butas“ istorinis kontekstas yra fonas, labiau orientuojamasi į individualias patirtis ir mikroaplinkos įtaką asmenybės formavimuisi. Praeities refleksiją lydi nostalgijos jausenos, kurios užgožia trauminius išgyvenimus. Abiejuose romanuose randamos A. Assmann apibrėžtos užmaršties formos. A. Cicėnaitės romane automatinė užmarštis pasireiškia per kitai kartai neperduotus prisiminimus, išnykusio kaimo vaizdinį, V. Rykštaitės romane – per kintančią, atsinaujinančią vaikystės erdvę. „Tylos istorijoje“ veikėjos siekis iš kaimo pabėgti į miestą, ten susikurti naują gyvenimą ir šeimą iliustruoja konstruktyviosios užmaršties formą. „Lizos bute“ praeities refleksija tampa terapinės užmaršties įrankiu, kuris leidžia atidžiau pažvelgti į asmenybę formavusius veiksnius.

Literatūra

Assmann, Aleida, „Memory, Individual and Collective“, in Goodin, Robert ir Tilly, Charles (eds.), *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2006, 210–224.

Assmann, Aleida, *Užmaršties formos*. Vilnius: Kultūros barai, 2021.

Bernotaitė, Sandra, „Trečiosios vertės gimimas Akvilinos Cicėnaitės romane „Anglų kalbos žodynas“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (2022), 201–208.

- Budreckaitė, Valda, „Glaudžiai įsipynusi į dabartinį Nepriklausomybės laikotarpį: posovietinės transformacijos vieta socialinės atminties žemėlapyje šiuolaikinėje Lietuvoje“, *Filosofija. Sociologija* 34 (4) (2023), 410–421.
- Cicėnaitė, Akvilina, *Tylos istorija*. Vilnius: Alma littera, 2020.
- Daukšas, Darius, „Namai „čia“ ir „ten“: namų konstravimo sampratos (lietuviškoje) migracijoje“, *Lituanistica* 3 (2021), 230–243.
- Juršėnaitė, Eimantė, „Vėl gyventi Lietuvoje pasvajojanti Vaiva Rykštaitė: kurį laiką šypsojasi dirbtinai, dabar šypsena tikra“, *LRT*, 2020 kovo 13, žiūrėta 2025 vasario 10, <https://www.lrt.lt/vel-gyventi-lietuvoje-pasvajojanti-vaiva-rykstaite-kuri-laika-sypsojasi-dirbtinai-dabar-sypsena-tikra>.
- Kačkutė, Eglė, „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Bernardinai*, 2013 gruodžio 28, žiūrėta 2025 sausio 23, www.bernardinai.lt/2013-12-28-egle-kackute-apie-kulturini-ne-priklausyma/.
- Koss, Melanie D., “Young Adult Novels with Multiple Narrative Perspectives: The Changing Nature of YA Literature”, *The ALAN Review*, 2009, vol. 36, no. 3, <https://doi.org/10.21061/alan.v36i3.a.9>.
- Laurušaitė, Laura, *Literatūra, mobilumas, imago: lietuvių ir latvių XXI a. (e)migracijos patirtys*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
- Moslund, Sten Pultz, *Migration Literature and Hybridity: The Different Speeds of Transcultural Changes*. London: Palgrave Macmillan, 2010.
- Opolskaitė, Daina, „Dalia Staponkutė: Nieko nėra, tik ugnis“, *Metai* 10 (2024), žiūrėta 2025 vasario 9, <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=22864>.
- Rykštaitė, Vaiva, *Lizos butas*. Vilnius: Tyto alba, 2017.
- Satkauskytė, Dalia, „Lėtas tarpkultūrinis tapsmas“ ir jo vertės naujausioje lietuvių emigrantų literatūroje“, *Žmogus ir žodis* 2 (2012), 31–38.
- Staponkutė, Dalia, *Vivat regina!* Vilnius: Apostrofa, 2024.

Gintarė NAVAKAUSKAITĖ

Vytautas Magnus University, Lithuania

REFLECTIONS ON THE PAST IN THE NOVELS OF DALIA STAPONKUTĖ, AKVILINA CICĖNAITĖ, AND VAIVA RYKŠTAITĖ

Summary. In contemporary (e)migrant prose, individual experiences are depicted against the backdrop of global challenges, and autobiographical elements are being replaced by reflections on the intersections of different historical and cultural realities. There is an increase in novels that rethink the soviet and post-soviet past. This article examines the (e)migrant experiences depicted in Dalia Staponkutė's parallel-narrative novel *Vivat regina!* and analyzes the individual and collective experiences reflected through past reflections in Vaiva Rykštaitė's novel *Lizos butas* and Akvilina Cicėnaitė's novel *Tylos istorija*. The article reveals that the form of the parallel-historical novel provides an opportunity to highlight three distinct (e)migrant experiences, highlighting transnational action and the varying speeds of emigration becoming. In the reflections on the soviet, post-soviet, and tragic historical past, the intersection of (post)memory and forgetting is emphasized, along with traumatic experiences.

Keywords: contemporary (e)migrant prose, memory, forgetting, transnationality, (post-)soviet past.

Iš archyvų

Dalia KUIZINIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Bendruomenės samprata Stasio Barzduko publicistikoje

Stasys Barzdukas (1906–1981) yra ne tik žinomas išeivijos visuomenininkas, bet ir lietuvių kalbininkas, mokytojas. Straipsnius apie literatūrą, kalbą, kultūros ir visuomenės problemą jis rašė tiek Lietuvoje, tiek išeivijoje. Gyvendamas Lietuvoje, dirbo mokytoju Tauragės mokytojų seminarijoje, Prienų, Alytaus gimnazijose, išeivijoje 1945–1949 m. – Eichšteto (*Eichstätt*) lietuvių gimnazijoje, gyvendamas JAV – Klivlando šeštadieninėje lituanistinėje mokykloje. Jis ne tik mokė savo mokinius lietuvių kalbos gramatikos, bet ir ugdė jų pilietiškumą, visuomeniškumą. Išleido lietuvių kalbos vadovėlių, redagavo Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) valdybos įsteigtą žurnalą „Pasaulio lietuviai“, bendradarbiavo gausioje išeivijos periodikoje. Tačiau, gyvendamas išeivijoje ir negalėdamas savęs išreikšti mokytojo darbu, S. Barzdukas pasinėrė į lietuvių bendruomenių organizavimo procesą.

Daugiausiai laiko ir energijos jis skyrė bendruomenei telkti ir jos darbams. Po Antrojo pasaulinio karo Vokietijoje, vėliau JAV lietuviškos bendruomenės dar tik steigėsi. Tad lietuviai, steigdami lietuviškas organizacijas, neturėjo daug patirties, išeivijoje buvo atkurtos tik kai kurios nepriklausomoje Lietuvoje egzistavusios partijos ir organizacijos, tačiau jos buvo transformuotos, partijų kūrėjai išeivijoje galėjo pritaikyti tik kai kuriuos organizacinius modelius. S. Barzdukas buvo vienas iš pirmųjų lietuvių bendruomenės įvairių grandžių kūrėjų, ne tik padėjęs pagrindus, bet ir subūręs komandas, joms sėkmingai vadovavęs, telkęs aktyvius lietuvius kartu dirbti.

Aktyviausias ir intensyviausias S. Barzduko bendruomenės darbas vyko nuo jo įsijungimo į Klivlando lietuvių apylinkės darbus iki tol, kol jis baigė savo kaip pirmininko darbą

Pasaulio lietuvių bendruomenėje 1973 m. Šis žmogus perėjo visas vadovavimo Lietuvių bendruomenei (LB) pakopas: penkerius metus pirmininkavo apylinkei, šešerius buvo JAV Lietuvių bendruomenės valdybos pirmininkas, trejus vadovavo JAV LB tarybos prezidiumui, 10 metų dirbo PLB valdyboje, buvo valdybos vicepirmininkas, vėliau pirmininkas. Už savo darbus ir pasiaukojimą Lietuvių bendruomenei 1973 m. rugsėjo 3 d. jau išrinktas naujasis PLB seimas Vašingtone jam suteikė PLB garbės pirmininko vardą. Visą gyvenimą, kurį praleido išeivijoje, S. Barzdukas skyrė bendruomeninei ir lituanistinei veiklai. Apmaudu, kad jam teko dirbti sunkų fizinį darbą geležinkelyje, tačiau neįtikėtina, kiek energijos, entuziazmo, suvalkietiškos valios ir disciplinos reikėjo, kad tiek daug veiktų lietuviybės labui, tam paskirtų visą savo aktyvų gyvenimą. „Savo lietuvišką misiją suvokdamas, Stasys Barzdukas atėjo į Lietuvių Bendruomenės darbą. Tautinio darbo talka šiandien yra kertinis akmuo Lietuvių Bendruomenės pamatuose. Tokią talką LB-nei teikė Stasys Barzdukas.“¹

S. Barzdukas ne kartą yra kalbėjęs ir rašęs, kad bendruomenės organizavimasis su daugiausiai kliūčių susidūrė Jungtinėse Amerikos Valstijose, – tai nulėmė itin didelis lietuvių išeivijos ideologinis susiskaldymas, daug nesutarimų su ankstesnės emigracijos bangos lietuviais. Jonas Balkūnas yra rašęs apie politinių-visuomeninių srovių nesutarimus. Todėl visiškai natūralu, kad lietuvių bendruomenės pradėjo steigtis tose apylinkėse, kuriose buvo dideli lietuvių sambūriai: Čikagoje, Klivlande ir kitur.

Paklaustas, kas jį atvedė į bendruomeninį darbą, S. Barzdukas atsakė: „Lietuvoje pagrindinį dėmesį skyriau mokyklai, svetur mokytojo darbo teko atsisakyti. Gyvenimo bėgius perjungiau į aukščiau paminėtą bendrąją lietuvių išeivijos gerovę, ir man atrodo, kad dėkingiausias sąlygas sudaro bendruomenė, pirmąjį savo egzaminą labai gerai išlaikiusi Vokietijos tremtyje.“²

Daugiausiai energijos S. Barzdukas skyrė darbui Pasaulio lietuvių bendruomenėje, aktyviai įsijungė į kuriamos PLB veiklą. Jo darbas su ankstesniosios kartos išeiviu, visuomenininku Juozu Bačiūnu buvo itin prasmingas. Jie susipažino 1955–1958 m., kai abu dirbo JAV Lietuvių bendruomenės krašto valdyboje. „1958 m. abu kandidatavome į JAV LB II tarybą, abu buvom išrinkti. Telefoninis pasikalbėjimas virto susitikimu: dabar jau susėdom už to paties Bendruomenės darbų stalo. <...> Bačiūnas pasirodo gerai suvokiąs Bendruomenės esmę bei paskirtį, orientuojąs jos tiksluose bei uždaviniuose.“³

1963 m. rudenį Toronte vyko PLB II seimas, manyta, kad į valdybą bus išrinkti ir toliau Pasaulio lietuvių bendruomenei vadovaus pirmajame seime išrinktos Kanados valdybos nariai. Tačiau seimo posėdžių salėje S. Barzdukas gavo Valdo Adamkaus įteiktą J. Bačiūno laišką. „Bačiūnas rašo: jei aš kandidatuosiu į PLB valdybą, tai kandidatuosiu ir jis, o išrinkimo atveju skirsiąs kasmet po 5 000 dolerių valdybos veiklai. Tikra staigmena ir tokia naujiena! Siūlymas gundantis: Bačiūnas – senosios išeivijos žmogus, aš naujosios, taigi derins viliojantis.“⁴

Šį pasiūlymą S. Barzdukas priėmė net nespėjęs su niekuo pasitarti. Be jo, į valdybą kandidatavo dar trys Klivlando apylinkės atstovai: Vytautas Kamantas, Alfonsas Mikulskis ir

¹ Lenkauskienė, M., „Stasio Barzduko bendruomeninis kelias“, *Pasaulio lietuvis*, 1981, nr. 11 (145), 4.

² „Pokalbis su PLB valdybos pirmininku Stasiu Barzduku“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1971 rugsėjo 8, nr. 1262, 5.

³ Barzdukas, Stasys, „Drauge su Juozu Bačiūnu“, *Į laisvę*, 1977, nr. 71 (108), 12.

⁴ *Ibid.*, 17.

Algirdas Nasvytis. Visi buvo išrinkti. „Kai J. Bačiūnas dėl įvairių priežasčių nusprendė kandidatuoti į PLB pirmininkus, padedamas V. Adamkaus, pradėjo rinkti komandą ir pirmiausia jo žvilgsnis nukrypo į gerai pažįstamus ir patyrusius žmones: Stasį Barzduką, Vytautą Kamantą, Algirdą Nasvytį ir kitus.“⁵ S. Barzdukas tapo PLB vicepirmininku, dešiniaja J. Bačiūno ranka. 1968 m. Niujorke vykusiame PLB seime jie buvo perrinkti į valdybą ir toliau ėjo pirmininko ir vicepirmininko pareigas. Abu bendraminčiai ir bičiuliai buvo išrinkti ir pradėjo antrąją bendro darbo kadenciją. J. Bačiūno ir S. Barzduko vadovaujama valdyba stengėsi mažinti visuomenės susiskaldymą, ugdė toleranciją ir siekė taikios politinių partijų koegzistencijos. Į vicepirmininko pareigas įėjo „šaukti PLB posėdžius, siūlyti jiems darbotvarkes ir daugiausia vykdyti tai, kas būdavo nutariama, pavedama, įtaigojama. Pirmininkas paprastai su manimi pasitardavo ar žodžiu, ar laišku, ar telefonu ką rašydamas, viešumai skelbdamas, ką atsakingesnio pats sprendamas ir darydamas. Mužu sutardavom.“⁶

Tačiau po staigios J. Bačiūno mirties valdyba S. Barzduką išrinko pirmininku. Jis tęsė savo bendraminčio pradėtus darbus, pirmosios J. Bačiūno ir S. Barzduko vadovautos valdybos darbo kryptis – vienyti draugijas ir organizacijas, kurios srovių pagrindu nuolat konfliktavo ir buvo gana uždaros. Siekis vienyti lietuvius kartu dirbti buvo nuolatinis S. Barzduko bendruomeninės veiklos principas, kurį jis nuolat pabrėždavo:

JAV lietuvis turi žinoti, ką daro ir ko siekia jo brolis Australijoje, Europoj, Pietų Amerikoje. <...> Turim dalintis kultūriniais lobiais: žurnalais, knygomis, plokštelėmis. <...> Tik tada sudarysim gyvą savo Pasaulio Lietuvių Bendruomenę tikrąja šio žodžio prasme. Bendruomenę, kuri bus pajėgi vykdyti tautinius mūsų pačių darbus ir kuri savo organizuotumu imponuos kitataučiams.⁷

PLB valdyba po J. Bačiūno mirties persitvarkė, tačiau S. Barzdukas, perėmęs jo pareigas, dėjo visas pastangas tęsti jo veiklą. Bendruomenei S. Barzdukas vadovavo iki 1973 m. Lietuvių bendruomenėje įvairias pareigas jis ėjo 25 metus: per tą laikotarpį daug keliavo, daug žmonių įtraukė į bendruomenės veiklą, turėjo ne vieną mokinį ir pasekėją.

Vienas bendras J. Bačiūno ir S. Barzduko projektas – žurnalo „Pasaulio lietuvis“ įsteigimas ir leidyba. S. Barzdukas buvo 1963 m. įsteigto žurnalo redaktorius ir šias pareigas ėjo iki 1976 m. Naujajame leidinyje jis pats rašė daugelį tekstų, formavo leidinio rubrikas, telkė bendradarbius, redagavo tekstus. Jo vadovavimo laikotarpiu „Pasaulio lietuvis“ iš biuletenio virto žurnalu. S. Barzdukas tapo bendros dviejų bendruomenės vadovų idėjos vykdytoju, leidiniui negailėjo nei laiko, nei jėgų. Per visą aktyvų gyvenimą jis laikėsi nuostatos, kad būtina telkti politinius veiksmus ir bendruomenes kartu dirbti, lietuviškai tapatybei išlaikyti. Leidinys nuolat susidurdavo su sunkumais, J. Bačiūnas jį rėmė finansiškai.

Jau 1 numeryje redakcija paskelbė leidinio tikslus ir uždavinius: „Pirmiausia ir daugiausia rūpės šios Bendruomenės siekimai, gyvenimas, darbai. Rūpės, kad didingoji Lietuvos Chartos vizija taptų gyvąja Bendruomene. <...> „Pasaulio lietuvis“ reikalingas

⁵ *Ibid.*, 17.

⁶ „Oazių laikai yra praėję“. Pasikalbėjimas su naujuoju Pasaulio Lietuvių Bendruomenės pirmininku Stasiu Barzduku“, *Tėviškės žiburiai*, 1969 balandžio 17, nr. 16.

⁷ *Ibid.*

specifiniam tikslui – Bendruomenės jėgoms ugdyti ir rikiuoti.⁸ Tame pačiame numeryje leidinys įvardytas informaciniu biuleteniu, kurio tikslas – pristatyti svarbiausius PLB veiklos principus, aiškinti bendruomeninės veiklos prasmę, informuoti apie valdybos posėdžius, PLB seimus, nuveiktus bendruomeninius darbus, taip pat lietuvių bendruomenių įvairiose pasaulio šalyse veiklą. „Iš pradžių „Pasaulio lietuvis“ pasirodydavo kartą per mėnesį arba kas du mėnesius.“⁹

S. Barzdukas „Pasaulio lietuvyje“ publikavo savo straipsnius bendruomeniniais, kultūros, lietuvių kalbos klausimais, kaip šio žurnalo redaktorius rašė daugiausia bendruomeniniais klausimais. Pirmuosiuose leidinių puslapiuose dažniausiai būdavo skelbiami redaktoriaus vedamieji, kuriuose autorius primindavo svarbiausius lietuvių bendruomenių organizavimosi etapus, lietuvių tautinės tapatybės principus, esminius Lietuvos valstybingumo raidos etapus ir asmenis, kurie formavo ir valdė valstybę. Dažniausiai tai buvo trumpi, aiškūs tekstai, kuriuose buvo pristatoma viena ar kelios temos ir problemos.

Šioje archyvinėje publikacijoje pateikiami du S. Barzduko vedamieji: „Istorijos pamokos“ (1967) ir „Bendruomenės atramos“ (1968). Abu jie skelbti „Pasaulio lietuvyje“, abiejuose ryškinama svarbiausių lietuviškai bendruomenei, gyvenusiai svetur, pamatinių atramų – valstybingumo, Lietuvos istorijos, lietuvių bendruomenių – reikšmė išeivijoje. Abiejuose straipsniuose S. Barzdukas minėjo Lietuvių chartą – Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) 1949 m. paskelbtą dokumentą, kuriame nusakomi tautos, kalbos, šeimos, kultūros, valstybės, draugijų, istorijos svarbos aspektai. Lietuvių chartos principus nuolat aktualizavo visos lietuvių partijos ir organizacijos išeivijoje. Šių principų laikėsi bei nuolat juos primindavo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės vadovybė. Savo straipsniuose S. Barzdukas citavo ir minėjo filosofą Stasį Šalkauskį, citavo istorikės Vandos Daugirdaitės-Sruogienės „Lietuvos istoriją“. Formuluodamas esminius Lietuvių bendruomenės principus ir atramas, S. Barzdukas pabrėžė istorijos, organizavimosi, savanoriškumo svarbą. Šie pamatiniai teiginiai kartojami daugelyje S. Barzduko straipsnių, kuriuos jis rašė ir skelbė ne tik „Pasaulio lietuvyje“, bet ir kituose išeivijos leidiniuose bei knygoje „Lietuvis savo tautoje, valstybėje, bendruomenėje“ (1973). Šių principinių nuostatų jis laikėsi ir savo veikloje, vadovaudamas įvairių pakopų lietuvių bendruomenėms, ugdydamas mokinius, stiprindamas lietuviškąją savimonę išeivijoje.

Stasys BARZDUKAS

Istorijos pamokos

LIETUVIŲ CHARTA tautos praeičiai skiria dvejopą reikšmę: tautos istorija yra geriausia tautos mokytoja, dėl to lietuvis savo tautos praeitį stengiasi pažinti ir branginti. Ir Tautos Himnas liepia iš praeities stiprybės semtis. Todėl svarbesnius istorinius įvykius padarėme tautinėmis savo šventėmis, o kitus iškeliamo sukaktuviniais ir kitokiais minėjimais. Šia

⁸ „Pasaulio Lietuvis“ mintim. Rūpės bendruomenės siekimai, gyvenimas, darbas“, *Pasaulio lietuvis*, 1963, nr. 1, 1.

⁹ Stravinskienė, Vitalija, „Pasaulio lietuvis“, in Stravinskienė, Vitalija, *Pasaulio lietuvių bendruomenė: 1949–2003*. Vilnius: Artlora, 2004, 115.

proga tautos praeitis mums rūpi ne šventine prasme, bet ta likimine, apie kokią kalba Lietuvos Charta ir Himnas.

AKYS visų pirma krypta į laikus, kuriuose ieškom savo valstybės pradžios. Tokią pradžią siejam su Mindaugu. Jis savo sumanumu, energija ir ryžtu sugebėjo sujungti lietuvius, atsispirti priešams ir sukurti didelę bei galingą valstybę. Ano meto sąlygomis tai nebuvo lengvas darbas: priešinosi kiti kunigaikščiai, gindami savo valdžią, priešinosi ir visuomenė, gindama seną savivaldą. Reikėjo laužte laužti. Bet tai buvo didelio žmogaus darbas, kurį šiandien, žiūrėdami iš istorinės perspektyvos, visi vertinam teigiamai. „Tai buvo nepaprasta asmenybė. Ne tiek pasižymėjęs karuose, kiek diplomatinėje veikloje, valingas, pilnas energijos ir gyvybinių jėgų, jis puikiai susivokė savo laikų sudėtinguose feodalinės Europos santykiuose. Jis sugebėjo taip stipriai sujungti visą Lietuvą, kad ir po jo mirties ji nesuskilo ir tuo būdu išlaikė nepriklausomybę tais laikais, kada jai iš visų pusių grėsė pavojus. Jis sudarė pagrindą Lietuvos valstybiniam gyvenimui. (Dr. V. Sruogienės Lietuvos istorija 89). Mindaugo dėka išvengėme latvių ir prūsų likimo, nes juos nesusiorganizavusius nukariavo vokiečiai.

BET PRAEITYJE taip pat pergyvenom ir smukimo laikus. Lietuva buvo susidėjusi su Lenkija. Valdė bendras karalius, bet siautėjo didikai ir bajorai. Trūko asmenybių arba jos dingo tarpusavio rietenose. Svetimieji papirkinėjo bendros valstybės pareigūnus. Tad seimai iro, liberum veto žydėjo, savanaudiškumas, kyšininkavimas, savivalė ir suirutė kraštą graužė kaip koks vėžys. Štai 1669 seimo vaizdas: „Visa toji žmonių jūra per ištisas šešias savaites bruzdėjo, šaukė, grasino, blaškėsi, kaip kiekviena nesąmoninga, nedrausminga ir impulsyvi minia. Ponai savo įpratimu intrigavo, svetimų valstybių atstovai juos viliojo visokiais pažadais ir pinigais. Prieš tokį turtuolių elgesį pagieža pritvinko eilinių bajorų širdys. Birželio 17 d. prasidėjo didelis triukšmas. Šlėkta puolė senatorių pasitarimų pastatą, pradėjo šaudyti ir šaukti: „Išdavikai! Išpiausime jus...“ Užmušta keletas asmenų.“ (Dr. V. Sruogienės Lietuvos istorija 596). Tokią valstybę ilgainiui pasidalino kaimynai. Didikai ir bajorai atitrūko nuo savo tautos.

REIKĖJO tautinio atgimimo laikų. Jie atėjo tada, kai kaimynai lietuvių tautą jau laikė mirusia ir steigė specialias draugas jos kultūros likučiams surinkti ir bent muziejuose išlaikyti. Bet pasirodė, kad tokių draugijų nereikėjo, nes pabudusi tauta, išsiauginusi tautinės dvasios inteligentiją, pati ėmė savo kultūra rūpintis. Tai Daukanto, Valančiaus, Basanavičiaus, Kudirkos, Vaižganto, Maironio, Šliūpo, Burbos laikai. Jų dvasia atvedė lietuvių tautą į nepriklausomą Lietuvą.

TOKIOS trys ryškios mūsų tautos istorijos pamokos mums kyla prieš akis šiais sunkiais likiminiais laikais. Kyla tada, kada vieni tautiniuose savo keliuose pavargstam, kiti pasime tam, tretį iš jų pasitraukiam sava ar nesava valia. Kaip tik iš šiame Pasaulio Lietuvio numery duodamų pasisakymų matysim, istorijos pamokų mintimis gyveno ir a. a. poetas Putinas, ir a. a. vysk. Pr. Brazys. Būdami jaunosios Lietuvos vaikai, abu rūpinosi jos likimu ir ateitimi. Tai turi rūpėti kiekvienam ir visiems. Tam mus įpareigoja ir Lietuvos Charta: lietuvis stengiasi būti vertas savo protėvių, kad paliktų pagarbų pasididžiavimą savo palikuonims!

Straipsnis publikuotas PLB valdybos leidžiamame žurnale „Pasaulio lietuvis“, 1967, nr. 29, 481–482.

Bendruomenės atramos

Aidu šių metų apžvalgininkas konstatavo tai, kas loginėmis sąlygomis turėjo įvykti jau seniai: „Per didelius vargus Lietuvių Bendruomenė vis dėlto įsitvirtino.“

*

Bendruomenės įsitvirtinimas reiškia „didelę atramą visoms mūsų pastangoms“. Tai idealistinių mūsų nusiteikimų reikšmingas tautinis vaisius. Bendruomenę įtvirtino tie, kurie tikėjo jos pačios idėja ir ją pavertė gyvenimu. Tai atlikta dideliu nepailstamu darbu, atremtu į tautinį solidarumą, tarpusavio susiklausymą, į brolišką pagarbą ir meilę. Dėl to turim tai, apie ką prieš penkiolika metų V. Čižiūnas, rašydamas savo „Tautinį auklėjimą šeimoje“, tegalėjo tik svajoti: „Kokiai organizacijai bevadovautumei, jausk, suprask ir įtikink, kad aukščiausia pasaulyje išsiskirsčiusių lietuvių organizacija yra Pasaulio Lietuvių Bendruomenė, kuriai palenkiamos visos vietinės lietuvių bendruomenės ir organizacijos.“

*

Bendruomenės stiprybė – savanoriška įsitikinusių lietuvių talka. Šios talkos būdu buvo padėti organizaciniai Bendruomenės pamatai ir vykdomi vietiniai bei bendrieji darbai. Talkos dvasia taip pat sėkmingai pajėgė spirtis Bendruomenei nepalankiems nusiteikimams. Kaip kad teisingai savo laiku pastebėjo prof. St. Šalkauskis, bendruomenė nėra atpalaiduota ir nuo mūsų visuomenės nerangumo, abejingumo, palaidumo. Lietuviškas Molio Motiejus ne tik tebegyvas, bet užima mūsų gyvenime labai svarbią vietą. Mūsų tarpan veržiasi ir tarptautinės ekstremistinės kairės bei dešinės nuotaikos. Taip kad bendruomeninis darbas iš tikrųjų nebuvo lengvas, ir jį savo pečiais kėlė nuosaikūs lietuviai, vykdamas, Lietuvių Chartos žodžiu, Visagalio valią ir laisvo žmogaus pašaukimą: lietuviai buriasi krūvon kaip lygūs tos pačios tautos vaikai, tarp savęs broliai.

*

Be organizacinės, Bendruomenė taip pat statosi ir kitą savo buvimo atramą – finansinę. Be lėšų negalimi darbai. Tad kiekvienas lietuvis tautinio susipratimo ir vienybės ženklan skatinamas savo Bendruomenei mokėti kasmetinį tautinio solidarumo įnašą. Jis prašomas Bendruomenę remti savo auka. Savam švietimui, mokslui ir kultūrai remti, skatinti bei ugdyti suorganizuoti JAV ir Kanados lietuvių fondai. Pagaliau suaktyvinių 1968 metų uždaviniams vykdyti yra įsteigtas specialus Jungtinis Finansų Komitetas. Jo darbo prasmę ir reikšmę rodo tas faktas, kad jis veikia visų mūsų veiksmų susitarimu ir plačiosios lietuvių visuomenės pritarimu. Jei iš tikrųjų ilgimės vienybės ir nuosirdžiai jos siekiam – šiuo atveju ją turim! Belieka vykdyti. Tad Bendruomenė – centriniai jos organai, apygardos ir apylinkės – vėl laiko savo organizuotumo egzaminą. Jis turi būti išlaikytas gerai!

Straipsnis publikuotas PLB valdybos leidžiamame žurnale „Pasaulio lietuvis“, 1968, nr. 35, p. 581–582.

Recenzijos

Dainius GENYS

Vytauto Didžiojo universitetas

Lietuviškumo atspindžiai tremties šešėlyje: žvilgsnis į lietuvių diasporas Rytuose

Vilkienė, Loreta, Čiubrinskas, Vytis, Kuznecovienė, Jolanta ir Šutinienė, Irena, *Lietuvių kilmės diasporos Rytuose ir jų tapatybė. Užvolgio ir Kazachstano atvejai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024, 316 p.

Prieš imantis aptarti knygos turinį norisi paminėti keletą išankstinių nuostatų, kurios, viena vertus, nulėmė pasirinkimą recenzuoti šią knygą, kita vertus, suformulavo recenzento lūkesčius, kurių pagrindu ir vertinta minima monografija. Nėra abejonės, kad nūdienos geopolitinis kontekstas savaip aktualizuoja knygos pasirodymą: rusams brutaliai niokojant „brolišką“ tautą, svarstymai apie autentiškas lietuviškas diasporas rytuose leidžia atidžiau ir nuodugniau apibrėžti skirtumus nuo slaviško mąstymo ir gyvenimo būdo, deja, ilgus metus žalojusio mūsų mažą tautą. Iš to plaukia ir kitas, grynai akademinis, interesas, paskatinęs žingeidumą, – tai dėmesys lietuvių diasporoms Rytuose. Kaip mini ir patys autoriai, turime ištisas

tyrimų tradicijas apie mūsų diasporas Vakaruose, o štai priešinga kryptimi naujausių tyrimų stinga. Autoriai drąsiai priėmė iššūkį, kuris vėlgi dėl laikmečio konteksto (nuo pandemijos iki karo Ukrainoje) nemenkai apsunko ir pakoregavo autorių planus (apie tai

jie nuoširdžiai kalba pristatydami knygos struktūrą ir patį sumanymo įgyvendinimą įvadinėse pastabose).

Autoriai tiria Kazachstano ir Rusijos Užvolgio lietuvių kilmės diasporas, siekdami suprasti, kaip šios bendruomenės išsaugo ir įprasmina savo etninę tapatybę. Knygoje analizuojama, kaip lietuviškumas reiškiasi per atminties, kalbos, kasdienės socializacijos ir bendruomeninės veiklos praktiką daugiakultūroje aplinkoje. Tyrimas jungia socialinės antropologijos, sociologijos ir sociolingvistikos požiūrius, siekiant atskleisti, kaip diasporose formuojasi, kinta ar iš naujo interpretuojama etninė tapatybė.

Turint omenyje plačią svarstomų klausimų ir pasirinktų prieigų įvairovę, galiausiai autorių profilių skirtingumą, kyla klausimas: kaip jiems sekėsi įvykdyti išsikeltus uždavinius ir sulydyti visa tai į vientisą pasakojimą? Knygos struktūrą sudaro penki skyriai, įvadas ir išvados. Pirmajame skyriuje pristatomas Užvolgio ir Kazachstano diasporų istorijos kontekstas, kartu bandant įvardyti jų panašumus ir skirtumus. Antrajame kalbama apie antrosios ir trečiosios kartų atmintį Kazachstano prievartinės migracijos kontekste. Trečiajame tęsiama prievartinės migracijos analizė išryškinant identiteto strategijas, tačiau nagrinėjant Rusijos Užvolgio atvejį. Ketvirtajame skyriuje grįžtama prie Kazachstano, tačiau akcentuojama diasporos etninė tapatybė. Galiausiai penktajame skyriuje analizuojamas lietuvių kalbos likimas Kazachstane ir Užvolgyje. Vis dėlto galime atpažinti struktūros logiką: pradedama nuo istorinio konteksto, pereinama prie atminties, tada prie tapatybės ir kalbos problematikos. Skaitytojui lyg ir suponuojama raidos kryptis: iš prievartinių migrantų galiausiai susiformavo diaspora, tačiau konceptualūs šio virsmo skirtumai nėra specialiai aptariami. Kontekstas leidžia skaitytojui susidaryti įspūdį apie šią transformaciją, tačiau gilesnis akademinis paaiškinimas lieka tarp eilučių.

Autoriai pagrįstai akcentuoja *gyvają* – įveiksmintą atmintį, kalbos įpročius, šeimos natyvus. Įdomiai išplėtojamas skirtumas tarp įvairių kartų santykio su lietuviškumu, kalbos perdavimu, traumos atminimu. Monografija gana įtaigiai leidžia pamatyti sovietinės traumos pasekmes, išsižūrėti į subtilius žmogiškuosius išteklius, padėjusius diasporai išlikti.

Kasdienybėje vykstantys tylūs pasirinkimai, hibridinės tapatybės ir niuansuotos lojalumo raiškos formos dažnai lieka nepastebėti tradiciniais metodais, tad sveikintinas bandymas imtis tarpdisciplinio pjūvio, siekiant pažvelgti į etniškumą kaip į kompleksiską ir daugiasklaidę reiškinių. Kokybinio tyrimo kontekste svarbu ne tik tai, ką pasakoja informantai, bet ir tai, kaip tie pasakojimai renkami. Lietuviškame akademiniame diskurse dar tik formuojasi tyrimų metodologijos pristatymo tradicijos, ypač kalbant apie tarpdisciplininius bandymus, kurių vis dar trūksta. Monografijos autoriai atveria tyrimo virtuvę, pristatydami duomenų rinkimo principus ir analizės metodus. Kaip ir galima tikėtis iš tarpdisciplininio darbo, pasitelkiami gausūs įvairiais etapais ir būdais surinkti duomenys (plačiau žr. p. 13–18). Daugeliu atvejų skaitytojui to pakaktų, ir tik smalsus bei priekabus diasporos (ypač etninės tapatybės) tyrėjo žvilgsnis geidautų asmeninės autorių refleksijos tiek apie pasirinktą tyrimo grupę (kas yra tie žmonės, koku mastu jie reprezentuoja diasporą), tiek pačių autorių autorefleksijos (pvz., su kokiomis nuostatomis atėjo į tyrimo lauką būtent pasikeitus geopolitinei situacijai ir t. t.), ypač turint omenyje, kad buvo vedami lauko užrašai ir dienoraščiai.

Viena provokatyvesnių monografijos vietų – kai kurių išvadų, pvz., apie Kazachstano diasporos lietuvių etniškumo instrumentalizaciją, griežtokas formulavimas. Teigiama, kad lietuviška tapatybė čia dažnai aktyvuojama pragmatiškai – kaip priemonė siekti konkrečios naudos, pavyzdžiui, Lietuvos pilietybei gauti ar emigracijai palengvinti (p. 289). Nors ši pastaba intriguoja ir atveria svarbią diskusiją apie šiuolaikinių tapatybių lankstumą, vis dėlto ji svarstyтина jautresnio santykio, pvz., su pačių informantų pozicija kontekste, t. y. praverstų papildoma refleksija apie jų socialinę padėtį, pasirinkimų kontekstus ir istorinės atminties nulemtus lojalumo modelius. Iš vidaus kylančio pasakojimo išryškinimas leistų geriau suprasti, kaip savo tapatybę ir su tuo susijusius pasirinkimus suvokia bei artikuliuoja patys diasporos nariai. Būtent toks antropologinis *priartėjimas* prie žmogaus, kuris ir deklaruojamas tyrime, sustiprintų ne tik etnografinį pasakojimą, bet ir pačių išvadų įtikinamumą.

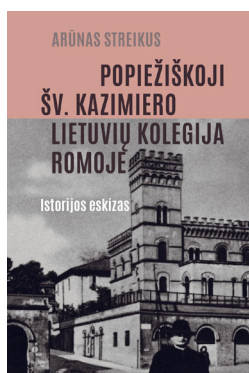
Galiausiai, atsižvelgiant į esminį akademinės recenzijos tikslą tiesti tiltą tarp kūrinio ir skaitytojo, galima pateikti du argumentus. Pirma, ši knyga leidžia geriau suvokti Kazachstano ir Rusijos Užvolgio lietuvių diasporas, susiformavusias dėl prievartinių carinio ir stalininio režimų poveikio. Tai gali būti aktualu tiek nedidelei diasporos tyrėjų bendruomenei, tiek platesnei lietuviškumo aspektais besidominčiai auditorijai. Antra, tai gali padėti susidaryti išsamesnį globalios – ne tik Vakarų, bet ir Rytų – lietuvių diasporos vaizdą, o tai būtų pravartu ir tam tikriems sprendimų priėmėjams, atsakingiems už lietuvių diasporos politiką, ypač disponuojant kitais lietuvių diasporos tyrimais bei atradimais, užčiuopiant nagrinėjamų diasporų išskirtinumą.

Asta PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Dar viena Šv. Kazimiero kolegijos istorija

Streikus, Arūnas, *Popiežiškoji Šv. Kazimiero lietuvių kolegija Romoje: istorijos eskizas*. Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2024. 204 p.

XX amžiaus krikščionybės istorijos dokumentus tyrinėjusiam ir ne vieną monografiją ar dokumentų rinkinį¹ šia tema paskelbusi mokslininkui, istorikui, prof. dr. Arūnui Streikui 2024-ieji buvo itin derlingi. Jis yra monografijos „(Ne)meilės trikampis: Šventojo Sosto Rytų politika, sovietų režimas ir Lietuva“² ir mokslo studijos „Popiežiškoji Šv. Kazimiero lietuvių kolegija Romoje: istorijos eskizas“³ autorius. Paminėtina, kad jis yra ir tais pačiais 2024 metais išleisto dokumentų rinkinio „Šventasis Sostas ir Lietuva popiežiaus Pijaus XII pontifikato metais. Vatikano archyvų dokumentai“⁴ sudarytojas ir įvado autorius.

¹ Streikus, Arūnas, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002, 374; *Lietuva ir Šventasis Sostas (1922–1938): slaptojo Vatikano archyvo dokumentai*, sud., įvadą parašė Arūnas Streikus, vertė Arūnas Streikus, Danutė Butkienė ir Gitana Vanagaitė. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010, 645; Streikus, Arūnas, *The Church in Soviet Lithuania*. Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, 2012, 47.

² Streikus, Arūnas, *(Ne)meilės trikampis: Šventojo Sosto Rytų politika, sovietų režimas ir Lietuva*. Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2024, p. 304.

³ *Popiežiškoji Šv. Kazimiero lietuvių kolegija Romoje: istorijos eskizas*. Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2024, 204.

⁴ *Šventasis Sostas ir Lietuva popiežiaus Pijaus XII pontifikato metais: Vatikano archyvų dokumentai*, sud., įvadą parašė Arūnas Streikus, vertė Arūnas Streikus, Genovaitė Dručkutė, Liudas Jovaiša ir Darius Sužiedėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024, 590.

Akivaizdu, kad 2025 m. Vilniaus knygų mugėje pristatytas ir kaip geriausia negrožinė knyga nominuotas „(Ne)meilės trikampis“ sulaukė arba sulauks didesnio istorikų gildijos ir tiesiog skaitytojų dėmesio nei Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos istorija. Ir nebūtinai todėl, kad beveik tokiais pat pavadinimais – „Popiežiškoji Šv. Kazimiero kolegija Romoje (1945–1970)“⁵ – 1971 m. išleista pirma knyga, o 1998 m. dar viena – „Popiežinė lietuvių Šv. Kazimiero kolegija Romoje, 50: veidai, vardai“⁶. Tais pačiais 1998 metais publikuota prelato Lado Tulabos parašyta knyga „Romos popiežiškoji Šv. Kazimiero lietuvių kolegija (1948–1998)“⁷.

Net neatsivertus A. Streikaus knygos apie Šv. Kazimiero kolegiją (ji išleista pagal Lietuvos mokslo tarybos finansuotą projektą; sutarties Nr. P-LIP-24-12), jos IV viršelyje galima perskaityti: „Rašant studiją nuosekliai mėginta vengti ankstesnės kolegijos istorijos versijoms būdingo monologiškumo ir uždaro, kai pasakojama tik iš vieno, dažniausiai vidinio veikėjo perspektyvos, todėl buvo labai svarbu įtraukti šaltinius.“ Tačiau knygos pabaigoje, greta santrumpų sąrašo, santraukos nepriekaištinga anglų kalba (vertėjas – Darius Sužiedėlis) ir asmenvardžių rodyklės, pageidautinų šaltinių ir literatūros nėra. Tad jų turinys nuspėjamas tik skaitant minėtą santrumpų sąrašą ir 252 teksto nuorodas. Žvelgiant į jas atidžiau, matyti, kad buvo kukliai panaudotas Lietuvos centriniame valstybės archyve esantis Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto (fondo Nr. 673) archyvas (nurodytos tik kelios bylos), taip pat Lietuvos valstybės istorijos archyve esantis Kauno metropolijos kurijos (fondo Nr. 1671) archyvas, tik dvi jo bylos (Nr. 46 ir 79). Epizodiškai buvo panaudota spauda ir atskirai lietuvių išeivijos spauda: keli straipsniai iš dienoraščio „Draugas“ (1947, 1980, 1995, 1996, 2012) ir „Tėviškės žiburiai“ (1966, 1970, 2005), po vieną iš „Aidų“ (1964), „Bažnyčios žinių“ (2007), „Kultūros barų“ (2005), „Laiškų lietuviams“ (1971), „Lietuvos ryto“ (2001), „Naujojo židinio-Aidų“ (1998), „Švyturio“ (1964). Lietuvių išeivijos spaudoje savo ruožtu apie Šv. Kazimiero kolegiją rašyta nuolat ir ne tik trumpos informacinės žinutės. Be keturių mokslinių publikacijų, paskelbtų lietuvių kalba leidiniuose „Genocidas ir rezistencija“ (2000), „LKMA metraštis“ (1998, 2001) ir „LKMA suvažiavimo darbai“ (1961) bei vienos monografijos „Krakių kotryniečių vienuolynas: nuo dievotų bendruomenės iki Lietuvos kotryniečių provincijos“ (su klaidingai studijoje nurodytu monografijos autorės Vaidos Kamuntavičienės vardu⁸), buvo naudojami vyskupo Kazimiero Paltaroko ir prelato L. Tulabos atsiminimai, diplomato dr. Jurgio Šaulio „Mano dienynas“ (tiesa, nenurodant jo sudarytojos Vilmos Bukaitės pavardės), arkivyskupų Liudviko Povilonio ir Józefo Gawlina'os dienoraščiai; pasiremta dviem interneto nuorodomis (*bernardinai.lt* ir *itlietuviai.it*). Baigiant nuorodų analizę, pažymėtina, kad nauji šaltiniai yra autoriaus interviu su kardinolu Audriu Juozu Bačkiu (2020 m. įrašas) ir kunigu Petru Šiuriu (2023 m. įrašas), leistos publikuoti emocingos nuotraukos iš jų asmeninių archyvų, taip pat interviu su prelatu Stasiu Žiliu (2018 m. įrašas), kurie vertingai patikslina ir papildo studiją. Sveikintina, kad į mokslinę aplinką įtraukiami, o ne tradiciškai paliekami nuošalyje magis-

⁵ Šv. Kazimiero kolegija Romoje (1945–1970). Roma: Lietuvių Šv. Kazimiero kolegija, 1971, 78.

⁶ Popiežinė lietuvių Šv. Kazimiero kolegija Romoje, 50: veidai, vardai. Roma: Lietuvių Šv. Kazimiero kolegija, 1998, 103.

⁷ Tulaba, Ladas, *Romos popiežiškoji Šv. Kazimiero lietuvių kolegija (1948–1998)*. Vilnius: Katalikų akademija, 1998, 407.

⁸ Kamuntavičienė, Vaida, *Krakių kotryniečių vienuolynas: nuo dievotų bendruomenės iki Lietuvos kotryniečių provincijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2019.

tro darbai (Monikos Pocienės „XX a. I pusės Lietuvos katalikų kunigų kolektyvinė biografija“, Vilniaus universitetas, p. 21). Taigi, medžiagos, duomenų semtasi iš pačių įvairiausių aruodų.

Skaitant penkiolikos skirtingos apimties skyrių studiją su prologu ir ją užbaigiančiais „Keletu apibendrinimų su pretenzija į išvadas“, akivaizdu, kad jos autorius, pabuvojęs keliuose archyvuose, ne vieną kartą buvo „tarp tų pirmųjų tyrinėtojų“ (p. 9). Sveikintina, kad buvo atvertos iki šiol Šv. Kazimiero kolegijos tema nenaudotos Lietuvos ypatingojo archyvo bylos (fondo Nr. K-30, b. 33, 35; fondo Nr. 35, b. 232, 844; fondo Nr. K-41, b. 615, 617, 627, 637, 660, 665), t. y. „sovietų valdžios institucijų, sekusių ir mėginusių daryti poveikį kolegijai“ (IV viršelis), archyviniai dokumentai. Šiuo atveju pasitarnavo autoriaus įdirbis rengiant 2002 m. išleistą monografiją „Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)“⁹ ir mokslinių tyrimų programos koordinatoriaus patirtis, įgyta Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centre 2002–2010 m. Todėl galima pasitikėti autoriaus atlikta tokių šaltinių atranka, įžvalgomis bei analize: „Studentų iš Lietuvos KGB teiktos ataskaitos, aišku, turi būti skaitomos nepamirštant, kam jos buvo rašomos. Akivaizdu, kad daugelis pasąžų jose buvo specialiai pritaikyti užsakovų ideologizuotam tikrovės matymo kampui, o ne atspindėjo pačių autorių supratimą. Tai patvirtina kitokios kilmės šaltiniai...“ (p. 66). Tuo labiau kad patiems amžininkams, „Romos lietuvių bažnytinėms struktūroms buvo sunku atskirti tikrus faktus nuo melagingų, autentišką norą siekti bendro gėrio nuo klaidingų manipuliacijų.“ (p. 99–100). Iš esmės – ir tai sveikintina – studija grindžiama Popiežiškosios Šv. Kazimiero kolegijos, Telšių vyskupijos kurijos archyvų ir itin vertinga Vatikano archyvų, tokių kaip *Archivio Apostolico Vaticano* ir *Archivio Storico della Segreteria di Stato (sezione per i Rapporti con gli Stati)*, medžiaga (tiesa, iki 1958 m.), taip pat popiežiaus žinioje esančio *Archivum Romanum Societatis Iesu* medžiaga.

Lyg baigiamųjų studijų recenzentai pažymėsime, kad pagal aiškią chronologiją išdėstytam pasakojimui trūksta nuorodų net prie citatų arba jos neišbaigtos, nesutvarkytos (p. 21, 49, 51, 65), pasitaiko rašybos ar spausdinimo klaidų (p. 24), o pirmą kartą minimi asmenys turi būti nurodomi visu vardu ir pavarde (p. 24, 43, 53). Tekste yra viena schema (p. 128) ir kelios lentelės (p. 44–45, 134–135, 137), kurios būtų dar vertingesnės, jei jose būtų surašytos studentų pavardės. Studiją praturtina Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomi kunigų, kolegijos alumnų primicijų paveikslėliai, kvietimas, sveikinimas, leidinio viršelis. Jau paminėtos nuotraukos (nespaltotos ir – rečiau – spaltotos) iliustruoja Šv. Kazimiero kolegijos istoriją, jose matyti ir kolegija, ir jos vidinis kiemelis, kuriame netrūko susitikimų, žaidimų, šypsenų. Tiesa, tik kai kur nurodyti nuotraukų šaltiniai, autorystė, datos.

Tikėtina, kad studijos autorius kai kur neišplėtotą ar nuorodomis nesutvirtintą tekstą (pavyzdžiui: „Pavienėms iniciatyvoms tapti kūnu, atrodo, labiausiai trukdė ne per didelis tuometinės Lietuvos klero viršūnės noras. Formaciją gavę Peterburgo dvasinėje akademijoje, vietos vyskupai nejautė didelio poreikio įsileisti daugiau „Romos dvasios“, apie kurios stoką ne kartą rašė ne vienas Šventojo Sosto atstovas.“) papildys, išplėtos kituose savo mokslo darbuose, nes eskizas yra greitai ir lengvai parengiami būsimo kūrinio metmenys, taip fiksuojant idėjas, įžvalgas ar nuorodas. Tad ši studija turės tęsinį kituose, didesnės

⁹ Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*.

apimties ir analitiškai ne mažiau gilesniuose, pavyzdžiui, monografiniuose, darbuose. Gal tuomet atsiras neišlikę laikraščiai „Bizūnas“ ir „Vita nostra“ (p. 57).

Studijos žanro prasme autorius „bandė suderinti akademinius standartus atitinkančio mokslinio istorinio tyrimo rezultatų pristatymą su populiariu kolegijos istorijos perteikimu, kuris būtų paskaitomas ne vien profesionalui, bet ir paprastam skaitytojui“ (p. 11). Todėl nestebina jo moralizuojančios pastabos, su kuriomis negalima nesutikti: „Kolegijos steigimosi ir pirmųjų veikimo metų patirtis taip pat dar kartą patvirtino, kad sudėtingomis sąlygomis istoriją kuria tie, kas turi valios reikalus spręsti čia ir dabar, o ne tie, kas patogiai įsitaisę ant sofos turi gerų idėjų, kaip reikėjo padaryti geriau.“ (p. 39).

Atsargiuose „Keliuose apibendrinimuose su pretenzija į išvadas“ autorius tiksliai pažymi, kad Šv. Kazimiero kolegijos vadovai „visu jos istorijos laikotarpiu buvo priversti prisiimti neproporcingai daug atsakomybių, priimti svarbius sprendimus, <...>. Užuoat susitelkę į bendruomenės dvasios cementavimą ar kolegijoje gyvenančių klierikų bei jaunų kunigų papildomą ugdymą, jie dažnai turėjo prisiimti kitus vaidmenis – vykdyti statybos darbus, tvarkyti finansinius išteklius ar būti svetingais šeimininkais.“ (p. 189–190), t. y. veikti neįprastomis sąlygomis. Tad studijos autoriaus gebėjimas korektiškai suvaldyti pačią įvairiausią archyvinę medžiagą, net jei ji atskleidžia sunkiai suprantamus sprendimus, liudija apie jo profesionalumą ir studijos vertingumą.

Pro memoria

Vytis ČIUBRINSKAS
Vytauto Didžiojo universitetas

Profesorius Romas Vaštokas (1935–2025)

2025 m. gegužės 20 d. netekome Romo Vaštoko, Trento universiteto Kanadoje kultūrinės antropologijos profesoriaus, Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Atkuriamojo Senato (1989–1996) nario, vieno šviesiausių lietuvių diasporos asmenybių, ženkliai prisidėjusių prie Lietuvos atvėrimo pasaulio mokslui.

1989 m. jis dalyvavo pirmojoje tarptautinėje VDU atkūrimui skirtoje konferencijoje „Tautinės aukštosios mokyklos koncepcija ir Kauno universitetas“, į kurią susirinkęs pasaulio lietuvių mokslo elitas (272 akademikai) priėmė VDU atkūrimo aktą. Jo skaitytas pranešimas „Antropologija Šiaurės Amerikoje ir jos perspektyvos Lietuvoje“ atvėrė kelią kartu su kolegomis lietuvių diasporos antropologais prof. Liucija Baškauskaite, dr. Arvydu Žygu, dr. Raimundu Sidriu VDU įkurti pirmąją Antropologijos katedrą Lietuvoje. Jos įkūrėjos prof. L. Baškauskaitės toje konferencijoje pasakyti žodžiai „Mes esame auginti Lietuvai“ bene geriausiai atspindėjo tiek R. Vaštoko, tiek visų kitų diasporos lietuvių nuostatas, patriotizmą ir norą padėti atsikuriančiam Lietuvos mokslui ir akademiniam gyvenimui.

Tai paskatino profesorį iš Kanados persikelti į Lietuvą. Jis tapo vienu iš pasišventusių diasporos lietuvių, klojusių pamatus įtvirtinti iki tol neegzistavusį socialinės ir kultūrinės antropologijos mokslą Lietuvoje. Jau 1989 m. jis dėstė antropologijos kursą Vilniaus universiteto sociologijos, filosofijos ir psichologijos doktorantams ir tą darė pasitelkdamas tiems laikams labai novatoriškus būdus – dėstydamas vizualinės antropologijos perspektyvas, paskaitose naudojo naujausias kompiuterines technologijas. 1992 m. jis ėmėsi taikomosios antropologijos projektų ir Vilniuje įsteigė Kanados urbanistikos institutą. Šio instituto siekis buvo skleisti urbanistinės antropologijos tikslus per miesto demokratizacijos procesus, t. y. parodant, kad miestas, visų pirma, priklauso žmonėms. Tuo metu tai buvo itin novatoriškas požiūris.

Vis dėlto pagrindinė R. Vaštoko misija buvo ugdymas. 2001–2003 m. kartu su juo teko dėstyti Vilniaus universiteto istorijos studentams pagal naują programą „Kultūros istorija ir antropologija“, į kurią antropologija buvo įsileista, kaip sakydavo profesorius, „istorijai atšviežinti“ (angl. *to invigorate history studies*), tačiau tapo tokia populiari, kad ėmė nukonkuruoti istoriją. Į tai sureaguota – antropologijos kursų skaičius sumažintas iki minimumo.

Mūsų atsakymas buvo kartu su profesoriumi ir kolegėmis įsteigta Lietuvos antropologų draugija ir 2003 m. rudenį įvykusi didelė tarptautinė Baltijos šalių antropologijos konferencija, kurioje dalyvavo tokie žymūs antropologai kaip Jonathanas Friedmanas (Kalifornijos ir Lundo universitetai), Chrisas Hannas (Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas), Janette Edwards (Mančesterio universitetas) ir kiti. Konferenciją vainikavo VDU Sociologijos katedros vedėjos Jolantos Kuznecovienės kvietimas įsteigti antropologijos studijų programą VDU.

2004 m. keli dėstytojai, persikėlę iš Vilniaus universiteto, kartu su R. Vaštoku ėmė kurti Socialinės antropologijos magistrantūros studijų programą VDU. Nors tikėtasi, kad prof. L. Baškauskaitės čia įsteigtos Antropologijos katedros įdirbis pasitarnaus kuriant naują programą, taip neįvyko. VDU Antropologijos katedra veikė labai trumpai (1990–1992), ir dėl to, kad tuo metu buvo įsivyravusios lituanistinės disciplinos (įskaitant lietuvių tautosakos ir etnologijos – abi vadintos etnokultūra) (natūrali nacionalinės valstybės atkūrimo politikos pasekmė), antropologija, anot profesoriaus, buvo suprasta kaip tautiškai nesufokusuota ir liko be katedros ir programos. Tačiau viskas vyko ne nuo nulio: rėmėmės Kolumbijos universiteto (JAV), kuriame profesorius apgynė doktoratą, tuo metu įtakingo Marvino Harrisio (jo kultūrinės antropologijos vadovėlis išverstas į lietuvių kalbą ir išleistas 1995 m. Lietuvoje) akademineje aplinkoje, Pietų Ilinojaus universiteto (jame stažavosi šių eilučių autorius), taip pat skandinavų (Lundo ir Kopenhagos universitetų) antropologijos dėstyimo sistemomis.

2004 m. rudenį pradėtoji naujoji studijų programa buvo labai populiari: prof. R. Vaštokas dėstė Vizualinės ir Taikomosios antropologijos studijų dalykus, buvo magistro darbų vadovas, išugdė būrį jaunųjų dėstytojų, įgijusių antropologijos daktaro laipsnį ir šiandien besidarbuojančių Lietuvos ir užsienio aukštosiose mokyklose.

2005 m. VDU įkūrus Socialinės antropologijos centrą, prof. R. Vaštokas ėmėsi aktyviai organizuoti plačias viešas mokslines diskusijas jam gerai pažįstamos „Santaros-Šviesos“ organizacijos pavyzdžiu. Į centro ketvirtadieninių seminarų ciklo diskusijas jis pakviesdavo tokių intelektualų kaip Darius Kuolys, Saulius Žukas, Leonidas Donskis, Gintautas Mažeikis ir kitų, puikiai supratusių antropologijos naudą globalėjančios Lietuvos visuomenei. Profesorius dalyvavo įvairiuose VDU Socialinės antropologijos centro projektuose. Vienas tokių (2005–2006) – „Lietuvių nacionalinio identiteto raiškos būdai: socialinė atmintis, kultūrinis tęstinumas ir kaita globalizacijos sąlygomis“, kurį įgyvendinant jis sukūrė dokumentinį filmą „Štai ir mes“. Jame užfiksuoti patys svarbiausi 1989–1993 m. išlaisvėjimo įvykiai, naujų religinių bendruomenių būrimasis, grįžimas prie etninio paveldo. Antropologas akylai stebi ne tik Lietuvoje kunkuliuojančius įvykius, bet ir įsižiūri į konkrečius žmones, jų reakcijas. Šis filmas sulaukė didelio dėmesio tarptautiniu mastu, ypač šalyse, nelabai susipažinusiose su komunizmo žlugimu Rytų Europoje.

Prof. R. Vaštokas buvo didelis vizualinės antropologijos entuziastas, padaręs per 200 val. vaizdo įrašų apie unikalų pereinamąjį laikotarpį nuo Berlyno sienos griūties iki sovietų kariuomenės išvedimo. Iki šių dienų yra išlikę keli jo sukurti vizualinės etnografijos filmai, parodantys apnuogintą to meto Lietuvos žmonių gyvenimo tikrovę, pateiktą per pačių filmo veikėjų pasakojimus.

Prof. R. Vaštokas aktyviai prisidėjo prie antropologinių ir diasporos studijų mokslo žurnalų „Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos“ ir „Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos“ leidybos kaip recenzentas, redakcinių kolegijų narys ir bendradarbis.

Labai vertinome profesoriaus nuoširdumą, ypač geranorišką kolegialumą ir patarimus mūsų studentams. Pastariesiems jis skiepijo pasitikėjimą savimi, padėjo susiorientuoti atsiveriančių studijų ir karjeros galimybių labirinte, ypač VDU įdiegus tuo metu Lietuvoje dar beveik nežinotą studijų principą *Artes liberales*. Savo darbais ir bendravimu su studentais kaip lygus su lygiu jis drąsino Lietuvos akademinį jaunimą atsikratyti iš sovietmečio atėjusio nepasitikėjimo, netikrumo, cinizmo likučių. Mūsų atmintyje jis išliks kaip pasaulio įvykiams itin neabejingas antropologas, jautriai reagavęs į žmonijos nuolat patiriamus humanitarinius bei ekologinius kataklizmus ir susidūręs su vietinių gyventojų reiškiamu nepakantumu atskirtyje atsiduriančioms visuomenės grupėms. Profesorius ne kartą išreiškė susirūpinimą dėl rasizmo apraiškų romų atžvilgiu ir tolerancijos kitoms mažumoms Lietuvoje stygiaus.

Prisiminsime R. Vaštoką kaip lietuvių diasporos šviesuolį, per Atlantą atgabentos socio-kultūrinės antropologijos ambasadorių, itin besistengusį ją įtvirtinti Lietuvoje, ypač VDU.

Kronika

2024 11 01–2025 05 01 Pasaulio lietuvių bendruomenė (PLB) ir Lietuva

2024 m. lapkričio 5 d. JAV Lietuvių bendruomenės (JAV LB) naujoji Krašto valdybos pirmininkė Edita Buzėnienė, spalį išrinkta JAV LB Tarybos narių suvažiavime, pristatė patvirtintus naujus Krašto valdybos narius.

2024 m. lapkričio 8 d. Vilniuje įvyko naujienų portalo „Lrytas“ kartu su Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija (LR KAM) ir Vilniaus Gedimino technikos universitetu (VILNIUS TECH) organizuojama didžiausia praktinė konferencija ir paroda Lietuvoje saugumo tema „Saugumo kodas“.

Išvalgomis apie šalies gynybą, kibernetinį saugumą, socialinį atsparumą, verslo ir visuomenės pasirėngimą dalijosi ne tik politikai, karybos ekspertai, verslininkai, mokslininkai, tarnybų atstovai, bet ir visuomenininkai, psichologai, informacinio ir kibernetinio saugumo specialistai.

PLB Visuomeninių reikalų ir specialiųjų projektų komisijos pirmininkė Irma Petraitytė-Lukšienė skaitė pranešimą „Diasporos vaidmuo karo padėties metu – Ukrainos patirtis“ ir dalyvavo diskusijoje „Kaip Lietuvai gali padėti po pasaulį išsibarstę lietuviai?“.

Diskusijoje kartu dalyvavo VšĮ „Global Lithuanian Leaders“ vadovė Marija Šaraitė ir Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Valstybingumo centro vadovė dr. Ilo-na Strumickienė.

2024 m. lapkričio 12 d. LR užsienio reikalų ministerijos (URM) Globalios Lietuvos departamento, „Grįžtu LT“ ir Lietuvos savivaldybių asociacijos suorganizuotame renginyje „Savivaldybių įsitraukimas įgyvendinant Lietuvos diasporos politiką“ Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininkė pasveikino visus dalyvius, pristatė PLB aktualijas ir dalyvavo diskusijoje tema „Diasporos vaikų integracija: stovyklos, priėmimas į ikimokyklinės ugdymo įstaigas, integracija mokyklose“, dalijosi asmenine patirtimi, sukaupta daug metų gyvenant ne Lietuvoje.

2024 m. lapkričio 14 d. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka Airijos Fingalo bibliotekoms įteikė ypač laukimą vertingą dovaną – nuo šiol Airijos lietuviai, ypač lituanistinių mokyklų moksleiviai ir jų mokytojai, galės skaityti lietuvių rašytojų klasikų ir šiuolaikinių kūrėjų knygas lietuvių ir anglų kalbomis.

Atidarydamas renginį, Lietuvos ambasadorius Airijoje Jonas Grinevičius pažymėjo būtinybę plėtoti dvišalį Airijos ir Lietuvos bendradarbiavimą ne tik politikos ir ekonomikos, bet ir kultūros bei švietimo srityje.

„Tegul ši lietuvių autorių knygų siunta padės Airijos lietuviams puoselėti savo gimtąją kalbą, mėgautis jos grožiu, domėtis Lietuvos istorija“, – linkėjo ambasadorius.

Iškilmingoje knygų perdavimo ceremonijoje dalyvavo Fingalo grafystės meras Brianas McDonaghas, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo ir Airijos Fingalo bibliotekų atstovai. Sutarta knygų dovanojimo projektą tęsti ateityje ir ne tik dovanoti lietuviškų knygų, bet ir su airių rašytojų kūryba aktyviau supažindinti Lietuvos skaitytojus.

2024 m. lapkričio 15 d. vakarą LR ambasadoje susirinkusiems Airijos lietuvių bendruomenės nariams Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos bendradarbė dr. Jolanta Budriūnienė ir dr. Dalia Cidzikaitė pristatė Lietuvoje vykdomas įvairias skaitymo skatinimo programas: „Knygų startas“, „Metų knygos rinkimai“, „Skaitymo metai“, „Tėčiai skaito vaikams“, biblioterapijos ir kitas. Visų jų tikslas – telkti lituanistines bendruomenes, supažindinti su spausdinto žodžio reikšme. Daug susidomėjimo sulaukė skaitmeninio kultūros paveldo portalas *epaveldas.lt* pristatymas. Šiame portale galima rasti senųjų lietuviškų knygų, Lietuvos ir išeivijos periodinių leidinių ir net pasižvalgyti po virtualias parodas. Pristatytas ir portalas *ibiblioteka.lt*, apimantis visų Lietuvos bibliotekų elektronines paslaugas.

2024 m. lapkričio 20 d. įvyko paskutinis esamos sudėties Tarpinstitucinės Lietuvos diasporos politikos įgyvendinimo darbo grupės posėdis, kurio tikslas – apibendrinti veiklą diasporos politikos srityje įgyvendinant 18-osios Vyriausybės programą ir aptarti Lietuvos diasporos politikos strateginių gairių „Globali Lietuva“ 2022–2030 m. įgyvendinimo veiksmų plano 2025–2027 m. prioritetines sritis.

Posėdžio dalyviai pažymėjo svarbą ir aktyvų LR URM vaidmenį, įgyvendinant ir koordinuojant diasporos politiką, džiaugėsi glaudžiu bendradarbiavimu ir išreiškė lūkestį, kad ir toliau diasporos politikai bus skiriamas didelis dėmesys. Per posėdį kalbėta diasporai aktualiomis temomis: apie lituanistinį švietimą, lietuviškos kultūros užsienyje puoselėjimą, diasporos įsitraukimo į Lietuvos gyvenimą skatinimą, grįžimą į Lietuvą ir kitomis.

PLB pirmininkė Dalia Henke pabrėžė pilietybės išsaugojimo (tai svarbu ne tik diasporai, bet ir Lietuvos ateičiai bei saugumui), internetinio balsavimo rinkimuose svarbą. Taip pat būtina stiprinti lietuvių bendruomenes, motyvuoti jų lyderius, kelti jų kvalifikaciją. Ji pabrėžė, kad pasaulio lietuviai įsitraukia į pasirengimą Lietuvos gynybai, teikia paramą Ukrainai.

2024 m. lapkričio 23 d. Romoje susitiko diasporos žiniasklaidos profesionalai iš įvairių Italijos regionų, Lietuvos, JAV ir Vokietijos, prie jų nuotoliniu būdu prisijungė kolegos iš kitų pasaulio šalių. Juos subūrė ne tik Italijos lietuvių portalas ITLIETUVIAI.IT 10-ies metų jubiliejaus šventė, bet ir jos proga surengtas Diasporos žiniasklaidos forumas tema

„Užsienio lietuvių spaudos vaidmuo buvusių istorinių įvykių ir dabartinių geopolitinių iššūkių kontekste“.

Renginį atidarė ir dalyvius pasveikino Lietuvos Respublikos ambasadorė Dalia Kreivienė, Globalios Lietuvos departamento Ryšių su diaspora skyriaus vedėja Laura Dilytė, kuri perskaitė LR užsienio reikalų ministro Gabrieliaus Landsbergio laišką portalo ITLIE-TUVIAI.IT komandai, Seimo narė Dalia Asanavičiūtė, Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininkė D. Henke, Italijos lietuvių bendruomenės pirmininkė Elzė Simonkevičiūtė-Di Meglio, portalo ITLIETUVIAI.IT vyr. redaktorė Neringa Budrytė.

Forumo metu nuspręsta atgaivinti užsienio lietuvių žurnalistų sąjungą, o patį forumą planuojama organizuoti kartą per metus vis kitoje šalyje; 2025-aisiais jis galėtų vykti Čikagoje, JAV.

2024 m. gruodžio 5 d. pradėjo darbą naujas PLB valdybos atstovas Lietuvoje Antanas Vinkus. Pasaulio lietuvių bendruomenės valdyba vienbalsiai pritarė savo atstovybės Lietuvoje vairą perduoti 2016–2020 m. Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisijos pirmininkui, Lietuvos gydytojui, diplomatui, politikui bei visuomenės veikėjui A. Vinkui.

2024 m. gruodžio 7–8 d. vyko kardinolo Rolando Makricko paskyrimo renginiai, kuriuose dalyvavo Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininkė D. Henke. Arkivyskupas R. Makrickas tapo penktuoju kardinolu Lietuvos istorijoje. Vatikane, Šv. Petro bazilikoje, per iškilmingas liturgines apeigas Kardinolų kolegijos susirinkimo (viešosios konsistorijos) metu popiežius Pranciškus į Kardinolų kolegiją įtraukė iš viso 21 dvasininką.

Tapęs kardinolu, R. Makrickas konklavoje galės rinkti popiežių, taip pat galės būti juo išrinktas. Po šio paskyrimo Kardinolų kolegijoje pirmą kartą istorijoje bus net trys kardinolai lietuviai.

R. Makrickui tapus kardinolu, jam priskirta Romos Šv. Eustachijaus diakonija (*Basilica di Sant'Eustachio*). Lietuvos Respublikos ambasada prie Šventojo Sosto surengė priėmimą R. Makricko skyrimo kardinolu proga.

Savo sveikinimo kalboje Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininkė D. Henke ne tik dėliaugėsi šia didžiule dovana Lietuvai ir lietuviams visame pasaulyje, bet ir išskirtinai priminė mūsų tautos stiprybes bei prašė kardinolo R. Makricko apginti Lietuvą, jeigu to vėl prireiktų, kad jis vienytų lietuvius visame pasaulyje tam pačiam tikslui, nes tikėjimas nuo seno buvo mūsų tautos atsparumo ir vilties švyturys. Iškilmėse dalyvavo ir LR pirmoji ponina Diana Nausėdienė.

2024 m. gruodžio 13–14 d. Prahoje įvyko Lietuvių bendrystės dienos – pirmasis tokio masto lietuvių bendruomenės renginių ciklas Čekijoje. Šį susibūrimą surengė Lietuvos ambasada Čekijoje, bendradarbiaudama su Čekijos lietuvių bendruomene. LR ambasada šį savaitgalį tapo lietuvių tvirtove. Prasmingas ir lietuvius vienijantis susibūrimas, kupinas šilumos, bendrystės, informatyvių diskusijų ir puikios nuotaikos, gal taps įkvėpimu ir kitoms aplinkinėms lietuvių bendruomenėms ir LR ambasadoms Vidurio Europoje. Pagrindinis šio renginio tikslas yra padėti Čekijos lietuvių bendruomenei stiprinti savo veiklą, atsinaujinti ir plėsti ryšius. Vyko strateginės diskusijos su Čekijos lietuvių bendruomenės aktyviausiais nariais, esamais ir buvusiais vadovais, garbės konsulais bei svečiais iš Šveicarijos ir Vokietijos bendruomenių. Renginyje dalyvavo Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininkė D. Henke, Kultūros komisijos pirmininkė Jūratė Caspersen, URM Globalios

Lietuvos departamento direktorė Lina Žukauskaitė ir Lietuvos institucijų veiklos koordinavimo skyriaus vadovė Agnė Gurevičienė. Kartu su LR ambasadoriumi Čekijoje Rolandu Kačinsku ir Čekijos lietuvių bendruomenės pirmininku Tomu Krasausku vyko susitikimai su Čekijos valdžios institucijų atstovais, kurių metu dalytasi lietuvių patirtimi dirbant su diaspora.

2024 m. gruodžio 15–22 d. vyko II Azijos lietuvių sporto žaidynės Japonijoje, Tokijuje. PLB Sporto komisijos pirmininkas Laurynas Misevičius dalyvavo kasmetiniame Japonijos lietuvių šventiniame renginyje LR ambasadoje ir pristatė PLB 2025 metų iniciatyvas ir renginius. **Gruodžio 18 d.** kartu su LR ambasados Japonijoje ir bendruomenės nariais L. Misevičius dalyvavo Sumitomo istorinės atminties muziejuje Šindzuku organizuotoje specialioje parodoje, skirtoje Sibiro tremtiniais atminti, ir lietuvių kinematografinės Gintarės Valevičiūtės animacinio filmo „Purga“ peržiūroje. Vyko diskusija su lankytoais japonais, dalytasi abiejų tautų skaudžia patirtimi sovietų okupacijos laikotarpiu.

2024 m. gruodžio 17 d. Lietuvos Respublikos Seimas patvirtino 2024–2028 m. Seimo kadencijos LRS ir PLB komisijos sudarymą, o gruodžio 19 d. paskelbti pirmininkai. Komisijos pirmininkė iš Pasaulio lietuvių bendruomenės – Jolanta Naglė iš Latvijos (ją pavaduos PLB valdybos narė J. Caspersen iš Šveicarijos). Komisijos nariai iš PLB: JAV LB – Jonas Bružas, dr. Tomas Girnius, Artūras Žilys; Kanados LB – Antanas Šileika; Vakarų Europos LB – J. Caspersen (Šveicarija), D. Henke (Vokietija); Rytų Europos, Rusijos ir Centrinės Azijos kraštų LB – J. Naglė (Latvija); Lietuvos etninių žemių LB – Jonas Vydra (Lenkija); Pietų Amerikos kraštų LB – Cecilia Hernandez Švobas (Urugvajus); Okeanijos (Australijos, Naujosios Zelandijos) ir Rytų Azijos kraštų LB – Rasa Mauragis (Australija).

2024 m. gruodžio 17–20 d. Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininkė D. Henke kartu su valdybos nariais J. Caspersen, Laurynu Geriku ir PLB valdybos atstovu Lietuvoje A. Vinkumi susitikimų savaitę su išrinktais naujais LR Seimo nariais pradėjo PLB padėkos vakaru LR Seime, PLB atstovybėje. PLB valdyba šią gruodžio savaitę dalyvavo Užsienio reikalų komiteto posėdyje, kuriam pirmininkavo Užsienio reikalų komiteto (URK) pirmininkas Remigijus Motuzas ir kuriame buvo išsamiai pristatyta PLB istorija, veikla ir šių dienų Lietuvos diasporos iššūkiai. Tomis dienomis Vilniuje Pasaulio lietuvių bendruomenės valdybos nariai susitiko su Švietimo ir mokslo komiteto pirmininke Vaida Aleknavičiene, Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto pirmininku Giedrimu Jeglinsku, Kultūros komiteto pirmininku Kęstučiu Vilkausku, LR Seimo pirmininku Sauliumi Skverneliu ir LR Seimo kancleriu Algirdu Stončaičiu.

Susitikimų metu buvo aptariami svarbiausi PLB strateginiai tikslai ir prioritetai: gimimu gautos pilietybės išsaugojimas, Lietuvos nacionalinis saugumas ir diasporos indėlis, pilietiškumo stiprinimas ir visokeriopi saitai su Lietuva, lituanistinis švietimas, lietuvių išsaugojimas gyvenant užsienyje ir jos perdavimas ateities kartoms, grįžimo į Lietuvą galimybės bei savivaldybių išskirtinė užduotis dirbant su diaspora, lietuvių užsienyje pasiekiamumas ir PLB didžiausi 2025 m. projektai bei renginiai.

2024 m. gruodžio 20 d. vakare Lietuvos nacionalinėje filharmonijoje įvyko kasmetiniai „Globalios Lietuvos apdovanojimai“. Iškilmingoje ceremonijoje buvo įvertinti pasaulio lietuviai, kurie labiausiai nusipelnė šaliai filantropijos, investicijų, inovacijų, kultūros ir kitose srityse. Diasporos profesionalų tinklas „Global Lithuanian Leaders“ 2024 m. minėjo

15-ąją gimtadienį, todėl apdovanojimų renginyje buvo įvertinti ne tik pasaulio lietuviai, bet retrospektyviai įvertinta ir organizacijos veikla. Lietuvos Prezidentas Gitanas Nausėda pasveikino apdovanojimų laureatus ir susirinkusius svečius. Jis pabrėžė, kad kiekvienas svetur gyvenantis lietuvis yra svarbus ir gali prisidėti prie Lietuvos gerovės kūrimo.

Šiais metais iš daugiau kaip 100 kandidatų komisija atrinko 26 nominantus, tarp kurių buvo ir visuomenei puikiai žinomų savo sričių lyderių, ir mažiau žinomų sričių ekspertų. Šiemet buvo įvertinta ir pagerbta 12 laureatų iš aštuonių kategorijų. Už viso gyvenimo nuopelnus buvo apdovanotas ir kunigas jėzuitas Antanas Saulaitis. Dvasininkas įvertintas už viso gyvenimo indėlį puoselėjant lietuvių – jis ilgus metus stiprino lietuvių bendruomenes Brazilijoje, JAV ir Lietuvoje.

2025 m. sausio 18–19 d. Lidso (*Leeds*) mieste vyko dviejų dienų trukmės Jungtinės Karalystės lietuvių bendruomenės (JKLB) 75-asis metinis ataskaitinis suvažiavimas, kuris, pasak bendruomenės atstovų, dalyviams paliko neišdildomų įspūdžių ir įkvėpė naujiems darbams.

Suvažiavimo dalyviai aptarė bendruomenės ir Lietuvos aktualijas, strategines partnerystes, galimybes auginti bendruomenę, patvirtinto JKLB Etikos kodeksą. Valdybos pirmininkė Alvija Černiauskaitė pristatė 2024 m. JKLB valdybos ataskaitą. Suvažiavimo metu buvo renkamas trečdalis valdybos – visi trys nariai perrinkti naujai kadencijai, valdybos pirmininkė A. Černiauskaitė perrinkta antrai trejų metų kadencijai, taip pat išrinktas patariamasis organas – taryba.

2025 m. vasario 24 d. visame pasaulyje buvo minima Rusijos plataus masto invazijos pradžios Ukrainoje diena. Pasaulio lietuvių bendruomenė išplatino kvietimą vėl susitelkti, jungtis prie Pasaulio ukrainiečių kongreso ir gausiai eiti į paramos Ukrainai mitingus visame pasaulyje: „Tegul plevėsuoja mūsų Lietuvos trispalvės, rodykime ryžtingą paramą besiginančiai ir kraujuojančiai Ukrainai. Atkreipkime pasaulio dėmesį, kad mums rūpi laisvė ir kad už ją toliau kovosime! Mūsų aiškus, ryžtingas ir garsus balsas tarptautinėje arenoje yra labai svarbus!“

Ukrainos rėmimo mitinguose dalyvavo lietuvių bendruomenės nuo JAV, Kanados, Argentinos iki Australijos, Taivano, Japonijos, itin aktyvūs buvo Europos šalių lietuviai. Trispalvės plevėsavo Los Andžele, Vašingtone, Čikagoje, Atlantoje, Filadelfijoje, Bostone, Otavoje, Vankuveryje, Toronte, Monrealyje, Sidnėjuje, Brisbane, Taipėjuje, Briuselyje, Miunchene, Hamburge, Berne, Romoje, Florencijoje, Paduvoje, Milane, Prahoje ir kitur.

Remiantis mūsų išeivijos antisovietinės veiklos pavyzdžiais ir šiandienos Ukrainos patirtimis, diasporos vaidmuo politiniame ir informaciniame lauke yra ypač reikšmingas. Taip pat svarbus finansų telkimas, humanitarinė parama, pagalba valdant pabėgėlių srautus, užsienio visuomenių paramos užpultai šaliai telkimas – apie visa tai buvo kalbama vasario 24 d. Pasaulio lietuvių bendruomenės sušauktame pasitarime, kuriame dalyvavo bendruomenių atstovai iš įvairių pasaulio šalių, taip pat Ukrainos lietuvių bendruomenės pirmininkė Dalia Makarova. Pagrindinis susitikime iškeltas klausimas – ką toliau norime, galime ir turime visi kartu daryti praėjus trejiems metams nuo plataus masto Rusijos karo Ukrainoje pradžios? Pasitarime pabrėžta, kad Lietuva turi didelį turtą – savo žmones visame pasaulyje ir reikia toliau aktyviai dirbti siekiant išjudinti, telkti užsienio šalių visuomenių paramą Ukrainai. Taip pat bus toliau telkiama parama Ukrainos lietuviams.

2025 m. kovo 12 d. Lietuvos ambasadoje Kanberoje surengtas iškilmingas minėjimas, skirtas 35-osioms Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo metinėms, kuriame dalyvavo LR užsienio reikalų viceministras Julius Pranevičius. Iškilmingos ceremonijos metu Australijos lietuvių bendruomenės pirmininkė R. Mauragis buvo apdovanota LR URM garbės ženklo „Už pasaulio lietuvių nuopelnus Lietuvai“ medaliu, įvertinant jos ilgametį darbą telkiant lietuvių bendruomenę, puoselėjant lietuvišką kultūrą ir skatinant tvirtą Lietuvos ir Australijos bendradarbiavimą.

Australijos strateginės politikos instituto (ASPI) vykdomasis direktorius Justinas Bassi buvo pagerbtas LR URM garbės ženklo „Lietuvos diplomatijos žvaigždė“ medaliu už išskirtinius nuopelnus stiprinant Lietuvos ir Australijos strateginę partnerystę, nuoseklų dėmesį Lietuvos saugumui ir aktyvų indėlį į regioninės politikos formavimą. Šventėje taip pat dalyvavo lietuvis keliautojas Aurimas Mockus, kurį neseniai išgelbėjo Australijos tarnybos iš ciklono Alfredo gniaužtų Koralų jūroje. Ambasadoje jis buvo šiltai sutiktas garbių svečių apsuptyje, dar kartą primenant apie bendruomeniškumo dvasias ir žmogaus ryžtą siekti savo tikslų, nepaisant iššūkių.

2025 m. kovo 17 d. LR Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisijos pirmininkas Karolis Neimantas, pavauduotoja D. Asanavičiūtė ir komisijos narė Jurgita Šukevičienė Seime priėmė Moldovos delegaciją, kurios nariai savo šalyje dirba diasporos klausimais. Susitikimo metu aptarti Lietuvos diasporos politikos įgyvendinimo klausimai, dalytasi gerąja patirtimi, diskutuota apie Lietuvos ir Moldovos bendradarbiavimo galimybes šioje srityje. Svečiai domėjosi, kaip Lietuva palaiko ryšius su savo diaspora, skatina išvykusius piliečius grįžti gyventi į Lietuvą, padeda vėl integruotis į Lietuvos gyvenimą. Apie trečdalis Moldovos, gyventojų skaičiumi labai panašios į Lietuvą, piliečių yra išvykę gyventi ir dirbti į užsienį. Įvairiose šalyse yra įsikūrusios moldavų bendruomenės, tačiau jie neturi skėtinės diasporos organizacijos, vienijančios kraštų moldavų bendruomenes ir joms atstovaujančios, kaip Lietuva turi Pasaulio lietuvių bendruomenę. Svečiai žavėjosi tokios vienijančios organizacijos jėga, Lietuvos diasporos politika, kai Parlamente jau 30 metų veikia Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisija, o diasporos atstovai sprendžia iškilusias problemas kartu su parlamentariais.

2025 m. kovo 17-ąją Airija vėl nušvito žaliai: praūžė didžiausia šalies šventė – Šv. Patriko festivalis. Vienas svarbiausių ir laukiamiausių renginių – įspūdingasis Dublino paradas, suburiantis tūkstančius dalyvių ir žiūrovų. Jau 18-us metus iš eilės šiame iškilmingame renginyje dalyvauja ir Airijos lietuviai, garsindami Lietuvos vardą ir puoselėdami savo kultūrą svetur. Šiais metais lietuvių dalyvavimą parade koordinavo aktyvi bendruomenės narė Gabija Augusta Vaičekauskytė, kuri tapo naująja šios tradicijos puoselėtoja. Šventinę eiseną, kurioje dalyvauja apie 2 000 žmonių, stebi milijoninė minia. Renginį transliuoja Airijos televizija, radijas, apie jį rašo interneto portalai, todėl tai yra puiki proga parodyti lietuviškas tradicijas plačiajai auditorijai. Žygiuodami parade, lietuviai ne tik išreiškia savo pasididžiavimą tautiniu identitetu, bet ir susitinka su kitomis bendruomenėmis bei taip užmezga tarpkultūrinius ryšius. Toks dalyvavimas didina lietuvių matomumą ir leidžia jaustis pasaulio bendruomenės dalimi.

Airijos televizija RTE lietuvių bendruomenę pristatė parado svečiams ir tiesioginiame eteryje žiūrovams visame pasaulyje. Tokios ypatingos akimirkos parodo, kad Airijos

lietuviai yra aktyvi ir matoma bendruomenės dalis šiame tarptautiniame renginyje. 2007 m. oficialiai prisijungus prie šio festivalio, Dublino lietuvių dalyvavimas parade tapo kasmetine tradicija.

2025 m. kovo 25–28 d. LR Seime vyko naujos kadencijos LR Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės (LRS ir PLB) komisijos posėdžiai. Juose buvo prisiminta komisijos istorija ir aptarti Lietuvos diasporai svarbūs klausimai: sunkumai atkuriant pilietybę, užsienyje esančio Lietuvai reikšmingo nekilnojamojo ir nematerialaus kultūros paveldo apsauga, diasporos įtraukimas į šalies gynybą, ryšių tarp diasporos ir Lietuvos regionų stiprinimas, 2025 m. vyksiančių XII pasaulio lietuvių sporto žaidynių organizavimas. Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininkė D. Henke džiaugėsi, kad šiemet 30-ąjį jubiliejų švenčianti komisija sulaukė daug dėmesio tiek iš valdžios atstovų, tiek iš diasporos: „Tai rodo mūsų nusiteikimą rimtam, nuosekliam darbui. Tikiuosi, ta motyvacija niekur nedings visus ketverius metus.“ LRS ir PLB komisija jau 30 metų susitinka spręsti diasporai ir Lietuvai aktualių klausimų. Šiuo unikaliu diasporos ir LR Seimo bendradarbiavimo formatu domėjosi ne vienos užsienio šalies institucijos – komisijos darbas pristatytas kitų diasporų organizacijoms bei parlamentarams iš Ukrainos, Estijos ir – visai neseniai – Moldovos. „Kitos valstybės tokių formatų neturi, tad esame geras pavyzdys kitoms diasporoms, mūsų modeli bando nukopijuoti, tariai ir ukrainiečiai, ir estai, ir moldavai“, – pabrėžė PLB pirmininkė D. Henke.

2025 m. balandžio 4–5 d. Lietuvos ambasada Airijoje kartu su Estijos ir Latvijos ambasadomis, minėdamos Baltijos šalių Nepriklausomybės atkūrimo 35-ąsias metines, Korko, antrajame pagal dydį Airijos mieste, surengė tarptautinį Baltijos šalių kino festivalį. Antrą kartą vykstančiame Korko festivalyje Lietuva pristatė režisierės Eglės Vertelytės sukurta kulinarinę komediją „Gardutė“. Festivalis sulaukė kino mėgėjų ir profesionalų iš Airijos, airių politikų bei visų trijų Baltijos šalių diasporos atstovų dėmesio.

2025 m. balandžio 5 d. Monrealyje Lietuvos ambasadorius Kanadoje Egidijus Meilūnas iškiliam Kanados lietuviui, rašytojui, žurnalistui, leidėjui, skulptoriui, visuomenės veikėjui Alainui Aloyzui Stankevičiui įteikė valstybės apdovanojimą – ordiną „Už nuopelnus Lietuvai“. Įteikdamas apdovanojimą, ambasadorius padėkojo A. A. Stankevičiui už ilgą ir veiklą garsinant Lietuvos vardą pasaulyje ir dvišalių ryšių plėtojimą.

2025 m. balandžio 24 d. LR generaliniame konsulate Niujorke vykusiame susitikime su LR Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto pirmininku G. Jeglinsku buvo aptarti svarbiausi Lietuvos gynybos politikos klausimai. Diskusiją su gausiai susirinkusia Niujorko lietuvių bendruomene vedė generalinis konsulas Dovydas Špokauskas. Daug metų gyvenęs ir dirbęs Niujorke, G. Jeglinskas neslėpė džiaugsmo sugrįžęs ten, kur prasiėjo jo profesinis kelias.

2025 m. balandžio 26 d. Toronte, Kanadoje, iškilmingai paminėtas Toronto lietuvių choro „Volungė“ 50-ties metų veiklos jubiliejus. Į minėjimą susirinkusiems choro nariams, bičiuliams ir rėmėjams Lietuvos ambasadorius E. Meilūnas perdavė LR užsienio reikalų ministro Kęstučio Budrio sveikinimą.

2025 m. balandžio 26–27 d. Bergene (Norvegijoje) vyko gyvybingi lietuvių bendruomenės renginiai, subūrę Norvegijoje veikiančių lituanistinių mokyklų, lietuviškų organizacijų ir bendruomenių atstovus. Lituanistinės mokyklos „Rytmetys“ vaikai ir mokytojai

dalyvavo Bergeno maratone. Po sporto iššūkių vyko diskusija, kurią organizavo Vestlando lietuvių bendrija „Vytis“. Joje dalyvavo LR užsienio reikalų ministerijos konsultacijų centro „Grįžtu LT“ vadovas Tadas Kubilius, Lietuvos kariuomenės atstovai, Lietuvos ambasadorius Norvegijoje Jonas Mažeika, Pasaulio lietuvių rinkimų apygardoje išrinkta Seimo narė D. Asanavičiūtė. Diskusijose daug dėmesio skirta aktualiems klausimams: pilietybės išsaugojimui, grįžimo į Lietuvą galimybėms, privalomosios pradinės karo tarnybos aspektams. Kitą dieną išeivijos lietuviai ir jų šeimos rinkosi į Bergeno lituanistinės mokyklos suorganizuotą nuotaikingą velykinį spektaklį, kurio režisierė – mokyklos vadovė Justė Tamašauskienė. Taip pat vyko susitikimas su Bergene veikiančių lietuviškų organizacijų vadovais, aptarti lietuviškos veiklos stiprinimo planai.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir institucijų prie LR Vyriausybės santykių su lietuvių išeivija apžvalga

2024 m. lapkričio 5 d. vykusiame Tarpinstitucinės Lietuvos diasporos politikos įgyvendinimo darbo grupės posėdyje apžvelgta ketverių metų veikla diasporos politikos srityje ir ateinančio laikotarpio prioritetai. Darbo grupės pirmininkas užsienio reikalų viceministras E. Meilūnas pabrėžė didėjančią valstybės dėmesį diasporai ir teigiamus pokyčius Lietuvos diasporos politikos srityje.

2024 m. lapkričio 12 d. Vilniuje vykusiame Lietuvos savivaldybių asociacijos ir Užsienio reikalų ministerijos organizuotame susitikime valstybės ir savivaldos institucijų bei diasporos organizacijų atstovai tarėsi, kaip padėti grįžtantiems tautiečiams integruotis į vietos bendruomenes, spręsti kylančius iššūkius, kurti verslus. Renginyje aptartos iniciatyvos, skatinančios užsienio lietuvius įgyvendinti verslo idėjas Lietuvoje, pasidalyti tarptautine patirtimi ir kurti smulkųjį bei vidutinį verslą regionuose. Diskusijoje dalyvavę savivaldybių ir Lietuvos savivaldybių asociacijos, Užsienio reikalų ministerijos, Ekonomikos ir inovacijų ministerijos, Užimtumo tarnybos, Lietuvos darbdavių asociacijos, viešosios įstaigos „Global Lithuanian Leaders“ atstovai pasidalijo gerąja patirtimi ir kylančiais iššūkiais skatinant pasaulio lietuvių grįžimą, tarėsi dėl bendrų veiksmų pritraukiant diasporos atstovus į Lietuvos darbo rinką. Susitikimo metu daug dėmesio skirta grįžusių vaikų ir jaunimo integracijai – vasaros stovykloms Lietuvos savivaldybėse, priėmimui į ikimokyklinio ugdymo ir bendrojo lavinimo įstaigas, lituanistinio švietimo skatinimui. Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos, Pasaulio lietuvių bendruomenės, Lituanistinių mokyklų asociacijos, Vilniaus lietuvių namų ir savivaldybių atstovai aptarė galimybes ir priemones, kaip grįžtantiems vaikams padėti sklandžiai integruotis į bendruomenes, stiprinti diasporos jaunimo ryšį su Lietuva ir jos regionais. Skatinimas grįžti į Lietuvą – viena svarbiausių Lietuvos diasporos politikos strateginių krypčių. Užsienio reikalų ministerija koordinuoja valstybės institucijų ir savivaldybių veiksmus, skirtus skatinti grįžti į Lietuvą ir sudaryti palankias sąlygas reintegracijai.

2024 m. lapkričio 16 d. JAV Los Andželo Šv. Kazimiero lituanistinė mokykla pažymėjo ilgametės, 75-erių metų, veiklos sukaktį. Mokykla nepertraukiamai veikia nuo 1949 m., kai lituanistinio švietimo misiją įgyvendinti pradėjo prelatas Jonas Kučingis. Los Andželo

Šv. Kazimiero lituanistinė mokykla – ilgiausiai be pertraukų veikianti lituanistinė mokykla JAV. Per septynis dešimtmečius ji tapo reikšmingu lietuviybės centru, ugdančiu patriotišką lietuvių kalbos ir kultūros puoselėtojų kartas. Laikinais einantis LR užsienio reikalų ministro pareigas G. Landsbergis raštu pasveikino svarbią sukaktį mininčią mokyklos bendruomenę ir pabrėžė, kad „šiandieniniame pasaulyje, kupiname sudėtingų geopolitinių iššūkių, pilietiško ir patriotiško ugdymas yra ypač svarbus. Ukrainos kova už viso demokratinio pasaulio laisvę primena, kaip svarbu puoselėti vienybę, solidarumą ir meilę laisvei.“ Per savo veiklos dešimtmečius mokykla užaugino stiprių diasporos lyderių kartas. Nuo 1987 m. vadovaujanti direktorė Marytė Newsom kartu su mokytojais, tėvais ir savanoriais prisidėjo prie to, kad mokykla taptų antraisiais namais šimtams Los Andžele ir apylinkėse gyvenančių lietuvių šeimų ir jų vaikų. Sveikinime mokyklos bendruomenei G. Landsbergis pabrėžė, kad mokiniams „lituanistinės mokyklos suteiktos žinios tiesia kelią į Lietuvą – studijuoti, stažuotis, grįžti ir kurti joje savo ateitį“. Los Andželo Šv. Kazimiero lituanistinėje mokykloje šiuo metu mokosi 110 mokinių, dirba 24 mokytojai ir jų pagalbininkai. Mokiniai dalyvauja tarptautiniuose renginiuose, programose, šokių ir dainų šventėse.

2024 m. gruodžio 5 d. Baku mieste esančiame knygyne „Ali & Nino“ pristatytas lietuvių literatūros klasiko Balio Sruogos memuarinio romano „Dievų miškas“ vertimas į azerbaidžaniečių kalbą. Šios knygos sutiktuvės – išskirtinis įvykis lietuvių ir azerbaidžaniečių kultūros ryšių istorijoje. B. Sruogos „Dievų miško“ vertėjas į azerbaidžaniečių kalbą, literatūrologas, publicistas, Lietuvos rašytojų sąjungos ir Lietuvos literatūros vertėjų sąjungos narys, Lietuvos azerbaidžaniečių draugijos pirmininkas Mahiras Gamzajevs į renginį susirinkusiems Azerbaidžano lietuviams ir Lietuvos bičiuliams pasakojo, kodėl pasirinko versti būtent šį romaną, bei apie romano literatūrinę, istorinę ir politinę reikšmę, paraleles su šiandiena, apie kūrinio vertimo ypatumus ir iššūkius. Renginio svečius pasveikinęs paskirtasis Lietuvos ambasadorius Azerbaidžane Kęstutis Vaškelevičius dėkojo vertėjui, publicistui M. Gamzajevui, kad jis savo darbu ir kūryba artina dvi tautas, stiprina šalių kultūros ryšius ir didina vieni kitų pažinimą. Anot ambasadoriaus, B. Sruogos romanas primena skaudžias istorijos pamokas – tragedijas, kurios ištinka žmoniją dėl totalitarinių ideologijų ir režimų įsigalėjimo. Todėl būtina puoselėti istorinę atmintį, siekiant nepamiršti totalitarinių režimų nusikaltimų. LR ambasada Azerbaidžane 2025 m. planuoja surengti daugiau B. Sruogos „Dievų miško“ vertimo į azerbaidžaniečių kalbą pristatymų įvairiai Azerbaidžano auditorijai kartu su diskusijomis aktualiais dvišalio bendradarbiavimo literatūros, meno, istorijos srityse klausimais.

2024 m. gruodžio 5 d. generalinė konsulė Sandra Brikaitė lankėsi Vašingtono universitete, kurio Skandinavijos studijų departamente nuo 1994 m. mokoma lietuvių kalbos, kultūros ir literatūros. Ji susitiko su prof. Gunčiu Šmidchensu, kuris vadovauja vienintelei Šiaurės Amerikoje universitetinei mokymų programai, apimančiai visų trijų Baltijos šalių kalbų ir kultūrų dėstymą. S. Brikaitė taip pat susitiko su lietuvių kalbos studentais, apsilenkė Vašingtono universiteto bibliotekoje ir apžiūrėjo lietuviškų knygų kolekciją bei padovanojo lietuviškų knygų. Susitikusi su Humanitarinių mokslų fakulteto dekanu Brianu Reedu, S. Brikaitė padėkojo už lietuvių kalbos ir kultūros studijų programos išlaikymą ir aptarė galimybes organizuoti Vašingtono universiteto ir Lietuvos aukštojo mokslo įstaigų

jungtines studijų programas, mokslininkų, dėstytojų ir studentų mainus, lektorių iš Lietuvos paskaitas ir kultūros renginius universitete. Vizito metu daug dėmesio skirta ir lietuvių diasporai. Susitikimuose su lietuviais diskutuota apie bendrus projektus ir galimybes diasporai padedant stiprinti Lietuvos ir Vašingtono valstijos ekonominius ir kultūros ryšius. Tomis pačiomis dienomis Siatle vyko ir Lietuvos generalinio konsulato Los Andžele suorganizuota konsulinė misija.

2024 m. gruodžio 13 d. Užsienio reikalų ministerijoje įvyko šventinis susitikimas su į Lietuvą sugrįžusiais tautiečiais. Renginio dalyviai dalijosi patirtimi ir diskutavo, kaip dar labiau palengvinti grįžimo ir integracijos procesus tiems, kurie jau sugrįžo į Lietuvą, ir tiems, kurie dar tik svarsto apie tokią galimybę. Taip pat buvo kalbama apie sugrįžusiųjų bendruomenės stiprinimą. Susitikime dalyvavo Pasaulio lietuvių apygardoje išrinkta LR Seimo narė D. Asanavičiūtė, Užsienio reikalų ministerijos Globalios Lietuvos departamento vadovai, Užimtumo tarnybos prie LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos atstovai. Jie pasidalijo vertingomis su grįžimu į Lietuvą susijusiomis žiniomis ir patarimais. Grįžimo į Lietuvą skyriaus vedėjas T. Kubilius pasidžiaugė, kad dar tik metus veikiantis konsultacijų centras „Grįžtu LT“ jau suteikė apie 2 000 konsultacijų tiems, kurie grįžta į Lietuvą arba planuoja atvykti. Jis taip pat pakvietė renginio dalyvius aktyviai puoselėti bendruomeniškumo idėjas, dalytis savo patirtimi su grįžusiaisiais į Lietuvą bei apie grįžimą ar atvykimą svarstančiais diasporos atstovais.

2024 m. gruodžio 20 d. užsienio reikalų viceministras J. Pranevičius susitiko su JAV lietuvių bendruomenės tarybos pirmininku Arvydu Urbonavičiumi ir valdybos vykdomąja vicepirmininke Raminta Urbonavičiumi. Susitikimo metu viceministras padėkojo JAV lietuvių bendruomenei už susitelkimą per Rusijos karą prieš Ukrainą. „Dėkoju už jūsų drąsiai reikiamą pilietinę poziciją bei paramą Ukrainai ir jos žmonėms. Ją turime išlaikyti ir stiprinti, ji būtina kovojančiai Ukrainai, jos europiniams bei euroatlantiniais siekiams ir atstatymui“, – sakė viceministras. J. Pranevičius pabrėžė svarų bendruomenės indėlį puoselėjant lietuviybę, JAV pristatant Lietuvos kultūrą ir istoriją bei stiprinant dvišalius ekonominius ryšius. Viceministras pažymėjo, kad XIX Vyrniausybės programoje daug dėmesio skiriama diasporai aktualiams klausimams. Vienu svarbiausių diasporos politikos prioritetų išlieka lituanistinio ugdymo plėtra užsienyje. Susitikime taip pat aptartos galimybės stiprinti lietuvių kilmės jaunimo ryšius su Lietuva ir skatinti juos sugrįžti į Tėvynę.

Viceministras pristatė patvirtintas Lietuvos ir JAV strateginių santykių gaires bei joms įgyvendinti skirtą veiksmų planą. Jis pabrėžė, kad JAV lietuvių bendruomenė, sukaupusi reikšmingą patirtį ir turinti plačius ryšius, yra svarbus partneris siekiant strateginių tikslų įgyvendinimo visose bendradarbiavimo srityse.

2025 m. sausio 26–29 d. Lietuvos generalinė konsulė S. Brikaitė ir konsulato ekonominė komanda apsilankė San Fransiske bei įlankos regione ir ten susitiko su JAV pareigūnais bei lietuvių diasporos atstovais, dalyvavo parodoje „Photonics West 2025“ ir kituose ekonominiuose susitikimuose, siekdami stiprinti dvišalius ryšius ir plėtoti partnerystes technologijų ir inovacijų srityse. Susitikime su JAV valstybės departamento Užsienio misijų biuro San Fransiske regiono vadovu Johnu Choi ir jo pavaduotoju Davidu DiDomizio aptarti aktualūs bendradarbiavimo klausimai, įskaitant lietuvių diasporos veiklą regione. Pasidžiaugta lituanistine mokykla ir kitomis lietuvių diasporos iniciatyvomis.

Ypatingu vizito regione akcentu tapo susitikimai su lietuvių bendruomenės atstovais. Vienas jų – apsilankymas „Moraga Art Gallery“, kurio metu su menininkėmis Danguole Rita Kuolas ir Dalia Alekna aptartos galimybės organizuoti lietuvių menininkų parodas Kalifornijoje. Vizito San Fransiske metu daug dėmesio skirta ekonominio bendradarbiavimo stiprinimui ir naujų partnerysčių plėtrai, ypač fotonikos, gynybos ir kosmoso inovacijų srityje. Parodoje „Photonics West 2025“ San Fransiske Lietuva pademonstravo lyderystę fotonikos, optikos ir lazerių technologijų srityje. Renginyje dalyvavo daugiau nei 20 Lietuvos įmonių, Lietuvos nacionalinis standas sulaukė didelio susidomėjimo. Parodoje taip pat įvyko tinklaveikos sesija, sujungusi Lietuvos ir JAV verslo bendruomenes.

Generalinis konsulas Los Andžele Lietuvos lazerių įmonėms suorganizavo ir apsilankymą JAV gynybos departamento organizacijoje „Defense Innovation Unit“ ir NASA Ames tyrimų centre Silicio slėnyje, kurio metu aptartos bendradarbiavimo galimybės gynybos inovacijų ir kosmoso tyrimų srityse bei galimos partnerystės su Lietuvos optikos ir fotonikos gamintojais. Konsulato komanda taip pat apsilankė JAV kompanijoje „Saildrone“, apžiūrėjo joje gaminamus jūrų dronus ir aptarė bendradarbiavimo su Lietuva galimybes. „Saildrone“ atstovai pakviesti dalyvauti „Baltic Miltech Summit 2025“ Vilniuje.

2025 m. vasario 3 d. Ministras Pirmininkas Gintautas Paluckas ir Vyriausybės vadovo vyriausiasis patarėjas tarptautinių santykių klausimais Kęstutis Kudzmanas susitiko su Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) valdybos nariais. Susitikime aptarti svarbiausi lietuvių diasporai ir Lietuvai klausimai, XIX Vyriausybės diasporos politikos prioritetai ir PLB lūkesčiai.

„Vyriausybė pasirengusi skirti didesnę ir įvairiapusiškesnę nei iki šiol dėmesį ryšiams su diaspora, nes po pasaulį plačiai pasklidusios, saitus su Lietuva branginančios lietuvių bendruomenės savo pasiekimais, aktyvumu ir ryšiais yra ir Lietuvos vardo garsintojai, ir mūsų „minkštoji galia“, ir talentai bei profesionalai, kurių sugrįžimas visuomet laukiamas“, – sakė Ministras Pirmininkas G. Paluckas. Susitikime aptarta valstybės parama diasporos organizacijų veikloms, lituanistiniam ir kultūriniam švietimui, akcentuotas dėmesys jų turinio kokybei. Taip pat aptartas Pasaulio lietuvių bendruomenės vaidmuo stiprinant Lietuvos saugumą ir atsparumą dabartiniame geopolitiniame kontekste, efektyviausi bendradarbiavimo tarp valstybės institucijų ir PLB formatai, išnaudotinas potencialas stiprinant diasporos ir Lietuvos regionų ryšį. Susitikime pažymėta, kad Vyriausybė mato PLB kaip svarbią partnerę ir tarpininkę ryšiams su išeivija.

2025 m. vasario 11 d. užsienio reikalų ministras K. Budrys Helsinkio koncertų rūmuose atidarė Lietuvos nepriklausomybės dienos ir Mikalojaus Konstantino Čiurlionio 150-ųjų gimimo metinių minėjimo renginį, kuriame grojo Čiurlionio kvartetas, maestro Petras Geniušas, vaizdo projekcijas demonstravo Domas Verikas. „Didelė garbė šį vakarą Helsinkyje kartu su draugais suomiais švęsti mano Tėvynei Lietuvai labai svarbias progas – Vasario 16-ąją, kai prieš 107 metus paskelbėme nepriklausomybę, ir Kovo 11-ąją, kai prieš 35 metus ją atkūrėme, išsilaisvinę iš sovietų okupacijos. Šios dienos yra daugiau nei jubiliejai – jos simbolizuoja mūsų atsparumą, vienybę ir nepalaužiamą ryžtą gyventi kaip laisva, nepriklausoma, demokratiška ir moderni tauta“, – susirinkusiems svečiams sakė ministras K. Budrys. Jis pabrėžė, kad, minėdami šias progas, prisimename: laisvė yra ir dovana, ir atsakomybė. „Dabar, kai mūsų broliai ir seserys Ukrainoje susiduria su žiauriu ir

neišprovokuotu karu, nukreiptu prieš jų suverenumą ir nepriklausomybę, mūsų istorijos pamokos yra labai svarbios. Jų drąsus pasipriešinimas Rusijos agresijai primena mums tas pačias vertybes, už kurias kovojome, – laisvę, orumą ir teisę patiems spręsti savo likimą“, – sakė K. Budrys.

Renginio metu K. Budrys už ilgametį Suomijos ir Lietuvos bendradarbiavimą Lietuvos diplomatinės žvaigždės apdovanojo Suomijos Kristijono Donelaičio Lietuvos bičiulių draugiją, kuri šiais metais švenčia 35-metį.

2025 m. vasario 12 d. Čekijoje, Moravijos regiono mieste Zlyne (*Zlín*), iškilmingai atidarytas Lietuvos garbės konsulas, kuriam vadovauja garbės konsulė Inesa Ašmantaitė. Tai – antrasis Lietuvos garbės konsulas Čekijoje ir vienintelis užsienio valstybės garbės konsulas Zlyno regione. „Tvirti dvišaliai santykiai reikalauja nuolatinio bendradarbiavimo ne tik tarp sostinių, bet ir tarp regionų. Todėl toks svarbus garbės konsulatų vaidmuo tiesiant tiltus tarp mūsų bendruomenių ir valstybių“, – atidarymo renginyje sakė Lietuvos ambasadorius Čekijoje R. Kačinskas. Jis pabrėžė, kad nutiesti dvišaliai tiltai užtikrina, jog Lietuva ir Čekija išliks kartu tiek geraisiais, tiek iššūkių kupiniais laikais. Naująją garbės konsulę pasveikino Zlyno apskrities gubernatorius ir Čekijos Respublikos apskričių asociacijos pirmininkas Radimas Holišas. Jis pasidžiaugė puikiais Čekijos ir Lietuvos dvišaliais santykiais ir nauja galimybe juos plėtoti būtent Zlyno mieste. Gubernatorius su Lietuvos ambasadoriumi aptarė sėkmingo bendradarbiavimo Zlyne pavyzdžius ir ateities projektų perspektyvas. „Mūsų garbės konsulato veikla remsis trimis svarbiausiais principais – užtikrinti sklandų bendradarbiavimą tarp bendruomenių, suteikti naujų galimybių verslo ir investiciniams projektams bei skatinti kultūrinius mainus“, – sakė garbės konsulė I. Ašmantaitė.

2025 m. vasario 27 – kovo 2 d. vykusioje jubiliejinėje, 25-ojoje, tarptautinėje Vilniaus knygų mugėje Užsienio reikalų ministerijos konsultacijų centras „Grįžtu LT“ supažindino lankytojus su galimybėmis grįžti į Lietuvą, konsultacijų centro veikla ir kvietė mugės svečius užsienyje gyvenantiems artimiesiems ir draugams išsiųsti atvirlaiškį, kviečiantį sugrįžti į Lietuvą. „Lietuva laukia grįžtančiųjų ir siekia, kad jų grįžimas būtų kuo sklandesnis. Esame pasirengę atsakyti į grįžtantiems ar grįžimą planuojantiems tautiečiams rūpimus klausimus, padėti sprendžiant (re)integracijos rūpesčius. Nuoširdžiai kviečiame tautiečius grįžti – būti ten, kur širdis“, – sakė Knygų mugėje apsilankęs užsienio reikalų viceministras J. Pranevičius. Visomis Knygų mugės dienomis „Grįžtu LT“ stendas sulaukė didelio lankytojų susidomėjimo: mugės svečiai teiravosi apie centro paslaugas, domėjosi grįžimo į Lietuvą tendencijomis, dalijosi savo ir artimųjų grįžimo į Lietuvą istorijomis. Mugės lankytojai taip pat aktyviai rašė atvirlaiškius užsienyje gyvenantiems artimiesiems, kviesdami juos sugrįžti namo. Akcijos partneris „Lietuvos paštas“ užtikrino nemokamą šių atvirlaiškių siuntimą adresatams visame pasaulyje.

2025 m. kovo 11 d. vizito Londone metu, minint Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo dieną, užsienio reikalų ministras K. Budrys susitiko su Jungtinės Karalystės (JK) lietuvių bendruomenių, organizacijų ir lituanistinių mokyklų vadovais, pasveikino juos Kovo 11-osios proga ir pabrėžė ypač svarbų užsienio lietuvių vaidmenį stiprinant valstybės saugumą ir kuriant gerojoje. „Šiandien švenčiame 35-erius metus, kai turime savo stebuklą – sėkmingą atkurtos valstybės istoriją. Lietuvą ne tik išsaugojome, bet padarėme

pavyzdžiu kitiems, norintiems turėti klestinčią, europietišką, demokratišką valstybę“, – kalbėjo ministras. Lietuvos diplomatinės vadovas susitikimo metu džiaugėsi JK bei visame pasaulyje gyvenančios lietuvių diasporos aktyvumu remiant Ukrainą ir akcentavo, kad šios pastangos prisideda ne tik prie pačios Ukrainos, bet ir prie Lietuvos bei visos Europos saugumo didinimo. „Jūs padarėte labai daug – rašėte laiškus parlamentarams ir vyriausybėms, rengėte ir dalyvavote demonstracijose, organizavote ir rinkote pačią įvairiausią paramą. Šios pagalbos Ukrainai reikia – kiekviena surinkta paramos siunta padeda gintis, kiekvienas laiškas politiniams lyderiams primena, kokia svarbi yra Ukrainos kova Europos ir pasaulio saugumui bei ateičiai“, – teigė ministras. K. Budrys diskusijoje su JK lietuvių bendruomenėmis taip pat aptarė lituanistinio švietimo, Lietuvos ir užsienio politikos aktualijas.

2025 m. kovo 11 d. Užsienio reikalų ministerijos atstovai Kaune kartu su iš Venesuelos perkeltais lietuvių kilmės asmenimis ir jų šeimos nariais šventė Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 35-ąją sukaktį. Susitikimo metu ministerijos atstovai atsakė į rūpimus klausimus, o naujus namus Kaune radę tautiečiai dalijosi savo patirtimi, džiaugsmais ir rūpesčiais. „Mūsų tikslas – užtikrinti, kad visi ketinantys grįžti iš užsienio tautiečiai gautų reikalingą informaciją, o grįžę jaustųsi saugūs ir galėtų prisidėti prie šalies gerovės“, – teigė Užsienio reikalų ministerijos Grįžimo į Lietuvą skyriaus vedėjas T. Kubilius.

Lietuvos diplomatinėmis pastangomis iš politinės ir ekonominės krizės krečiamos Venesuelos į Lietuvą persikėlė iš viso 136 lietuvių kilmės asmenys ir jų šeimų nariai. LR ambasada Ispanijoje organizavo kiekvieno perkeliama asmens kelionę iš Venesuelos iki Vilniaus. Šeimų integraciją Lietuvoje užtikrina Priėmimo ir integracijos agentūra, glaudžiai bendradarbiaudama su Lietuvos savivaldybių socialinės paramos skyriais, Užimtumo tarnybos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ir kitų kompetentingų institucijų atstovais. Jie grįžo į Lietuvą pagal 2019 m. priimtą Lietuvos Respublikos asmenų perkėlimo į Lietuvos Respubliką įstatymą, skirtą asmenims, turintiems teisę atkurti Lietuvos Respublikos pilietybę, ir jų šeimos nariams persikelti iš humanitarinės krizės ištiktos užsienio valstybės ar jos dalies nuolat gyventi į Lietuvą. Nors teko įveikti nemažai kultūrų skirtumų, mokytis kalbos, tvarkyti dokumentus, rasti darbą ir įsikurti naujuose namuose, optimistišką požiūrį į ateitį iš Venesuelos parsivežę lietuviai ir jų šeimos yra dėkingi už galimybę pradėti naują gyvenimą Lietuvoje. Asmenų perkėlimo į Lietuvą įstatymas nuo 2019 m. užtikrina lietuvių kilmės asmenims ir jų šeimos nariams galimybę po visų patirtų sunkumų atvykti į Lietuvą ir pradėti čia gyventi, gauti pagalbą integruojantis į Lietuvos visuomenę.

2025 m. kovo 14 d. užsienio reikalų viceministras Sigitas Mitkus susitiko su Airijos valstybės ministre prekybos skatinimui, dirbtiniam intelektui ir skaitmeninei transformacijai Niamh Smyth ir aptarė Lietuvos ir Airijos dvišalį politinį ir ekonominį bendradarbiavimą, pasiruošimą pirmininkauti Europos Sąjungos Tarybai, dirbtinio intelekto plėtros ir skaitmeninės darbotvarkės klausimus. Pasak S. Mitkaus, Airija – svarbi ir patikima mūsų partnerė, su kuria ekonominiai Lietuvos ryšiai vis stiprėja. Viceministro teigimu, Lietuva mato didelį potencialą bendradarbiauti su Airija dirbtinio intelekto, kibernetinio saugumo, atvirų duomenų ir skaitmeninių inovacijų srityse. „Su Airija Lietuvą sieja ne tik bendras grėsmių suvokimas ir gausi Airijoje gyvenanti lietuvių diaspora, tačiau ir kasmet

augantys ekonominiai ryšiai. Vertiname vis stiprėjančius politinius ir kultūrinius santykius tarp mūsų šalių bei džiaugiamės jau matomais mūsų bendradarbiavimo inovatyviose ekonomikos srityse rezultatais“, – sakė S. Mitkus. Viceministras su Airijos kolege taip pat aptarė Airijoje gyvenančios lietuvių diasporos klausimus, pasveikino ministrę ir visus airius su artėjančia nacionaline švente – Šv. Patriko diena.

2025 m. kovo 21–23 d. Užsienio reikalų ministerijos konsultacijų centro „Grįžtu LT“ komanda lankėsi Jungtinėje Karalystėje, kurioje vietos lietuviams pristatė grįžimo į Lietuvą privalumus, supažindino su Lietuvos diasporos politika, strateginiais tikslais, įvairiomis iniciatyvomis ir bendradarbiavimo galimybėmis.

2025 m. kovo 21 d. Lietuvos ambasadoje Londone surengtose įgūdžių ir karjeros planavimo dirbtuvėse „Bendras vardiklis – Lietuva: karjeros planavimo dirbtuvės“ dalyviai susipažino su įsidarbinimo, verslo kūrimo ir profesinio tobulėjimo Lietuvoje galimybėmis, kurias pristatė Užsienio reikalų ministerijos Grįžimo į Lietuvą skyriaus, Užimtumo tarnybos iniciatyvos „Gal į Lietuvą?“ ir programos „Kurk Lietuvai“ atstovai. Susirinkusieji aktyviai domėjosi galimybe sugrįžti į Lietuvą ir pritaikyti Jungtinėje Karalystėje įgytas žinias ir patirtį. „Grįžtantys iš Jungtinės Karalystės lietuviai atsiveža vertingos patirties, profesinių įgūdžių ir verslo idėjų, kurios praturtina Lietuvos darbo rinką ir ekonomiką. Mūsų tikslas – užtikrinti, kad kiekvienas norintis grįžti gautų visą reikiamą informaciją ir pagalbą“, – sakė Užsienio reikalų ministerijos Grįžimo į Lietuvą skyriaus vedėjas T. Kubilius, pabrėždamas, kad dauguma grįžtančiųjų į Lietuvą yra iš Jungtinės Karalystės.

Vizito Jungtinėje Karalystėje metu „Grįžtu LT“ komanda taip pat nuvyko į Lidsą, kuriame susitiko su vietos lietuvių bendruomene ir apsilankė Lidso lituanistinėje mokykloje „Saulutė“. Susitikimuose su bendruomene, mokyklos mokiniais ir mokytojais daug dėmesio skirta jaunosios kartos galimybėms sugrįžti į Lietuvą, integracijai Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose, aukštojo mokslo ir karjeros perspektyvoms. Tęsdami vizitą Jungtinėje Karalystėje, kovo 23 d. „Grįžtu LT“ komandos atstovai dalyvavo tradicinėje Lidso Kaziuoko mugėje, bendravo su vietos lietuviais ir atsakė į jų klausimus apie grįžimą į Lietuvą, kartu su Užimtumo tarnybos darbuotojais konsultavo įvairiais su (re)integracija Lietuvoje susijusiais klausimais.

2025 m. kovo 25 d. užsienio reikalų viceministras J. Pranevičius pasveikino naujos sudėties Lietuvos Respublikos Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisiją, susirinkusią į pirmąjį posėdį.

Lietuvos Respublikos Prezidentas ir išeivija

2024 m. lapkričio 6 d. pirmoji ponia D. Nausėdienė Paryžiuje apsilankė Šv. Genovaitės bibliotekos Šiaurės šalių padalinyje, kuriame Prancūzijos lietuvių bendruomenės iniciatyva atidarytas lietuviškų vaikų knygų skyrius. Susitikime su bendruomenės atstovais pirmoji ponia pabrėžė, kad šiuo metu vykstantis Lietuvos sezonas Prancūzijoje yra ypatinga proga mūsų šalims ir tautoms dar geriau pažinti viena kitą. Pasak D. Nausėdienės, būtent kalba, literatūra yra gražiausias ir tuo pat metu tiesiausias kelias šio pažinimo džiaugsmo, praturtinančio mūsų gyvenimus, link. „Nepaprastai džiugu būti tarp žmonių, kurie

supranta skaitymo džiaugsmą, malonumą ir svarbą mūsų visuomenės narių, ypač mažųjų, brandai. Ankstyvosios kultūrinės – o skaitymo ypač – patirtys yra viena esminių vaiko ar jaunuolio plačiojo pasaulio pažinimo prielaidų. Būtent santykis su knyga – kuri kiekviena taip pat yra atskiras pasaulis – leidžia atrasti savąsias mintis, jomis dalintis, ugdytis jautrumą, supratingumą, atjautą ir smalsumą“, – sakė D. Nausėdienė. Šv. Genovaitės biblioteka – viena didžiausių Paryžiaus viešųjų bibliotekų, gausiai lankoma akademinės bendruomenės; joje saugoma daugiau nei 2 mln. leidinių.

2024 m. lapkričio 27 d. LR Prezidentas G. Nausėda pasveikino aktyvią išeivijos lietuvių, ilgametę Pasaulio lietuvių bendruomenės atstovę Seime Vidą Bandis 90-ojo jubiliejaus proga. Šalies vadovas savo sveikinime pabrėžė reikšmingą V. Bandis indėlį į lietuviybės puoselėjimą, išeivijos organizacijų stiprinimą, Lietuvos vardo garsinimą pasaulyje. „V. Bandis yra pavyzdys, kaip išeivijos lietuviai sugrįžę į Lietuvą gali prisidėti prie gerovės kūrimo, mūsų kultūros ir kalbos sklaidos, puoselėti ryšius tarp išeivijos ir Lietuvoje gyvenančių lietuvių. Dėkoju ir linkiu ilgiausių metų“, – rašoma Prezidento sveikinime.

2024 m. gruodžio 4 d. pirmoji ponia D. Nausėdienė Prezidentūroje susitiko su Lietuvoje viešinčiais Airijos lituanistinės mokyklos „Lietuvos vaikai“ mokiniais ir mokytojomis. Šeštadieninė lituanistinė mokykla yra įsikūrusi Monachane, šiaurinėje Airijos dalyje, šiemet mokykla atšventė 17-ąją gimtadienį. Pamokos čia vyksta šeštadieniais, mokiniai taip pat turi galimybę po pamokų mokytis dainuoti, lankyti menų būrelį. Šiais mokslo metais mokykloje mokosi apie 70 mokinių nuo 4 iki 16 metų amžiaus, dirba 12 darbuotojų. Daugumą pamokų sudaro lietuvių kalbos mokymas: gramatikos pagrindai, skaitymo ir rašymo įgūdžių įtvirtinimas, teksto kūrimas, analizavimas, pasakojimo, atpasakojimo bei saviraiškos ugdymas.

Pirmoji ponia pasidžiaugė, kad Airijoje, kurioje gyvena gausi išeivių iš Lietuvos bendruomenė, mūsų tautiečiai stengiasi nepamiršti savo šaknų, kalbos ir istorijos, skiepija savo vaikams meilę gimtajam kraštui, skatindami juos lankyti lituanistines mokyklas ir neprarasti ryšio su Lietuva. „Tai rodo, jog esate ypatingos stiprybės lietuviai, savo valstybės ambasadoriai. Raginu jus skleisti lietuviybę, didžiuotis savo šalimi, nes tikrai esame matomi bei girdimi pasaulyje, tikrai turime kuo pasigirti“, – sakė D. Nausėdienė. Pirmoji ponia taip pat ragino megzti artimesnius ryšius su Lietuva įgyvendinant bendrus projektus, apsvastyti studijų ir profesinės karjeros Lietuvoje galimybes.

2024 m. gruodžio 20 d. LR Prezidentas G. Nausėda pasveikino Globalios Lietuvos apdovanojimų ceremonijos dalyvius. „Tokį vakarą kaip šis pamatome Lietuvą ryškesnėje šviesoje. Regime šalį, kuri nuolat siekia tobulėti, ieško naujų idėjų ir drąsiai žengia į pasaulį“, – sakė šalies vadovas įrašytame vaizdo sveikinime. Pasak Prezidento, daugelio Lietuvos pasiekimų nebūtų be plačiai po pasaulį pasklidusių talentų, savo sričių profesionalų, garsių kūrėjų, taip pat ištikimų Lietuvos draugų.

„Iš daugelio Jūsų žingsnių susideda mūsų šalies šuoliai pirmyn. Tad ir toliau kurkite, įkvėpkite, garsinkite Lietuvą pasaulyje!“, – sakė šalies vadovas, kreipdamasis į Globalios Lietuvos apdovanojimų nominantus ir laureatus. Prezidentas padėkojo renginio organizatoriams, Globalios Lietuvos lyderių organizacijai už iniciatyvumą ir ilgametes pastangas burti stiprią bendruomenę, kurios kūrybingumas, veržlumas ir atkaklumas augina globalią

vieną Lietuvą, taip pat visiems lietuvių diasporos nariams, palaikantiems glaudžius ryšius su Lietuva.

2025 m. sausio 16 d. pirmoji ponja D. Nausėdienė Prezidentūroje susitiko su mokslų daktare, žurnaliste, verslininke, filantrope, Kazickų šeimos fondo (KŠF) prezidente Jūrate Kazickaite. Susitikime taip pat dalyvavo J. Kazickaitės brolis, KŠF valdybos narys Michaelas Kazickas su sutuoktine Beverly, KŠF vykdomoji direktorė JAV Neila Baumilienė ir KŠF vykdomoji direktorė Lietuvoje Domantė Greifenbergerytė.

„Labai džiugu sveikinti Jus ir Jūsų šeimos atstovus Lietuvoje. Jau trečią dešimtmetį skaičiuojantis KŠF yra ne tik milžiniška parama Lietuvai, švietimui, mokslui, kultūrai, sveikatos apsaugai, socialiniams projektams. Tai kartu ir didžiulis įkvėpimas mūsų jaunimui, mūsų žmonėms, gyvenantiems Lietuvoje ir išsibarsčiusiems po kitas šalis visame pasaulyje“, – sakė D. Nausėdienė. Pirmosios ponios žodžiais, Kazickų šeima rodo pavyzdį, kiek daug galima pasiekti savo jėgomis, kaip atkaklus darbas, išsilavinimas, erudicija bei vidinė stiprybė padeda sukurti ekonominę gerovę, kuri panaudojama kilniems tikslams. D. Nausėdienė taip pat pabrėžė Kazickų šeimos demonstruojamą empatiją, šilumą ir tikrą vertybinį pagrindą.

„Esame dėkingi už reikšmingą KŠF indėlį remiant Ukrainos centro Vilniuje veiklas. Tai ypatingas solidarumo ir rūpesčio pavyzdys. Jūsų fondo parama, ypač vasaros stovykloms, suteikia ukrainiečių bei lietuvių vaikams galimybę mokytis, tobulėti ir kurti tvirtus tarpusavio ryšius“, – kalbėjo D. Nausėdienė.

Pirmoji ponja taip pat išskyrė KŠF paramą lituanistiniam švietimui užsienyje bei programai „Bring Together Lithuania“, kuri suteikia galimybę lietuvių diasporos atžaloms atvykti į Lietuvą stažuotis įvairiose institucijose bei verslo įmonėse. „Esame labai dėkingi už Jūsų aktyvų įsitraukimą į pernai Niujorke vykusį susitikimą su Prezidentu, kurio metu buvo sutarta vystyti diasporos kapitalo pritraukimo į Lietuvos ekonomiką iniciatyvą. Sulaukiame daug pozityvių signalų ir vertinimų, jog diasporos finansinio instrumento sukūrimas yra perspektyvi kryptis. Kazickų šeimos fondo įsitraukimas ir ekspertinė pagalba čia būtų itin vertinga“, – teigė D. Nausėdienė.

2025 m. vasario 14 d. pirmoji ponja D. Nausėdienė vizito Vokietijoje metu apsilankė Miuncheno lituanistinėje mokykloje, dalyvavo diskusijoje apie šios mokyklos ir bendruomenės aktualijas ir kasdienybę, lituanistinį švietimą užsienyje. „Nepaprastai džiugu, kuomet svečioje šalyje atsiduri jaučioje ir šeimyniškoje Lietuvos salelėje. Bendrauji su žmonėmis, kurie turi savyje tą nepakartojamą archetipinį užtaisą, kuris diktuoja poreikį puoselėti lietuvių kalbą ir kultūrą. Esate didelė jėga, nuostabi šeima, labai gera būti su Jumis, taip pat ir su jaunąja karta, ieškančia individualios asmenybės raiškos“, – sakė D. Nausėdienė. Pirmoji ponja ragino prisiminti ir pasidžiaugti stipriais lietuviybės sergėtojais, kurie, karo audrų atnešti, lietuvišką mokyklą Miunchene įkūrė prieš daugiau nei 70 metų. Pasidžiaugti, kad ir šiandien mokykla yra gyva, energinga, jaunatviška bei veikli, pasitinka svečius su džiugesiu pulsuojančiu lietuvišku svetingumu. Miuncheno lituanistinė mokykla yra viena seniausių ir pastoviausiai veikiančių lituanistinių mokyklų Vokietijoje, įkurta pabėgėlių iš Lietuvos 1952 m. Mokykla veikia kaip Miuncheno lietuvių bendruomenės dalis, yra aktyviai palaikoma bendruomenės narių. Šiais mokslo metais ją lanko 71 mokinys,

savanoriauja 6 mokytojai ir jų padėjėjai, pamokos vyksta du kartus per mėnesį, šeštadieniais arba sekmadieniais.

2025 m. vasario 15 d. LR Prezidentas G. Nausėda ir pirmoji ponია D. Nausėdienė Vokietijoje apsilankė Vasario 16-osios gimnazijoje Hiutenfelde. Tai – vienintelė lietuvių bendrojo ugdymo mokykla Vokietijoje, šiemet mininti savo 75-erių metų įkūrimo jubiliejų. Ši mokykla yra įsikūrusi Renhofo pilies pastatų komplekse. „Simboliška, kad lankomės pas jus Vasario 16-osios, Lietuvos valstybės atkūrimo dienos, išvakarėse. Vienos iš svarbiausių mūsų nacionalinių švenčių dviasia yra tarsi įsišaknijusi čia, Hiutenfelde, kuriame gausu Lietuvos valstybingumą ir mūsų istorinės bei kultūrinės tapatybės tvirtumą liudijančių ženklų bei simbolių“, – sakė Prezidentas. Šalies vadovas priminė, jog sovietų okupacijos metais net ir pro geležinę uždangą Lietuvą pasiekdavo žinios apie tai, kad Hiutenfeldas – ypatinga vieta, kurioje ne tik telkiasi Vokietijoje gyvenantys lietuviai ir pulsuoja švietimo, mokslo bei kultūros židiny. Tai – vieta, kurioje okupacijos metais visuomet buvo švenčiama Vasario 16-oji ir tvirtai tikima Lietuvos nepriklausomybės tęstinumu bei atgimimu. Ši svarbi politinė žinia įvairiomis, taip pat diplomatinėmis ir kultūrinėmis priemonėmis buvo nuosekliai skleidžiama laisvajam Vakarų pasauliui. Lietuvos vadovas padėkojo gimnazijos bendruomenei už 75-erių metų lyderystę ugdant jaunųjų lietuvių patriotiškumą, stiprinant jų ryšį su Lietuva. Pasak Prezidento, lietuvių kalbos, istorijos, tradicijų mokymasis yra labai svarbus siekiant, kad jaunoji diasporos karta išlaikytų kuo glaudesnę ryšį su tėvyne, o ateityje grįžtų joje gyventi, studijuoti, siekti karjeros. Pirmoji ponია D. Nausėdienė taip pat dėkojo bendruomenei už tai, kad daugiau nei 7 dešimtmečius jie puoselėja šią istoriškai reikšmingą vietą ne tik dėl švietimo, ne tik dėl lietuviybės, bet ir dėl kiekvieno vaiko, pradedančio savo pažinimo kelius būtent Vasario 16-osios gimnazijoje. „Noriu išreikšti šios mokyklos vadovams, pedagogams nuoširdžią pagarbą, kylančią iš Jūsų veiklos įvertinimo. Šiuolaikiniame globalaus pasaulio gaudesyje jūs sukuriate užuovėją tikrumui, amžinosioms vertybėms. Buriate žmones, suformuotus gimtosios kalbos, tradicijų, istorijos, apjungtos kultūrinės bei tautinės savasties“, – kalbėjo D. Nausėdienė.

2025 m. vasario 15 d. LR Prezidentas G. Nausėda kartu su pirmąja ponია D. Nausėdienė Vasario 16-osios išvakarėse Hiutenfelde susitiko su Vokietijos lietuvių bendruomene. „Džiaugiamės, kad šiandien galime susitikti su jumis Hiutenfelde – ypatingoje vietoje, kurioje net ir tamsiausiais okupacijos metais lietuviai telkėsi, tikėjo nepriklausomybės atgavimu, puoselėjo lietuviškas tradicijas, gimtąją kalbą, leido lietuvišką spaudą. Hiutenfeldas tapo laisvės simboliu, lietuviybės židiniu ir Lietuvos nepriklausomybės stiprinimo erdve“, – sakė Lietuvos vadovas. Pirmoji ponია susitikime pabrėžė šio vizito reikšmę. „Susitinkame Vasario 16-osios išvakarėse Vasario 16-osios gimnazijoje – vietoje, kuri, kaip ir ši diena, simbolizuoja modernios Lietuvos atgimimą. Jūsų bendruomenė išsaugojo savo tapatybę ir mūsų protėvių istorijos didybę. Ir toliau saugokime savo laisvę, nepriklausomybę, kalbą ir kultūrą – neleiskime jų atimti jokiems destruktoriams. Dėkoju kiekvienam iš jūsų už neblėstančią meilę Lietuvai“, – sakė šalies pirmoji ponია.

Prezidentas pabrėžė Vokietijoje gyvenančių lietuvių svarbų darbą puoselėjant tautinę tapatybę ir pristatant Lietuvą Europai ir visam pasauliui. „Jūs esate lietuviškosios tapatybės ambasadoriai – puoselėdami savo šaknis, palaikydami ryšius su gimtąja šalimi, kartu pristatote Lietuvą Vokietijai, Europai ir visam pasauliui“, – pažymėjo valstybės vadovas.

Prezidentas akcentavo, kad Lietuva ir Vokietija yra strateginės partnerės, kurios turi gilių istorinių, kultūrinių ir ekonominių sąsajų, stiprinamų strategiškai svarbiais projektais.

Prezidentas išskyrė Vokietijos brigados dislokavimo Lietuvoje svarbą, pažymėdamas, kad tai – ne tik karinis veiksmas, bet ir aiškus Europos vienybės ženklas. Prezidentas taip pat pabrėžė krašto gynybos svarbą kiekvienam lietuviui, nepriklausomai nuo gyvenamosios vietos. Jis kvietė diasporą stiprinti Lietuvos gynybos pajėgumus bendruomeniniais mokymais, šaulių veikla, finansinės paramos telkimu ir informacijos sklaida. „Kiekvieno iš mūsų indėlis stiprinant Lietuvos saugumą yra svarbus, o diasporos vaidmuo telkiant paramą už mūsų visų laisvę kovojančiai Ukrainai bei skleidžiant tiesą apie tarptautinius saugumo iššūkius yra itin reikšmingas“, – sakė Prezidentas.

Prezidentas atkreipė dėmesį ir į strateginės Lietuvos bei Vokietijos partnerystės kultūrinį aspektą. 2026 m. Vokietijoje planuojama intensyvi Lietuvos kultūros pristatymo programa, prie kurios įgyvendinimo Prezidentas pakvietė aktyviai prisidėti diasporą.

2025 m. kovo 16 d. pirmoji ponja D. Nausėdienė pasveikino penktojo Lituanistinio ugdymo forumo dalyvius. Forumas, kuriuo siekiama atkreipti Lietuvos visuomenės ir užsienio šalyse gyvenančių tautiečių dėmesį į lituanistinio švietimo užsienio šalyse svarbą, vyksta LR ambasadoje Jungtinėje Karalystėje, Londone. Šių metų tema – „Lituanistinė mokykla: kaip ją kuriame šiandien?“

„Tai penktasis mūsų susibūrimas dėl lietuvių kalbos išsaugojimo, populiarinimo bei jos prestižo pasaulyje stiprinimo. Dėl mūsų vaikų teisės kalbėti gimtąja kalba bet kuriame pasaulio kampelyje. Dėl retos kalbinės ir ypatingos šeimų kultūrinės tapatybės puoselėjimo ne tik gimtinėje. Tai puikus laikas įsivertinti, ką nuveikėme ne tik mūsų Tėvynėje, bet ir pasaulyje dėl Lietuvos unikalumo išryškinimo“, – vaizdo kreipimėsi sakė D. Nausėdienė.

Pirmoji ponja pasidžiaugė galimybe pasveikinti ne tik forume dalyvaujančius tautiečius, bet ir besimokančius užsienyje, tyrinėjančius, dėstančius lietuvių kalbą, suvokiančius jos, kaip unikalios lingvistinės retenybės, vertę. „Labai džiaugiamės kiekviena naujai užgimusia lituanistine mokykla – juk tai lituanistikos ambasadoriai, salelės, įsiliesiančios į visos lietuviybės gaublį. Kokių priemonių turime imtis, kad kiekvienoje šalyje, kur telkiasi didesnės ar mažesnės lietuvių bendruomenės, veiktų ir lituanistinė mokykla? Juk mokykla, kaip bendruomenės ne tik telkiantis, bet ir auginantis centras, yra būtina sąlyga lietuvių išlikti ir stiprėti. Tad prašymas: šiame forume skirkime laiko rasti sprendimus, kuriuos pritaikius galėtume tikėtis lituanistinių mokyklų gausėjimo“, – kalbėjo D. Nausėdienė.

Pirmoji ponja pabrėžė, kad lietuvių kalba, apipinta įvairiais epitetais, pagiriamaisiais žodžiais, turi tapti ir moderni – dėl galimybės jos mokytis iš tinkamai parengtų ir lengvai prieinamų mokymo priemonių visiems to norintiems. Pirmoji ponja akcentavo norinti skirti didžiausią padėką lituanistiniuose forumuose gyvybinį audinį kuriančiai aktyviai Pasaulio lietuvių bendruomenės daliai, Kazickų šeimos fondui, rėmėjams, asociacijoms, organizacijoms.

2025 m. balandžio 1 d. pirmoji ponja D. Nausėdienė Lenkijoje kartu su šios šalies pirmąja ponja Agata Kornhauser-Duda lankėsi lietuviškose mokyklose Punske ir Suvalkuose. Pirmosios ponios svečiavosi Punsko Kovo 11-osios bendrojo lavinimo licėjuje ir Suvalkų lietuviškoje pagrindinėje mokykloje. D. Nausėdienė taip pat apsilankė Seinų lietuvių „Žiburio“ mokykloje. Lietuvos pirmoji ponja dėkojo Lenkijos pirmajai poniai, vietos

savivaldos atstovams už dėmesį ir paramą lietuviškoms mokykloms: skiriamas stipendijas, finansuojamus projektus, sporto varžybas, kitą reikalingą pagalbą, kuri leidžia puoselėti tautinį identitetą.

D. Nausėdienė pažymėjo, kad lietuviškos mokyklos Lenkijoje, kaip ir lenkiškos mokyklos Lietuvoje, yra puikus įrodymas šiuolaikiniam pasauliui, kaip galima draugiškai bendradarbiauti, puoselėjant dviejų bendrą kelių šimtmečių istoriją turinčių kaimyninių šalių santykius. „Mieli, nenuilstantys lietuviybės augintojai, puoselėtojai, lietuvių kalbos ir istorijos sergėtojai. Ką tik nuskambėjo abiejų valstybių – Lietuvos ir Lenkijos – himnai. Šis įstabus, įsimintinas momentas simbolizuoja tvirtą dviejų kaimyninių valstybių partnerystę ir solidarumą visų šiandieninių pasaulio ir ypač Europos iššūkių akivaizdoje“, – kreipdamasi į mokyklų bendruomenes sakė D. Nausėdienė.

Anot pirmosios ponios, kartu taip simbolizuojama ir mūsų valstybių bendra šimtamečių istorija. O mokiniai, mokytojai, lietuvių bendruomenės nariai yra tiesioginiai tos istorijos palikuonys ir ateities kūrėjai. „Paveldėjote kelis šimtus metų kurtos Lietuvos ir Lenkijos valstybės gražiausias tradicijas ir vertybes. Kaip kilnieji mūsų protėviai bajorai, didikai, jūs puikiai mokate dvi kalbas – lietuvių ir lenkų. Jūs turite dvi brangias Tėvynes – dvasinę bendrystę su Lietuva ir politinį solidarumą su Lenkija. Abi šias Tėvynes jungia bendra istorija, palikusi įspaudus mūsų atmintyje, kultūroje, vertybių sistemoje, įskiepijusi gilų garbės suvokimą. Saugokime ir toliau puoselėkime kartu ir tautinius unikalumus, bendradarbiavimo bei draugystės brangakmenius kaip brangiausią mūsų bendrą turtą“, – kalbėjo D. Nausėdienė.

2025 m. balandžio 18 d. LR Prezidentas G. Nausėda pareiškė užuojautą dėl garsaus visuomenės veikėjo, kunigo jėzuito A. Saulaičio mirties. „Didžiojo penktadienio rytą netekome nepaprastai šviesios asmenybės, įkvėpusios daugelį tikinčiųjų ir Lietuvą mylinčių žmonių. Tėvas Antanas Saulaitis mūsų atmintyje visada išliks ne tik kaip Dievo atjauta spinduliavęs ganytojas, bet ir aktyvus skautas, Pasaulio lietuvių bendruomenės narys, lietuviybės puoselėtojas, švietėjas, publicistas. Nieko nesmerkdamas, bet ir niekam nepataikaudamas, jis kantriai žengė pašaukimo nubrėžtu keliu, dovanodamas save ir liudydamas žmogaus dvasios stiprybę“, – sakė šalies vadovas.

Tėvo A. Saulaičio gyvenimo nuopelnai 2003 m. buvo įvertinti valstybės apdovanojimu – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino Karininko kryžiumi. Prezidentas pareiškė užuojautą tėvo A. Saulaičio artimiesiems, draugams, bendražygiams ir visai Lietuvos bei pasaulio jėzuitų bendruomenei.

Vytauto Didžiojo universitete

2024 m. gruodžio 9 d. Liūto ir Francoise Mockūnų erdvėje Vilniuje Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Pasaulio lietuvių universiteto komanda susitiko su Pietų Amerikos lietuviais iš Užsienio lietuvių studentų klubo (ULSK). Susitikime dalyvavo ULSK nariai Daina Juana Gariboldi, Viktorija Laima Gariboldi, Audra Luksas, Kovas Luksas iš Argentinos ir Alejandro Avalos Liesinskas iš Venesuelos. Studentai susipažino su jau ilgesnį laiką Lietuvoje gyvenančiu Venesuelos lietuviu Gabriel'iumi Orentu. Kalbėtasi apie šalių

kultūrų ir socialinius skirtumus, studentai turėjo galimybę papasakoti savo atvykimo ir įsikūrimo Lietuvoje istorijas. Taip pat pastarieji apžiūrėjo eksponuojamą fotografijų parodą „Venesuelos aukso amžius lietuvių akimis“, kurią sudaro Venesuelos lietuvių fotografo Gedimino Orento darbai, atlikti 6–7 dešimtmečiuose, ir panašiu laikotarpiu užfiksuotos Venesuelos lietuvių bendruomenės gyvenimo akimirkos. Apie nuotraukas plačiau papasakojo Gabriel’ius Orentas.

2025 m. vasario 21 d. L. ir F. Mockūnų erdvėje vyko pasaulio lietuvių jaunimo susitikimas-diskusija su pirmuoju Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos (PLJS) pirmininku kunigu A. Saulaičiu SJ. Kalbėta apie besikeičiančią jaunimo situaciją globaliame pasaulyje dabartinės geopolitinės padėties kontekste.

VDU Lietuvių išeivijos institute, Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje

2024 m. lapkričio 7 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje susirinkusiems svečiams buvo pristatytas Almos ir Valdo Adamkų labdaros ir paramos fondas. Įkurto fondo tikslas – kaupti neliečiamąjį kapitalą, iš uždirbtų lėšų remti Prezidento Valdo Adamkaus biblioteką-muziejų ir saugoti Valdo Adamkaus istorinę palikimą ir atmintį.

2024 m. lapkričio 8 d. VDU Lietuvių išeivijos institutas Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje surengė mokslinę konferenciją „Lietuvių diasporos tyrinėjimai: platėjantys akiračiai ir ateities iššūkiai“, skirtą instituto 30-mečio jubiliejui paminėti. Konferencijoje įvairių sričių tyrinėtojai pristatė diasporos kultūros istorijos, šiuolaikinės migracijos ir migracijos politikos tyrimus, atliktus per tris nepriklausomybės dešimtmečius, taip pat aptarė diasporos tyrimų metodologinius ir atminties istoriografinius klausimus.

Konferencijos atidarymo kalbą sakė ir institutą sveikino VDU rektorius prof. Juozas Augutis. Konferencijoje dalyvavo ir pranešimus skaitė lietuvių diasporos kultūros istoriją tyrinėjantys įvairių sričių mokslininkai iš VDU, Lietuvos istorijos instituto, Vilniaus universiteto, Vilniaus dailės akademijos, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto. Pirmoji konferencijos dalis buvo skirta įvairioms lietuvių diasporos problemoms aptarti: Remigijus Misiūnas pristatė savo naujausius tyrimus apie senosios emigracijos bangos (vadinamųjų grynorių) spaudą ir joje publikuotus lietuvių laiškus; Dainius Junevičius kalbėjo apie beišnykstančios Pietų Afrikos lietuvių diasporos pėdsakus, svarbius šaltinius ir galimų tyrimų perspektyvas, Žydronė Kolevinskienė, Daiva Kuzmickaitė ir Dainius Genys bandė trumpai aptarti per tris dešimtmečius Lietuvoje atliktus išeivijos literatūros ir šiuolaikinės migracijos tyrimus, Vitalija Stravinskienė pristatė Lietuvos istorijos instituto darbuotojų vykdomus lietuvių diasporos tyrimus, šiame institute saugomus išeivijos archyvus bei periodinius leidinius, o Arvydas Pakštalis atkreipė dėmesį į kai kurias Jungtinių Tautų pagalbos ir atkūrimo administracijos (UNRRA) ir Pabaltijo universitetų istoriografijos spragas. Publikos susidomėjimo sulaukė ir diskusijas kėlė Rasutės Žukienės pranešimas apie lietuvių išeivijos bandymus bendrauti su sovietine Lietuva ir Reginos Laukaitytės tyrimai apie paprastų žmonių, šeimų, giminių ryšius sovietmečiu, išeivijos finansinę paramą Lietuvos

žmonėms. Antroji konferencijos dalis buvo skirta Lietuvių išeivijos instituto istorijai: Juozas Skirius aptarė per tris dešimtmečius instituto mokslininkų atliktų tyrimų kryptis, išleistas knygas bei mokslinius darbus, Daiva Dapkutė trumpai pristatė pagrindinius instituto gyvenimo istorijos epizodus, nuolatinį kraustymąsi „nuo rūsio iki palėpės“, čia dirbusius žmones. Konferencijos pabaigoje vyko diskusija „Didieji lietuvių išeivijos tyrinėjimų iššūkiai“, kuriai vadovavo Egidijus Aleksandravičius. Diskusijoje dalyvavo Dalia Kuizinienė, Ramūnas Kondratas ir Giedrius Janauskas.

Konferencijos metu buvo atidarytos įrengtos naujos instituto saugyklos ir Broniaus Kviklio kambarys-skaitykla. Visi konferencijos dalyviai galėjo ne tik apžiūrėti per tris dešimtmečius instituto darbuotojų išleistas knygas, bet ir čia pat iš „Knygų kalno“ už simbolinę 1 euro auką išsirinkti norimą knygą.

2024 m. lapkričio 8 – gruodžio 30 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje veikė VDU Lietuvių išeivijos instituto 30-mečiui skirta paroda „Nuo rūsio iki palėpės. Lietuvių išeivijos institutui 30“. Parodoje buvo pasakojama apie instituto darbus ir jį pasiekusius įdomius išeivijos paveldo eksponatus bei jų istorijas.

2024 m. lapkričio 20 d. Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas ir Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus surengė tarptautinę tarpdisciplininę mokslinę konferenciją „Egziliniai Štuthofio kalinių likimai“. Konferencija buvo skirta Antrojo pasaulinio karo metais nacių koncentracijos stovyklose atsidūrusių lietuvių kalinių patirčių analizei. Joje nagrinėtos ne tik Štuthofio, bet ir kitų nacių koncentracijos stovyklų kalinių patirtys kaip ypatingas individų ir kolektyvinės atminties reiškinys, siejant jas su diasporos ir etniškumo tyrimais. Konferencijos dėmesio centre atsidūrė buvusių kalinių ir jų artimųjų likimai Lietuvoje bei išeivijoje, trauminės patirtys ir jų atmintis.

Konferencijoje dalyvavo įvairių sričių mokslininkai, tyrinėjantys lietuvių diasporos istoriją, iš Vytauto Didžiojo universiteto, Vilniaus universiteto, Ukrainos katalikų universiteto, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos, Norvegijos mokslo ir technologijos universiteto, Notr Damo (*Notre Dame*) universiteto, Štutovo Štuthofio muziejaus, *Temple* universiteto, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ir Džordžijos Gvineto (*Georgia Gwinnett*) koledžo.

Pirmoji konferencijos dalis buvo skirta Štuthofio kalinių istorijoms aptarti. Reimeris Mölleris perskaitė pranešimą apie Štuthofio koncentracijos stovyklos evakuaciją jūrų transportu 1945 m. balandį–gegužę. Dixie Henri Le Fèvre Simonsen apžvelgė paskutinę Prano Meškausko-Germanto kelionę barža „Volfgangas“ į Noištata (*Neustadt*) ir 11 lietuvių įstrigimą Kopenhagoje. Birutė Garbaravičienė kalbėjo apie Vladislovo Telksnio likimą. Ieva Steponavičiūtė-Aleksiejūnienė analizavo Štuthofio kalinių laiškus Islandijoje. Liudas Mažylis pristatė publikacijas apie Lietuvos žydų likimą Štuthofio stovykloje. Antroji konferencijos dalis buvo skirta koncentracijos stovyklų patirčiai. Anatolii’us Babynskyi’as nagrinėjo ukrainiečių kalinių patirtis koncentracijos stovyklose. Ilona Strumickienė aptarė lietuvių politinių kalinių patirtis laisvėje. Nerijus Pipiras pristatė vokiečių okupacijos metais represuotų Katalikų Bažnyčios Lietuvoje dvasininkų ir vienuolių likimus. Gediminas Karoblis analizavo kun. Jono Juraičio pamokslus apie nacių vykdytą tautų genocidą. Trečioji konferencijos dalis buvo skirta trauminės atminties ir jos minėjimų temai. Clemensas Sedmakas analizavo atminties ir prisiminimų etiką. Łukasz Kępski’s ir Ewa Malinowska dalijosi

ižvalgomis apie šiuolaikinius edukacijos iššūkius atminties vietose, remdamiesi Štuthof muziejuje Štutove vykusių dirbtuvių „Kalinio kelias“ pavyzdžiu. Abby Lewis aptarė Julijos Pirotte fotografiją ir Holokausto tematiką. Gerda Pilipaitytė analizavo istorinės atminties perteikimą ispanų spektaklyje „Kur miškas tankėja“. Ketvirtoji konferencijos dalis buvo skirta nacių koncentracijos stovyklų istorijoms. Aurelija Mykolaitytė nagrinėjo tylos formas Stasio Ylos atsiminimuose „Žmonės ir žvėrys Dievų miške“. Neringa Markevičienė aptarė B. Sruogos memuarus. Dovilė Budrytė skaitė pranešimą apie Jono Noreikos „pomirtinį gyvenimą“ – tarptautinius ir vietinius mnemoninius konfliktus, susijusius su Generolo Vėtros atminimu. Konferencijos pabaigoje vyko diskusijos.

2024 m. lapkričio 29 d. VDU Lietuvių išeivijos institutas, Lituanistikos katedra ir Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus surengė lietuvių išeivijos rašytojo, žurnalisto Algirdo Landsbergio (1924–2004) 100-mečio jubiliejui skirtą mokslinę konferenciją „Algirdas Landsbergis: kelionė tarp dviejų pasaulių“. Konferencijos metu analizuota ne tik A. Landsbergio kūryba (prozos, dramaturgijos, literatūros kritikos ir kiti darbai), visuomeninė ir kultūrinė veikla, bet nagrinėtos ir išeivijos kultūros lauko problemos bei kitų šios kartos atstovų rašytojų kultūrinė veikla išeivijoje.

Pirmoje konferencijos dalyje A. Mykolaitytė pristatė pranešimą apie tylos reikšmę A. Landsbergio dramaturgijoje. G. Pilipaitytė kalbėjo apie traumos naratyvą A. Landsbergio „Penkiuose stulpuose turgaus aikštėje“ ir Rafaelio Alberti'io „Karo naktyje Prado muziejuje“. Domantė Vaišvylaitė nagrinėjo ankstyvąją A. Landsbergio novelistiką – mitopoeitinę trijų novelių sąsają. Ramūnas Čičelis skaitė pranešimą apie A. Landsbergio smulkiosios prozos paradokso logiką („Muzika įžengiant į neregėtus miestus“). Antroje konferencijos dalyje Gabija Bankauskaitė nagrinėjo keletą kritiko A. Landsbergio vertinimo kriterijų. Laimutė Adomavičienė skaitė pranešimą „Algirdas Landsbergis prieš literatūros kanoną „Literatūros lankuose“. Virginijos Paplauskienės pranešimas buvo tema „Teatro ir literatūros susieti: Algirdas Landsbergis ir Birutė Pūkelevičiūtė“. Loreta Mačianskaitė analizavo, kodėl gerai, kad verčia Iščoko Mero veikėjos. Trečioje konferencijos dalyje D. Kuizininė skaitė pranešimą apie A. Landsbergio kelionę į Lietuvą. Laima Vincė pristatė A. Landsbergio „Penki stulpai turgaus aikštėje“ įvairias vertinimo perspektyvas. Vytautas Balsys aptarė A. Landsbergio dramos „Penki stulpai turgaus aikštėje“ pastatymą Kauno dramos teatre. Trečios dalies pabaigoje vyko Marjatta'os Cronvall filmo „Lietuva, laisvė, Landsbergis“ fragmento peržiūra, o po jos Paulius Landsbergis ir Teresė Landsbergienė pasidalijo atsiminimais apie A. Landsbergį. Konferencijos pabaigoje vyko diskusijos.

2024 m. gruodžio 4 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko literatūros istorikės dr. G. Pilipaitytės paskaita „Lietuviai Čilėje: istorikas Julius Kakarieka, literatūrologas Paulius Stelingis ir fotografas Jack Ceitelis“. Paskaitoje priartėta prie Pietų Amerikos lietuvių, šį kartą – gana mažai aptariamų Čilės ir žymiausių Lietuvos diasporos atstovų joje. Nors garsiausias lietuvis Čilėje buvo mineralogas Ignotas Domeika, gyvenęs XIX a., vis dėlto XX a. įvykiai į šią Lotynų Amerikos šalį nubloškė dar tris Čilėje gerbiamus atvykėlius iš Lietuvos: J. Kakarieką – istoriką, tyrinėjusį senovės, viduramžių istoriją, tų laikų asmenybių politinį mąstymą, rašiusį karybos temomis; P. Stelingį – literatūrologą ir poetą, prieš mirtį savo išgyvenimus toli nuo Lietuvos galiausiai sudėjęs į poezijos knygą; žydų kilmės fotografa Jacką Ceitelį, labai žinomą Čilėje, bet retai minimą Lietuvoje.

2024 m. gruodžio 10 d. VDU Lietuvių išeivijos institutas ir Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus surengė penktąsias Vytauto Kavolio dirbtuves pavadinimu „Kairiojo jautrumo likimas“. Šių metų Vytauto Kavolio dirbtuvės buvo skirtos nekomunistinės Lietuvos kairės intelektualiniam palikimui, kairiosios minties raidai lietuvių išeivijoje, šiandienos kairės politinei minčiai ir gebėjimui atliepti socialinį neteisingumą bei nelygybę. Renginyje mintimis dalijosi filosofas Gediminas Karoblis, istorikas Gintaras Mitrulevičius, politologas Liutauras Gudžinskas ir socialinės bei ekonominės politikos ekspertė Skirma Kondratas. Pastaroji aptarė JAV lietuvių politinius pasirinkimus, ženkliai politizuotą socialinę ir ekonominę JAV politiką, sunkiai atpažįstamas ir supanašėjusias Lietuvos politinių partijų ideologijas. Istorikas G. Mitrulevičius supažindino su plačiu socializmo, marksizmo ir komunizmo sampratų spektru, įvairiais jų pavyzdžiais istorijoje. Istorikas taip pat kalbėjo apie poreikį pažinti teorinį XIX amžiaus socializmo paveldą, būtinybę atsiriboti nuo Sovietų Sąjungos ir jos totalitarinių vadų suformuotų kairumo vizijų. Politologas L. Gudžinskas pripažino, kad „kairiojo jautrumo“ metafora – įdomi perspektyva. Jo manymu, šiuolaikinėje politikoje vis didesnę reikšmę įgyja ne teoriniai modeliai, o emocijos. Per jas galima geriau paaiškinti dabarties visuomenės augančią poliarizaciją. Jautrumas ir dėmesys žmogaus orumui savo ruožtu gali jį bent šiek tiek pristabdyti.

Filosofas G. Karoblis kairįjį jautrumą siejo su dėmesiu kito žmogaus orumui ir aptarė įvairias socialinio teisingumo sampratas. Savo pranešime jis analizavo kunigo J. Juraičio pamokslus, daugiausia skelbtus XX a. antroje pusėje Šveicarijos Valė (*Valais*) kantono laikraštyje. Filosofas aptarė, kaip Šveicarijoje pamokslaujantis lietuvių kunigas žvelgė į užgimstančių gerovės valstybių problemas, kaip iš savo perspektyvos matė temas, kurios buvo svarbios ir kairiosios politinės minties atstovams. Galiausiai penktosiose Vytauto Kavolio dirbtuvėse dalyviai svarstė, kas nutiko Lietuvos visuomenės jautrumui po ilgos sovietų okupacijos, koks buvo jos poveikis Lietuvos kairiajai politinei minčiai, kaip ji paveikė mūsų gebėjimą spręsti socialinio neteisingumo problemas, darbuotojų organizavimosi ar migracijos iššūkius.

Dirbtuvių organizacinį komitetą sudarė E. Aleksandravičius, Egidijus Balandis ir Martynas Butkus.

2024 m. gruodžio 20 d. Kasmet prieš šv. Kalėdas Lietuvių išeivijos institute vyksta jau tradicinė tapusi Lietuvių fondo skiriamų išeivijos mecenatų stipendijų įteikimo šventė. Graži tradicija tęsiasi ir šiais metais: gruodžio 20-osios popietę į stipendijų įteikimo šventę Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje rinkosi VDU studentai, jų kolegos, akademinės bendruomenės nariai. Šiais metais drauge su Lietuvių fondo skiriamomis Broniaus Bieliuko ir Vandos Daugirdaitės-Sruogienės vardo stipendijomis VDU studentams buvo įteiktos išeivijos mecenatų prof. Broniaus Vaškelio, taip pat Liūto ir Francoise Mockūnų stipendijos. Apie mecenatystės tradicijas ir išeivijos mecenatus B. Bieliuką, V. Daugirdaitę-Sruogienę, B. Vaškelį, L. ir F. Mockūnus kalbėjo Lietuvių išeivijos instituto direktorius prof. E. Aleksandravičius, prof. D. Kuizinienė, prof. Edgaras Klivis, studentus sveikino Lietuvių fondo valdybos narys Leonas Narbutis.

Lietuvių fondo skiriama istorikės Vandos Daugirdaitės-Sruogienės vardo stipendija šiais metais buvo įteikta VDU Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos studijų programos IV kurso studentui Marijui Algirdui Juzumui. Broniaus Bieliuko vardo stipendijos

laureatėmis tapo Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos studijų programos I kurso doktorantė Akvilė Kašiubaitė, Lyginamųjų kultūrų studijų programos I kurso magistrantė Agnė Staupelytė ir Literatūrologijos studijų programos I kurso doktorantė Gintarė Navakauskaitė.

Buvusio VDU rektoriaus, profesoriaus Broniaus Vaškelio vardo stipendija kasmet skiriama VDU Teatrologijos ir Lituanistikos studijų programų studentams. Šiais metais ši stipendija įteikta Literatūros, kūrybos, kritikos ir komunikacijos studijų programos II kurso magistrantei Giedrei Kaziliūnaitei, Menų istorijos, kritikos ir medijos studijų programos III kurso studentei Liepai Kairytei, Teatrologijos ir scenos menų vadybos studijų programos I kurso magistrantei Austei Žiogaitei.

Liūto ir Francoise Mockūnų vardo stipendija šiais metais skirta Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos studijų programos I kurso doktorantui Povilui Mikalauskui.

2025 m. vasario 19 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko VDU Lietuvių išeivijos instituto mokslo darbuotojos, istorikės dr. Astos Petraitytės-Briedienės monografijos „Mylėti Lietuvą iš tolo“: Lietuvos generaliniai konsulai Čikagoje Juzefa ir Petras Povilas Daužvardžiai“ pristatymas. Renginyje dalyvavo knygos autorė, istorikė dr. D. Dapkutė, diskusiją moderavo istorikas dr. G. Janauskas.

2025 m. vasario 26 d. dr. Mateusz Sokulski's (Silezijos universitetas) skaitė paskaitą „Jerzy Giedroyc, lenkų emigrantų „Kultura“ ratas ir jų pastangos siekiant lenkų ir lietuvių susitaikymo“. Paskaitos dalyviai sužinojo apie įtakingą žurnalo „Kultura“ ir jo redaktoriaus, vizionieriaus Jerzy'io Giedroyc'o vaidmenį formuojant pokario lenkų ir lietuvių santykius. Paskaitoje buvo nagrinėjama, kaip išeivijos intelektualai siekė susitaikymo ir naujo abiejų tautų supratimo.

2025 m. vasario 27 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko Bosnijos rašytojo Nenado Veličkovičiaus knygos „Sachibas. Impresijos iš depresijos“ pristatymas ir susitikimas su autoriumi. Renginyje dalyvavo autorius N. Veličkovičius ir vertėja Kristina Tamulevičiūtė. Iki šiol Lietuvoje nebuvo išleista nė viena knyga, išversta iš bosnių kalbos, todėl šis N. Veličkovičiaus romanas suteikia lietuvių skaitytojams galimybę susipažinti su iki šiol nepažinta Bosnijos literatūra ir geriau suprasti pokario visuomenės išgyvenimus ir traumas.

2025 m. kovo 4 d. VDU Lietuvių išeivijos institute ir Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje apsilankė Herderio Rytų ir Vidurio Europos istorinių tyrimų instituto darbuotojų grupė, vadovaujama dr. Jürgeno Warmbrunno. Susitikime dalyvavo VDU Lietuvių išeivijos instituto direktorius prof. E. Aleksandravičius, prof. D. Kuizinienė, dr. E. Balandis, dr. A. Petraitytė-Briedienė ir Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus direktorius Arūnas Antanaitis. Susitikimo metu pristatyta VDU Lietuvių išeivijos instituto veikla ir diskutuota apie bendradarbiavimo galimybes.

2025 m. kovo 6 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje Algirdas Reipas skaitė paskaitą „Atliekų tvarkymo sistema: svajonės ir realybė“. A. Reipas yra Prezidento Valdo Adamkaus premijos, skiriamos už pasiekimus aplinkosaugos srityje, laureatas. Premija jam skirta už nuopelnus ir indėlį kuriant bei modernizuojant atliekų tvarkymo sistemą Lietuvoje, už sukurtą pavyzdinę ir modernią atliekų tvarkymo sistemą Alytaus regione. A. Reipas yra buvęs ilgametis Alytaus regiono atliekų tvarkymo centro direktorius.

Pranešėjas nagrinėjo aktualią ir visuomenei svarbią temą, dalijosi įžvalgomis apie šiuolaikinius atliekų tvarkymo iššūkius, galimybes bei ateities perspektyvas siekiant suderinti ambicingas vizijas su praktiniu įgyvendinimu.

2025 m. kovo 19 d. VDU Lietuvių išeivijos institute ir Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko dokumentinių filmų peržiūra. Renginio metu pristatyta kelionė po Pietų Ameriką, atskleidusi unikalius lietuvių pėdsakus tolimuose pasaulio kraštuose. Buvo rodomi du išskirtiniai filmai – „Raudonoji Cerro, arba spalvota Jose Gurvičiaus kelionė“ ir „Patagonijos atmintis, arba Lietuvių motina“. Juos sukūrė videomenininko Henriko Gulbino ir VDU Lietuvių išeivijos instituto direktoriaus, istoriko, filmų scenaristo prof. E. Aleksandravičiaus tandemas. Renginyje dalyviai ne tik žiūrėjo filmus, bet ir turėjo galimybę susitikti su jų autoriais, kurie dalijosi įžvalgomis ir atsakė į žiūrovų klausimus.

2025 m. balandžio 2 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje dr. Kristina Nikolajew skaitė paskaitą „Nuo Pabaltiečių universiteto iki Annaberg'o analų“. Dr. Ch. Nikolajew – aktyvi Vokietijos lietuvių bendruomenės narė, užaugusi Štutgarto lietuvių bendruomenės globoje. Susitikime ji akcentavo Vokietijos lietuvių veikimą Šaltojo karo metais.

2025 m. balandžio 10 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje įvyko atminimo renginys, skirtas žymiam Norvegijos antropologui prof. Thomasui Hyllandui Erikseniui (1962–2024). Renginio metu paskaitą skaitė Oslo universiteto Socialinės antropologijos fakulteto mokslininkė Hege Høyer Leivestad.

2025 m. balandžio 11 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje įvyko pirmasis seminarų ciklo „Nepamirštini vardai“ renginys, skirtas lietuvių rašytojui, inžinieriui Kaziui Almenui (1935–2017). Renginį moderavo literatūros istorikė prof. D. Kuizinienė. Ji pristatė Lietuvių išeivijos instituto sumanytą seminarų ciklą, kurio idėja kilo norint priminti ir prisiminti išeivijos kultūros, visuomenės asmenybes, kurių sukaktys minimos 2025 m. Rašytojui K. Almenui skirtą renginį pradėjo prof. E. Aleksandravičius, kuris skaitė paskaitą „Kazio Almeno šienapjūtė ir kitas derlius“. E. Aleksandravičius, artimai bendravęs su K. Almenu, prisiminė jų pokalbius, diskusijas, apžvelgė svarbiausius rašytojo, knygų leidėjo, fiziko darbus. Profesorius svarstė apie galimas K. Almeno biografijos linkmes, pristatė unikalią jo asmenybę, biografiją. E. Aleksandravičius priminė vieną kone testamentinį pokalbį su K. Almenu, kuriame jis įvardijo svarbiausias savo veiklos sritis, įprasminusias jo gyvenimą. Tai – fundamentinės fizikos gelmės ir jo, kaip rašytojo, misija. Didžiąją dalį savo aktyvaus profesinio laiko jis paskyrė inžinerinei ir mokslinei veiklai, tyrė branduolinių jėgainių konstrukcijas, teikė konsultacijas apie Ignalinos atominės elektrinės saugos sistemų tobulinimą. Kaip buvo būdinga DP kartos išeivių vaikams, tėvai siūlė rinktis praktinius mokslus, nors smulkiau, kaip pasirinko fiziko specialybę, nepaaiškino. O rašytojo veiklą grindė DP stovyklų vaikų gyvensenos kontekste: kai nebuvo pramogų, jie pasakodavę vieni kitiems istorijas, dažniausiai tai, ką buvo skaitę ar girdėję, ką patys išgyveno. Polinkį pasakoti K. Almenos palygino su fizikos dėsniais: pasakojimas ir rašymas toks pat mįslingas kaip vandens garavimas. Patrauklių, intriguojančių, nuotykiams paremtų tikrovės pasakojimų, K. Almeno įsitikinimu, literatūroje trūko. 1970 m. sovietinėje Lietuvoje išleistas K. Almeno romanas „Šienapjūtė“ yra vienas įdomiausių jo istorinių nuotykių tekstų, kurio veiksmas vyksta XVIII a. Lietuvoje. Romanas perleistas „Pjūties meto“ pavadinimu

jau Nepriklausomoje Lietuvoje, šiuo metu rengiamas trečias romano leidimas. 1993 m. K. Almenas sumanė ir pradėjo leisti „Skomanto“ – istorinių nuotykių apysakų apie Lietuvos praeitį – seriją, skirtą jaunimui. Į šį procesą jis siekė įtraukti ir kitus autorius, – taip norėjo užpildyti populiariosios istorinės literatūros paaugliams ir jaunimui spragą.

Po įkvepiančios E. Aleksandravičiaus paskaitos renginio dalyviams parodytas filminio H. Gulbino vaizdo interviu su K. Almenu: rašytoją kalbinęs E. Aleksandravičius per pokalbį skatino ir provokavo rašytoją prisiminti savo egzotiškas keliones, literatūrines aspiracijas, istorinius kontekstus. Paskutinėje renginio dalyje prisiminimais apie K. Almeno kaip inžinieriaus ir mokslininko veiklą dalijosi ilgametis Lietuvos energetikos instituto vadovas, branduolinės energetikos inžinierius prof. Jurgis Vilemas. K. Almenas buvo vienas pirmųjų išeivijos mokslininkų, prisidėjusių prie Ignalinos atominės elektrinės saugaus darbo užtikrinimo. Jo iniciatyva įkurta Ignalinos atominės elektrinės saugos analizės grupė, kurios uždavinys buvo suburti Lietuvos mokslininkus, galinčius vykdyti Ignalinos atominės elektrinės saugos vertinimus.

Kitose institucijose

2024 m. lapkričio 15 d. Prancūzijoje, šalia Nicos, Pajūrio Vilfranšo (*Villefranche-sur-Mer*) miesto muziejuje „La Citadelle“ vyko parodos „Lietuviai Prancūzijos Rivjeroje: diplomato Antano Liutkaus fotografijos 1941–1953 m.“ atidarymas. Ši paroda – Lietuvos kultūros sezono Prancūzijoje dalis. Parodą inicijavo A. Liutkaus sūnus Perkūnas Liutkus, o parengė VDU Lietuvių išeivijos institutas, Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus, Lietuvos centrinis valstybės archyvas ir Lietuvos nacionalinis muziejus. Parodos atidaryme dalyvavo VDU Lietuvių išeivijos instituto direktorius prof. E. Aleksandravičius, Lietuvių išeivijos instituto mokslininkė, istorikė dr. A. Petraitytė-Briedienė ir Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus direktorius A. Antanaitis. Paroda, pristatyta ir Lietuvoje, pernai buvo eksponuojama Kaune, o vėliau, keliaudama po Lietuvą, pasiekė Prancūziją. Parodoje pristatomos diplomato A. Liutkaus (1906–1970) fotografijos, kuriose užfiksuotas lietuvių gyvenimas Rivjeroje. Tai – ne tik fotografo kūryba, bet ir asmeninis istorinis liudijimas apie lietuvių bendruomenės gyvenimą pabėgėlių stovyklose bei kasdienybę per ir po Antrojo pasaulinio karo. Paroda buvo eksponuojama iki 2025 m. sausio 26 d.

2024 m. gruodžio 5 d. VDU Lietuvių išeivijos instituto mokslininkė, istorikė dr. A. Petraitytė-Briedienė Lentvario bibliotekoje skaitė paskaitą „Trys Lozoraičių kartos: valstybininkai ir diplomatai“.

2024 m. gruodžio 12 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje įvyko Paveldo komisijos organizuojamas renginys ir apskritojo stalo diskusija „Išeivijos kūrėjų keliais: Lietuvai reikšmingas kultūros paveldas Prancūzijoje“. Renginio metu pristatyti išeivijos diplomatai, menininkai ir kiti žymūs asmenys, kurių kūrybinė ir visuomeninė veikla tęsėsi išvykus iš Lietuvos. Taip pat papasakota istorijų apie Prancūzijoje esančius kultūros paveldo objektus ir atminties vietas. Čia savo pėdsakų paliko gabūs litvakai menininkai Arbit Blatas, Michelis Kikoïne'as, Marcas Chagallas ir kiti. Paryžius slepia Lietuvos

valstybingumo ženklus – nuo Vyčio simbolikos ant Prancūzijos sostinės pastatų iki Lietuvos senosios diplomatinės atstovybės Paryžiuje. Šiuos ženklus ir kitų įdomybių padėjo rasti renginio metu pirmą kartą pristatytas Paveldo komisijos kartu su Prancūzijos lietuvių bendruomene sukurtas žemėlapis.

2025 m. sausio 10 d. Kauno Vinco Kudirkos viešosios bibliotekos Meno ir muzikos skyriuje įvyko VDU Lietuvių išeivijos instituto mokslininkės, istorikės dr. A. Petraitytės-Briedienės monografijos „Mylėti Lietuvą iš tolo“: Lietuvos generaliniai konsulai Čikagoje Juzefa ir Petras Povilas Daužvardžiai“ pristatymas.

2025 m. vasario 12 d. Vilniaus žydų viešojoje bibliotekoje įvyko susitikimas su iš Jungtinių Amerikos Valstijų atvykusi menininku Jonu Kulikausku. **Sausio 27 d.** J. Kulikauskas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje pristatė parodą „Aš dažnai pamirštu“, kurioje tyrinėjamas trapus laiko sluoksnis, esantis kasdienėse erdvėse. Pasitelkęs Antrojo pasaulinio karo laikų objektyvą ir šiuolaikinį 8 x 10 colių fotoaparata, J. Kulikauskas leidosi į kelionę fiksuodamas šiandienį gyvenimą buvusiam Vilniaus gete. Parodą buvo galima apžiūrėti iki kovo 31 d.

J. Kulikauskas – tarpdisciplininis menininkas, įkvėptas savo amerikietiško ir lietuviško šaknų. Jo tyrinėjimais paremtoje praktikoje kritiškai nagrinėjamos bendruomenės, tradicijos ir institucijos. Jo kūryboje vyrauja istorinio nutylėjimo, tapatybės ir gerumo temos. J. Kulikauskas yra Fulbrighto stipendininkas ir apdovanojimų pelnęs autorius, kurio darbų yra nuolatinėje Nacionalinio Amerikos istorijos muziejaus, Smithsoniano instituto ir Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus kolekcijose.

2025 m. vasario 20 d. VDU Lietuvių išeivijos instituto mokslininkė, istorikė dr. A. Petraitytė-Briedienė Ežerėlio kultūros centro salėje skaitė paskaitą „Kovoti, niekada nepasiduoti. Diplomatas Stasys Lozoraitis jaunesnysis“.

2025 m. vasario 27 d. Vilniaus knygų mugėje įvyko VDU Lietuvių išeivijos instituto mokslininkės, istorikės dr. A. Petraitytės-Briedienės monografijos „Mylėti Lietuvą iš tolo“: Lietuvos generaliniai konsulai Čikagoje Juzefa ir Petras Povilas Daužvardžiai“ pristatymas. Renginyje dalyvavo knygos autorė, prof. J. Skirius, dr. D. Dapkutė ir Rimvydas Daužvardis.

2025 m. kovo 27 d. Lietuvos karininkų ramovėje įvyko dokumentinių filmų peržiūra, kurios metu pristatyta kelionė po Pietų Ameriką, atskleidusi unikalius lietuvių pėdsakus tolimuose pasaulio kraštuose. Buvo rodomi du išskirtiniai filmai – „Raudonoji Cerro, arba spalvota Jose Gurvičiaus kelionė“ ir „Patagonijos atmintis, arba Lietuvių motina“.

2025 m. kovo 31 d. Lietuvos centriniam valstybės archyve apsilankė Australijos lietuvių bendruomenės pirmininkė, LR Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisijos narė R. Mauragis. Jos iniciatyva 2022 m. pasirašytas Lietuvos centrinio valstybės archyvo, Australijos lietuvių bendruomenės ir Australijos lietuvių archyvo trišalis bendradarbiavimo susitarimas. 2023 m. Lietuvos centrinio valstybės archyvo darbuotojos apsilankė Australijos lietuvių archyve Adelaidėje.

Vizito archyve metu aptartos tolesnio bendradarbiavimo perspektyvos kultūros paveldo išsaugojimo ir aktualizavimo srityje, pasidalyta įžvalgomis, kaip turėtų būti tvarkomi išeivijos archyvai, kur jie turėtų būti saugomi, koks turėtų būti Lietuvos indėlis.

Australijos lietuvių bendruomenės 75-mečio proga Lietuvos centrinio valstybės archyvo darbuotojai pakalbino R. Mauragis jautriomis Australijos lietuvių bendruomenės temomis, įamžino jos atsiminimus apie tėvus ir šeimą.

2025 m. balandžio 4 d. LR užsienio reikalų ministerijoje Lietuvos diplomatinės šefo Stasio Antano Bačkus sūnus, buvęs Šventojo Sosto diplomatas, kardinolas emeritas Jo Eminencija Audrys Juozas Bačkus pasirašė sutartį su Lietuvos centriniu valstybės archyvu, kuria archyvui perdavė saugoti savo brolio šviesios atminties Lietuvos ambasadoriaus Prancūzijoje Ričardo Bačkus (1994–1998) dokumentus. Lietuvos centrinio valstybės archyvo vardu sutartį pasirašė šio archyvo direktorius Dalius Žižys, sutarties pasirašymo ceremonijoje dalyvavo ir Lietuvos vyriausioji archyvarė doc. dr. Inga Zakšauskienė.

Kroniką parengė Rūta PŪRAITĖ

Šaltiniai

<https://adamkuslibrary.lt/>
<https://iseivijosinstitutas.lt/>
<https://www.vdu.lt/>
<https://www.draugas.org/>
<https://www.lrt.lt/>
<https://pasauliolietuviai.lt/>
<https://plb.lt/>
<https://www.lrp.lt/lt>
<https://lrs.lt/>
<https://lrv.lt/>
<https://www.urm.lt/>
<https://www.lnb.lt/>
<https://archyvai.lrv.lt/lt/>

Apie autorius

BANKAUSKAITĖ
Gabija

Humanitarinių mokslų daktarė,
Vilniaus universiteto Kauno fakulteto
Kalbų, literatūros ir vertimo studijų instituto profesorė
El. paštas: gabija.bankauskaite@knf.vu.lt

ČIUBRINSKAS
Vytis

Socialinių mokslų daktaras,
Vytauto Didžiojo universiteto
Sociologijos katedros profesorius,
Vytauto Kavolio tarpdisciplininių tyrimų instituto
vyriausiasis mokslo darbuotojas
El. paštas: vytis.ciublinskas@vdu.lt

DAPKUTĖ
Daiva

Humanitarinių mokslų daktarė,
Vytauto Didžiojo universiteto
Lietuvių išeivijos instituto mokslo darbuotoja
El. paštas: daiva.dapkute@vdu.lt

GENYS
Dainius

Socialinių mokslų daktaras,
Vytauto Didžiojo universiteto
Lietuvių išeivijos instituto
vyresnysis mokslo darbuotojas
El. paštas: dainius.genys@vdu.lt

KUIZINIENĖ
Dalia

Humanitarinių mokslų daktarė,
Vytauto Didžiojo universiteto
Lituanistikos katedros profesorė,
Lietuvių išeivijos instituto mokslo darbuotoja
El. paštas: dalia.kuiziniene@vdu.lt

LAUKAITYTĖ Regina	Humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja El. paštas: regilauk@gmail.com
NABAŽAITĖ Erika	Socialinių mokslų daktarė (SMK – Socialinių mokslų kolegija) El. paštas: erika.nabazaite@gmail.com
NAVAKAUSKAITĖ Gintarė	Literatūrologijos magistrė, Vytauto Didžiojo universiteto Lituanistikos katedros doktorantė El. paštas: gintare.navakauskaite@vdu.lt
PETRAITYTĖ- BRIEDIENĖ Asta	Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto mokslo darbuotoja El. paštas: asta.petraityte-briediene@vdu.lt
PŪRAITĖ Rūta	Istorijos magistrė, Vytauto Didžiojo universiteto Pasaulio lietuvių universiteto darbuotoja El. paštas: ruta.puraite@vdu.lt
REMECAS Eduardas	Istorijos magistras, Lietuvos nacionalinio muziejaus vyresnysis muziejininkas El. paštas: remecas@yahoo.de
SKIRIUS Juozas	Humanitarinių mokslų daktaras, profesorius, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas El. paštas: juozas.skirius@vdu.lt
VAIŠVYLAITĖ Domantė	Literatūrologijos magistrė, Vilniaus universiteto Kauno fakulteto Kalbų, literatūros ir vertimo studijų instituto doktorantė El. paštas: domante.vaisvylaite@knf.vu.lt

Reikalavimai straipsniams

Nuo 2006 m. Lietuvių išeivijos instituto leidžiamas akademinis žurnalas „Oikos“ (gr. *na-mai*) yra skirtas Lietuvos ir kitų kraštų migracijos procesų, migracijos politikos, diasporos istorijos ir kultūros problemoms aptarti. Leidinyje spausdinami originalūs moksliniai ir apžvalginiai straipsniai, recenzijos, archyvinių dokumentų publikacijos. Skatinant tarpdalykinius tyrimus, žurnale publikuojami įvairių mokslo šakų (sociologijos, antropologijos, migracijos politikos istorijos, literatūros istorijos, literatūrologijos, diasporos istorijos, teatrologijos ir kitų sričių) mokslinių tyrimų rezultatai.

Straipsniai skelbiami lietuvių ir anglų kalbomis.

Žurnalui teikiami straipsniai yra recenzuojami dviejų redakcijos kolegijos paskirtų recenzentų.

Straipsnių apimtis – iki 1 autorinio lanko (40 000 spaudos ženklų), recenzijų – ne mažesnė nei 0,25 autorinio lanko (10 000 spaudos ženklų). Dėl didesnės apimties publikacijų reikia iš anksto tartis su redakcija. Tekstai žurnalo redakcijai pateikiami A4 formato „Times New Roman“ 12 šrifto, 1,5 eilutės intervalu.

Straipsniai turi atitikti akademiniams straipsniams keliamus reikalavimus. Juose turi būti suformuluotas mokslinių tyrimų tikslas, pristatyta analizuojamos problemos tyrimų būklė, pateiktos tyrimo išvados, nurodyti šaltiniai ir literatūra. Prie teksto būtina pridėti santraukas ir raktažodžius anglų bei lietuvių kalbomis (600–1 000 spaudos ženklų).

Išnašos pateikiamos puslapio apačioje, numeracija ištisinė. Straipsnio pabaigoje pridama literatūra.

Straipsniuose citatos išskiriamos dvigubomis kabutėmis nekeičiant šrifto. Lietuviškame tekste nelietuviški asmenvardžiai rašomi originalo kalba laikantis nustatytų svetimvardžių gramatinimo taisyklių (žiūrėti <http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/svetimvardziai/gramatinimas/>). Pirmą kartą tekste pateikiamas visas asmens vardas ir pavardė, toliau rašytina jo (jos) vardo pirmoji raidė ir pavardė. Dažniausiai vartojami vietovardžiai, apie kuriuos žinių galima rasti prieinamose enciklopedijose, lietuvių kalba rašomi tradiciškai, pagal tarimą. Reti ir negirdėti vietovardžių pavadinimai, neturintys transliteracijos, rašomi originalo rašyba.

Straipsnio pabaigoje autorius (-iai) turi nurodyti savo vardą, pavardę, instituciją, kuriai atstovauja, mokslo laipsnį, el. pašto adresą, telefoną.

Tekstus prašome siųsti Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutui el. paštu lii@vdu.lt arba vyr. redaktorei Daliai Kuizinienei el. paštu dalia.kuiziniene@vdu.lt. Jeigu kiltų neaiškumų, prašome kreiptis į Lietuvių išeivijos institutą (S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, el. paštas lii@vdu.lt, tel. (8 37) 327 839).

Žurnalas recenzuojamas ir skelbiamas tarptautinėse „EBSCO Publishing“ duomenų bazėse <http://www.ebscohost.com/>.

Bibliografiniai aprašai rengiami pagal Čikagos citavimo stiliaus bibliografijos metodą („Chicago: notes and bibliography method“).

Išnašų pavyzdžiai

Knyga: 1 autorius

Pavardė, Vardas, *Knygos antraštė: paantraštė*. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojamas (-i) puslapis (-iai).

¹ Kiaupa, Zigmantas, *Lietuvos valstybės istorija*, 2-asis leid. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 150–151.

² Augustinas, *Mano motina Monika*, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinaitė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 99.

³ Shakespeare, William, *The Merchant of Venice*, ed. A. R. Braummüller. New York: Penguin Books, 2000, 69.

⁴ Tatariewicz, Władysław, *Filosofijos istorija*, 3 t. Vilnius: Alma littera, 2003.

Vėliau tekste pakartotinai cituojant tą patį šaltinį, išnašoje pateikiamas sutrumpintas bibliografinis aprašas: autoriaus pavardė, sutrumpintas cituojamo šaltinio pavadinimas (rekomenduojama trumpinti iki 4 žodžių), cituojami puslapiai.

⁵ Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, 64–65.

⁶ *Ibid.*, 67.

⁷ *Ibid.*

Knyga: 2 arba 3 autoriai

Pavardė¹, Vardas¹ ir Pavardė², Vardas², *Knygos antraštė: paantraštė*, laida. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojami puslapiai.

¹ Vilpišauskas, Ramūnas ir Nakrošis, Vitalis, *Politikos įgyvendinimas Lietuvoje ir Europos Sąjungos įtaka*. Vilnius: Eugrimas, 2003, 180–181.

4 ir daugiau knygos autorių

¹ Almond, Gabriel A. et al., *Comparative Politics: A Theoretical Framework*, 3rd ed. New York: Longman, 2001, 24.

Knygos dalis (skyrius)

Pavardė, Vardas, „Knygos dalies / skyriaus antraštė: paantraštė“, in *Knygos antraštė: paantraštė*. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojamas puslapis.

¹ Berenis, Vytautas, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 14.

Straipsnis

Pavardė, Vardas, „Straipsnio pavadinimas“, *Žurnalo pavadinimas* nr. (metai), cituojami puslapiai:

¹ Avinaitė, Eva, „Lietuva viduramžių Europos žemėlapiuose“, *Naujasis židinys-Aidai* 7 (2013), 501.

² Bielinis, Lauras, „Mediatizuota politika – nauja tvarka, nauji veikėjai, nauja galia“, *Agora* 4 (2016), 30, <http://dx.doi.org/10.7220/2424-3663.2016.4.2>.

- ³ Zykas, Aurelijus, „The Transforming Aims of Japan's Post-Cold War Cultural Diplomacy“, *Regioninės studijos* 7 (2013), 123–124.
- ⁴ Grinius, Antanas, „Sėkmingas Balfo seimas Detroite“, *Dirva*, 1981 lapkričio 5, nr. 43, 8.

Archyvinis šaltinis

Šaltinio pavadinimas, Archyvas (pirmą kartą visas pavadinimas, vėliau – sutrumpintas), fondo / kolekcijos pavadinimas arba nr., aplanko nr., bylos nr., cituojamas puslapis arba lapas:

- ¹ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas nr. 1065, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 631, ap. 7, b. 1043, l. 1.
- ² 1935 12 05 LR KAM Karo stovio reikalams referento plk. V. Braziulevičiaus slaptas raštas nr. 874 apskričių karo komendantams, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12.
- ³ 1960 05 11 J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, VDU S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ⁴ 1954 11 26–27 BALF'o jubiliejinio seimo, vykusio Hotel Cleveland, protokolas, LTSC / PLA, BALF fondas, d. 5, b. 7, l. 50.

Interneto puslapis

Pavardė, Vardas, „Interneto puslapio pavadinimas“, *Interneto tinklalapio pavadinimas*, paskelbta / atnaujinta / žiūrėta data, interneto adresas:

- ¹ Hand, Becky, „All about Artificial Sweeteners: The Lowdown on Zero-Calorie Sugar Substitutes“, *SparkPeople*, paskelbta 2004 rugsėjo 29, http://www.sparkpeople.com/resource/nutrition_articles.asp?id=289.
- ² „Bibliografinės nuorodos ir literatūros sąrašai“, *Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka*, atnaujinta 2017 vasario 14, <http://biblioteka.vdu.lt/bibliografines-nuorodos>.
- ³ „Chicago-Style Citation Quick Guide“, *The Chicago Manual of Style Online*, žiūrėta 2017 kovo 10, http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

Literatūra

Straipsnio pabaigoje pateikiamas literatūros šaltinių sąrašas, sudarytas pagal autorių pavardes abėcėlės tvarka (be numeracijos). Jeigu autorių nėra, rikiuojama pagal antraštes, jeigu antraštė prasideda artikieliu (*a, an, the, der* ir kt.) – pagal antrąją antraštės žodį.

Adamkus, Valdas, *Penkeri darbo metai: kalbos, interviu, laiškai*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.

The American Educator Encyclopedia, a Thoroughly Modern Work Designed to Meet the Needs of Every Age, ed. H. O. Gillet. Lake Bluff: United Educators, 1954.

Anglų-lietuvių kalbų specialiojo ugdymo žodynas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.

Books Abroad: A Look at Baltic Letters Today, Board of Regents of the University of Oklahoma, 1973, vol. 47, no. 4, žiūrėta 2016 birželio 11, <https://www.jstor.org/stable/i40003862>.

Ilgiewicz, Henryka, „Lenkų visuomenės pastangos įamžinti Vilniuje iškilų asmenybių atminimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“, *Kultūrologija* 18 (2010), 242–257.

Ivask, Ivar, „Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, *Aidai*, žiūrėta 2016 birželio 6, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63.

Kačkutė, Eglė, „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Šiaurės Atėnai*, 2013 gruodžio 13, žiūrėta 2016 birželio 6, <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2013/01/Nr.47-1161-2013-12-13.pdf>.

Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys, sud. A. Kasparavičius ir P. Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.

„The Occupation and Annexation of Latvia: 1939–1940“, in *Documents and Materials*, eds. I. Grava-Kreituse et al. Riga: Libro, 1995, 8–29.

Olney, James, „Autobiography and the Cultural Moment“, in *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. London: Penguin, 1991, 40–112.

Submission Guidelines

Since 2006 the Lithuanian Emigration Institute has been publishing a scholarly journal called “Oikos” (from the Greek word meaning *home*) devoted to discussing contemporary migration processes involving Lithuania and other countries, the migration policies of Lithuania and other countries, and problems of diaspora history and culture. The journal publishes original scholarly research and review articles, critical notices, and archival documents. In order to foster interdisciplinary research it also publishes the results of scholarly research in sociology, anthropology, literary studies, history of literature, theater studies, history of migration policy, history of the diaspora, and related disciplines.

Articles are published in Lithuanian and English. Submissions are evaluated by two reviewers assigned by the “Oikos” Editorial Board.

Articles should not exceed 40,000 characters in length, while reviews should be at least 10,000 characters in length. Articles exceeding, or reviews falling short of, the recommended length should be discussed beforehand with the Editorial Board. Texts must be submitted in A4 format, “Times New Roman” 12-pt. font, and be one-and-a-half spaced (1,5).

Articles must meet standard academic requirements. These include a statement of the research purpose; an indication of the overall state of research with respect to the problem under analysis; a statement of the conclusions reached; and a disclosure of the sources and of the literature used. The text must include summaries (from 600 to 1,000 characters long) and keywords in both English and Lithuanian.

Footnotes consecutively numbered must be placed at the bottom of the page. The article must end with a bibliography.

Quotations are to be placed within double quotation marks without changing the font. In Lithuanian texts, non-Lithuanian personal names are written in the original language in accordance with the established rules for grammatically rendering foreign names (<http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/svetimvardziai/gramatinimas/>). On the first occasion of use in a text, the whole of a person’s name and surname is given. In Lithuanian texts, frequently used place names about which information is readily available in standard encyclopedias are to be rendered traditionally according to the way they are pronounced, whereas rare place names not having a transliteration are to be written in their original language.

At the end of the article the author(s) must indicate his, her, or their name(s) and surname(s), institution(s), academic degree(s), electronic address(es), and telephone number(s).

Please send the text(s) to Vytautas Magnus University's Lithuanian Emigration Institute at lii@vdu.lt to the Editor-in-Chief Dalia Kuizinienė at dalia.kuizinienė@vdu.lt. If you have any questions please contact the Lithuanian Emigration Institute by mail at S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, or by e-mail at lii@vdu.lt, or by phone at 837 327 839.

"Oikos" is peer-reviewed and included in EBSCO databases at <http://www.ebscohost.com/>.

Notes and bibliography follow "The Chicago Manual of Style".

Sample footnotes

Book: one author

Surname, name, *Title and subtitle* (if any). Place of publication: Publisher, year, page(s) cited.

¹ Kiaupa, Zigmantas, *Lietuvos valstybės istorija*, 2-asis leid. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 150–151.

² Augustinas, *Mano motina Monika*, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinaitė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 99.

³ Shakespeare, William, *The Merchant of Venice*, ed. A. R. Braunmuller. New York: Penguin Books, 2000, 69.

⁴ Tatarkiewicz, Władysław, *Filosofijos istorija*, 3 t. Vilnius: Alma littera, 2003.

If in the same text this source is cited again, a brief bibliographic description in the footnote suffices: Author's surname: shortened title (up to 4 words), page(s) cited.

⁵ Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, 64–65.

⁶ *Ibid.*, 67.

⁷ *Ibid.*

Book: two or three authors

Surname1, Name1 and Surname2, Name2, *Title and subtitle* (if any), edition. Place of publication: Publisher, year, page(s) cited.

¹ Vilpišauskas, Ramūnas ir Nakrošis, Vitalis, *Politikos įgyvendinimas Lietuvoje ir Europos Sąjungos įtaka*. Vilnius: Eugrimas, 2003, 180–181.

Book: four or more authors

¹ Almond, Gabriel A. et al., *Comparative Politics: A Theoretical Framework*, 3rd ed. New York: Longman, 2001, 24.

Book: part, section, chapter

Surname, name, "Title of book part, section, chapter: subtitle", in *Book title and subtitle*. Place of publication: Publisher, year, page(s) cited.

¹ Berenis, Vytautas, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 14.

Article

Surname, Name, "Title of article", *Name of journal* (year), page(s) cited.

¹ Avinaitė, Eva, „Lietuva viduramžių Europos žemėlapiuose“, *Naujasis židinys-Aidai* 7 (2013), 501.

² Bielinis, Luras, „Mediatizuota politika – nauja tvarka, nauji veikėjai, nauja galia“, *Agora* 4 (2016), 30, <http://dx.doi.org/10.7220/2424-3663.2016.4.2>.

³ Zykas, Aurelijus, „The Transforming Aims of Japan's Post-Cold War Cultural Diplomacy“, *Regioninės studijos* 7 (2013), 123–124.

⁴ Grinius, Antanas, „Sėkmingas Balfo seimas Detroite“, *Dirva*, 1981 lapkričio 5, nr. 43, 8.

Archival source

Name, Archives (full name at first, short version on later occasions), collection name or no., folder no., file no., page(s) cited:

- ¹ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas nr. 1065, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 631, ap. 7, b. 1043, l. 1.
- ² 1935 12 05 LR KAM Karo stovio reikalams referento plk. V. Baziulevičiaus slapto raštas nr. 874 apskričių karo komendantams, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12.
- ³ 1960 05 11 J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, VDU S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ⁴ 1954 11 26–27 BALF'o jubiliejinio seimo, vykusio Hotel Cleveland, protokolas, LTSC / PLA, BALF fondas, d. 5, b. 7, l. 50.

Web page

Surname, Name, “Name of web page”, *Name of web site*, “Title of book part, section, chapter: subtitle”, Date of publication, renewal or last perusal, internet address:

- ¹ Hand, Becky, “All about Artificial Sweeteners: The Lowdown on Zero-Calorie Sugar Substitutes”, *SparkPeople*, paskelbta 2004 rugsėjo 29, http://www.sparkpeople.com/resource/nutrition_articles.asp?id=289.
- ² „Bibliografinės nuorodos ir literatūros sąrašai“, *Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka*, atnaujinta 2017 vasario 14, <http://biblioteka.vdu.lt/bibliografines-nuorodos>.
- ³ “Chicago-Style Citation Quick Guide”, *The Chicago Manual of Style Online*, žiūrėta 2017 kovo 10, http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

Bibliography

The bibliography lists the authors by surnames in alphabetical order (without numbering). If there are no authors, the works are listed by their titles; if the title begins with an article (*a, an, the, der*, etc.), the titles are ordered by their second word.

Adamkus, Valdas, *Penkeri darbo metai: kalbos, interviu, laiškai*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.

The American Educator Encyclopedia, a Thoroughly Modern Work Designed to Meet the Needs of Every Age, ed. H. O. Gillet. Lake Bluff: United Educators, 1954.

Anglų-lietuvių kalbų specialiojo ugdymo žodynas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.

Books Abroad: A Look at Baltic Letters Today, Board of Regents of the University of Oklahoma, 1973, vol. 47, no. 4, žiūrėta 2016 birželio 11, <https://www.jstor.org/stable/i40003862>.

Ilgiewicz, Henryka, „Lenkų visuomenės pastangos įamžinti Vilniuje iškilių asmenybių atminimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“, *Kultūrologija* 18 (2010), 242–257.

Ivask, Ivar, „Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, *Aidai*, žiūrėta 2016 birželio 6, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63.

Kačkutė, Eglė, „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Šiaurės Atėnai*, 2013 gruodžio 13, žiūrėta 2016 birželio 6, <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2013/01/Nr.47-1161-2013-12-13.pdf>.

Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys, sud. A. Kasparavičius ir P. Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.

“The Occupation and Annexation of Latvia: 1939–1940”, in *Documents and Materials*, sud. I. Grava-Kreituse et al. Riga: Libro, 1995, 8–29.

Olney, James, “Autobiography and the Cultural Moment”, in *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. London: Penguin, 1991, 40–112.

Oikos : lietuvių migracijos ir diasporos studijos / Vytauto Didžiojo universitetas. Lietuvių
išėivijos institutas ; redakcinė kolegija: Egidijus Aleksandravičius ... [et al.]. – Nr. 1 (2006) - . –
Vilnius : Versus aureus, 2006- .
Nr. 1 (39). – Kaunas : Vytauto Didžiojo universitetas, 2025. – 204 p. – Bibliografija straipsnių gale.

OIKOS 2025 Nr. 1 (39)
LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

ISSN 1822-5152 (spausdintas)
ISSN 2351-6461 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/2351-6561.39>

Redaktorė *Simona Grušaitė-Šukienė* (lietuvių k.)
Redaktorė *Jurgita Vaičenonienė* (anglų k.)
Maketuotoja *Saulė Žemaitytė*

2025 07 09. Tiražas 80 egz. Užsakymo Nr. K25-028

Išleido:
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas
www.vdu.lt | leidyba@vdu.lt

Spausdino:
UAB „Vitae Litera“
Savanorių pr. 137, LT-44146 Kaunas
www.tuka.lt | info@tuka.lt